İldeniz Kurtulan

EVEREST

Amcam Hamlet

ROMAN

İLDENİZ KURTULAN

1932'de İran'da doğdu. İkinci Dünya Savaşı'nda iki amcası Sibirya'da sürgünde öldü, babası ise önce İngilizler, sonra Ruslar tarafından tutuklandı ve savaştan sonra serbest kaldı. Babasının ve ailesinin gönüllerinde yatan Türkiye'ye gelmekti. Türkiye'ye aileden ilk olarak yazarın kendisi, tıp okumaya geldi. Azerbaycan Kurtuluş Hareketi içinde oldu. Ankara'da yayınlanan *Azerbaycan* dergisinde yıllarca yazdı. Ayrıca *Cumhuriyet*'te kimi zaman, *Toplumsal Kurtuluş*'ta sürekli ve zaman zaman başka yayın organlarında yazılar yazdı. Mesleki konularda kitaplar yayınladı. Farsça'dan ve Azerice'den içlerinde Samed Behrengi, Anar, Elçin, Celil Mehmetgulizade, Hakverdiyev, Mirza Fethali Ahundov, Sadık Hidayet, Ali Dervişyan ve Feridun Ahmet gibi isimlerin de olduğu birçok yazarın öyküsü ve romanını çevirip yayınladı. Boş zamanlarında resim yapar, heykel yontar. Birçok kez yapıtlarını sergileme olanağı bulmuştur.

İLDENİZ KURTULAN

Amcam Hamlet

Türk Edebiyatı **8**

Amcam Hamlet
İldeniz Kurtulan

Kapak tasarım: Mithat Çınar
Yayına hazırlayan: Osman Akınhay

Birinci Basım: Ocak 2001
ISBN: 975 - 316 - 731 - 8

Baskı ve Cilt: Melisa Matbaacılık

EVEREST YAYINLARI
Çatalçeşme Sokak No: 52/2 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: 0 212 513 34 20-21 Fax: 0 212 512 33 76
e-posta: everest@alfakitap.com
Genel Dağıtım: Alfa, Tel: 0 212 511 53 03 Fax: 0 212 519 33 00

Anamın anısına sunarım.
Sevgiyle... Özlemle...

AMCAM
HAMLET

1873

Abşeron yarımadasında Bakû'ye bağlı ilçelerden Balahanı'da petrol üretimi yapan Sarkisov Kardeşler ve Tagiyev İşletmesi işçisi Cevad Ahundov'a o gün iş saati bitiminde işten el çektirildi. Yalnız onun sorunu değildi bu. Buharlı makinelerin devreye girmesiyle başka birçok işçinin de işsiz kalacağı ortadaydı. Buna karşın işveren temsilcisi İstvan Darvas, çıkarılacakların her birine başka başka bahaneler düzmüş ve bunları utanmadan not defterine kaydederek yüzlerine karşı okumuştu.

"Sana gelince, Cevad Ahundov, bir süreden beri yanına verdiğimiz vasıfsız işçi olacak o delikanlıya hiçbir şey öğretmedin. Üstelik bugün onunla tartıştığınızı duydum! Topla tasını tarağını, defol, hadi!"

"Hayır, hayır, tartışmadık. Ben, ben gerekli olan her şeyi gösterdim ona. İşte, kendisine sorun... Göstermedim mi, Miri?"

Nasıl olur? İşsiz kalırsa ne yapar? Birden tüm vücudunu hastalıklı bir sıcaklık sardı, durgunlaştı, başka tepki gösteremedi. Dizlerinin bağı çözüldü, başı döndü, gözleri karardı. Bir yer bulsa otursa, sırtını dayasa... Elini alnına götürdü; buz gibi terlemişti, ürperdi. Bir yudum su olsaydı, boğazı kurumuştu birden. Dönüp çevresine bakındı. Miri yanındaydı, suçlu suçlu ve boynu bükük...

Nereden başıma sarıldı bu oğlan? Sözde uzaktan akrabaymış. Kim demiş? Ben inanmıyorum. Hayta, aile servetini teptiği yetmemiş, mühendislik okulunu da bırakmış, kalkmış gelmiş işçi olmaya... Hem de petrol kuyusu işçisi. Canı cehenneme, böyle bir akrabam yok benim. Olsa bile benim hiçbir suçum yok. Ne yaparım ben şimdi? Çoluk çocuğu nasıl beslerim?

Ötede İstvan Darvas, sıraladığı işçilere kovulma fermanını okuyor durmadan. Rusça'yı iyi bildiği halde yerlilerle konuşurken, ayrımında olmadan zorlanır, sözcükleri teker teker seçer, üstüne bastıra bastıra diline getirir. Miri'ye gelince, o iş başka. Çünkü onun Rusça'sı mükemmel.

"Bak evlat, seni merkeze alıyoruz. Yarın orada işbaşı yapacaksın. Dalga geçmek yok! Kaytarmak yok! Ve kimseyle tartışmayacaksın, bilesin!"

Birlikte çıktılar. Cevad üzgün ve öfkeliydi. Onu gereksiz yere işinden kovana değil, hatta buna neden olan Miri'ye de değil, tartıştılar diye gammazlayan kişiye öfkeliydi.

"Bir elime geçirsem onu!"

Bir eline geçirse hiçbir şey yapamazdı halbuki. Çünkü güçsüzdü, yorgundu, dermansızdı. Yalnız o an için değil. Kendini bildi bileli aynı kalıptaydı. Umarsız kaderim der, baş eğerdi; Yaradan onu öyle yaratmıştı, ezilen takımın bir üyesi olarak. Zaman zaman kendine, "Ne olurdu, Tanrı şaşırıp da beni bu takımdan çekip çıkarsa... Var ya... Kim bilir, ne güzel olurdu..." derdi.

Ezenlerin takımına mı katsaydı onu Tanrı? Bu konuda da ikircimliydi.

Atılanlar kapının önüne kondu, ücretleri ödenmeden tabii.

"Cezalısınız!" demişti İstvan Darvas. "Cezalısınız, ama hafta sonu merkeze gelin, bir şeyler düşünürüz."

Miri kolundan tutarak onu dışarıya sürükledi.

"Daha iyi bir yerde iş bulacağım sana, üzülme. İnan bana. Çok tanıdığım var. Yani adamlarım."

"Kelin ilacı olsa başına sürer."

"Benim derdim başka. Fırsat olursa anlatırım sana. Şimdi biraz para vereceğim. Borç. Eve öyle eli boş gitme. Ben yarın gelir, birlikte iş aramaya çıkarız."

Orta boylu, cılız bir adamdı Cevad. Tüm kuyu işçileri gibi biraz kambur, karanlığa alışık ufak gözleri pırıl pırıl.

İki yıldır mühendisin işaretlediği yeri birkaç boy derinlikte kazar, kuyu üzerine kule ve makinelerin yerleşmesini sağlar, sonra başka bir kazı noktasına geçerdi. Bugüne dek hep takdirle karşılanmıştı çalışmaları. Daha doğrusu, bir hata işlememişti.

Yalnız kalınca derin bir soluk aldı, gökyüzüne baktı. Hava kararmıştı. Yürüyerek evin yolunu tuttu ağır ağır. Bilerek gecikmek istiyordu. Cebindeki para onu rahatlatmıştı ama Miri'nin iş bulacağı masalına karnı toktu. Eve ayaklarını sürüyerek geldiğinde gece yarıyı bulmuştu. Sokak kapısı oldum olası açıktı. Girdi; avlu pis kokan çöp bidonlarıyla doluydu, uzunca bir koridor gibi. Beş işçi ailesinin paylaştığı odalar avlu zemininden bir metre kadar yüksekteydi. Odalar tek pencereli, basık tavanlı, her birinin arkasında, penceresiz başka bir oda, ortak ayakyolu, ortak mutfak.

Yalnız onun evinin penceresindeki çırağın soluk aydınlığı Cevad'ı kuşkulandırdı. Gıcırdayan tahta merdiveni bir çırpıda tırmandı. Kapıya yaklaşınca, inceden ağrı çeken karısının sesi onu kendine getirdi. Telaşla içeri girdi. Karısı bir köşede iki büklüm... Çocukların üçü de şaşkın... Koştu karısına, çekine-

rek kucakladı onu, başını göğsüne dayadı. Ter içindeydi. "Hanım." Sildi mendiliyle alnını ve yüzünü.

Sonra boğuk bir sesle, "Yoksa?" diye sordu. Bekledi.

Karısı ikilemle, "Sanırım," diyebildi. "Geliyor."

Öptü Cevad karısını alnından, sonra çocuklarına döndü:

"Üçünüz de kalkın, Nigar Teyzegil'e gidin. Tuti sen, 'Anamın ağrısı tuttu,' de de hemen gelsin. Anahanım ve Ziba'yı da yanına al. Üçünüz de orada kalın. Sen büyüksün, onlara göz kulak ol!"

Çocuklar çıkınca, çaresizliği, sıkıntıları ve üzüntüleri büsbütün şahlandı. "Tam da sırasıydı," dedi içinden.

Anında odaya doluştu komşu kadınlar. Hepsi bir arada konuşuyordu. Nigar'ın sesi baskın:

"Aşk olsun, Hanım! Oldu mu şimdi? Neden haber vermezsin, kapı komşu değil miyiz?"

Hanım'ın yerine Cevad yanıtlamak zorundaydı, nitekim o da, "Haklısınız," dedi ezile büzüle. "Ama Hanım'ı tanırsınız, zahmet vermek istemez." Sözünü bitirince, içinden, "Evet, iyidir benim karım, bir de erkek doğursa," diye geçirince gülümsedi. Kovulduğundan beri ilk kez suratını hafif bir gülümseme sarmıştı. "Erkek doğursa, ki doğuracak! Oğlum benim okuyacak, adam olacak, benim gibi ezilmeyecek!"

Komşular Hanım'ı kaldırıp özenle arka odaya taşıdılar. Az sonra o da Tuti'nin komşuda ısıttığı suyla ellerinin, yüzünün, boynunun, ayaklarının çamur sarısını ve petrol karasını sabunlaya sabunlaya bir güzel çıkardı. Kurulandı. Komşulardan bir başkası çorba göndermişti. Ancak çorbayı görünce sabahtan beri hiçbir şey yemediğini anımsadı. Hiç nazlanmadan kaşıkladı, üstüne de çubuğunu tüttürdü. Bu arada Hanım'ın sesi yükselince Cevad salavat getirmeye çalıştı içinden. Kulak kesildi. Bekledi...

Bir bağırtı daha... Birkaç bağırtı daha... Ardından bebeğin ağlayışı... Cevat tuttu soluğunu. Hep kötü haber duymaya alışık ya, yüreği gırtlağında dövünmeye başladı, soğuk soğuk ter-

ledi. Kalkmak istedi, beceremedi, zar zor ayağa kalktı ve uzanıp raftan, dedelerinden kalma Kuran'ı aldı. Saygıyla üç kez öpüp alnına yapıştırdı, sonra arka kapağını açtı; arasındaki kâğıtta çocukların adları ve doğum günleri yazılıydı. Yine aynı rafta bulunan eski diviti açtı, kalemin ucunu dikkatle okkaya batırdı, daha önce yazdığı satırların altına özenle 4 rakamını, sonra bir elif yazdı... Nigar arka odanın aralıklı kapısından başını uzattı ve sevinçle, "Cevad Ağabey," dedi. "Muştuluğumu isterim, vallahi..."

Cevad, günlerden beri Miri'yle meşkettiği adı bitirmeye çalıştı, sin... dal... Nigar sürdürdü: "Yoksa söylemem!"

Cevad adı bitirdi, elif, lam, bir lam daha, hı...

Nigar diretti, "Vallahi de söylemem!"

Cevad yazmaya çalıştığı adı gözden geçirdi, beklediğinden daha güzel yazmıştı. Sonra okudu: "Esadullah." Beğendi, yazmayı sürdürdü, "Cevad oğlu Ahundov, 1 mart 1873." Bir de altına, "Bakû, Persidskaya Sokağı, No. 62" yazsaydı, ne güzel olurdu. Ama yazmadı, içinden, "Kuran'a adres yazılmaz," dedi. Nigar'a döndü, heyecandan konuşamadı ve sesi kısıldı; yalnız, "A Nigar Bacı," diyebildi. Birkaç kez yutkunduktan sonra, "Biliyorum erkektir," dedi. Ardından karısını sordu. O da iyiydi.

İlk kez her şey yolunda gitmişti. Kadınlar ortalığı derleyip topladıktan sonra, herkes sandığından bir şeyler bulup getirdi bebeğe, ama kundaklamadan önce bebek anasına ve babasına gösterilmişti, her şeyinin yerinde olduğunu görsünler diye.

Bebeği kucağına alan Cevad, eşini görmek isterken, anlamını bilmediği birtakım dualar okudu üfledi.

Nigar yolunu kesti:

"Aman Cevad Ağabey, işten ayrıldığını Haşım'dan duydum. Sakın, Hanım'a söyleme, sütü kesilir garibin."

Cevad işten kovulduğunu söylemedi, yalnız içtenlikle alnından öptü karısının, bebeği beşiğe yatırdı. Hanım, üç kızdan sonra kocasına erkek bir evlat verdiği için mutluydu, geleceğin güvencesi...

Ertesi gün Cevad işe gidercesine alışılmış saatte çıktı evden. Dışarda Miri'yle buluşup iş aramak üzere petrol işletmelerinin kentteki bürolarına uğrayacaklardı. Cevad onu mutlandıran doğum olayını anlattı. Miri sevindiğini söyledi, onu kucaklayarak kutladı, sonra, "Ben İstvan'ın isteğine uymayacağım," dedi. "Birkaç gün sonra da Bakû'den ayrılacağım. Nobel firmasında çalışan bir tanıdığım var, Oleg Bardin. Sen birkaç gün sonra onu ararsın, ona çok güveniyorum. Göreceksin, çok daha iyi bir işin olacak."

"Sağol! Sana borcumu nasıl ödeyeceğimi bilmiyorum. En sıkıntılı dönemimde Hızır gibi yetiştin imdadıma. Tanrı ne muradın varsa versin."

"Boş ver şimdi, seni sıkıntıya sokan da bendim, unuttun mu tartıştığımızı?"

"Unuttum gerçekten. Neyi tartışıyorduk?"

"Belki de çok gereksiz, çok önemsizdi. Unutalım."

"Hayır, anlat. Seni tanımama yardımcı olur."

"Beni ya da seni tanımak değil önemli olan. Önemli olan bizi tanımak."

"Evet, şimdi hatırladım. Biz kimiz diye tutturmuştun. Ben de, 'Ne demek biz kimiz? Sen bizim kim olduğumuzu bilmiyor musun? Neler saçmalıyorsun?' diyordum. Sesimiz yüksek çıkmış olacak ki gammazlanmışız."

"Saçmalamıyorum. Biz kimiz derken, yalnız senden, ailenden ya da kendimden söz etmiyorum; tüm bu kentte, ilçeleri ve köylerinde, daha doğrusu tüm ülkede yaşayanları kastediyorum. Bak, petrol üretim bölgesinde bizimle birlikte çalışan Gevork, Ermeni; ustabaşı Alek, Rus; işveren temsilcisi İstvan, Macar; Başmühendis Schumann ise Alman... Anladın mı ne demek istediğimi?"

"Devam et."

"Şimdi biz kimiz?"

"Yine aynı yere geldik. Bak, biz... Biz Müslümanız tabii ki, o saydıklarından olamayız. Biz anlı şanlı Müslümanlarız."

"Olmadı işte... Olmadı. Müslümanlık bir din, onların da hepsi Hıristiyan, ama adları başka, dilleri başka, yaşama biçimleri bile başka. Ya biz? Biz nece konuşuyoruz?"

Cevad bir süre düşündü, sonra, "Müslümanca diyecektim, ama yanlış olduğunu anlıyorum," dedi.

"Evet, haklısın; yanlıştır. Oysa hep öyle söylerler. İlginç bir toplumuz biz, adımız yok. Yitirmişiz adımızı. Bizden söz edenler, Müslümanlar deyip geçiyor. Kimisi de ad uyduruyor bize. Tatar diyorlar. Hiç ilgisi yok. Tatarlarla hiçbir benzer, hiçbir ortak yanımız yok."

Uzun süren bu söyleşinin bitiminden sonra ayrılan Cevad ve Miri bir daha görüşemediler. Miri, okuduğu kent olan Kiev'e döndü. Cevad ise, ağır geçen işsiz günlerden sonra Nobel işletmesinde Oleg Bardin'le görüşebildi. Ona Miri'den söz etti, derdini anlattı.

Kuşkuyla baktı ona Oleg Bardin ve uzun uzun sorguladıktan, iyice sıkıp sıkıştırdıktan, bir sürü koşullarla bunalttıktan sonra işe aldı. Yine elde kazma kürek, çıkrığın ucundaki kovayla indi kuyuya... Hani kuyu kazımakta devreye darbeli buhar makineler girmişti? O hâlâ kürek mi sallayacak?

* * *

Miri iki haftalık yorucu yolculuk sonunda Kiev'e vardı. Her taraf kar içindeydi. Havada ayaz egemen. Evine yerleştikten birkaç gün sonra arkadaşları onu toplanacakları yere götürdü. Küçük bir sarayı andıran emekli albay Vasil Dimitrov'un evine. Herkes yerini aldıktan sonra konuşmalar başladı. Sıra Miri'ye gelince, hazırlayacağı raporu kısaca anlattı. En fazla halkın cahilliği ve yoksulluğu, bir de yönetimin zulmü ve gaddarlığı üzerinde durdu. Özellikle petrol işçilerinin acıklı durumlarını anlattı.

"Çar ordusu güneye, sıcak denizlere ulaşmak için Kafkasya'ya inerken, bölge birbirinden ayrı küçük hanlıklar tarafın-

dan yönetilmekteydi. Bir süre bu yönetim biçimi korundu. Yalnız hanların yerine Rus askeri kıta komutanları oturdu. Direniş ve ayaklanmalar bastırıldıktan sonra, Çarlık han, bey ve ağalardan oluşan bir mülk sahibi sınıfı yarattı, toprak ve üzerindeki köylü bunların malı oldu, Rusya'nın her yerinde olduğu gibi."

"Ya petrol sanayii?"

"Çar ordusunun Bakû'ye girmesinden sonra bu kolda da işler geçen yıla dek aynen hanlık döneminde olduğu gibi sürdü. Geçen yıl Çarlık, sanayi erbabını ortadan kaldırdı, kuyulara yabancı sermaye adına el koydu. Bundan böyle herhalde çağdaş anlamda bir sanayi kurulur ve işçiler bilinçlenirse, işçi sınıfı yapacağı eylemlerle söz sahibi olur. Şimdilik anlatacaklarım bu kadar. Sorusu olan var mı?"

Kısa bir sessizlikten sonra grup başkanı emekli albay kıvançla, "Umarız, Mirkasım Gasanoviç İsmailov," dedi. "Umarız. Bilgi, gözlem ve çözümlemen oldukça sağlam temellere dayanıyor. Bize çok parlak bir gelecek vaad etmektesiniz, sizi kutlarım. Evet, beyler, ülke güneyinden gelen rüzgârı soluduktan sonra şimdi de beni dinleyin.

"Savaşlar sırasında ordumuzun Avrupa'daki seferleri subaylarımızın çoğunda önemli etkiler yarattı. Ülkemizin sosyal yaşamının, devlet düzeninin ve değişik kurumlarının Avrupa benzerlerinden ne denli geri olduğunu gören subaylar, Çarlık sisteminin ortadan kaldırılması gereğine inandılar. *Kurtuluş Birliği* adındaki örgütün, kuzey şubesi Petersburg'da ve güney şubesi Kiev'de kuruldu. Amaç, zor kullanarak Çarlığı devirmek. Birliğin kurucu önderi Albay Pavel Pestel, *Russkaya Pravda* (Rus Gerçeği) adlı broşüründe, Çarlığı devirince yerine kuracağımız cumhuriyetin kurallarını açıklamaktadır. Hepinizin dikkatle incelemenizi istiyorum," dedikten sonra, broşürü eline alarak gösterdi ve son yüzyılın önemli olaylarının bir dökümünü yaptı: Bundan tam kırk sekiz yıl önce Çar Aleksandr, Azak Denizi kıyısında ölünce sistem bunalıma girdi. Çar'ın oğ-

lu yoktu. Bildiğiniz gibi yerine Nikola oturdu. Yeni Çar'ın ilk buyruğu, tüm askeri birliklerin *14 Dekabr* (Aralık) günü kendisine biat etmeleriydi. Törene *Kurtuluş Birliği* önderliğinde üç bin kadar ilerici subay ve aydın katılarak, Çarlığa karşı Rus tarihinde ilk silahlı ayaklanmayı başlattılar. Olay daha önce ihbar edildiğinden Çar hazırlıklıydı, süvarilerini karşıtları üzerine saldı ama başarılı olamadı. Bunun üzerine top atışları başladı ve böylece özgürlükçülerin üzerine birkaç salvo ateş yapıldıktan sonra direniş kırıldı. Yine bildiğiniz gibi, ondan sonra *Dekabristler* diye adlanan direnişçilerden yüzlercesi öldü. Hareket önderi, ayaklanan askeri ve halkı geri çekti umarsız. Alanda kalanlar teslim oldular ve böylece Nikola, çarlığına *gardiyan ve cellat* olarak başlarken, Sibirya ilk siyasal mahkûmlarını ağırlamaya hazırlanıyordu.

"*Dekabristler* yenildi, ama Çarlığa ilk büyük korkuyu tattırmış oldular. Daha önemlisi, Rusya topraklarına ilk kez devrim ve özgür düşünce tohumlarını serptiler..."

Emekli albay Vasil Dimitrov, Çarlık karşıtı hareketin tarihini anlata anlata sözü *Narodnik* hareketine, Herzen ve Çernişevski'nin düşüncelerine getirdi. Köylülerin, küçük üreticilerin çıkarlarını kollayan, sermaye birikimini zorunlu görmeyen *Narodnik* (Halkçı) hareketi anlattı.

Bu arada hızlı hızlı, neredeyse soluk almadan konuşan albayı dinleyen genç grup üyelerinin yorgunluğu iyice belirginleşince, albay sustu ve masanın üzerindeki küçük çıngırağı çaldı. Hizmetçi kız odaya girip albayın buyruğunu bekledi. Albay kimsenin fikrini sormadan, "Semaver," diye gürledi ve ekledi: "Uşağa söyleyin, şömineyi canlandırsın."

Şöminenin sönmek üzere olduğu odadakilerce ancak o zaman ayrımsandı. Derin soluklar alındı, bacaklar oynatıldı...

Hizmetçi iri yarı uşakla odaya döndü. Uşak büyükçe bir semaveri içeriye getirip şöminenin yanındaki sehpanın üstüne yerleştirdi. Semaver fokurdayarak kaynıyordu. Uşak ayrıldı, döndüğünde kucağı odunla doluydu. Alaz canlandırıldı.

Çay servisini albayın kendisi yaptı. Belli ki sözünü bitirmemişti. Bardakları doldurup gençlere verirken, bir yandan da durmadan konuşmasını sürdürdü:

"Bana göre *Narodnik* hareketimiz, insanlık tarihinin ender görülen olaylardan birisini gerçekleştiriyor. On binlerce aydın genç, okulunu, ailesini ve tüm maddi servetini bırakıp köylülerin arasına gitmektedir. Hepimizin bu yola baş koyup köylüleri aydınlatma ve bilinçlendirme görevini başarıyla yerine getireceğimizden eminim."

Toplantı alışılmış süreyi çoktan aşmıştı. Herkes saygıyla albayın elini sıkarak paltosunu giymek üzere vestiyere yönelirken, albay, Miri'nin koluna girdi.

"Mirkasım Gasanoviç İsmailov, bize biraz ülkenizden söz etmenizi isteyeceğim, hem de birlikte yemek yeriz. Konuğumuz olursanız size yıllanmış şaraplarımızdan sunarız. Ha, ne dersiniz?"

Aslında Miri konuk edilmeyi pek sevmez ama albayın çağrısını çok içten buldu. Gülümseyerek, evet dercesine başını indirdi. Kütüphaneden yemek salonuna geçtiler.

Salon varsıl soyluların zevkini yansıtıyordu. Vişne çürüğü ağır kadife perdeler. Sayısız mumlarla aydınlanan avizeler, şamdanlar... Duvarları süsleyen olağanüstü tablo ve ikonalar... Rokoko mobilya ve gürül gürül yanan şömine, ayrıca kendilerini hiç duyumsatmayan birkaç hizmetçi ve uşak.

Salonun orta yerindeki masayı yardımcısıyla birlikte genç ve alımlı bir kadın düzenliyor. Onunla tanıştık. Albay'ın eşiymiş. "Kızı, belki de torunu olabilecek yaşta," dedi içinden Miri. Kadının beyaz eldivenli elini dudaklarına götürdü ve hafif eğilerek öptü. Emekli albay gülümseyerek baktı onlara:

"Sizi Rus subay üniformasında hayal ettim bir an için," dedi. "Ne de yakışmıştı size. Buyrun, şöyle oturun. Bizi onurlandırdığınız eşim çok sevinecektir."

Eşine döndü: "Değil mi, Olga Fyodorovna?" Ve yanıt beklemeden sürdürdü: "Olga çok hamarattır, bu yemeklerin hepsini, mezeleri, her şeyi kendi elleriyle yapar... Değil mi, Olga?"

Miri, ister istemez Olga'ya döndü, dikkatle onu süzdü.

Ciddi ve biraz kederli bir yüzü var. Lüle lüle, sarı saçları, mavi gözleri, Slav burnu ve küçük çenesi. Güzel bir kadın, belki de çok güzel...

"Çok zahmet etmişsiniz."

"Biz çok konukseveriz."

Boğazı kurudu Miri'nin. Masaya oturuncaya dek uzun ve sıkıntılı bir süre yaşadı. Neyse ki oturdu, üçü birlikte oturdular.

"Önce bize yemek görgülerinizden biraz söz edin, lütfen."

Ezildi Miri, kısa bir süre bekleyip kendini toparladıktan sonra, "Varsıllarımız sizler gibi," demek geldi aklına, diline de getirdi. "Yoksullara gelince, her yerdeki serfler gibi, toprakla birlikte işlem görürler, hangi sofra görgülerinden söz ediyoruz?"

Güldü emekli albay Vasil Dimitrov.

"Delikanlı, çok gerginsiniz. Rahatlayın; söylev kürsüsünde değil, içki sofrasındayız. Hadi, kadehlerimizi köylü kardeşlerimizin kurtuluşuna kaldıralım," dedi ve ayağa kalktı. Bu, uzun bir söylevin başlayacağını gösteriyordu. Nitekim emekli albay, aydınlatılmış köylülerin ne kadar büyük bir güç oluşturacağını yineledi ve içkilerini diktiler.

Olga hizmetçileri gönderdi. Yemek dağıtımına başladığında, eşi kasılarak ikinci kadeh öncesi konuşmasına girişmişti.

"Kadehimi, değerli konuğumuz Mirkasım Gasanoviç İsmailov'un sağlığına kaldırıyorum. Bugün bizi burada onurlandıran bu aziz konuğumuz, geleceğin..."

Miri ayrımında olmadan artık onu dinlemiyordu, iyice acıkmıştı çünkü. Yine kadehler dikildi.

"Düşüncelere daldınız?"

"Sizi dinliyorum, albayım."

"Bu kavgaya inanıyor musunuz?"

"İnanıyorum, albayım."

"Nedir katkınız peki?"

"Petrolümüz!"

Emekli albay Vasil Dimitrov'un yüzünün çizgileri yumuşadı ve Miri'nin gözünde anında sevimli bir çocuğa döndü.

"Haklısın, delikanlı. Çok haklısın! Bunu hiç düşünmemiştim. Petrol, geleceğin tek aydınlatıcı ögesi." Sustu, düşündü, sonra ayağa kalktı ve karısına dönüp, "Olga, sen de kalk, kadehini eline al," dedi.

Miri de kalktı. Elinde kadehi. Emekli albay, "Orada," diye söze başladı. "Orada, güney Kafkasya'da bir kent var. Bakû. Bu kent gelecekte ülkemizin başkentten sonra en gelişmiş, en önemli, en büyük kenti olacaktır. Kadehimi Bakû'ye kaldırıyorum."

Olga gözlerini masadan ve üzerindeki çeşit çeşit yemek dolu tabaklardan hiç ayırmamıştı. Acaba masası beğenilecek miydi? Yemekleri lezzetli miydi? Yoksa Doğuluların egzotik yemekleriyle yarışılamaz mıydı?

Yenildi, içildi. Miri'nin gerginliği ortadan kalktı. Resmi tavırlarından tümüyle sıyrıldı. Tabii her kadehten önce Albay uzun söylevler çekti. Kadehler onun konuşmasının bitimine dek ellerde bekledi. Miri, Olga'nın kadeh tutan eline takıldı. İnceydi, zarifti... Teni beyazdı... Kar beyazı mı? Hayır. Süt beyazı da değil. Slav beyazı. "Çok da yumuşak olmalı," diye geçirdi içinden. "Yumuşak olmalı."

Kadehler dikildi, içildi, sonra ne zaman sofradan kalkıldı, ne zaman oturma köşesine çekildi, pek ayrımında değildi emekli albay. Bir ara Olga eğildi Miri'nin önünde ve ona, "Senin albayın sızdı," dedi. "Ne yapsın ihtiyarcık!"

Göğüsleri göründü ve Miri yıldırım çarpmışa döndü. Bir anda sarhoşluğunu yitirdi:

"Ben," dedi. "Ben diyorum ki, artık içmeyelim."

"İçmeyelim," dedi Olga Fyodorovna. "Çok mu içtik dersin?"

"Evet. Albay uyuyakaldı. Ben kalkayım artık."

"Yok, sen otur. Lütfen, otur. Sıkılmıyorsan benimle konuş. Konuş, ne istersen onu anlat. Bana çocukluğunu anlat. Artık içki içmeyeceğiz. Bak, semaver hâlâ kaynıyor. Sizin orada çok çay içilir, değil mi?"

İçi ısındı Miri'nin. Bu başka bir duygu, sarhoşluğu bastıran, çok daha güzel, yumuşak. Olga'nın teni, saçları ve mavi gözleri gibi. Oylumuyla yayıldı koltuğa. Kovsalar yerinden kalkamaz.

"Önce sen anlat. Sen anlat çocukluğunu."

"Benimki tatsız, üzgülü... Boş ver benim çocukluğumu. Sen ne yapardın? Kavgacı mıydın?"

"Hayır."

"Peki, sokakta çember çevirir miydin?"

"Hayır, çember çevirmenin ne olduğunu bilmiyordum. Biz çocuklar... tabii erkek çocuklar, bir araya gelip *aşık* atarız, aşığı *cuk* oturan, kazanır."

"Anlayamadım, *aşık* ne? *Cuk oturmak* ne demek?"

"Bak, şimdi bizde koyun eti yenir. Koyunun bacağında, ayak bileğinde küçük köşeli bir kemik var, adı aşık. Her çocuğun düşünü, kazanacağı aşıklar süsler. Karşılıklı oturur, herkes aşığını zar atarcasına orta yere atar. Kimin aşığı dik durursa, yani *cuk* oturursa o kazanır, ortadaki aşıkları toplar. Kimi haylaz çocuklar aşıklarının *cuk* oturması için, bir tarafını oyar, içine kurşun eriterek doldururlar. Yani hile yaparlar. Hile yapanlar hep kazanır."

Anlatılanları Olga bir çocuk sevinci içinde gülerek dinledi. Belli ki uzun süreden beri böylesine içten bir söyleşiye katılmamıştı. Derken parmaklarını Miri'nin elinin üstünde gezdirdi, etkisini gözlerinin içinde aradı.

"Sen de hile yapar mıydın?"

Miri bu soruyu beklemiyordu. Biraz düşündü, derin bir soluk aldıktan sonra, "Aslında ben hiç aşık oynamadım. Ben varsıl bir ailenin çocuğuyum, oyuncaklarım Avrupa'dan gelir. Aşık, yoksul çocuklarının oyuncağı. Benim bir de çok huysuz Rus mürebbiyem vardı. Çocukluğumu bana yaşatmadı," dedi. Olga'nın gülüşü yüzünde dondu. Gözlerini kaçırdı, çevresinde dolaştırdı.

Semaveri görünce, "Bir çay daha?" diye sordu fısıldayarak. Miri gözlerini kapatmıştı.

"Yok, yeter," dedi.

"Peki," diyerek ayağa kaktı Olga, masanın üstündeki şamdanlardan birini aldı ve, "Hadi gel, odanı göstereyim," dedi.

Miri kalktı. İçinde bulunduğu durumun uzamasını istercesine oyalandı. Olga başını alıp gidiyordu ki elini tuttu Miri.

"Güzel bir geceydi," dedi. "Her şey için teşekkür."

Güldü Olga, şeytanca, "Gece bitmedi daha," dedi içinden.

Birlikte merdivenleri çıktılar. Miri, "Ya koltukta uyuyakalan albayım?" diye soracaktı ki sormadı, omuzlarını silkti: "Herhalde bu ilk değildi koltukta uyuduğu."

Merdivenler bir sahanlıkta bitiyor; bir yanı tırabzan, öteki yanı odalar. İlerlediler. Son kapı konuk odasının kapısı. Olga kapıyı açtı, içeri girdiler. Şöminede yanan odunların yaydığı ışık odaya loş kızıl bir aydınlık kazandırmış. Olga'nın getirdiği şamdanın aydınlığa fazla bir katkısı olmadı. Miri, görebildiği kadar odanın içinde göz gezdirdi. Yatak olağanüstüydü. Hemen soyunup dökünüp yatmalıydı.

Olga, "Beğendin mi?" diye sordu ve şamdanı şöminenin üstündeki rafa yerleştirdi.

Miri, "Tabii," dedi. "Çok güzel, çok teşekkür ederim."

Olga gülümseyerek Miri'nin gözlerinin içine baktı, sanki bir şeyler arıyordu diplerinde.

Fısıldayarak sordu, "Biraz kalabilir miyim?" Eli Miri'nin elini aradı ve buldu, yakaladı.

"Şimdi mi? Burada mı?" Elini ona bıraktı.

"Evet, birkaç dakikalığına."

Omuzlarına bir ağırlık çöktü Miri'nin.

"Peki, buyur," dedi, ama aslında gelişmekte olan olayın içinde duyumsamıyordu kendisini. Her şey onun uzağındaydı, o bunları bir düş gibi yaşıyordu... Zaman mı dalgalanıyordu? O mu yuvarlanıyordu?.. Olga, "Bir şey sormak istiyorum," mu dediydi? O da, "Sor," mu dediydi, ya da içinden geçtiydi?...

"Sizde bir kadın, bir erkekle el ele, diz dize oturamaz mı?"

Sertleşti Miri.

“Bilmem, herhalde oturamaz. Başkaları neler söyler, kim bilir. Sonra birbirinin nesi oluyor bu kadın, bu erkeğin? Ne demeğe el ele, diz dize otursunlar.” Olga’nın dudaklarında tatlı bir gülücük.

“Birbirlerinin hiçbir şeyi değiler, sadece bunu istiyorlar diyelim.”

Olga yatağın kıyısına ilişti ve elini tuttuğu Miri’yi de yanına oturttu. Ürperdi Miri, tavır koymaya çalıştı.

“Bırakalım oyun oynamasını. Sen evli bir kadınsın. Kocan bizim önderimiz. Hem çevremizin en saygın insanı.”

“Bütün bunları biliyorum, ama bana yetmiyor. O yaşlı...”

Olga’nın sesi biraz ağlamaklı gibi geldi Miri’ye, o da yumuşadı.

“Olsun, o senin kocan. Sen ona aitsin. Ben kimsenin karısına el uzatmam, hele hocamın...”

“Onun cinsel yaşamı yoksa yine koca mıdır bana?”

“Evet, her haliyle senin kocan o.”

Olga bıraktı Miri’nin elini. Ayağa kalktı. Uzun eldivenlerini çıkarıp yatağın üzerine bıraktı, sonra sözcükleri özenle teker teker sıraladı:

“Peki, benim yaşama hakkım, isteklerim, cinselliğim ne olacak? Bağrıma taş basmamı mı öneriyorsun? Ne için?”

“Bunu evlenirken düşünecektin.”

“Evlenirken seçme hakkım yoktu, evlenirken düşünmem hiçbir şeyi değiştirmezdi. Albay, babamın istediği parayı ödedikten sonra...” Sırtını döndü Olga. Bir an için onun odayı terk edeceğini sandı Miri. Oysa kımıldamadan duruyor ve eliyle sırtındaki bağları çözmesini gösteriyordu. Ne yapmalıydı? Onu kovmalı ya da kendisi kalkıp gitmeli miydi? Asla! Ayağa kalktı ve titreyen elleriyle çözdü bağları, yavaş yavaş. Olga’nın ense kökünden beline kadar sırtı çıplaklaştı. Ve Miri yürek çarpıntısıyla, ilk kez güzel bir kadının güzel sırtını soluğu kesilircesine seyretti. Sonra her iki elini uzatıp omuzlarına dokundu. Olga ürperdiyse de kımıldamadı, öylece durdu. Bir süre sonra döndü ağır ağır, döndü iyice. Şimdi yüz yüzeydiler. Miri mavi

gözlere dalmayı yeğledi. Orada kalmalıydı. Ama yapamadı, indi gözleri göğüslerine, daha aşağıya. Birbirlerine sarıldılar, kenetlendiler.

Sabah, daha doğrusu öğleüstü, Miri uzun uzun öpülerek uyandı. Çıplak Olga yatakta, karşısına geçip bağdaş kurmuştu,

"Bak Miriçka," dedi. "Albay sana Herzen'i, Çernişevski'yi oku demiştir. Okursun ya da okumazsın, karışmıyorum. Ama ben sana özellikle Dostoyevski'yi, Turgenyev'i ve Tolstoy'u oku diyorum. İmkân bulursan Çaykovski'yi dinle. Kentte zaman zaman konserler tertiplenir. Zamanla birlikte çok şey değişiyor. Yeni yaratıcılık türü yalnız sanat ve edebiyat alanında kendini duyumsatmıyor, yaşamın her alanına yayılmıştır. Özellikle aile kurumu alanına. Bugün artık gençler arasında *sivil evlilik* diye bilinen ve hiçbir resmi kurumun onayına gerek duymayan bir ilişki türü yaygınlaşmaktadır. Ben dün geceki sevişmemizden kesinlikle pişman değilim, kıvançlıyım tersine."

Miri biraz şaşkın ama rahattı.

"Ben de," dedi. Sonra ekledi: "Ben de kendimce çok mutluyum. Vazgeçmeyeceğim bir mutluluk." Bir süre sustu, sonra, "Keşke," dedi. "Yaşamımız boyu sürseydi. Bir daha buluşur muyuz?"

Olga Fyodorovna cevaplayamadı. Uzun bir veda sahnesinden sonra, Miri mutfak kapısından emekli albay Vasil Dimitrov'un malikânesini terk etti. Dışarıda ayaz vardı. Sokağın karı tek parça donmuştu. Kimi buz kristallerinde ışıldayan güneşin, görüntümü dışında hiçbir etkisi yoktu. Olsun, üşümüyordu Miri. İçinde ılık bir rüzgâr esiyordu, onu kıvrandıran. Derken *Ohranya Otdeleniya* mensubu, izbandut gibi iki sivil polis koluna girip, götürdüler onu. Hiç direnmedi.

* * *

Kış bitti, ilkbahar doğayı canlandırdı, ve kuzeyden *hezri* dedikleri poyraz esti; ki bu esiş çoğun haftalar boyu sürer, Bakû'nün sokakları toza dumana boğulur. Valilik işlek cadde ve

sokaklara, tozdan topraktan kurtarır diye taş döşetti. Nafile döşenen taş kireçtaşı mıymış ne, kısa sürede fayton ve arabaların at nalları tekerlek demirleri altında parçalanıp, un ufak oldu, her yan bu kez beyaz toza büründü... İlkbaharda ham petrolle suladılar yolları, geçirmezleşti toprak, yukarı mahallelerin pislikli atık suları aşağı sokaklarda gölütler oluşturdu... Gölütlerde oynaşan çocuklar...

Bu görünüm her aydın gibi doğa bilimci Hasan Zerdabi'yi de etkilemekteydi. Ülkede ilk sosyal yardım derneği kurma girişimini körükleyen şey bu ve bunun gibi görüntüler olmalıydı. Derneğe bağış toplamak için karış karış Kafkasya'yı dolaştı Zerdabi, ama istediği sonuca ulaşamadı. Oysa çocuklar için okullar açtıracak ve onları sokaklardan toplayacaktı. Olmadı, derneğin giderleri gelirinden çok daha fazlaydı.

Müslüman Hayriye Cemiyeti deneyimi başarısızlıkla noktalanınca, Zerdabi yardım toplama yolunun kamuoyu oluşturmaktan geçtiğine inandı, öyleyse sonuca ulaşmak için bir gazete yayınlamalı ve bu gazete halkın anadilinde olmalıydı. Derdini Bakû'nün genel valisi, yakın dostu Staroselski'ye açtı:

"Anadilimizde basılan bir gazetemiz olsa acaba nasıl olur?"

"Bunu daha önce kimse düşünmedi."

"Düşünmez tabii, çünkü ne böylesi bir gazeteyi basabilen bir basımevi var, ne böylesi bir gazetede yazı yazacak yazar, ne de gerekli para..."

"Varsayalım isteklerin sağlandı, sonra?"

"Yönetimden izin de mi?"

Genel Vali Staroselski, eşinin Gürcü oluşundan mı ne, Kafkasyalılara karşı oldukça hoşgörülüydü,

"Sen bir gazete çıkarmaya karar ver," dedi. "Gerisi kolay, ben yardımcı olurum."

Gazetenin adını Bakû'nün işçi hareketine yabancı kalması için *Ekinci* diye saptadı Genel Vali Staroselski ve beş ilgi alanı belirtti: İç olaylar, Ekin ve Ziraat Üzerine, Gazeteye Gelen Mektuplar, Bilimsel Olaylar ve Haberler. On beş günde bir çıkacaktı, taşbaskı olarak.

"İzninle taşbaskı olmasını kabul edemeyeceğim."

"Ama daha önce de söylediğin gibi, Bakû'de istediğin harfleri olan bir basımevi yok"

"Gönderin beni İstanbul'a, alıp getiririm."

Bu şekilde önemli bir sorun çözülüyordu. Rusların Tatarca, halkın da Müslümanca dediği dil, bal gibi Türkçe'ydi.

Hasan Zerdabi derhal İstanbul'a gitti ve kasalar dolusu Türkçe harfleriyle döndü. Ama bir de basımevine ihtiyaç vardı. Yine sağolsun, dostu Staroselski, yönetimin basımevi hesabına harfleri satın aldı. Artık hiçbir sorun kalmamıştı. Hasan Zerdabi, 22 Haziran 1875 günü tüm Çarlık Rusyası Türklerinin ilk Türkçe gazetesi olan *Ekinci*'yi yayınladı.

Toplumsal yanlışları düzeltmeye yönelik hareketleri aydınlanma sayarsak, XVIII. yüzyılda ilerici Batılı düşüncelerle ortaya çıkan Mirza Fethali Ahundov, tüm Türk ve İslam dünyasının ilk tiyatro okulunu kurmasıyla ülkede aydınlanma hareketini başlatmıştı. Hasan Zerdabi de *Ekinci* gazetesini yayınlayarak bu devinimi sürdürdü.

En önemlisi, aydınlanma doğrudan halka gidişle geniş kitlelerin gözünü açmaktaydı. Hasan Zerdabi yazılarında Darwin'in *Yaşam savaşı* kuramını savunarak halkın bu savaşta yenilmemesi için çağdaş uygarlık çizgisine ulaşması, Batılı eğitimi benimsemesini gerekli görüyor, yoksa emperyalizmin tutsağı olarak yok olmaya mahkûm olacağını vurguluyordu.

Ekinci kısa sürede iyice tutundu. Hem yazarları hem de abone olan okur sayısı çığ gibi büyüdü. Nitekim aynı yılın güzünde, on beş günde bir yerine haftalık çıkmaya başladı. Resmi sansür görevini Staroselski kendisi üstlendiğinden her şey yolundaydı. Derken Genel Vali değiştirildi ve gazetenin bahtı döndü. Karşıtlarının yer yer çatlak sesleri yükseldi. Gazeteyi kapattırma uğraşları güç kazandı. Tabii ki siyasi haber yayını yasaklanınca okur sayısı giderek eridi... Ancak iki yıl sürebildi *Ekinci*'nin yaşam süresi. Ne yazık ki yarattığı olumlu etki ve sa-

vunduğu fikirler giderek unutuldu. Bir süre sonra sanki hiç olmamış gibiydi... Ve tabii, yine Tatar dendi, milliyetini Müslüman olarak tanımlayan bu halka.

1881

Sıkıntılı geçen işsizlik döneminden sonra aklını başına devşiren Cevad bulduğu işe dört elle sarıldı. Artık kimseyle tartışmıyor, yarenlik bile etmiyordu. Fikrini, olsa da olmasa da kimselere açmıyordu. Çenesini hep tutuyordu. Uslu edepli olmayı iyice belledi. Büyüklerin önünde boynu bükük durmasını, azarlanınca yanıtlamamasını, konuşmamasını, hiç gülmemesini...

Her şeye karşın geleceğe umutla bakıyordu, küçük kazma ve küreğiyle kuyu diplerinde, karanlıklar içinde. Nedense karanlık, birçok insanda uyandırdığı korku duygusunu onda uyandıramıyordu. Belki de karanlıkta çevresini daha belirgin seçebildiğinden. Aydınlık tıpkı gürültü gibi, dinginliğini bozuyor, korkutuyordu onu. Tanımadığı ve alışamadığı kalabalık

kitlelerin yürüyüşü, haykırışı, kabarışı gibi korkutuyordu onu. Üç kızdan sonra bir oğlu doğmuştu ya, işte bu onun gerçek güvencesiydi. Onun doğumundan iki yıl sonra bir ikinci oğlu doğdu, ama ikincisinin, ağır giden bir gebelik sonucu ortaya çıktığından sağlığı bozuktu ve ancak bir yıl kadar yaşadı.

Esad'a gelince, o hem sağlıklı ve zeki, hem de hareketliydi. Kâh amcasının çocuklarıyla Buzovna'da, kâh bacılarıyla avluda, kâh sokakta mahalle çocuklarıyla oynardı. Babasının günden güne zayıfladığı, öksürüklerinin daha uzun sürdüğünü gözlemlediği halde. Sonunda, soğuk bir kış günü, Cevad firmanın Alman doktorunun verem teşhisiyle işten çıkarılıp eve gönderildi. Evde, yatakta ancak bir hafta yaşadı. Öksüre öksüre, kan kusa kusa can verdi. Kırk beşindeydi, oğlu Esad'sa sekiz yaşında. Yoksulluğun, açlığın ve üzüntünün her türlüsünü birlikte yaşamışlardı. Direnebilmiş, ayakta durmuşlardı. Buna ayakta durmak deniliyorsa.

Esad, odanın orta yerine yatırılan babasının başucuna oturdu, "Benim ona mutluluk getireceğimi sanıyordu," diye geçirdi içinden. "Okuyup adam olacağımı umuyordu."

Çevresinde herkes çığlıklarla ağlarken, o ağlamadı, ağlayamadı. Kuytu bir yer olmalıydı, kimsenin bilmediği, oraya sığınıp içini dökmeliydi. Babasını ne çok sevdiğini orada haykırmalıydı. Ya da bu anda burada onu doyasıya kucaklayıp bağrına basmalı, içine gömmeliydi. Çaresiz, buğulu gözlerle, ayağa kalkıp baktı, yerde rahat ve kaygısız yatan babasına. Artık ne işsizlik üzüntüsü, ne gelecek güvencesizliği. Döndü ve çevresinde yaygara koparanlara baktı, içi daraldı.

Birkaç hafta geçince, önce amcası, Esad'ın okutulması gerektiğini anımsattı. Sonra anası dört elle sarıldı bu fikre, babasının isteği de buydu çünkü.

"Evet, okuyup Molla olmalı benim oğlum, başına sarık sarmalı, ölmüşlerimize mersiye okumalı."

Esad, amcası Rasim Ahundov'la daha yararlı bir söyleşi kurabileceğine güvenerek ona mollanın ne olduğunu sordu.

"Din adamı," dedi amcası. "Din adamı olmak ister misin? Dinsel törenleri yönetir molla. Ayrıca mekteplerde yani Mollahana'larda öğretmenlik yapar, ders verir. Kimi yerlerde yargıçtır. Bunların dışında, eskiden saygın, erdemli, geniş dünya görüşüne sahip, yetenekli şairlere ve bilginlere de molla denirmiş. Ne dersin, molla olmak ister misin?"

"Başka seçeneğim var mı ki?"

"Başka seçenek?" Hiç düşünmemişti amca, yeğeninin bu kadar zeki olabileceğini...

Kabaca yarım yüzyıl kadar önce Bakû'de yirmi dokuz öğrencisi olan tek bir "okul" vardı. Kentte yaşayan değişik ulusların çocukları orada okurdu. Genellikle yüksek rütbeli devlet memurlarının çocuklarıydı bunlar, yani bey, ağa, saraylı, prens gibi olanların ve birkaç tüccar ailenin çocuğu. Tabii ki yerli halkın çocuklarına rastlanmazdı bu okulda... Belki de burada Kuran ve anadil okutulmadığından.

Halk, çocuklarını okutacaksa, Mollahana denilen belirli sayıdaki ilkel mekteplerde okutmalıydı. Mollalar genellikle İran'dan, daha doğrusu Güney Azerbaycan'dan gelir; masrafları cami vakıfları, biraz da okutulan çocukların ailelerince sağlanırdı. Bir süre sonra Çar'ın bir fermanıyla Müslüman okulları da açılmaya başladı. Üç öğretmenli ve elli öğrencili bu okullarda Rusça'nın yanısıra Arapça, Farsça ve anadili de programa alındı. Arapça din gereği, Farsça tüm ticari işlemlerin tek dili olduğu, anadiline gelince tabii ki en yararlı ve gerekli oluşundan, hele bu dilde yeni yeni yayınlar ortaya çıkmaya başlamışken. Tüm bunlara karşın hâlâ anadilinin gerçek bir adı yoktu. Resmi Rus makamları bu dile hâlâ Tatarca, halksa ısrarla Müslümanca diyordu. Okulların adı Rus-Tatar okullarıydı.

Düşünüldü, taşınıldı ve Esadullah semtin Mollahana'sına yazdırıldı.

Tek pencereli, dar kapılı, loş, döşemesi hasır, havası rutubetli, kasvetli bir oda. Otuz, otuz iki kadar öğrenci, evden getirdikleri küçük yassı minderlerin üstüne diz çöküp oturmuş-

lar. Mollanın minderi özel, büyük ve kalın, sırtını dayadığı yastığı da var... Önünde rahle, rahlenin üstünde kalın, kara kaplı bir kitap. Çocukların hepsi erkek, değişik boy ve yaşta. Haliyle küçükler önde oturuyor. En çok dayak yiyenler onlar sanılır, değil oysa... Mollanın elinde çok uzun bir değnek var. En uzakta oturan çocuğun saçsız kafasında şaklatabiliyor beceriyle. Ayrıca duvarda falaka hazır tutuluyor, gerektiğinde öğrencilerin en irisinin yardımıyla, ki ona *halfe* deniyor, cezalı olan falakaya yatırılıyor, yani falaka aracılığıyla tesbit edilen ayak tabanları sopalanıyor.

İlk aylar *elifba*'yı ezgiyle okuyarak ezberlemeye çalıştı:

Elef nohte nedared babacunem yad begir yad,
Be, yek nohte dared babacunem yad begir yad...

Kolay öğrendi denemezdi. Her öğrenci gibi her gün dayaktan geçti.

Birbirinden oldukça ayrı üç dili tek abeceyle yazmak, okumak oldukça büyük sorundu. Her harf bu üç dilin her birinde ayrı ses ve değerdeydi, birinde yani Arapçada "g"ler, "k"ler gırtlağın dibinden çıkıyordu; ötekisinde yani Farsça'da kimi ünsüzler için üç-dört harf imi, berikisinin yani anadilinde "ü", "ö", "ı" gibi ünlülerinin hiç karşılığı yoktu.

Yıllar geçti, bütün sınıf fiil çekimiyle boğuştu durdu... Temelde erlik ve dişilik, teklik, ikilik, bir de çoğulluk göz önünde bulundurulmalı. Ayrıca bizdeki gibi üç tekil, üç çoğul, yani altı adıl yok, on iki adıl var Arapça'da. Bunlar da ikinci ve üçüncü adıllarda faillerin dişil olmasına göre artan şekillerle, yine failleri ikili olmasına göre artan şekillerdi, yani her fiilde üçüncü adılda eril tekil, ikili ve çoğul, dişil tekil, ikil ve çoğul adıllar olduğu gibi, ikinci adıllarda da böyleydi... Öff, bunaldım.

Sonunda altıncı yılının ortalarında, bir gün nasıl olmuşsa, mollanın minderine iğne mi saplanmıştı ne? Molla yerinden sıçradı ve kıyametleri kopardı.

"Bu işi kim yaptıysa çıksın ortaya! Yoksa ben yapacağımı bilirim."

Esad, "Sahi bu yaramazlığı kim yapar?" diye düşünürken, mollanın uzun değneği kafasında şakladı ve kendine geldi.

"Ben mi? Hayır! Vallahi billahi ben yapmadım. Kesenkes haberim yok."

"Yalan söylüyorsun, melun! Hadi, kalk ayağa *halfe,* indir falakayı, doğruyu söyleyinceye dek döveceğim seni..."

"Mollam, inan ben yapmadım. Vallahi yapmadım diyorum, neden inanmıyorsun? Kimin yaptığını da bilmiyorum."

"Öyleyse kim yaptıysa çıksın ortaya."

"Benim halimi gören kim çıkar ortaya, molla, yapma!"

Kimse çıkmadı ortaya tabii. Esadullah'la birlikte dört başka çocuk da falakaya yatırıldı ve kendilerinden geçinceye dek dövüldü.

İşkence bitince bir süre ayağa kalkamadı acıdan, sonunda defter kitaplarını heybesine topladı. Topallayarak yaklaştı mollaya, heybesini var gücü ve hıncıyla sarıklı kafasına indirdi ve tahsil yaşamını noktaladı.

Geriye bakınca, bu altı yıl içinde Kuran'ı başından sonuna dek ezberlemişti. Yani *Hafız* olmuştu. Farsçayı anadili gibi konuşuyordu, Fars şairi Şirazlı Sadi'nin iki divanı *Golestan* ve *Bûstan*'dan yığınla şiir ezberlemişti, en önemlisi bilinen tüm Muharrem ağıtlarını, anadilinde, ezgileriyle ve yanık sesiyle okuyabiliyordu.

Molla neden Esadullah ve dört arkadaşından kuşkulanmıştı? Çünkü onlar, Mollahana düzeniyle pek uyumlu sayılmıyorlardı. Hem Esadullah yaşam dolu ve şakacıydı.

Anasının tüm diretmelerine karşın Esadullah bir daha oraya dönmedi ve okuduklarının üstüne bir sünger çekti.

"Seni hiç anlamıyorum. Okumazsan, mektebini bitirmezsen sürüneceğini bilmiyor musun, evladım? Şunun şurasında birkaç yıl sonra Tanrı'nın izniyle sarığını saracak, cübbeni kuşanacak, saygın bir molla olacaksın. Hele sen bir molla ol, bak nelere sahip oluruz."

"Molla olmayacağım, çünkü Mollahana'ya dönmeyeceğim!"

"Yapma ciğerim, yapma gözümün nuru, yıllardır çorap örüyorum, takke örüyorum seni okutmak için, bin bir sıkıntıya katlanıyorum. Bir kalemde bunca emeğimi savuramazsın. Baban da okumanı istiyordu. Okuyup adam olmanı..."

"Hayır! Gitmeyeceğim! Orada falakaya yatırılan benim, siz değilsiniz. Hem hiçbir suçum yokken."

"Peki, sen haklısın, ben gider görüşürüm. Hediyeler götürürüm hocana. Bir daha dövdürmem seni. Amcana da rica ederiz, araya girer, bağışlatır seni. Sen de sıkarsın biraz dişini..."

"Suçlu muyum ki bağışlasın? Beni haksız yere dövdü diye mollaya hediye mi vereceksin? Hayır ki hayır! Hem de kimse bu işe karışmayacak!"

"Amcan da mı? Aşk olsun!"

Hanım, oğluyla başa çıkamayacağını kestirince, tuttu elinden, sürükleyerek amcasının evine getirdi. Ramiz Amca yurt dışından getirttiği kitap paketlerini açmaktaydı. Ortaya çıkan her kitabı büyük bir zevkle gözden geçirip kitaplığının rafına yerleştiriyordu. Gelenleri görünce, buyur etti. Hanım damdan düşercesine bir çırpıda anlattı olup biteni. Esadullah sustu, konuşmadı.

"Seneye sarık giyecek, cübbe kuşanacaktı. Ama nerde? Bunca yıllık üzüntüyü ben tek bu düşün gerçekleşmesi umuduyla sırtladım. Merhum Cevad'ın kuyu işçiliğini, sinirini, hırçınlığını, hastalığını ve diz boyu yoksulluğunu boşuna mı paylaştım? Ne olur, ona aklını başına devşirmesini söyleyin. Mektebi bırakınca ne olacak? Sokaktaki serseri güruhuna mı katılacak? Acıyın bize! Bir düşünün, ne olacak bizim halimiz?"

Ramiz amca dinledi uzun uzun Hanım'ı.

Sonunda, "Peki," dedi. "Üzülme. Gereğini düşünürüz." Sonra Esad'a döndü:

"Yavrum," dedi. "Başka bir mahalleye taşındığınızı düşünelim. O zaman başka bir Mollahana'ya gidersin... Ha? Ne dersin?"

"Amca, anam bizim olayın sonunu unuttu, anlatmadı. Falakanın kayışını ayaklarımdan çözdüklerinde, ayaklarımın altı patlamıştı, kan içindeydi. Acım dayanılacak gibi değildi. Bir süre yerimden kımıldayamadım, sonra zorlukla kalktım, ayağıma çarıklarımı giyemedim, mollanın ve çevresinde ona yardım edenlerin suratına baktım. Bu halim karşısında çok sevinçli ve mutlu görünüyorlardı hepsi. Dizimin üstünde durarak defter kitaplarımı heybeme doldurdum, zorlukla ayağa kalktım, mollaya yaklaştım ve var gücümle heybemi kafasına indirdim. O anda düşündüğüm tek şey vardı, keşke heybem onun boynunu kırabilecek kadar ağır olsaydı.

Başka Mollahana'ya gitmem de bir çözüm değil, orada da aynı şeyler olacak, belki de çok daha ağırı."

Rasim Amca hiçbir şey söylemedi. Yeğeninin bu kadar rahat konuşacağını, bu kadar haklı olacağını hiç beklemiyordu.

Hanım'a ancak gözlerinin yaşını silmek düştü. Hiçbir çözüm olmadığını anladı artık.

Yavaş yavaş kalktı, "Boşuna gelmişiz," dedi. "Oğlan nuh diyor, peygamber demiyor." Ardından nuh deyip peygamber demeyen oğluna döndü.

"Hadi, kalk gidelim," dedi. "Anlaşıldı, sen adam olmazsın. Benim ayak diretmem boşuna. Yazıklar olsun. Okumayacaksan hiç olmazsa bir zanaat öğren!"

Hanım umarsız Ramiz Amca'dan bu konuda yardımcı olmasını istedikten sonra oğlunu sürükleyerek eve götürdü.

Birkaç gün sonra amca Esadullah'ı çağırdı ve ona, "Anana verdiğim bir söz vardı, senin sorunun hakkında," dedi.

"Ne sorunu, amca? Bilirsin ben anamı çok severim, ama Mollahana'ya asla gitmem!"

"Gitmeyeceksin. Anan hiç olmazsa bir zanaat öğrenmeni istemişti. Kuyumcu bir dostum var benim. Onun yanında çalışırsan bu mesleği öğrenirsin. Git, anana dua et, o senin mutluluğunu ister."

Esadullah, Mollahana'yı bıraktıktan sonra ünlü bir kuyumcu ustasının yanında çıraklığa başladı. Spasskaya Caddesi'nde

kuyumcu dükkânı olan Kerbelayi Aliyev, somurtkanlığı, tersliği ve huysuzluğu dışında Bakû'nün en usta "mineci" kuyumcularındandı.

Kısacık boyu... Az kambur, arık. Kemikli yüzü, uzun çenesinin ucunda bıraktığı seyrek sakalı... Bıyıksız, kemikli koca burnu, belirgin bir özgelik veriyordu ona. Üstelik sağ gözünde, kaş kemerinin altına sıkıştırdığı monoklu vardı. Giyimi kuşamı oldukça özenliydi. Parmaklarında pahalı iri taşlı yüzükler, yeleğinin saat cebinde Breguet marka altın çalar saat, köstеği bir cebinden ötekisine sarkar... Şıklığını tamamlayan bir de fildişi saplı ince bastonu.

Esadullah Ahundov üç yıl bu kuyumcu dükkânında ayak işlerinde kullanıldı. Ücret yerine bol bol sövgü, kulak çekilmesi ve tokada maruz kaldı. Olsun, falakadan daha iyiydi. Çünkü her şeye karşın, zekâsını kullanarak kuyumculuğun tüm püf noktalarını gözlemliyordu; nitekim günü gelince becerikli bir kuyumcu oluverdi. İster istemez maaşa bağlandı; ayda beş *manat*. Artık ustası karışmadan her türlü siparişi, örneğin değerli taşlarla süslü altın Kuran kapları, değişik alın ve boyun takılarını imal edip, ustasının hayret ve takdirini rahatlıkla kazanıyordu.

Dükkânda usta Kebleyi Gaffar Aliyev'den başka kardeşi Alibala Aliyev de çalışmaktaydı. Ağabeyinin tersine ya da inadına pasaklıydı o. Ütülü hiçbir şey giymez, kravat takmazdı, ayrıca sakalı bıyığı özensizdi, ama o da işinde ustaydı. Bir yandan da kalender, gönlünce yaşar, içkide kumarda kendini denetlemezdi. Bu yüzden olmalı, hem ağabeyi ondan, hem de o ağabeyinden kurtulmaya can atardı.

Bu maaşa bağlanma karşısında, Esad'ı bir kenara çekip ona, "Üç yıl, dövüle dövüle köle gibi çalıştıktan sonra," dedi. "Ağabeyim lütfetti, beş *manatlık* bir aylık hakkı tanıdı sana, ne diyorsun?"

"Hiç, ne diyeyim? Kesesine bereket."

"Amin, gözümüz yok. Ama ben sana on beş *manat* teklif edi-

yorum, benimle çalışırsan. Bir düşünsene, onun verdiğinin üç katı."

"Ne demek benimle çalışırsan? Ben kiminle çalışıyorum ki?"

"Haberin yok. Dinle, Bakû'nün en işlek yerinde, varsıl insanların alışveriş yaptıkları yerde, yani Mihayılovski Caddesi'nde oldukça görkemli, gösterişli bir kuyumcu ve saatçi mağazası açtım. Ayrıl buradan, benimle çalış, aylığın on beş *manat,* peşin para. Düşün taşın, beni yanıtla."

"Düşünülecek ne var, hemen kabul ediyorum."

Sen misin kabul eden? Patron duymuş olacaktı ki hemen gırtlağına sarıldı:

"Buradan bir yere ayrılamazsın! Buradan ancak naaşın çıkar," tehdidini savurdu. Aynı tehdidi Esadullah'ın anasına da ulaştırdı:

"Oğluna söyle, aklını başına devşirsin. O benim işçim. Ben izin vermedikçe hiçbir yere gidemez. Bakmam gözünün yaşına, öldürtürüm vallahi."

Ağabeyinin çıkışları karşısında kardeş Alibala küplere bindi.

"Büyük falan dinlemem, parçalarım alimallah. Esad'ın başından bir tel saç eksilsin, bak nasıl kıyametleri koparıyorum."

Emek sömürmenin ne denli kârlı bir iş olduğunun o zaman ayrımına vardı Esad. Kardeşler birbirlerinin kanına susamışlardı, onun emeğini ucuza kapatma yolunda. O gün Esad, sermayenin sömürdüğü emeğin aslında dünyanın tek değerli, tek güçlü, tek kutsal ögesi olduğunu öğrendi.

Yeni patron Alibala Aliyev, Esadullah'ın yorulmak bilmeyen çalışkanlığı ve emeği sayesinde iki ay gibi kısa bir sürede Bakû'nün ünlü varsılları arasına girebildi. Bu sürede Esadullah, patronun özel faytonuyla işe gelmekteydi. Ve bu sürenin sonunda, maaşı otuz *manata* çıktı, mağazanın tüm sorumluluklarını da üstlendi.

Ahundov ailesinin, yeni taşındıkları Surahaniski Sokağı'ndaki evlerinde artık yoksulluktan iz kalmamıştı. Kızların en büyüğü Tuti evlenmişti, bebek bekliyordu. Öbür ikisi de nişanlıydı, yakında giderlerdi.

Ana Hanım, o sen adam olmazsın dediği oğluna şimdi tapıyordu.

"Benim suçum yok," diyordu. "İş başından yanlış. Bizim dinimiz, kul ile Tanrı arasında hiçbir aracıyı kabul etmezken, din adamı eğitiminin hiçbir anlamı yok. Ben yanıltılmışım. Üstelik sarık ve cübbe sana hiç yakışmayacaktı. İyi ki o zaman beni dinlemedin."

Alibala Aliyev patron oldu ama paspal kılığını değiştirmedi. Müşteriler genellikle Esadullah'ı patron, onu kalfa bellerlerdi. Göz alıcı bir görünümü vardı çünkü, boylu boslu, beyaz tenli. Gözlerinin ilginç bir parıltısı... Açık yeşil, menevişli. Dudaklarında gülümseme hiç eksik değil. Beyaz, biraz oval yüzünde kara bıyığı bir çelişkiydi ama ona yakışıyor, başka bir anlam veriyordu, güvenli, azimli.

"Buradan ayrılmak istersen, sakın habersiz ayrılma. Bana söyle, öyle ayrıl. Ben senin kuyumculukta eşine az rastlanır bir usta olduğuna inanmışım, haklarını her zaman korurum."

"Sağol patron, usta olmam benim için yeterli değil. Çevremizde önemli olaylar oluyor. Çözümlemekten acizim. Örneğin çok kısa bir sürede sürüyle varsıl işadamı türedi. Düne dek varlıklarından habersiz olduğumuz, Zeynel Abidin Tagiyev, Musa Nagiyev, Şemsi Esadullayev, Murtuz Muhtarov gibi varsıllarımız var artık. Genellikle iyi işler de yapıyorlar, ayrıca çoğalması bizim de işimize gelir, ama toplumda yoksulluk da büyük bir hızla çoğalıyor, bu da ülke çapında huzursuzluğu körüklüyor."

"Huzursuzluktan bize ne? Bizim gayemiz, o saydığın varsıl işadamlarının düzeyine yükselmek."

"Benim gayem o değil, toplumun dengesinin kurulması. Ayrıca merak ettiğim çok şey var. Avrupa'da neler oluyor? Rus-

ya kaynıyor diyorlar. Merak ediyorum, oysa iyi Rusça bilmediğimden izleyemiyorum. Ayrılmaya gelince. Çok sağol, sorman iyi oldu, ayrılmayı, kendime bir dükkân açmayı düşünmüyor değilim elbet."

"Şimdi sırası değil! Aman ha? Hem ben maaşını otuz *manattan* elliye çıkarmak üzereyim."

Patronun canı sıkılmıştı. Çoğu zaman yaptığı gibi dükkânı Esad'a bırakıp çıktı. Deniz kıyısındaki bulvara dek yürüdü. Bulvarda Güney Azerbaycan'dan gelen, iş arayan bir sürü insan vardı.

"Esad haklı, yerden göğe kadar haklı. Bakû'de petrol sanayii geliştikçe, bir varsıla karşı yüzlerce yoksul işçi ya da işsiz ortalığı dolduracak."

Denize bakan bir banka oturdu, yaşlı bir ağacın altına.

"Hiç hesaba katmadığımız başka bir konu, İran'dan gelen bu işsizler, bizimkilerden daha ilkel, daha görgüsüz ve daha tehlikeliler, çünkü daha umarsızlar... Vay bizim halimize."

1894

Bakû'nün kalburüstü varsıl girişimcileri, tüccar ve esnafın ileri gelenleri, ayrıca şairler, edipler ve sanatçılardan oluşan bir kalabalık, Nerimanov Kitaplık ve Okumaevi'nin görkemli açılışında bir araya gelmişti. Kalabalık arasında Esadullah Ahundov da vardı ve çok heyecanlıydı.

Neriman Nerimanov, açılış konuşmasında, dünya tarihinde yer edinen kütüphaneleri birer birer anlattıktan sonra, "Bize gelince," dedi. "Benim bildiğim kadarıyla on üçüncü yüzyılda Nesireddin Tusi'nin Maraga'da Gözlemevi Kütüphanesi ile on altıncı yüzyılda Şah İsmail Hatai'nin Saray Kütüphanesi'nden sonra, on dokuzuncu yüzyılda Bakûhanov'un ve Mirza Fethali Ahundov'un ev kütüphaneleri önemli birer hazinedir. Şimdi

açılışını yapmakta olduğumuz bu kültürevi, kütüphane oluşu dışında, ülkemizin ve çevre ülkelerin eski ve yeni yayınlarını, gazete, dergi ve kitaplarını sağlayıp halkımızın okuması için açık tutulacaktır."

Alışılmış resmi konuşmalar bittikten sonra dostlarla, tanıdıklar küme küme ayrıştılar. Esadullah, kitapçı dostu Tebrizli Ali Ekber'i Fuzuli hakkında konuşurken buldu.

"Bağdatlı Fuzuli'nin Arapça ve Farsça divanlarından başka Türkçe divanı olması, onu Fars okuyucularının gözünden düşürmüş, işte bu yüzden ben derim ki, Fuzuli'nin şiirlerini tüm Türk dilli insanlar arasında yaymak gerekli. Dinleyin onu, bakın, ne diyor:

Ol sebebden Farsi lafziyle çoktur nazm kim
Nazmî nazik Türk lafziyleyken düşvar olur
Bende tevfik olsa bu düşvarı asan eylerim
Nevbahar olgaç dikenden bergi gül izhar olur.

Nedense Mollahana'da geçen son falakalı gününü anımsadı Esad. O günden sonra Arabın kitabından, Farsın şiir divanlarından soğumuşken, bundan böyle Fuzuli gönlünde taht kurar oldu. Çünkü anadilinde, yani Türkçe yazmıştı. Kimi başka şairler bu gücü kendinde bulmamıştı nedense.

"Örneğin kim?"

"Örneğin Hagani, Nizami..."

"Onlar İran edebiyatının birer anıtı."

"Olabilir, ama ikisi de Azerbaycan'lı."

"Farsça yazmışlar ya, sen ona bak."

"İyi ya ben de kimi şairlerimiz Türkçe yazma gücünü kendilerinde bulamamışlar, dedim. Haklı değil miyim?"

"Haklısın. Yalnız Nizami, Türk'ü ve Türklüğü över şiirlerinde."

"Ne var bunda?"

"Ne olduğunu söyleyeyim, öyleyse Azerbaycan'lılar Türk'tür."

Güldü kendi kendine, onun Aristo mantığı yürütmesine.

"Hayır, bu Aristo mantığı değil; bu matematiğin iki kere iki, dört eden mantığı."

Nerimanov Kültürevi onun birçok aydınla tanışmasına neden oldu. Hiçbir sanatsal ve kültürel toplantıyı kaçırmadı Esadullah Ahundov. Bu kurumun olanaklarından yararlanarak dışarıdan birçok kitap getirtebildi. Çocukluğunda hayran kaldığı Rasim Amca'nın kitaplığından daha büyüğüne sahipti artık. Fuzuli, Nesimi ve Hatai'yi iyice tanıdıktan sonra, çocukluğunda en çok ilgisini çeken Mirza Fethali Ahundov'un yapıtlarını da elde etmişti. Ona göre doğunun ilk dramaturg okulunu kuran Mirza Fethali, yalnız ulusal kültür temellerinden en önemlisi olan dil ve edebiyata kanat açmakla kalmamış, aynı zamanda köhne sosyal ilişkileri ve yaşam biçimini yerip, onun yerine çağdaş ilkeleri yeğleyerek, ulusal yükselişe engel olan kurumları yerden yere vurmuştu. İşin en gözalıcı yanı da, ele aldığı edebiyat türü -tiyatro- gibi yeni bir kültür kurumunu yaratarak doğrudan doğruya halka iniyor ve onların gözlerini açıyordu.

Mirza Fethali Ahundov ulusal kültürün daha geniş bir ufka yayılıp hızla yükselmesi için Arap harflerinin Türkçe'yle, hatta Farsça'yla uyumsuzluğuna bir çözüm bulunması, yeniden düzenlenmesi ya da kökten değiştirilmesi için var gücüyle uğraştı. Nitekim, önce İstanbul'a gelip Sultan'ın huzuruna çıktı, sonuç alamayınca İran Sarayı'na başvurdu, ama bu düşüncesi yüzünden huzura bile çıkamadı. Ne yaptıysa bu iki dili Arap harflerinin tutsaklığından kurtaramadı.

* * *

Esadullah Ahundov kendi işyerini kurarken yirmi beş yaşındaydı ve yirminci yüzyıla iki yıl kalmıştı. Sekiz yıl Aliyev kardeşlerin buyruğunda çalıştıktan sonra, görkemli Metropol Oteli işhanında kendi başına bir kuyumcu-saatçi mağazası aç-

tı. Tabii ki patronu bu işi önlemek için çok uğraştı ve başaramayınca, ağabeyi gibi, eğer bu kararından vazgeçmezse onu öldürteceğini söyledi.

"Yapar mı yapar! Her gün onlarca insan kentin orta yerinde, 'Koçu' denen kabadayılarca kurşunlanarak öldürülüyor."

"Benim başka umarım yok, patron sultasından kurtulup, kendi yaşamıma gerekli yönü sağlamalıyım. Benim her şeyden önce kendimi geliştirmem, çevremi ve dünyayı tanımam gerek... En büyük eksikliğim Rusça'yı iyi bilmemem."

Patron öldürtmedi Esadullah'ı. Esadullah mağazasını istediği gibi dayadı döşedi ve yeterince cep saati, değerli taşlarla süslü altın takılar hazırladı. Her şey tamamdı ve bir yardımcı ararken Neriman Nerimanov ona birisini tanıştırdı.

"Bu, İvan Terpov. Moskovalı, yüksek tahsilli, kendisine tam güvenim var. Mahaçkala'da bir Çeçen ustadan kuyumculuk öğrenmiş. Al yanına, sana istediğin gibi Rusça da öğretecek..."

Delikanlı, Esad'ın yaşında, atletik yapılı, tipik Slav, sarı düz saçlı, mavi gözlüydü... Hemen işe başladı. Yaptığı yalnız kuyumculuk değildi; Esadullah'a sabahtan akşama dek ince bir titizlikle Rusça'yı öğretirken, ona çalkalanan dünyayı, özellikle Rusya'yı da anlatıyordu.

"Rusya'yı nasıl bir ülke olarak tanımlarsın?"

"Genişleyerek, sıcak..."

"Hayır, Rusça söylemeye çalış."

Esad kaşlarını çattı, tabakasından bir sigara aldı, onu yaktı ve sonra zayıf Rusça'sıyla sözcük sözcük anlatmaya çalıştı:

"Genişleyerek sıcak denizlere, özellikle Hindistan'a ulaşmak isteyen bir ülke..."

İvan cümleleri düzeltti. Özenle konuşmalarını sürdürdüler.

"Evet, dediğin doğru, ama bu sadece bir dilek. Başka bir açıdan da bakmalı."

"Ne gibi?"

"Örneğin Rusya, kapitalizmin geliştiği bir ülke. Kısa bir süre önce serflerin emek üretkenlikleri çok düşüktü ve böyle bir emeğe dayanan tarım çok yavaş gelişiyordu."

"Yalnız tarım mı? Sanayi de aynı. Gelişmesi özgür bir işgücüne ve geniş bir iç pazara bağlı olan sanayi de bir gelişme göstermemiş."

"Doğrudur. Son yarım yüzyılda serfliğin kaldırılmasını izleyen yıllarda, fabrika ve işyerlerinin sayısı birdenbire arttı. Elle çalışmanın yerini giderek makineler aldı. Buna bağlı olarak ülkede demiryolları ağı yedi kattan çok arttı. Büyük kentlerde ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmeler oldu."

"Şimdi anlıyorum, bizim yeni türeyen varsılların gizini. Her sokakta bir milyoner, karşısında sürüyle dilenci türedi son yıllarda."

"Çok doğru. Giderek daha karışık cümleler kurabileceksin. Yalnız Rusça konuşurken, Rusça düşünmek zorundasın. Tabii bu da ancak zamanla gerçekleşecek."

İvan kalkıp mağazanın arkasına geçti. Kaynayan semaverden iki bardak çay doldurarak getirdi. Bu arada Esad, gazetelerde yeni burgu makinelerinin petrol kuyularının açılması için devreye girdiğini okuduğunu anımsadı. Babası yirmi yıl kadar kazma kürekle kuyu kazmıştı. Onun döneminde ancak bir iki tane darbeli makine getirtilmişmiş. Onların gelmesiyle de birçok işçi işsiz kalmış... Bir sigara yaktı, çayından bir yudum aldı ve içinden, "Keşke," dedi içinden, "Yaşasaydı da bu günleri görseydi. Zavallı, hasta olduğuna bakmaksızın sabah inerdi kuyuya, akşam çıkardı, güneş yüzüne özlem içinde."

"Bu şekilde konuşmamız yararlı. Ayrıca günde bir saat gazete okur, dilbilgisi çalışırız."

"Çok güzel. Ben çok memnunum. Bir de bir Rusça kitap listesi hazırla, Kitapçı Tebrizli Ali Ekber'e verelim, getirtsin."

"Olur, hazırlarım. Şimdi bıraktığımız yerden sürdürüyorum. Kapitalizm gelişti, demiştim. Evet, bu gelişme toplumsal yapıda büyük değişikliklere neden oldu. Eskiden feodal düzende toprak ağaları ve karşılarında köylüler, yani iki sınıf vardı. Kapitalizm gelişince, burjuvazi ve proletarya da toplumsal yaşamdaki yerlerini aldılar. Daha feodal rejim döneminde ortaya

çıkan burjuvazi, hızla büyüyüp varsıllaştı ve ekonominin anadamarını eline aldı."

"Anlıyorum. Kuşkusuz ülkenin kapitalistleşmesi her yerde olduğu gibi emekçilerin daha fazla sömürülmesine yol açıyor."

"Şöyle de diyebiliriz, fabrika ve işyerlerinin çoğalmasını, demiryolları yapımını, işçilerin sayısındaki artışı gösteren rakamların arkasında halkın sefaleti, gözyaşları ve kanı vardır."

Mutluydu bunları öğrendiği için. Toplumun kurtuluş yolunun bulunabileceğine umutluydu. İçinin sevinçle dolu olduğu böylesi günlerde hep bir konsere, tiyatroya ya da operaya gitmeyi alışkanlık haline getirmişti. Gazetelerde Bakû'ye gelen büyük aktör Şalyapin'den ve onun ses sanatçısı Cabbar Karyağdıoğlu'yla olan arkadaşlığından haberler okumuş, göğsü kabarmıştı. O gece Cabbar'ın konserine gitti. Uzun süreden beri onu meşgul eden konulardan arındı, erinç buldu. Çünkü salonda tapınakta dua eden bir dindarın duygularına kapıldı. Dua edilecekse böyle edilmeli, diye düşündü. Cabbar, nağmelerinin, yerine göre yatıştırıcı, yerine göre uyarıcı sesiyle mi düşündürmüştü bunları? Sahi, ne zamandan beri dua etmiyor, namaz kılmıyordu? Çoktan... Ama evde anası aksatmadan hayır duası ve namazını eksik etmezdi. Onun namaz kılmamasının nedeni son falakadan sonraki isyanı mıydı?

"Hayır, olamaz! Sanıyorum, dinden sıyrıldım ben. Çünkü hiçbir sorunumuza çözüm getirmiyor."

"Peki, umar ne? Çözüm nasıl gerçekleşir?"

Çözümün anahtarı insanlarda olmalıydı. İnsanların düşüncelerinde, yazdıkları kitaplarda.

Esadullah Ahundov edindiği mesleğe, açtığı mağazaya pek fazla önem vermeden, daha fazla gününü Nerimanov Kütüphanesi'nde değişik kitaplar aramak, okuduklarını yeni tanıştığı aydınlarla tartışmakla geçirir oldu. İvan Terpov'un yazdığı kitap listesinin başında yer alan Nikolay Gavriloviç Çernişevski'nin *Nasıl Yapmalı* adlı romanı gelip ulaştı. Bu yapıtı İvan'la birlikte tam beş kez okudu, sonra Nerimanov Kütüphane-

si'nde yazarın ölümünün onuncu yılı dolayısıyla yapılan toplantıda konuştu,

"Çernişevski Rus siyasal düşününün Batıcılık ana akımı içinde yer alır. Batıcıların sosyalist kanadı içinde. Belinski ve Herzen'den sonra. Çernişevski'nin etkilendiği düşsel kaynakları üçe ayırabiliriz; Bir, genel felsefede Feuerbach gibi sol Hegelciler; iki, Fransız ve İngiliz sosyalistleri; üç, ekonomik konularda, John Stuart Mill'in yararcılığı..."

Kalabalık, petrol sanayi ve liman işçilerinin katıldığı toplantı birkaç saat sürdü. Esadullah, konuşmasıyla çok beğenilmişti, çok alkışlandı. Tam kürsüden inecekti ki sorular başladı.

"Çernişevski'yi Marx tanıdı mı?"

"Tanımış olmalı. Çünkü Marx düşüncelerine yüksek değer biçtiğinden onu *Büyük Rus Bilgini* olarak tanımlar. Marx, Çernişevski'nin çalışmalarının Rusya'ya gerçek onurunu kazandırdığını ve ülkedeki düşünsel dönüşümü çağın topyekûn hareketiyle bütünleştirdiğini belirtir."

"Çernişevski köylüler için ne yaptı?"

"Yanılmıyorsam, 1861'de, evet, 1861'de kaleme aldığı *Köylülerin Efendiliği* adlı bir bildiriyle Çarlığın gerçek yüzünü açığa çıkarıp, köylüleri ayaklanmaya çağırdı. 1874 yılında yayınlanan *Adressiz Mektuplar* adlı makalesiyse Çarlık sansürü tarafından yasaklandı. Bu çalışmasında Çernişevski, 1861 köylü reformunun köylüler açısından yararlı özelliklerini açıkça anlatmıştı."

Önemli bir sınavdan büyük bir başarı kazanarak çıkmıştı bu ilk girişimiyle. Heyecanlıydı, ter içindeydi ve iyice yorulmuştu. Dinleyiciler onu överek kutladılar.

"Bu tür eğitici, öğretici toplantılar sürdürülecek mi?"

"Bir dahaki ne zaman?"

Soruların yanıtını yöneticilere bıraktı. Salon giderek boşaldı, kalan üç beş kişi ve İvan onu çevreledi. Önce Neriman Nerimanov sevinçle kutladı onu, ardından Meşhedi Azizbeyov, Süleyman Mecid Efendiyev ve Mehmet Emin Resulzade.

Hepsine güleç yüzüyle bakıyordu Esadullah Ahundov.

"Beni dinlediniz, onurlandırdınız beni... Size gönül borcum var."

Neriman Nerimanov arkadaşlarıyla daha önce anlaştığı konuyu açtı: "Sizinle başka bir konuda görüşmek için bir araya gelmek istiyoruz. Önümüzdeki birkaç gün içinde görüşebilir miyiz?"

"Kıvanç duyarım, sizi yeni açtığım mağazamda ağırlamak isterim. Saatçi ve kuyumcu kimliği taşıdığından kimsede kuşku uyandırmaz, ayrıca arkada geniş ve rahat bir bölümü var."

Yer konusunda hemen anlaştılar, gün ve saate gelince o da belirlendi aynı gün ve hemen şimdi.

Metropol, Bakû'nün yeni yapılmış görkemli otellerinden biri. Esadullah'ın mağazası otelin altında zemin katta, dış görünümüyle tek gözlü, ama geniş ve derin. Ayrıca arkasında geniş bir atölye var. Üç kuyumcu işçisi durmadan siparişleri hazırlamakta. Son rötuş kendisinin görevi. İvan da çalışanlardan biri, ama zamanının çoğunu Esadullah'ın eğitimine ayırıyor.

"Bildiğin gibi Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bakû şubesini kurduk. Ve bu partinin ilk Azerbaycan'lı üyesi olarak sizi kaydetmek isteriz. Ne dersiniz?"

"Onur duyarım!"

O anda bugüne dek geçen süreci hatırladı. "Eğer," dedi içinden, "Mollahana'daki hocasına minderdeki iğne, ya da o her neyse, batmasaydı, şimdi sarıklı cübbeli bir mollaydı. Minareye çıkar ezan okur, Muharrem ayında cuma akşamları evlere gider, mersiye söylerdi." Güldü ve yineledi:

"Onur duyarım, yoldaşlarım. Beni halkımın ihtiyaçları hazırladı, bir de İvan Terpov... Kendimi ona borçlu sayıyorum. Huzurunuzda kendisine gönül borcumu sunarım."

Söz İvan'a düşünce, Esadullah'ın düşünme, nesnel gerçekleri algılama, yargılama ve sonuç çıkarma yeteneklerini övdü. Esadullah utanmış, ak yüzü allanmıştı. Hemen konuyu değiştirme gereğini duydu ve "Abartıyorsun, İvan Terpov," dedi.

"Yalnız benim anımsatmak istediğim önemli bir nokta var: Şöyle ki, Müslüman halkımızı bu partiye çekebileceğimizden pek emin değilim aydınımızı, işçimizi bile..."

Düşünüyormuşçasına sustu Esadullah Ahundov, bunun üzerine Süleyman Mecid Efendiyev kaşlarını çattı. Neriman Nerimanov onun ardından ne söyleyeceğini merakla bekledi. Mehmet Emin Resulzade ise hiç beklemeden onu destekledi:

"Doğrudur. Halkımız politik kargaşadan ve yönetimin baskılarından haklı olarak çok korkar... Esadullah'ın çok hakkı var."

"Peki, ne öneriyorsunuz?" Bunu soran Meşhedi Azizbeyov'du.

"Gelin, Müslüman halka hitap eden yasal bir dernek kuralım. Derneğin toplumsal ve kültürel faaliyetiyle halka gidelim. Tabii ki dernek, partinin güdümünde olmalı. Onu kurma sorumluluğunu üstleniyorum."

Yine ilk destekleyen Mehmet Emin Resulzade, "Eğer arkadaşlar uygun görüyorlarsa ben de derneğin tüzüğünün yazımını yüklenirim, sonuçtan sizi haberdar ederim. Bu konudaki ikinci toplantımız benim evimde olsun."

Bakû'nün Novhani ilçesinde doğan Mehmed Emin Resulzade, orta halli bir din adamının oğluydu. İlk öğrenimini aile çevresinde gördükten sonra teknik okula başlamışsa da, bunu sürdürmemiş, kendini Çarlık karşıtı bir devrimci olarak yetiştirmişti. Katıldığı topluluklarda, duygu ve düşünceleriyle önerilerini güzel bir hitabet biçiminde coşkuyla anlatır, daha fazla ise durmadan yazardı.

Bir bahar günü. Kaledibi parkında dolaşan, birbirleriyle şakalaşan gençleri gördü, aralarında anadilleri yerine gereksiz bir özentiyle Rusça konuşuyorlardı. Nedense o anda tepkisini dizginleyemeden yanlarına gitti Mehmed Emin, yaşıtlarıydı hepsi.

"Çocuklar, sahi buna neden zorunlu kılıyoruz kendimizi? Aslında dikkat ettim, birbirinize anlattıklarınızı kendi dilinizde söylemeye kalksanız, daha anlamlı, daha etkili olur bence..."

Aralarından biri ona aldırmadan, "Hadi ya," dedi, ötekiler de sürdürdüler oyunlarını. Derdini anlatamamıştı. Can sıkıntısıyla evine geldi. Sarıldı kalem kâğıda:

"Bulunduğumuz durumda, daha kimliğimizi yeni bulmuşken, baskıcı başka bir ulusun dilini aramızda yaygınlaştırmak büyük bir hata..."

Tiflis'te Türkçe yayınlanan *Şark-i Türk* adlı gazetenin, Mehmed Emin Resulzade'nin bu makalesini yayınlamasıyla yazarlık yaşamı başlamış oldu. Yazısı basılınca duyduğu sevinç anlatılacak gibi değildi. Değerli bir şeye sahip olmuş gibiydi, tabii ki hakkıyla.

Oturdukları evde, çizgisindeki gençler, onun evden bağımsız kapısı doğrudan sokağa açılan odasında toplanırlardı. Odadaki geniş kitaplıktaki kitaplardan yararlanıp Türkçe çalışırlar, söyleşip tartışırlardı.

Dernek konusunda yaptıkları ikinci toplantı bu odada gerçekleşti.

"Adı ne olsun?"

"Dostluk? Kardeşlik? Özgürlük? Ya da ona benzer bir şey."

Mehmed Emin Resulzade odasının duvarında asılı olan Arapça bir hat örneği levhayı göstererek okudu: *"Himmet-ül rical, takli-ul cibal."* Sonra Türkçeleştirdi: *"Erlerin himmeti, devirir dağları."* Gelin, derneğimizin adını *Himmet* koyalım."

Himmet adını dernek için herkes uygun buldu. Aynı adla bir de dergi yayınlama kararı alındı ki, bu karar Mehmed Emin'in sevincini doruklara tırmandırdı.

"Bence bu dernek, üyelerinin ulusal duygularını canlandırmak, dilimizi okutulmayan okulların öğrencilerine de okutmak, yeni ediplerimizi halkımıza tanıtmak, onların yapıtlarına dergide yer vermek amacını güdecek. Tabii ki Çar karşıtı yazıları, devrim şiirlerini elverdikçe yayınlayacak."

Esadullah girişti:

"İşçiler arasına sızarak, sistemli bir biçimde özgürlük ve devrim düşüncesini kökleştirmeye ne dersiniz?"

“Kabul ediyorum, aynen katılıyorum.”

Katıldı ve hiçbir toplantıyı kaçırmadan dergiye sürekli yazı yazdı.

Bulunduğu durumu, yakın çalışma arkadaşı Abbasgulu Kazımzade’ye şöyle özetliyordu:

“Genellikle Rus Çar hanedanından bir prens tarafından yönetilen Kafkasya’nın merkezi Tiflis’te Menşevikler, petrol üretimi yönünden bir sanayi bölgesi olan Bakû’de de maden ve liman işçileri arasında Bolşevikler yuvalandılar. Aslında bildiğin gibi bu iki fraksiyon Sosyal Demokratlar’ın geçen yılki ünlü Londra kongresinde birbirinden ayrıldı. Yine bildiğin gibi, Lenin Bolşeviklerin, Martov Menşeviklerin önderi... Çara karşı savaşıyorsak, ki savaşıyoruz, güçbirliği yapmak zorundayız. Ama hangi fraksiyonla? Tabii ki Bolşeviklerle. Ancak onlar gerekli güveni sağlamaktalar.”

Himmet dergisi bunları olduğu gibi bastı. Dergiyi Hacı Molla Ali Ekber okuyunca oğlunu sorguya çekti. Mehmed Emin Resulzade babasına şöyle demişti:

“Şimdi babacığım, şu elinizdeki, sadece düşüncemi açıklayan yazım, başkaları tarafından okunması için yayınlandı. Ama düşünce yerine eylem de olabilirdi, örneğin bir bomba... O zaman da o bombayı gereken yere atardım!”

Baba Resulzade oğlunun bu cevabına çok öfkelendiyse de susmayı yeğledi.

1904

Havaların erken kararması, Metropol'deki işyerlerinin geç saatlerde kapanmasına nedendi. Esadullah, saatçi-kuyumcu mağazasının kepenklerini kendisi indirip sokağa çıktığında havanın ayaza çevirdiğinin ayrımına vardı. İvan Terpov eğitim sürecini tamamlamış, Moskova'ya, anasının yanına dönmüştü. Çırak ve kalfaları da kendisi erkenden göndermişti. Yakası kürklü kalın paltosu, başında Buhara börkü, elleri cebinde özel faytonuna binerek evinin yolunu tuttu. Erinçliydi, yeni basılan *Komünist Manifestosu*'nu geniş çapta yayınlamış...

Gırtlağına dek politik çalışmalara gömülen oğlunu üzüntüyle izleyen anası Hanım, "Oğlum," dedi. "Sana bu işlere karışma, bu işler tehlikelidir demiyorum. Artık büyüdün, maşal-

lah, otuz birine bastın... Ama biraz da çevrenle ilgilen desem?"

"Anacığım, yaptığım zaten çevreme olan ilgimdendir. Ben kendim için bir şey yapmıyorum ki."

Güldü Hanım, "Peki öyleyse biraz da kendin için bir şeyler yap."

"Ne yapayım yani? İyi yiyorum, iyi giyiniyorum, başka ne olsun? Okuyorum, sağlam bir işim var."

"Yetmez bu saydıkların. Yaşamın senden beklediği başka şeyler de var. Biraz düşün! Bak, kardeşlerinin üçü de evlenip aile kurdular."

"Benim başımı kaşıyacak vaktim yok. Sen de bana bulmaca çözdürüyorsun. Hadi, söyle bakalım, yaşamın benden beklediklerini."

"Düşün, düşün!"

"Düşünemiyorum, biraz yardımcı olur musun? Hem bir şey yapmalıysam ve bunu yapamıyorsam, sen yapıver, lütfen."

"Yaptım zaten."

"Neden bahsediyorsun?"

"Bak yavrum, bizim Hacı Ahmed var ya."

"Hangi Hacı Ahmed?"

"İçerişehir'li."

"Evet, ne olmuş ona?"

"Ona bir şey olmamış. Kızı Seriye, çok güzel, çok sevimli, becerikli, hamarat bir kız... Onu sana istedim!"

"Ne? Bana mı istedin?"

Esadullah şaşırdı, ama anasına hak vermiyor da değildi. Hazırlıklar tamamlanınca, ister istemez biraz geleneklere uygun ama gösterişsiz bir düğün töreniyle evlendi Seriye'yle. Evlendi ama bu değişiklik onun hızını kesmedi. Nitekim artık profesyonel devrimci kişilik kazanmıştı. İki yıllık *Himmet*'teki çalışmalarını yeterli görmüyordu. Çevresindeki yoldaşlarıyla konuyu döne döne tartıştıktan sonra Necat Kültür Derneği çıktı ortaya. Bu dernek anadilinde edebiyat ve tiyatronun gelişme-

sinde etkin rol oynayacak, Bakû ve çevresinde okuma yazma kursları açacak, kütüphaneler kuracak ve özellikle halkın ilgisini sürekli konserlerle canlı tutacaktı.

En önemlisi, bu dernek halkın her kesimine, düşünce ve politik ayrım göstermeksizin açık olarak çalışmaya başladı ve tüm gerekenleri yerine getirdi. Sonuçta, dönemin ünlü demokrat ve ulusalcı aydınlarından Hüseyin Zerdabi, Mahmutbey Mahmutbeyov, Üzeyir Hacıbeyov, bilinen Bolşeviklerden Neriman Nerimanov, Meşhedi Azizbeyov, değişik dönemlerde Necat Derneği'ne başkanlık yaptılar. Yine dönemin ünlü aktörleri derneğin tiyatro kolunda görev aldılar. Bunların aralarında Hüseyin Arabliniski, Cihangir Zeynalov, Mirzağa Aliyev ve Hüseyingulu Sarabski sayılabilirdi.

Faaliyeti sürecinde Necat Derneği hemen hemen tüm klasik tiyatro yapıtlarını sahneleyerek halkın beğenisini kazandı, önemli bir kesimi tiyatroya ve kendisine bağladı.

Necat Derneği'nin girişimiyle, Gence, Şamahi, Lenkeran ve Ağdam'da değişik adlarda yardımlaşma ve dayanışma dernekleri ve okullar açıldı. Kafkasya Müslüman Öğretmenleri I. Kurultayı'nın toplanması gerçekleştirildi. *Necat* adlı haftalık gazete Türkçe olarak dernek faaliyetini alabildiğine genişletti.

. .

Esadullah Ahundov, Necat Derneği'nin yönetim kurulunda vezneci. Ohranye Otdeleniya tarafından sürekli gözetimde. Çünkü kentin tüm Bolşeviklerinin haberleşme, uğrak ve toplanma noktası, ayrıca parti ve iki derneğin kulis çalışmalarının odağıdır Esadullah Ahundov'un saatçi ve kuyumcu mağazası.

Bir akşamüstü iki sivil Ohrana mensubu girdi içeri, müşteri gibi... Camekândaki mücevher ve saatlere bakıyor numarasıyla. Ama gösterişsiz, hatta eski ve yıpranık giyimleri yaptıkları numarayı desteklemiyordu. Nitekim öndeki, "Biz sivil güvenlik örgütündeniz," demek zorunda duyumsadı kendisini ve "Alışılmış, süregelen denetim işte," diye ağzında geveledi.

Kaygılanmadı Esadullah, biraz sertçe:

"Ne denetimiymiş bu? Bizim evrakımız tamamdır, eksiksiz! Biz semtin en saygın esnafıyız. Bizi herkes tanır. Şahsen vali en önemli müşterilerimizdendir."

Vali sözcüğü görevlinin biraz toparlanmasını sağladı ama hızını fazla kesmedi.

"Tabii, tabii, bilmez miyiz sizi, müşterilerinizin hepsini tanıyoruz. Lütfen, telaşlanmayın. Bu basit bir denetim... Lütfen, işimize mani olmayın."

İki asker girdi sonra, omuzlarında tüfekleri. Kapının ağzını tuttular. Dört sivil daha girdi, arkaya atölyeye geçtiler. Kalfa ve çırağı dışarı çıkarıp sokakta bekleyen faytona soktular. Sonra arama başladı. Yığınla kitap, gazete ve broşürü çuvallara doldurdular, bitmedi.

"Ne de çokmuş," dedi içinden Esadullah... Daha olayın ayrımında değil. Çuvallar dışarı çıkarılıp bekleyen at arabasına yüklendiler,

"Bitti mi işiniz?"

Yanıtlayan yok. Dört görevliden biri, en kısa boylusu, tıknazı bir süre bekledikten sonra, "Bitti, bitti... Biz bunları araştıracağız. Umarız, içinde yasak yayın bulunmaz. O zaman tek bir sayfası yitmez, inanın, gelir merkezden teslim alırsınız. Ben şimdi bir zabıt tutacağım, ayrıca bir makbuz yazacağım. Makbuz sizde kalacak, sakın yitmesin," dedi.

Ardından ellerini oğuşturarak camekânlara yanaştı:

"Aman Tanrım, ne kadar görkemli... İnanılmaz... Hepsini siz mi yaptınız?"

"Evet! Müşterilerindir bunlar."

"Anladım, camekândakilerin hepsi müşterilerin. Müşteriler zaten bedelini ödemiş, alırsak bir kaybınız olmaz yani."

Dikkatle çantasına topladı hepsini. Esadullah davranmak isteyince, askerler onu uzaklaştırdılar.

"Müşterilerin olsa da hiçbir şey yitmeyecek. Emin olun, hepsi için makbuz vereceğim. Takılar için, broşlar için, yüzük-

ler için, bilezikler için, ne bileyim işte hepsi için. Saatler için de ayrı bir makbuz... İşte yazıyorum, *'Külliyetli miktarda müşterilere ait mücevher...'* Ha, oradaki saatleri de yazalım, *'Saatler, değişik marka Avrupa malı saatler. Altın saatler, pırlantalı falan...* Evet, Esadullah Cevadoviç Ahundov, şimdi kasayı açın."

Esadullah kımıldamadı.

"Lütfen ama, bizi zor kullanmaya mecbur etmeyin. Lütfen!.."

Kımıldamayan Esadullah'ı askerler dipçiklediler. Açmaya zorladılar. Açtı. Altın külçeleri, kutular dolusu değerli taşlar, mineler, yakutlar, akikler, safirler, pırlantalar, sonra banknotlar, belgeler, değerli kâğıtlar... Hepsini topladıktan sonra, makbuz dediği kâğıt parçasına *"ve başka, ve başka,"* diye ekledi ilgili sivil polis.

Askerlerin dipçiğine maruz kalıncaya dek Esadullah hiçbir şeyin ayrımında değildi, her şey sahnede oynanan bir komedi gibiydi onun için. Ya da bir düş mü ne görüyordu? Omuzuna ve sırtına aldığı darbeler silkelemişti onu, artık uyanmıştı ve durumun çok ağır olduğunu anlıyordu.

Ohrana'lar ve askerler mağazayı iyice soydular. Atölyedeki avadanlığı da götürdüler, yalnız semaver kaldı, çay bardakları, tabakları, şekerlik, sandalyeler, tabureler... Kül tablası, boş bir su şişesi, süpürge, faraş ve Esadullah Ahundov kaldı mağazanın orta yerinde, şaşkın şaşkın.

* * *

"Koba kod adlı bir Gürcü var, bilmem duydun mu? Bolşeviklerin ileri gelenlerinden. Herkes ondan söz ediyor. *Baş edilmezmiş, Koba."*

"Evet," dedi Mehmed Emin Resulzade. "İlginçtir, ben de onu anlatacaktım sana. Petrol İşçileri Sendikası sekreteridir ya, benim amca oğlu Mehmed Ali, Koba bizimle görüşmek istediğini ona söylemiş."

"Görüşecek misin?"

"Tabii... Sen de bulun!"

Koba'nın çağrısı üzere Mehmed Emin ve Abbasgulu Kazımzade, Bakû'nün ilçelerinden Balahanı'da bulunan arıtma evlerinin yakınındaki işçi barakalarının birinde, oldukça gösterişsiz bir odada buluştular.

Kapıyı barakada kalan işçi açtı, gelenleri buyur etti. İçeride Koba tek başınaydı, ayakta bekliyordu. Dal gibi ince bir delikanlı, ortadan azıcık uzun boylu, sık ve koyu saçları alnını daraltmış, kara pala bıyıklarının ucu sivri, hafif çiçek bozuğu yüzünde ciddi bir gülümseme taşıyor... Boz bir pantolon var ayağında ve postallar, üstünde balıkçı yaka el örme mor kazak...

Koba, konukları doğal bir içtenlikle karşıladı. Gürcü aksanı kesinlikle beli olan, bozuk bir Rusça'yla konuştu, ama rahat mı rahattı.

Hal hatır sorarak ısındıktan sonra, "Herkesten övgünüzü duyduğum için sizinle görüşmeyi arzuladım," diye söze başladı Koba. "Ortak düşmanımız Çarlık üzerine düşüncelerinizi öğrenmek için. Çağrımı kabul ettiğinize çok kıvançlıyım."

Mehmed Emin Resulzade de bozuk Rusçası'yla bu nazik girişi yanıtlayarak teşekkürünü bildirdi ve şunları söyledi:

"Ülkem yarım yüzyıl kadar önce Çarlık emperyalizmine yenik düştü ve istila edildi. Bu dönem sürecinde tüm ulusal kurumlarımızı ortadan kaldırma politikasını güden Çarlık amacına daha tam ulaşmış değil. Ulaşacağına da inanmıyorum. Yani halkımız ulusal özelliklerini yitirecek değil, ayrıca özgürlük ve bağımsızlık düşüncesini benimseyen bir kuşak, aydın bir kuşak yetiştirmektedir halkımız."

Resulzade'yi gülümseyerek dinleyen Koba, cebinden pipo torbasını çıkardı ve piposunu ağır ağır doldurdu. Baraka sahibi işçi hemen bir kibrit arandı, buldu. Koba piposunu yakarken bir lokomotif kadar odayı dumana boğup, "Sizi anlıyorum," dedi. "Anladığıma da kıvançlıyım. Birkaç kısa cümleyle özetlediniz. İzin verirseniz, ben biraz ayrıntılı anlatacağım kendimizi."

Emaye maşrapalara doldurulan açık çaylar masaya getirildi, Koba önündekinden üfleyerek bir yudum aldıktan sonra konuşmasını sürdürdü, "Biz proletarya üzerinde odaklanmışız. Kuşkusuz tarihte proletarya sınıfının öteki sınıflara oranla daha ayrıcalıklı bir yeri var. Ve bizce dünyadaki tüm adaletsizliklerde, mülkiyet hakkına dayanan kapitalist sistem sorumludur. Bize göre dünyayı gerçekten mutlu görmek isteyen, özgürlük ve adaletten yana olanlar, bu sistemi kökünden kazımalı."

Mehmed Emin Resulzade tepkisiz dinledi. Koba, sönen piposunu yeniden yakmaya çalışırken, sözcük sözcük konuşmasını sürdürdü, "Ulusları ve çalışan halkları zulüm ve istibdadı altında tutan Çarlık bu sistem üzerine kurulmuş."

Yine biraz sustu Koba, gözleri belirsiz bir noktaya dikildi. Herhalde, işbirliği yapmak istediği Mehmed Emin Resulzade grubuyla, kendisinin temsil ettiği Bolşevikler arasındaki sınır çizgisini belirtmek istiyordu. Yine sözcükleri teker teker ve biraz aralıklı olarak dizip, "Çarlığın kökünü dibinden kazımak için mülkiyet hakkını ortadan kaldırmak gerekir. Böylesi engin bir ihtilale ancak mülkiyetle ilgisi olmayan proletarya sınıfı girişebilir. Çünkü o hiçbir şeye malik değil, onun malı ancak iki eliyle bir başıdır," dedi.

Koba piposunu kurcalayarak yanık tütünü küllüğe boşalttı. Dik dik muhatabının gözlerinin içine baktı, sözünü bıraktığı yerden sürdürdü, "Bu yüzden biz ihtilal konusunda yalnız proletaryanın içtenliğine inanıyoruz!" diye kesti attı.

Mehmed Emin Resulzade ve arkadaşı Abbasgulu Kazımzade, Çarlığa karşı kendilerine omuz verdikleri fraksiyonlarla nereye dek birlikte, nereden sonra ayrılacaklarını apaçık biliyorlardı. Şimdi burada ekleyecekleri hiçbir şey yoktu.

Baraka sahibi işçi, bir şişe yıllanmış Gürcü şarabı getirdi, Koba'nın önüne koydu. Koba'nın gözleri güldü, önce, "Ama arkadaşlarımız Müslüman," dedi. Sonra ekledi: "Olsun, belki bize katılırlar. Kadehimi onların sağlığına kaldırıyorum, bizim

safta olmasalar da bizimle işbirliği içindeler!" Sonra işçiye döndü, "Sen de kaldır!"

Dört kadeh kalktı, hafiften birbirine dokunduruldu, dikildi.

Ele alınan konu üzerine gereken fikir edinilmişti. Ayrılmadan önce Koba bu tür toplantılardan bir anısını dile getirdi,

"Adı gerekmez, bir grup üyeleriyle buluşuyor, tartışıyorduk. Aralarından birisini gözüm tutmamış olacak, arkadaşlarına kuşkumu anlatmışım. Ona güvenmediğimi. Sonraki görüşmelerde o adamı görmeyince, merak edip sordum.

"'Siz güvenmediğinizi söylediniz, biz de temizledik!' demezler mi?"

Koba'nın anısını ürpertiyle dinledi konuklar. Ne bileceklerdi, gün gelecek Koba'nın Stalin adını alarak ne çok insanı "temizlik" bahanesiyle canından edeceğini.

Bu görüşmeden sonra Mehmed Emin Resulzade, Koba'yı çok seyrek, arada sırada görür oldu. Gün geçtikçe düzenin temelindeki çatlak büyüyor, Rusya'nın her tarafında değişik hareketler ortaya çıkıyordu. Bakû en dengesiz dönemini yaşıyordu. İşçilerin bitmeyen ve sonuçlanmayan grevleri, politik amaçlı gösteri yürüyüşleri... Kamuoyunu çalkalandıran soygunlar ve politik cinayetler de kimi devrimci kuruluşların yarıgizli devinimleri arasında yer almaktaydı.

Uzakdoğu'da Rus ordusunun Japonlara yenilmesinden sonra gerçekleşen ve Küçük Devrim diye adlandırılacak 1905 Devrimi, işçilerin Çar'a dilekçe vermek için Kışlık Saray'a yürürken kurşuna dizilmelerinin doğurduğu portestolarla başladı. Bu, Rusya'da doğrudan doğruya halkın bir devrime damgasını vurması demekti.

Çarlık bu ilk Rus devrimini iki yıl içinde yenmesine karşın, artık geriye dönüş yolları kapanmış, yaşamını tüketmiş ve büyük Ekim Devrimi'nin yolları açılmıştı.

Küçük Devrim, Paris Komünü'den sonra, tüm Avrupa'da işçi sınıfının önderliğinde gerçekleşen ilk devrimdi; istek ve nitelik yönünden bir burjuva demokratik devrimi olsa da. Devri-

min tek kazançlı tarafı Bolşevikler değildi, Çarlık Rusya'nın tutsağı, Rus olmayan ulusların tümü yararlanmıştı bu devrimden. Özellikle kendilerine genel olarak Müslüman denen Rusya Türkleri için, ulusal gelişme döneminin başlangıcı sayılırdı.

Toplumsal kurumların oluşumu ve basının özgürleşmesi yönünden az da olsa bir gevşeme yaratan bu devrimden yararlanan tüm Rusya Türklerinde olduğu gibi, Kafkasya Türklerinde de hızla ulusal bir hareketlilik başladı. Bir yandan ulusal basının kurulması, öte yandan ulusal okul ve din kurumlarının halk tarafından seçilen kişi ve kurumlarca yönetilmesi konusu işlenirken, Küçük Devrim, devrimcilerin isteğinin tersine, *şoven Rus* ulusalcılarının elinde giderek *irtica*'ya kaydı. Bu yüzden yönetim baskıları arttırdı. Rus olmayan ulusların yeni canlanmış olan toplumsal ya da kültür dernekleri budandı. Rus şovenizmi hortlamıştı.

* * *

Bakû'nün varoşlarındaki Karaşehir semtinde, bir marangoz atölyesinde Çarlık karşıtı değişik devrimci kuruluşlarının delegelerinden oluşan illegal bir konferansta, Esadullah Ahundov ile Mehmed Emin Resulzade yan yana geldiler.

"Çok iyi gördüm sizi... Nasılsınız? Ne var ne yok?"

"İyiyim, sağolun, üstelik sevinçliyim, İlk kez baba oldum. Birkaç gün önce bir oğlum doğdu."

"Aman Tanrım, ne güzel! Kutlarım sizi. Analı babalı büyüsün. Oğlan ha? Adı ne?"

"Cevad, babamın adı."

"Çok güzel! Demek Cevad, ha? İyi yaptınız, ulusal kahramanımız Cevad Han'ın adını unutturmamalıyız. Kinyaz Sisiyanov'a karşı, kanının son damlasına dek Gence'yi savunan ve sonunda kale topu üzerinde parçalanan ulu Cevad Han. Küçük Cevad'ımız da ülkemizin bir kahramanı olur inşallah."

Mehmed Emin Resulzade'nin bu dileğine fazla sıcak bakmadığı halde, hafiften, "İnşallah," deyiverdi. Ayıp olmasın diye.

İçinden de, "Cevad babamın adı, bir petrol kuyu işçisi. Kürekle yani elle kuyu kazıyan işçi. Hiç güneş yüzü görmedi, oğlum Cevad'ın güneşli günler görmesini diliyorum," diye geçirdi.

Neyse ki toplantının gidişi aralarındaki söyleşinin uzamasını önledi. Günün gündemini oluşturan ortak sorunlar tartışılıyor, konuşmalar daha çok Bolşevik-Menşevik görüşleri üzerine düğümleniyordu. Bolşevik görüşünü Koba, Menşeviklerinkini Andre Vişiniski savunuyordu.

Mehmed Emin Resulzade, yazarlarından olduğu *Tekamül* gazetesi ve onun Çarlık karşıtı çevresi adına orada bulunuyordu. Ortak dil Rusça'ydı. O da kötü Rusça'sıyla, ulusal direniş akımı taktiği gereği, baltayı Çarlığın köküne indiren Bolşevik görüşünü yeğlediğini anlatmaya çalışıyordu. Bunu sindiremeyen o zamanki Menşevik Vişinski, onun Rusça'sındaki dilbilgisi yanlışları ima ederek, "Arkadaşın dili pek anlaşılmıyor," diye sataştı. Koba bu tutuma bozulup hemen atılmaz mı? "Haydi, yoldaş Vişinski! Sen çık kürsüye de, anadilinden başka bir dilde, örneğin bu halkın dilinde söylev çek de, bakalım söylediklerin anlaşılır mı anlaşılmaz mı?"

Ortalık gülüşmeler ve alkışlarla kaynadı. Saatler ilerledikçe, Mehmed Emin, içinde Bolşeviklere karşı bir sıcaklık mı ne sezmiş olacak, yanında oturan Esadullah Ahundov'a daha bir yaklaştı.

"Sizlerle işbirliği yaptığımdan pişman değilim."

"Ben de kıvançlıyım. Ortak özellikler taşıdığımıza inanıyorum. Onun için daha fazla bir araya gelip görüşmemizde yarar görüyorum."

"Hangi konularda?"

"Örneğin sistemin politik yapısına karşı omuz omuza savaş verdiğimiz gibi, gericiler, köktendinciler, bağnaz cahillere karşı da birlikte hareket edip edemeyeceğimizi tartışmak gibi."

"Halkın tepkisini önceden araştırmak gerek."

"Araştıralım. Ama sonuç ne olursa olsun, şu bir gerçektir ki, Çarlık softaları, köktendincileri korumakta ve İran'dan sü-

rüyle Molla ithal etmekte. Bu duruma karşı gelmeyi gerekli buluyorum."

"Başka aklınıza takılan pürüzler var mı?"

"Olmaz olur mu? Çok var. Başka bir örnek, kimi aydınlarımız bizim Türk sayıldığımızı yayınlarında ısrarla belirtiyorlar..."

"Ben de belirtiyorum..."

"Evet, tamam! Ama Osmanlıca yazmak Türklüğün gereği midir? Anlamıyorum. Konuştuğumuz dil Türkçe'dir kuşkusuz, yadsınmaz... Ya Osmanlıca? Bakın, bizler Mollahana eğitimi aldığımızdan Farsça ve Arapça'yı biliyoruz. Osmanlıca'ya gelince, Fars grameriyle Arap sözcükleri... Olacak şey değil. Çok uyduruk, çok gülünç. Oysa bizim dilimiz alabildiğine arı, öz.. Biz bu dilimizle kültürümüzü de geliştirebiliyoruz."

Gerçekten de tartışacakları konu çoktu ama görüşmeleri için uygun yer zor bulunuyordu. Saatçi-kuyumcu mağazasına yapılan baskında ortaya çıkan onca yasak yayına görevliler göz yummuşlar, çünkü akıl almaz miktarda bir vurgun elde etmişlerdi.

Esadullah, mağazasına yapılan baskın, daha doğrusu soygun sonrası, tüm varsıllığını yitirmesi bir yana işsiz de kalmıştı. Geçimini sağlamak için başkalarının atölyelerinde, hatta eski patronunun yanında kalfa olarak çalıştı.

Tiflis'te ünlü edip Celil Mehmedguluzade tarafından yayınlanan ilk hiciv dergisi *Molla Nasreddin*'in Bakû'deki dağıtımını karşılıksız olarak üstlenince, yeniden Ohrana tarafından izlendi, evi basılıp kitaplarına el kondu ve kendisi de bir süre tutuklu kaldı. Hapisten çıkar çıkmaz, partinin buyruğuyla ilk legal Bolşevik haftalık *Davet-Koç* gazetesini yayınlamaya başladı. Gazete iki dilde, Ermeni ve Azeri Türkçesi'nde basılıyordu. Çevrede ve özellikle işçi kesiminde çok etkili olan bu gazete, on dokuz sayı yayınlandıktan sonra kapatıldı. Ardından *Tekamül* gazetesi de kapatılınca, Bolşeviklerin sivrilmiş adlarından Orconikidze, Şaumiyan, Caparidze ve Koba'yla birlikte *Gudok*

adlı Rusça gazetenin çalışmalarına katıldı. Yayınlanan gazete ve dergilerin politik tutumları yüzünden kısa sürede kapatılmalarından olacak, yaratılan önemli boşluğu doldurmak üzere hemen yenileri ortaya çıkmaktaydı. Nitekim o yılın ortalarında Esadullah Ahundov, *Himmet* derneğinin kararıyla, redaktörlüğü, yazarlığı ve yayıncılığını üstlenerek Azeri Türkçe haftalık legal *Yoldaş* Bolşevik gazetesini de çıkarmaya başladı.

Basımevinden henüz çıkan ve yalnız kendi emeğinin ürünü olan gazetenin ilk sayısını eline alan Esadullah, daha önce benzeri bir sevinci hiç tatmamıştı. *Yoldaş*'ın mürekkebi daha iyice kurumamış, buram buram kokuyordu. İlk iş övünçle karısı Seriye'yi çağırıp yanına oturttuktan sonra, kendi yazısını onun için okudu:

"Yoldaş, 22 Ağustos 1907, Sayı 1, Yıl 1." Biraz durduktan sonra yazıdan seçtiği paragrafı buldu: "Er geç son başarının bizim olacağına eminiz. Kendi çıkarlarını gözeten sermaye sahipleri, halkı ruhanilerin baskısı altında tutup, müritler türeten mollaların, zavallı köylüleri kendi eli kolu bağlı köleleri olarak görerek onlara ettikleri olmadık zulümler bir gün son bulacak ve sermaye sahiplerinin esamesi okunmayacak!" Durdu, soluklandı ve karısının tepkisini bekledi... Çıt yoktu.

* * *

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Jön Türk ihtilali gerçekleşince, çevredeki tüm özgürlükçü kesimde, özellikle Kafkasya Müslümanlarının fikir ve politik faaliyet merkezi Bakû'de gündem konusu bu oldu. Koba, Mehmed Emin Resulzade'yi aradı, buldu ve ona, "Osmanlı devrimi üzerine bizim dergiye bir makale yazar mısınız?" diye sordu. Bizim dergi derken, Sanayi İşçileri Sendikası'nın organı, Rusça *Gudok*'u kastediyordu.

Mehmed Emin sevdi bu öneriyi. Zaten ilgi odağındaydı olaylar. Hiç duraksamadan, "Tabii yazarım," dedi. "Severek, hemen yazarım."

Koba gülümsedi.

"Eminim," dedi. "Ben de sabırsızca bekleyeceğim." Biraz düşündükten sonra da, "Bilindiği gibi, yani her yayın organında olduğu gibi, redaksiyonun iki yüzü var. Biri resmi, hükümetten izin alan sorumlu sahip ve sorumlu müdür, işçilerden Şaşa Samartsev adında biri. Onun arkasında derginin gizli ve gerçek redaksiyon kurulu var, ben ve Timofeyev adlı partili bir aydından oluşmuş. Yazınızı biz değerlendireceğiz."

"Tamamlayınca getiririm."

Resulzade, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki meşrutiyet hareketi üzerine yazdığı yazısını, bir kunduracı dükkânının bez perdeyle ayrılan arka tarafında toplanan dergi yazı işleri kuruluna okudu. Yazı uzun uzun tartışıldı. Özellikle Timofeyev makaleyi şiddetle eleştirdi ve "Kendi burjuvazimizi eleştirip yerin dibine sokuyoruz," dedi. "Peki, öyleyse neden Osmanlı burjuva devrimini övüp baştacı yapalım? Resulzade bu hareketi övebilir, bu onun sorunu. Biz nasıl oluyor da, kendimizde hoş görmediğimizi orası için hoş görelim idealleştirelim!? Hayır, bana göre bu yazı *Gudok*'ta basılamaz!"

Koba ikircimsiz atıldı:

"Yoldaş Timofeyev, yanılıyorsunuz! Çünkü siz sorunu basitleştiriyorsunuz. Bizim koşullarımızla Osmanlılarınki birbirine benzemez. Bizde tepki diye bilinen olay, orası için gelişme eylemidir. Resulzade'nin makalesinde ortaya koyduğu düşünce doğrudur, üstelik ulaştığı sonuç çok yerindedir, onun için yazı basılmalıdır!"

Yazı tabii ki basıldı.

Aslında belki de Timofeyev haklıydı, ama Koba, kendi karakteriyle taban tabana zıt olduğu halde, Resulzade'nin bölge Müslümanları arasında etkin bir önderin tüm özelliklerini taşıdığının ayrımındaydı. Bu yüzden ona karşı belirgin bir biçimde saygılıydı. Gün geldi, bu saygının semeresinden de yararlandı.

Korkunç bir kargaşanın burgacındaydı Rusya, Kafkasya ve dolayısıyla Bakû. Legal ve illegal derneklerle gruplar hızlı bir

devinimde... Yani, genel hayır işlevli ve kültür amaçlı derneklerle birlikte gizli politik ideoloji örgütlerinden başka, yönetimin zaafından yararlanan sayısız soyguncu gruplar da iş üstündeydiler. Değişik düşünceler adına soygun yapan bu haydut çeteleri varsılları sıkıştırarak para çekiyor, ya da kaçırıyor, ancak istedikleri fidye karşılığında serbest bırakıyorlardı. Ayrıca büyük kuruluşlara gönderdikleri tehdit mektuplarıyla da onları haraca bağlıyorlardı.

Bakû'nün ünlü zenginlerinden Musa Nagiyev, bunlardan biriydi. İki kez kaçırıldı ve ancak istenilen fidyeyi ödeyerek kurtuldu.

Koba'nın da bu yöntemlerden yararlanarak partiye para sağladığı herkesce biliniyordu.

Polis ve jandarma güvenliği sağlayamıyorsa, büyük ücretlerle çalıştırılan özel güvenlik görevlileri gerekeni yapıyorlardı. Eskiden beri Bakû'nün başbelası Koçu denen külhanbeyleri, kabadayıları şimdi güvenlik görevlisiydi; tabii ki özel güvenlik.

Nobel petrol işletmesinin baş Koçu'su Hamit Mededov'a, işletmeye gönderilen bir mektup okundu:

Nobel Ortaklığı Yöneticilerinin Yüksek Katına,

Hayırlı işlevimizi sürdürebilmek ve ülke insanlarına yararlı olmamız için, bizim şimdilik elli bin ruble nakit paraya gereksinimiz var. Bu meblağın tarafınızdan sağlanmasına karar verilmiştir. Lütfen, emaneti önümüzdeki Salı günü, gece yarısından sonra saat ikide, Surahani Ateşgâh avlusunda bekleyecek olan kuryemize teslim ediniz. İhmalinizden doğabilecek olayların sorumluluğu size aittir. Saygılırımızla.

Güvenlikçi Hamit Mededov mektubu kaygıyla dinledi, sonra başını önüne eğdi. Patron buyurdu:

"Bu soyguncuların önünden korkup kaçarsak, onları cesaretlendirmiş olacağız; istedikleri parayı verirsek, daha fazlasını isteyecekler. Öyleyse en iyi savunma saldırıdır. Hadi, göster

kendini. Salı günü yani yarın, gece yarısı adamlarınla birlikte istenilen yerde bulunacak, bizi haraca bağlamaya gelen ya da gelenlere hadlerini bildireceksiniz! Aman dikkatli olun, siz bize lazımsınız!"

Surahanı, Bakû'nün yakın bir ilçesi, eskiden beri yararlanılan yüksek nitelikli petrol kuyularının merkeziydi. On sekizinci yüzyılda, Hintli Zertüştlüler burada Ateşgâh diye anılan bir tapınak yapmışlardı, kervansaray biçiminde. Çevresinde odalar sıralanan büyükçe bir avlunun ortasında dörtgen, kubbeli bir tapınaktı bu. Tapınağın tabanının ortasında, ayrıca damın dört köşesinde sürekli ateş yanardı; doğal gaz sızıntısı...

Hamit Mededov, avanesiyle birlikte gecenin yarısı Surahani'ye, Ateşgâh'ın avlusuna geldi. Silahlı Koçu'lar gerekli yerlerde pusuya yattı. Havada tuzlu petrol kokulu bir nem ve derin bir sessizlik vardı. Kuyuların üstündeki tahta kuleler gece uykusuna dalmışlardı. Arada sırada kuzeyden hafif bir esinti, çevredeki tek tük kavağın tepe uçlarını kımıldatıyordu. Bulutsuz gökyüzünde ay parlaksa da donuktu... Tapınağın sürekli yanan ateşinin sarı, turuncu alazı silahların namlusunda parlıyordu... Dört tüfekli adamın ve Hamid Mededov'un iri tabancası Nagan'ın tabii. Tam saat ikide Koba iki adamıyla birlikte karşılarında belirdi.

"Sakın ateş etmeyin! Ateş etmeyin, Hamid Mededov! Biz adi soyguncu değiliz. Bizi dinleyin!"

"Peki, kimsiniz siz? Beni nereden tanıyorsunuz?"

"Biz dostuz, en azından sizin dostunuz... Hedefimiz Çarlık, Çarlık kapitalizmi. Biz sömürülen işçilerin partisindeniz. Bizimle çarpışmayın, hem de patronun özel yararlarını korumak için... Üstelik biz bu yararlar uğruna eziliyorsak, siz Müslümanlar aynı yolda iki kez eziliyorsunuz. Düşünün biraz, biz aldığımız paraları özgürlük uğruna harcıyoruz. Toplum olarak kuşkusuz sizin özgürlüğünüz de bunun içindedir."

Hamid Mededov oldukça etkilendi, tabancasının horozunu dikkatle indirdi ve özenle kılıfına yerleştirdi. Adamları da onu izleyince namlular indi.

Ağzı pek laf yapmazken, Hamid Mededov, "Çok haklısın, yoldaş Koba," dedi. "Haklısın, oysa bizde akıl yok! Akıl olsaydı yerimiz burası mı olurdu? Hayır, orası olurdu..."

Koba ikircimsiz, karanlıktan çıkıverdi, ve elini Hamid'e uzattı. Tokalaştılar, söyleşiyi koyulaştırdılar, ama Koba bu girişimde para alamamış, yalnız birkaç adam kazanmıştı.

Gün geçtikçe partinin harcamalarını karşılamak daha da zorlaştı. Tek para getiren kurum Necat Kültür Derneği'ydi; başkanı Mehmed Emin Resulzade, saymanı ise Esadullah Ahundov.

Parti mali komisyon üyelerinden birkaçı başkana uğradılar: "Bir önerimiz var, ortaklaşa bir *garden parti* düzenleyelim," dediler. "Siz resmi ünvanınızı verirsiniz, biz de gerekli elemanları sağlarız. Kalburüstü aktörleri, aktrisleri ve yararlı olabilecek herkesi... Başaracağımızdan eminiz!"

Mehmed Emin Resulzade biraz düşündükten sonra kabullendi; yalnız, "Böyle bir girişimin birtakım ön harcamaları olur," dedi. "En azından ilk adımda beş bin ruble gerekir."

Esadullah Ahundov hemen atıldı, "Beş bin rubleyi ben sağlarım."

"Ne? Sen mi? Senin varını yoğunu yağmalamadılar mı? Bildiğim kadarıyla doğru dürüst bir işin de yok. Nasıl, nereden bulacaksın?"

"Evimi ipoteklerim... Ha? Ne dersiniz?"

Resulzade çok şaşırdı, ötekiler sevindiler. Esadullah sürdürdü: "Ortaya çıkacak kazançtan evi kurtarırız. Kalan para da partiyle dernek arasında eşitçe paylaşılır."

"Tamam."

* * *

Gerekli hazırlıklar tamamlandı. *Garden parti* için uygun görülen vali konağının görkemli bahçesi, kâğıt şeritler, renkli balonlar ve Japon fenerleriyle süslendi. Programda birçok etkinlik vardı. Sahne gösterileri, oyunlar, konser, sergiler, piyango

ve benzeri kültürel sanatsal ve toplumsal etkinlikler. *Garden parti* balo biçiminde üç gece sürdü. İlk gece, Üzeyir Hacıbeyov'un, o yıl sonu sahnelenecek olan Leyli ile Mecnun Operası'ndan birkaç bölüm başarıyla canlandırıldı ve hararetle alkışlandı... Ayvazovski'nin yapıtı büyük boy bir yağlı boya deniz manzarası, açık arttırmada Hacı Zeynelabidin Tagiyev'de kaldı. Ona tam bin ruble saydı. Sergey adlı bir çocuk Chopin'den piyano ezgileri seslendirdi. Tek sözle olağanüstüydü her şey. Belli ki terslik çıkmazsa ve iş bu tempoda yürürse, beklenilenin çok üstünde bir kazanç sağlanacaktı. Bundan kimsenin kuşkusu yoktu.

İkinci gün de her şey yolundaydı, derken partinin mali komisyon üyesi Serebriyakov, başkan Resulzade'ye yanaştı:

"Koba'yı biliyorsunuz, size çok saygı duyar..."

"Evet, sağolsun. Ne olmuş?"

"Tutuklandı!"

"Ya!.. Öyle mi? Vah, vah!.."

Ortalığı bir sessizlik bürüdü... Neden sonra Resulzade, "Nerede yatıyor?" diye sordu.

"Bayıl hapishanesinde."

"Ya, bilirim orayı... Ben de yattım orada. Bakû'nün Bayıl burnu denen mevkide, üç yanı deniz bir kale."

"Evet, çok korunaklı bir kale."

"Öyledir."

"Ama karar verdik, onu kaçırmalıyız!"

"Çok zor! Yapabilir misiniz?"

"Paranın karşısında zorluğun yeri yok. Sözü bile edilmez. *Garden parti* iyi para getirdi; payımıza düşenden biraz avans verirseniz, iş tamam!"

"İyi ama para bende değil ki. Birkaç kişinin elinde. *Garden parti* bitsin, girdiler çıktılar hesaplansın, elde kalan saymana devredilsin, o zaman payınıza düşenin hepsini alırsınız."

"Fazla bir şey istemiyoruz, sadece iki yüz rublelik bir avans verirseniz minnettar oluruz. Koba bize özellikle sizi salık ver-

di. Hem de işimiz acil. Bu gece çözülmeli. Yoksa yarınki tutsak kafilesiyle bilinmeyen bir yere sevk edilecek. Para bize hemen bu gece gerekli. Siz verin, payımızdan düşersiniz. Bu kadar basit!.."

"Evet, çok basit, ama biraz bekleyin, düzenleme komisyonu üyeleriyle görüşeyim."

Komisyon üyesi ve dernek saymanı Esadullah Ahundov hiçbir sakınca görmedi:

"Koba benim de çok yakınım. Ben kefilim, verin lütfen istediklerini."

Mehmed Emin Resulzade kendi cebinden verdi iki yüz rubleyi. Alıp gittiler.

Garden parti'nin son gününde de istenildiği gibi bol kazanç sağlandı.

Program bitti. Sanatçılar dakikalarca ayakta alkışlandı, sonunda konuklar yavaş yavaş vali konağı bahçesini boşaltmaya başladılar. Dernek başkanı Mehmed Emin Resulzade, *garden parti*'de görevli kişileri toplayıp onları kutlayarak teşekkür etti. Esadullah Ahundov'la birlikte, üç günlük hasılatı, belgeleri, piyango için emaneten aldıkları pahalı eşyaların arta kalanlarını paketledi. Komisyon üyelerinden Madam Baykov'u da alarak, üçü birlikte madamın evine gitmek üzere faytona bindiler. Güvenlik görevlisi de faytoncunun yanına kuruldu.

Açık boynunda iri zümrüt taşlı pandantifi, parmağında aynı zümrütten yüzüğü, kulaklarında iri pırlanta küpeleriyle güzel Madam Baykov, faytonda tam aksesuarlı redingotlu iki yakışıklı gencin arasında oturunca yüzünde güller açtı. İçinden, "Acaba beni hangisi beğendi," derken diline getiremiyordu, ancak, "Tanrı sizi inandırsın, beyler," dedi. "Bugüne dek sayısız baloda bulundum, ama hiçbiri sizin düzenlediğinizle boy ölçüşemez. Aman Tanrım, ne çok eğlendiğimi anlatamam. Geçen yıl Tiflis'te..."

Birden kesti sözünü madam, Tiflis anısını anlatamadı. Yüzü bembeyaz dondu, gözlerine inanamadı. Önde oturan sözde

güvenlik görevlisi tabancasını faytoncunun şakağına dayamıştı. Fayton durdu, birkaç haydut hemen üstlerine üşüşüp, bir çırpıda taşıdıkları para ve eşyaya el koymaları yetmiyormuş gibi, madamın mücevherlerini de aldılar, Esadullah'ın kravatındaki pırlanta iğneyi bile...

Bir anda dünyanın serveti kuş oldu, avuçlarından uçtu. Buhar oldu, havaya karıştı. Neye uğradıklarını bilemediler. Şaşkınlıktan donakalıp birbirlerinin yüzüne baktılar.

"Ne yapacağız şimdi?"

"Hiç, elimizden ne gelir ki?"

Madama baktılar, korku ve üzüntüden şoka girmek üzereydi. Çaresiz, Madam Baykov'un evine doğru yollarına devam ettiler. Evde kazancın tutanağı yerine, soygunun tutanağını düzenlediler ve polise haber saldılar.

Gün geldi, Esadullah Ahundov dernek saymanı olarak hesapları denetlerken, *garden parti* soygunundan elde edilen paranın kasaya yatırıldığının ayrımına vardı ve beyninden vurulmuşa döndü, öfkesini gizlemeden önüne çıkana bağırdı. Dostu Meşhedi Azizbeyov onu yatıştırmaya çalıştı:

"Öfken gereksiz, yoldaş Esadullah Ahundov!"

"Gereksiz mi? Nasıl gereksiz olur? Biz ortaklaşa girdik bu işe. Ben evimi ipotek ettirdim. Resulzade cebinden para verdi, Madam Baykov'un değerini hesaplayamadığımız mücevherleri, hepsinden yüklüsü, *garden parti*'nin üç günlük hasılatı, piyasadan aldığımız emanetler, yapılan masraflar, etkinliğe emeği geçen sanatçıların karşılığı ve ve ve... Öfkem gereksiz mi?"

"Tamam, tamam! Yeter, taşkınlık yapma. Bolşevik partisinin yaşaması için, devrimin gerçekleşmesi için... Sakinleş, biz bir savaş içindeyiz. Savaşı kazanacağız ve her şeyi fazlasıyla karşılayacağız, emin ol! Şimdi dinle, özellikle seni ilgilendiren bir konuyu açıyorum, çevremizde bir süreden beri İran olayları derin yankılar uyandırmakta. İzlemişsindir, basınımız bu konuyu enine boyuna işler durur. Bildiğin gibi devrimci gençlik de İran hareketini desteklemek üzere akın akın oraya gitmek-

te. Artık Bakû, İran devrimcilerinin karargâhı halini almış durumda..."

"Bunların özellikle beni ilgilendirdiğine kuşkuluyum."

"Dinlersen, ilgilendirdiğine tanık olacaksın."

"Dinliyorum!"

"Ne diyordum? Ha, İran'da halk ayaklanmış, Tahran hükümetine karşı harekete geçmeye hazırlanıyor, partinin Bakû komitesi kararıyla, Orconikidze yoldaşla birlikte oraya gideceğiz, bol silah götüreceğiz. Direnişçilere dağıtmak üzere."

"Birlikte mi?"

"Evet, üçümüz birlikte. Önce orada paravan bir 'işletme' kuracağız. Kâğıt üzerinde tabii; Yapı, Mühendislik, Proje falan İşletmesi."

"Buna ne gerek var? Yapı İşleri, Mühendislik?.."

"Benim Petersburg teknoloğu olduğumu unutuyorsun."

"Unutmuyorum, ama bu bize ne gibi yararlar sağlayabilir?"

"Bir kere, yapı malzemeleri buradan gemiyle Enzeli'ye gidecek. Altında silahlar. Oradaki İşletme'de bir sürü çalışan olacak. Alacağımız işlerin şantiyeleri kurulacak. Her yerde işçilerle yüz yüze olacağız. Durmadan eğiteceğiz onları. Burjuva ihtilalini, işçi devrimine çevireceğiz. Anlaşıldı mı?"

"Anlaşıldı, buradaki devrimimizi bırakıp İran devrimini gerçekleştirmeye gidiyoruz."

"Olanaklar elverseydi de tüm dünya devrimini yaratsaydık."

"Keşke," dedi Esadullah alaylı alaylı. Kalktı, odadan çıktı, dernek binasından ayrıldı ve deniz kıyısındaki bulvara geldi. Boş bir bank aradı... Bulvar İran'dan, Güney Azerbaycan'dan yorganını sırtına vurup, iş aramaya gelen, yönetim baskısından kaçan ve canını kurtaran sürüyle yorgun insanla doluydu. Sonunda boş bir bank bulup oturdu. Kısık gözlerini belirsiz ufka dikti. Orada bir şeyler arıyormuşcasına. Deniz de gök de boz bulanıktı... Kıpırtısız, sıkıntılı.

Bu son olay onu çok sarsmıştı. Yandaşlarını haklı bulmuyordu. Kimsenin yüzüne bakacak güçte duyumsamıyordu ken-

disini. Doğrusu, ayıp etmişlerdi. En iyisi çekip gitmekti. Belki de bilerek onu bu göreve atamışlardı. Gitmeli, olay unutuluncaya dek gözlerden ırak kalmalıydı... Nasılsa iş yok, güç yok... Bu yaştan sonra onun bunun elinin altında çıraklık ya da kalfalık yapmak onurunu kırıyordu... Ekmek parası.

Evde karısı Seriye, loğusa yatağında. Üç kız doğurduktan sonra ikinci oğlunu, Ali Abbas'ı henüz doğurmuş. Daha kundaktaki çocuğu sevip bağrına basmadan, kalkıp İran'a gidecek, hem de ne idüğü belirsiz bir avuç İran'lı burjuvanın ihtilali uğruna.

Daha fazla Seriye karşıydı bu yolculuğa:

"Bize ne başkalarının devriminden. Oturup kendi yaşamımıza doğru dürüst bir yön verelim. Anan haklıymış, bu işlere bulaşalı evde hiç huzur kalmadı. O canım kuyumcu dükkân bu işler yüzünden yağmalandı. Evi polis bastı, kitaplarını toplayıp götürdüler, hapislerde yattın... *Garden parti* dedin, günlerce evden ayrı kaldın, tek başıma doğum yaptım. Hâlâ kendime gelmiş değilim. Sütüm gelmedi, bebeği nasıl besleyeceğimi bilmiyorum... Sen kalkmış, İran'a gidiyorsun..."

Esadullah sessiz durdukça karısının öfkesi yükseliyordu. Tam ağlama faslına geçecekken, Esadullah bavulunu toplamış, kapıyı çekip gitmişti. Çünkü dili de pek tatlı değildi Seriye'nin. Doğru limana... Rıhtımda *Elevina* vapuru dumanını tüttürerek duruyor.

Hazar, gece karanlığında durgun. Yer yer petrol ve artıklarından lekeli. Lekelere yansıyan gemi fener ışıkları kâh mavi, kâh kırmızı, kâh yeşil yakamozlar yaratıyor. Vapurun bacasından ansızın yayılan kapkara duman martıları ürküttü, ama onlar uçuşmadılar, yalnız uzun uzun gakladılar. Vapur yavaş yavaş rıhtımdan ayrıldı... Ayrılırken üç kez öttü, sonra motorunun tekdüze gümbürtüsü duyuldu. Bulvarın kıyı paralelinde yol aldı bir süre... Ve bulvar bitti, Bibiheybet geride kaldı. Bayıl burnunun önünden geçerken, karanlığa gömülen Bayıl ka-

lesini görmeye çalıştılar. Onlar da yüzlerce aydın gibi sıralarını savarak, bu kalenin kalebendi olarak prangalanmışlardı.

Sergo Orconikidze iç çekti:

"Bu kale," dedi. "Bakû'ye hiç yakışmıyor. Bir gün halk ayaklanıp, yıkacak burasını, Bastille gibi..."

Meşhedi Azizbeyov hiç düşünmeden katıldı Orconikidze'ye. Esadullah Ahundov ise tavır koydu ve "Yıkmaya ne gerek var?" diye çıkıştı. "Yararlı hizmetler için kullanılamaz mı? Benim şahsen yurdumda tek bir taşın yerinden oynatılmasına gönlüm el vermez."

Azizbeyov ayrımındaydı, Esadullah'ın bir süreden beri huysuz ve huzursuz olduğuna, rastgele her söze karşı çıktığına. Sustular, sonra salona geçtiler. Salonda Resulzade kendi arkadaşlarından izin alarak onlara katıldı. Yine ilk konuşan Orconikidze oldu, "Yüzyıllarca imparatorluk kurup çevresine korku salan İran, şimdi başka emperyalist devletlerin sömürgesi durumuna düştü."

Resulzade hemen söze girişti:

"Bana göre," dedi. "Safaviler döneminde, Güney Kafkasya'yı da içine alan İran İmparatorluğu, köken bakımından bir Azerbaycan Devleti'ydi. Uzun süren savaşlardan sonra Çarlık Rusya'nın Güney Kafkasya'yı kendi topraklarına katması karşılığında, Batılı emperyalistler İran'ı yarı sömürge durumuna düşürdüler. Kısacası İran'ı bu hale getiren de Çarlık Rusya'dır. Esadullah hiç rahat değildi:

"Peki, bu durumdan kurtulmak için," dedi. "İran'ın kendi halkının bir girişimi yok mu?"

Onu Meşehi Azizbeyov cevapladı:

"Olmaz olur mu? Var tabii. Zaten bu durumun sonucu, yani emperyalist baskılar, devrim için gereken ortamı hazırlamaktadır. Ayrıca bizdeki hareketin İran halkını da etkilemekte olduğu yadsınmaz bir gerçek. Bunu Tebriz isyanı kanıtlıyor."

"Yöneticilerin, daha doğrusu Şah'ın ayaklanmalara karşı tutumu nasıl?"

"Muzaffereddin Şah ortalığı yatıştıramayınca Meclis'i toplayarak, yeni bir anayasayla birlikte Meşrutiyet'i kabul ettiğini ilan etti."

Esadullah Ahundov konuyu bildiği halde durmadan soruyordu:

"Halkın istediği bu muydu, peki?"

"Belki, işe bak ki dört gün sonra Muzaffereddin öldü, yerine Muhammed Ali oturdu. Yeni Şah anayasal düzene karşıydı, Meclis'i topa tutarak meşruti yönetime son verdi."

"Vah vah, onların durumu iyice çığırından çıkmış... Ya işçi, emekçi sınıfı? Sinmediler, değil mi?"

"Sinmeyecek, çünkü biz varız. Tebriz ayaklanması canlı bir örnek. Bir-iki yıldan beri süregelen iç savaşın merkezidir Tebriz. Önderleri de Settar Han ve Bagir Han... Kendilerine olan güven ve destek gereği buradayız zaten."

* * *

Sabah güneş doğmadan *Elevina* vapuru Enzeli limanının rıhtımına yanaştı. Esadullah yolculuğun son birkaç saatini güvertede geçirmişti. Kente yaklaştıkça yüreği hızlı çarpmış, heyecanlanmıştı. İlk yolculuğuydu. İlk kez ülkesinden, ailesinden ayrılmıştı. Hapislik ayrılığını saymazsak. Gözleri buğulandı. Ali Abbas yeni doğdu. Nasıl bir dünyada yaşayacak acaba? Bu savaşı kazanacak mıyız? İnsanlarımız mutluluğu tadacak mı? Şu rıhtımın arkasındaki boş araziyi bulvar yapmalı. Sağdaki ağaçlığın yanına bir tiyatro. Yoo, daha önce okul, kütüphane...

Gümrük kontrolünden sonra karaya bastılar. Herkesin ayrı bir karşılayanı vardı. Esadullah'ı Rahim Han Halilov karşıladı. Nobel Petrol'ün Reşt kentindeki temsilcisi. Gaziyan semtinde geniş bahçeli, iki katlı bir ev kiralanmış. Gerekli eşya sağlanmış. Büro, şantiye...

Nobel işletmeleri için birkaç noktada depo ve lojman yapılacak. Hemen işe girişildi.

Haftasına, Rahim Han Halilov bahçede kuzu çevirdi, dört dörtlük bir şölen verdi. Orconikidze ve Azizbeyov getirilen silahları teslim etmiş, görevlerini bitirmişlerdi, artık vedalaşacaklardı. Esadullah Ahundov kendisini biraz dışlanmış duyumsadı ama ses etmedi. Şölende yenildi içildi, hep bölgesel sorunlar konuşuldu.

"Gilan'lılar, Farslardan çok ayrı. Biraz Kuzey Kafkasyalıları andırırlar; kemik yapıları, boyları bosları, özellikleri beyaz tenli, sarışın ve mavi gözlülerinin daha fazla oluşu..."

"Buna karşın çok ilkel, hiçbir toplumsal devinimleri yok, bağnaz ve cahiller. Konuştukları dilde hiçbir kitap, gazete ve belgeye rastlanmazmış."

"Ona ne bakıyorsunuz, hakim dil Farsça'da da hiçbir kültürel etkinlik yok burada. Çalışanlar sömürüldüklerinin, yaşayanlar yaşadıklarının ayrımında değil. Oysa ilk bakışta, pirinç tarlaları, narenciye, çay ve zeytin bahçeleri sayesinde burasının olağanüstü verimli bölgelerden biri olduğu sanılır... İpek böceği yetiştiriciliği, ipek dokumacılığı da cabası..."

Konuşmalar coşturdu Rahim Han Halilov'u, vodka kadehlerini doldurduktan sonra o da katıldı:

"Size hak vermemek elde değil," dedi. "Evet, Kafkasya'yı Rusya İmparatorluğu sömürüyorsa, Gilan'ı da İran İmparatorluğu sömürüyor."

"Ne zamandan beri?"

"Arapların İslam adına yaptıkları fetihler bize yaramış, bağımsızlaşmışız, uzun ve egemen bir süreden sonra Safaviler topraklarımızı işgal ederek İran'a bağlamışlar. Ne zaman mı, demiştiniz, on altıncı yüzyıl."

"Anlaşılan siz ayrılıkçısınız."

"Öyle bir şey söylemedim. Yeter ki bizi soymasınlar..."

"Bu sistem sorunu... Emeğe karşı sermayeyi temel alan sistemler sömürüye dayanır. Sömüren, sermaye egemenliğidir, ondan kurtulmadıkça... Böyle gelmiş, böyle gider..."

"Bugüne yaklaştıkça görüyoruz ki Safaviler'den sonra Enze-

li'ye I. Petro çıkarma yaptı. Pirpazar Reşt ve Lahican gibi Gilan'ın önemli kentlerini işgal etti, on yıl kadar elinde tuttu. Bir sürü çalkantıdan sonra bugün artık Gilan, Çarlığın sömürü alanıdır, Enzeli de Çarlık için İran'ın giriş kapısı."

"Enzeli'yi başka nasıl anlatırsın?"

"Enzeli, Gilan eyaletinde, liman kenti. İki kum yarımadası arasındaki kanal üzerinde kurulmuş. Kanalın derinliği değişken. Girişi iki dalgakıranla korunmuşsa da dibi sürekli kumla dolduğundan taranması gerekiyor.

"Liman tesisleri daha çok doğu tarafında. Burada küçük bir iskele, yağ deposu ve balıkçı barınağı bulunuyor."

"Hadi yoldaşlar, içelim Enzeli'ye."

1908

Doğubilimci Macar Ignac Goldziher, Güney Azerbaycan'daki Safavi döneminin tarihsel yapılarını incelemek için çıktığı yolculuk amacıyla Bakû'den bindiği *Elevina* vapurunda Mehmet Emin Resulzade'yle tanıştı. Bu konuda engin bilgisine hayran kalınca geziyi birlikte yapmaya onu ikna etti. Birlikte Enzeli'den bir at arabasıyla Kazvin'in yolunu tuttular.

"Kazvin, Moğollara karşı direnen nadir odaklardan biridir."

"Direnerek istiladan kurtulmuş mu yani?"

"Hayır, kurtulamamış. Üstelik direngenliği yüzünden yerle bir edilmiş. Taş üstünde taş bırakmamış Moğollar. Neyse ki sonradan yeniden yapılanmış ve on altıncı yüzyılda Safavi Devleti'nin başkenti olmuş."

"Bu çok iyi, demek ki o dönemin tarihsel yapıtlarını inceleme olanağını bulacağız."

"Evet, o dönemden kimi önemli yapılar hâlâ ayakta olmalı Kazvin'de. Büyük Cami, Humartaş Gümbedi ve şu anda hatırlayamadığım başkaları."

"Varınca istediğimiz gibi gezebilecek miyiz?"

"Sanırım. Yalnız hep gece yolculuk yapmalı. Bir de kimseyle fazla haşır neşir olmadan... Bir terslik olmaz umarım."

Kazvin sorunsuz gezildi. Ardından kuzeye, Erdebil'e doğru yola çıkacaklardı. Bu kez bir katırcıyla anlaştılar. Katır sırtındaki yolculuk başlayınca, katırcı Gulam Rıza, yolcuların ilgi odağının Safaviler olduğunu sezdi ve yolculuk boyunca dönem şairlerinin, özelikle Şah İsmail Hatai'nin şiirlerinden yüzlerce dizeyi ezbere okudu, Yolcular ona hayran kaldılar, mest oldular.

"Olmaz böyle bir şey," dediler.

"Okuması yazması yok. Bunca şiirseverliği nereden kaynaklanıyor? Bunca şiiri ezberlemek mümkün mü? Aman Tanrım, bu ne bellek?"

"Düşünemiyorum, bir İngiliz katırcısı acaba Shakespeare, ya da bir Alman seyisi Goethe'den bir iki dize ezbere okuyabilir mi? Ülkeme dönünce, kırsal alanda dolaşıp bir anket yapacağım ve bizdeki şiir sevgisinin ölçüsünü araştıracağım."

Erdebil'de Şeyh Şefi türbesini gezdikten sonra kaldıkları handa dinlenmeye çekilmişlerdi ki, jandarma tarafından kuşkulu bulunup tutuklandılar. Uzun süren sorgulamalardan sonra katırcı Gulam Rıza ve katırları serbest bırakıldı. Ignac Goldziher ile Mehmed Emin Resulzade, eli kolu bağlı olarak Reşt'e getirildiler. Buradaki sorgulama kısa sürdü. Serbest kalınca doğubilimci ülkesine dönme kararı aldı. Mehmet Emin de Enzeli'de bulunan "Himmet" grubu elemanları ve yerli devrimcilerle birlikte Tahran'a geçti. Yol boyunca hep tartıştılar.

"Kafkasya bizim İran'ın bölünmez bir parçasıdır. Ortalık yatışır yatışmaz gelip orayı zaptedeceğiz. Kafkasya'yı Safaviler fethetmişti."

"Dinleyin arkadaşlar, bir yeri işgal etmekle oranın sahibi olunmuyor. Nitekim Büyük İskender İran'ı ve tüm Orta Doğu'yu fethetti. Şimdi Makedonyalılar kalkıp İran bizimdir derler mi? Ya da Napoleon Doğu Avrupa'yı, Rusya'nın yarısını aldı, Fransızlar Rusya bizimdir diyorlar mı? Kafkasya iki anakara arasında olduğundan kimi ülkelerin işgaline uğramış olabilir. Buna karşın tarihin değişik dönemlerinde değişik adlarla bağımsız ve egemen olmuş. Örneğin, Romalılar zamanında Albanya olarak, ortaçağda Arran ve Şirvan devletleri egemendi. Selçuklular döneminde ise ülkeyi Azerbaycan Atabekleri yönelttiler. Safaviler her iki Azerbaycan'ı bir araya getirip birleşik Azerbaycan'ı yarattılar. Sonra hanlıklar kuruldu, bunlar da yerli yönetimlerdi. Şimdi de Çarlık Rusya'nın işgali altındadır. Ama hep değişmeyen bir şey var: Azerbaycan, Azerbaycanlılarındır."

Yol arkadaşları birbirinin yüzüne bakarak susmayı yeğlediler ama bunu kabullenmiş değillerdi.

Tahran'da Mehmed Emin Resulzade'nin yıldızı çabuk parladı. Ünlü özgürlükçü Abulziya, onu sahibi olduğu *İran-e Nov* gazetesinin başyazarlığına getirdi. Mehmed Emin gazeteyi çağdaş bir biçime sokarken sürekli yazılarını yayınladı. Farsça yazdığı yazıların tek hedefi Çarlık Rusya'ydı. Düşmanına sosyalist düşünceleriyle saldırıyordu. Bu yüzden olacak, çevrede bulunan ılımlı toplumcuların şimşeklerini üzerine çekti. Bu savaşım tam üç yıl sürdü. Sonunda demokrat hükümet düşüp yerine ılımlılar gelince, Rus Konsolosu, İran Genelkurmay Başkanı Mohammed Velihan'dan Resulzade'nin sürülmesini istedi. İsteyebilirdi, çünkü Resulzade, Rusya yurttaşıydı.

Bavulunu toplarken Resulzade en çok savaşım arkadaşı, beş yıl kadar önce Bakû'de tanıştığı ve İran'da sürekli görüştüğü, elektrik mühendisi Haydar Emoğlu'dan ayrılmak zorunda kalacağına üzülüyordu. Settar Han'ın önerisiyle Hoy Valiliği yapan Haydar Emoğlu, İran meşrutiyet hareketinin en güçlü kişilerinden biri, belki de Güney Azerbaycan'ın en sağlam önderlerindendi

Resulzade oradan İstanbul'a geçti. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çalkantı sandığından fazlaydı. Bir buçuk yıl ağır ekonomik koşullarda yaşarken her şeye karşın araştırmalarını yürüttü. Sonunda ne Bolşevik Partisi'nin ne de onun güdümündeki "Himmet"in ülkesinin geleceğini düze çıkarabileceğine inanmadığını yazdı Bakû'deki arkadaşlarına.

Bakû'de Taze Pir Camii'nin yakınında Abbusgulu Kazımzade'nin kırtasiye dükkânı vardı. Resulzade ülkeden ayrıldıktan sonra milliyetçi gençler bu dükkânın arkasındaki odada toplanıyordu.

Güzden serin bir gün, Taki Nakiyev, Mehmed Ali Resulzade dükkândalar. Abbasgulu, İstanbul mektuplarını tartışma konusu yapıyor. Sonunda Taki alıyor sözü.

"Güney Kafkasya'da Gürcülerin, Ermenilerin ve Rusların siyasi partileri varken bizim neden olmasın? Mehmed Emin'in mektuplarında hep bu telkin var. Tam zamanıdır şimdi. Gelin, kuralım partimizi, diyor."

Bir haftalık tartışma ve çalışma sonunda Müsavat Partisi kurulmuş oldu. Bu partinin amacı, Müslümancılığı savunmak ve korumak temeli üzerineydi.

"Bağımsız olarak yaşayan Müslümanların bağımsızlıklarını korumak, yitirmiş olanlarınsa kazanmalarına yardımcı olmak!"

Müsavat hızla üye kaydına başladı, ardından Kafkasya'nın her tarafında temsilciler saptadı.

Balkan Savaşı başlayınca Kafkasya Müslümanları arasında anlatılmaz ölçüde büyük bir heyecan dalgalanıyordu Abbasgulu'ya göre.

"Bir parti olarak bu heyecanı Osmanlı Müslümanlarının yararına kullanmak gerekir."

Taki Nakiyev ise hazırlıksızdı:

"Beyler, boyumuzu aşan işlere girişmeyelim! Hemen açığa çıkarız, polis hepimizi yakalar ve çanımıza ok tıkar."

"Yakalanmaktan korkuyorsak, bu işe baştan son verelim, olsun bitsin!"

"Hayır, o anlamda demedim. Yapalım ne yapacaksak. Ama usulüne uygun olsun, yani gizlilik sınırını aşmayalım.

Bunun üzerine oturup plan yaptılar. Önce bir bildiri yazacaklardı.

"Ben Mehmed Emin Resulzade'nin mektuplarından yararlanıp bildiriyi hazırlarım. Konu malum, bizimkilerin Osmanlı Müslümanlarına yardım etmeleri..."

"Ya basımı? Hangi basımevi bizim bildirimizi basar?"

"Herhalde gidip, gel kardeş, bu bildiriyi bizim için bas diyecek değiliz, her işin bir yolu yordamı var..."

"Ha, ha, ha..."

"Neden güldün?"

"Sözüm meclisten dışarı, fareler, kedi kaygısından bezince, toplanıp karar almışlar; bir çıngırak takarlarsa kedinin boynuna, onun geldiğini duyup kaçabilecekler. Kileri, tavanarasını arayıp uygun bir çıngırak bulmuşlar, bir de güzel kordela. Tamam, şimdi çıngırağı kedinin boynuna kim takacak?"

Belli ki kimileri için siyasal çalışma heyecan verici bir serüvenden öte değildi daha. Neyse, bildiri Oruçov Kardeşleri Basımevi'nde, sahiplerinden gizli, Abbasgulu'nun arkadaşı Seyit Hüseyin yardımıyla ve parti üyesi dizgicilerin elbirliğiyle bir gecede basıldı. Abbasgulu kimseye görünmeden bildiriyi Tiflis'e götürdü ve oradan gereken adreslere postaladı. Sonuçta halk arasında istenilen ajitasyon yaratılmıştı. Kafkasya Müslümanları, Osmanlı Müslümanlarına Hilal-i Ahmer (Kızılay) yoluyla yardım elini uzatmak istediklerini, Bakû'deki Osmanlı konsolosluğunun önüne yığın yığın toplanarak belirttiler. Bu eylemden korkan Çar yönetimi konsolosluğu kapattı ve ardından bir gece yarısı Mehmed Ali'nin evini polis bastı, ama hiçbir belge bulamadı.

Komiser, "İstanbul'da bulunan kardeşiniz Mehmed Emin Resulzade size bir bildiri göndermiş, siz de onu Müslümanlar arasında dağıtmışsınız," diyordu.

"Bir kere, benim yurtdışında bir kardeşim yok. Mehmed Emin benim akrabam olur. Amcamın oğlu. O da kesinlikle bana bildiri falan göndermiş değil ki ben dağıtmış olayım."

Sen misin yadsıyan... Baskılar, gözdağı, işkence... Ama yarar yok...

Mehmed Ali bir yolunu bulup Bakû'den Hazar Denizi ötesi Türkistan'a, Buhara'ya kaçtı.

Nereden bileceklerdi ki, Yusuf Ziya adlı bir Müsavatçı, bildiriyi kendisiyle gittiği İstanbul'a götürmüş ve orada *Sebilü'r-Reşad* dergisi bildiriyi olduğu gibi yayınlayarak, Kafkasya Müslümanlarına ilgilerinden dolayı gönül borcu eklemişti.

Mehmed Ali'yi Buhara'da kıstıran gizli polis onu yakalayamadı ama. Mehmed Ali yine Bakû'ye döndü, yalnız bu kez iş çok ciddiydi, İran'a kaçtı. İran'da da bir gün Tebriz'de *Tofig* adlı bir gazetede şunları okudu:

"Şenlik ve büyük bayram,

Son bir yıl süresinde Çarlık Rusyası devleti görevlilerinin Azerbaycan halkına yaptıkları hayırseverlik ve gösterdikleri sevgi karşısında tüm Terbriz'liler, bu durumu Rusya İmparatorluğu'nun kuruluşunun 300. yıldönümü olan 27 Rebiyülevvel gününde, çarşı ve dükkânları bayraklarla süsleyerek, birbirlerini kucaklayarak mutlulukla kutladılar..."

Yazı geleneksel dalkavukluk çerçevesinde uzayarak gidiyor, yazar yaltaklandıkça yaltaklanıyordu...

1913

Romanov hanedanının kuruluşunun üçyüzüncü yılı tüm Çarlık topraklarında abartılı şenliklerle kutlandı ve yönetim her türlü suçluyu, fikir suçlusunu bile af kapsamına aldı. Sonuçta her türlü siyasal düşünce sahibi kişiler yeniden devinime başladılar.

Abbasgulu'nun dükkânının arka odasında İstanbul'dan gelen Şerif Bey konuşuyordu:

"Benim, 'şöyleli, böyleli' yani Osmanlı ağzıyla konuştuğuma bakmayın. Ben doğma büyüme Şirvan'lıyım, ama İstanbul'da okudum, şimdi de öğretmenlik yaptığımdan alıştım buna. Beni İttihad ve Terakki Fırkası görevlendirdi. Müsavat Partisi ileri gelenleriyle görüşmem gerekiyor."

"Buyrun, ben Abbasgulu Kazımzade, bu da Mehmed Ali Resulzade, kuruculardanız. Buyrun oturun. Sizi dinliyoruz."

"İttihat ve Terakki Fırkası çalışmalarınızı hayranlıkla izliyor. Bu arada sizden kimi istekleri var."

"Ne gibi?"

"Anlatayım... Önce Terek çayının üzerindeki köprünün uçurulması!"

Abbasgulu'yla Mehmed Ali birbirlerinin yüzüne baktılar şaşkın şaşkın. Belli ki böyle bir istek beklemiyorlardı. Mehmed Ali kısık bir sesle, "Başka?" diyebildi.

Şerif Bey, "Bir de Kafkasya'da geniş çapta bir isyan..."

Abbasgulu, "Yaa," gibi bir ses çıkardı.

Şerif Bey sürdürdü, "Masraflar karşılanacak! Yani gerekli para hazır! Ödemeyi ben yapacağım. Patlayıcı ve silahlar, İran yoluyla, Alman elçiliği eliyle size gönderilecek!"

İkisi de şaşkınlıklarını belli etmemeye çalıştılar. Değil mi ki parti kurmuşlardı, değil mi ki savaşım sürecinde her yolu denemek gerekirdi, öyleyse işe koyulmalıydılar.

Şerif Bey'in verdiği bir tomar paranın yanında bir de "parola" vardı. Önce İran'da Reşt kentinde bulunan Ağabala Alizade adlı Müsavatçı'nın arkadaşlarının yardımıyla ve parolayı kullanarak Tahran Alman Elçiliği'yle ilişki kuruldu. Bombalar alındı ve Enzeli'ye, oradan da vapurla Bakû'ye getirildi.

"Nereye koyacağız biz bu bombaları şimdi?"

"Kaç tane?"

"Beş."

"Tamam, getirin buraya."

Bombalar Abbasgulu Kazımzade'nin kırtasiye dükkânının arkasındaki toplantı odasına taşındı ve malzemelerin altına saklandı.

Kolay değildi bomba üzerinde müşterilere kırtasiye satmak, bomba üzerinde oturup toplantı yapmak. Akıl kârı hiç değildi.

Abbasgulu bombaların dükkâna saklanmasına da karşı geliyordu ama başka çare yoktu. Alıp evine de götüremezdi.

Hemen Kuzey Kafkasya'daki partililere haber salındı. Dağıstan'lı hocalarla bağlantı kuruldu. Sonunda ortaya çıkan Uzun Hoca işi üstlendi. Terek çayının üstündeki köprüyü Uzun Hoca uçuracaktı.

"Yarın hemen güvenilir bir Müsavatçıyı Dağıstan'a, Uzun Hoca'ya göndereceğiz."

"İşten anlayan birileri olmalı. Çünkü eylemin can alıcı noktası orası. Para da vermeliyiz adama."

"İnşallah yüzümüzün akıyla çıkarız bu ilk denemeden, bu çok önemli."

Üç gün sonra bombalar, birkaç sandık silah ve bol para Uzun Hoca'ya ulaştı. Derken bekleme sürecine girildi. Üç gün, beş gün, bir hafta, haftalar geçti, ses seda çıkmadı. Bir ay sonra gönderilen kurye döndü. Abbasgulu'nun kırtasiye dükkânının arkasında buluştular.

"Uzun Hoca beni Mahaçkala'nın girişinde karşıladı, izzet-i ikram mükemmeldi. Ama bombaları, silah sandıklarını ve paraları alır almaz ortalıktan buhar oldu, yitti birdenbire, ara ki bulasın. Her gün köprünün uçurulmasını görmek için dağ eteğine çıkıp saatlerce oturup bekledim. Ne gelen vardı, ne giden. Köprü sapasağlam yerinde duruyordu. Sonunda geçen hafta pazarda rastladım ona. Önce tanımamazlıktan geldi, sonra da bu işten vazgeçtiğini, bomba ve silahları elden çıkardığını söyledi... Eh, bana da geri dönmek kaldı. Üzgünüm, görevimi yerine getiremedim."

İlk eylemin fiyaskosu yıldırmadı Müsavatçıları. Yönetime karşı ne olursa olsun bir darbe indirmenin yollarını arayıp durdular. Bu arada bir haber çalındı kulaklarına ve gereğini düşündüler.

"Duyduğuma göre Tiflis'teki Çar ordusu Deveboynu sınır bölgesinde manevra yaparak Osmanlı ordusunu o noktaya çekip, başka bir yerden saldırıya geçecek; yani, Osmanlı ordusunu gafil avlayacaklar."

"Çok ilginç. Aman ne yapıp edip bunu Osmanlılara haber verelim."

"Verelim, ama nasıl?"

"Özellikle ben üstleniyorum bu görevi."

"Bir planın var mı?"

"Osmanlılara burada ulaşmıyorsak, ulaşabileceğimiz yerler var. Örneğin Tahran'da. Tamam, ben Tahran'a gidiyorum."

"Hadi, göster kendini!"

Bakû Valiliği'nde çalışan bir arkadaşın yardımıyla, Abbasgulu Kâzımzade'ye, o zamanlar tüccara verilen türden bir geçici pasaport sağlandı. Sıkıntılı bir yolculuk sonunda Tahran'a vardı Abbasgulu. Bir de ne görsün, orada da Osmanlı Elçiliği kapatılmamış mı? Ne olacaktı şimdi? Uzun uzun düşündükten sonra çareyi Amerika Birleşik Devletler Elçiliği'nde buldu. Girdi içeriye, elçilik müsteşarıyla görüşme fırsatını yarattı. Olayı dilinin döndüğü ölçüde anlattı.

Müsteşar, "Bilmem ki vallahi," dedi. "Olay önemli. Siz çok haklısınız. Haklısınız ama bizim de elimizden hiçbir şey gelmez. En iyisi, siz başka bir yol arayın, Osmanlı Devleti'ne başka bir yoldan ulaşın."

Sonuç, malum. Moral kalmadı. Partililer şaşkın, yöneticiler üzgündü. Neyse ki, genel aftan yararlanıp ülkesine dönen Mehmed Emin Resulzade, tutuklanıp askeri mahkemede yargılandıktan sonra serbest bırakılınca, Müsavat Partisi'ne iyi bir çekidüzen verdi.

"İslam ümmeti olarak yalnız din birliğini hedeflemek çağdaş anlamda bir ulusu oluşturmaz. Ulusallığı simgeleyen ortak belirtilerin başlıcası dil, gelenek ve kültürdür. Bu bakımdan tüm Türkler bir ulustur. Biz de bu ulustan bir halkız. Devlet ulusal kökenlidir. Ulusallık dine değil, dile ve kültürel ögelere dayanır. Bugünkü haliyle dağınık bir halde bulunan geniş Türk dünyasının gün gelecek, birleşik ve bağlaşık bir kitle oluşturacağına inanıyorum..." diyordu Mehmed Emin Resulzade, Mü-

savat Partisi kongresinde. Mehmed Emin'in konuşması ayakta uzun uzun alkışlandı ve ardından partinin genel başkanlığına getirildi.

* * *

Esadullah Ahundov'un İran günleri sıkıntılıydı. Sağlığının bozulması yüzünden olacaktı. Bir türlü dinmek bilmeyen ağrıları vardı; omuzlarında, kollarında, ense kökünde. Evden az çıkıyor, işleri denetlemiyor, dolayısıyla işçilerle olan ilişkilerini geliştiremiyordu. Çevresini tedirgin eden, dinmeyen öfkesiydi... İstemeden kırıcı oluyordu.

Yorgun, yağmurlu bir bahar akşamı erken girdi yatağa, sıradışı kitaplardan birkaçı vardı başucundaki komodinde, aralarında *Mualice* (Tedavi) *Kitabı* adlı olanı seçti, karıştırmaya başladı. İlgilendiği bölümleri bulunca dikkatle okudu. Sonra kapattı kitabı, yavaş yavaş komodinin üstüne bıraktı, "Yoksa," dedi kuşkuyla kendi kendine. "Diyabet miyim? Evet, öyle... Sürekli su içiyorum, ama susuzluğumu bir türlü gideremiyorum... Ne kadar taşır bu beni? Fazla değil, körlük ve böbrek iflasından sonra artık taşımaz. Ya çocuklar? Hepsi küçük. Nasıl da gözümde tütüyorlar..."

Böylece ilk fırsatta Bakû'ye döndü. Vapur sisli bir sabah girdi Bakû koyuna. Rıhtımda İran'lı hamallar bavulunu taşıyabilmek için birbirlerini boğazlamak üzereydi. Çoğu Erdebil'li, Serap'lı, yani Güney Azerbaycan'lıydı. Kendi aralarında birbirlerine "hemşehri" dediklerinden, adları hemşehri diye bellenmişti. Esadullah'ı evine bir fayton getirdi. Evde duygularını dizginleyemedi, sarıldı çocuklarına, gözleri buğulandı.

Hemen bulup konuştuğu *Mualice Kitabı*'nın yazarı Dr. Abdulhalik Ahundov, onun kendisine koyduğu teşhisi teyit etti ve "Bakma kitapta yazdıklarıma," dedi. "Gereğince perhiz yapılırsa bir sorun olmaz. Tatlı yemeyeceksin, hamur işi yemeyeceksin. Günde birkaç dilim kepekli ekmek yersin. Elimizde herhangi bir ilaç yok şimdilik. Diyabetin ilacı perhiz!"

"Kitapta katarakt var, böbreklerin iflası var..."

"Takma kafanı, herkeste olmaz. Üstelik hemen katarakt olmuyorsun ki. Sen sadece perhiz yapacaksın... Unutma, stresten de uzak durmalısın. En önemlisi, ayaklarına çok dikkat etmelisin. Ayak yaraları pek iyileşmez diyabette."

Öğütlerin fazla bir yararı olmadı. Ağrılar günden güne çoğalıyor, çoğaldıkça ev dışında geçirmek istiyordu gününü, partide, dernekte, kitapçı dükkânında. Ayrıca geçim sorunu vardı... Zaman zaman eski patronu Alibala Aliyev'in yanında, bir de ünlü kuyumcu Çinçaradze'nin yanında çalışmak zorunda kalıyordu. Neyse ki ansızın parti İstanbul'a gitmesini, oradaki Jöntürk hareketini yakından incelemesini istedi.

Öneri doğrudan doğruya Neriman Nerimanov'dan geliyordu:

"Hiç zaman geçirmeden Batum'a, oradan da vapurla İstanbul'a geçeceksin, olayların ne yönde geliştiğini görmen bizim açımızdan çok önemli."

Konuşurken Neriman'ın gözlerini kaçırıyor, cümlelerine sözcükleri istemeyerek yerleştiriyor gibi bir hali vardı. Esadullah bunun ayrımındaydı, içinden, "Yoksa benden kurtulmak mı istiyorlar? Artık fazla yararlı olamıyorum ya... Hastayım, bir de öfkeleniyorum durmadan, hır çıkarıyorum..." diye geçirdi. Neriman Nerimanov sözünü bitirmiş, onun cevabını bekliyordu. Esadullah bilerek sustu, bir süre sonra, "Anlaşılan oradaki olayların gelişme yönü merak ediliyor..." dedi.

"Evet."

"Top, tüfek de götürecek miyim?"

Duymamış göründü Nerimanov.

"İstanbul'da çok değerli Alman hekimler varmış. Bu bir fırsat, yerinde olsam gitmişken onlara da görünürüm."

Birbirlerinden soğuk bir vedalaşmayla ayrıldılar.

Yolculuğun ağır koşulları ve perhiz yapamamak kısa sürede hastalığını ilerletti. Vakit geçirmeden geri döndü. Dönüşte Parti Merkez Komitesi'ne verdiği raporun yanı sıra eski günle-

rini hatırlatan, genel söyleşi toplantısında gezi izlenimlerini anlattı.

"Osmanlılar İtilaf Devletleri'yle uzlaşma yollarını aşındıradursunlar, olayların denetimi emperyalist güçlerin elinde. II. Meşrutiyet'in ilanından beri ortaya çıkan Osmanlı milliyetçiliği bu ortamda çökmüş gibi. Ermenilerin özerklik sorunundan sonra, Arap milliyetçilik akımları da gündeme gelmiş durumda. Militarist Turancılık ideolojisi giderek şekillernirken, Alman bankacı oyunları ve ötede İngilizlerle Çarlığın anlaşması Osmanlı'nın çöküşünü duyumsatıyor. Sanırım bu bölgede ortaya çıkabilecek herhangi bir savaşın sonucunda altı yüz yıllık görkemli Osmanlı İmparatorluğu adına geriye hiçbir şey kalmayacak."

"Bizi şaşırtıyorsunuz, Esadullah Ahundov. Bu konudaki düşünceleriniz üzerine çok tartışmamız gerekecek."

"Tamam, tartışırız. Düşüncelerimi raporumda daha ayrıntılı ele aldım. Önce iyice incelenmesi gerekir."

"Tabii ki incelenecek."

"Umarım."

"Yoldaş Ahundov, bize biraz da toplumsal hareketlerden söz eder misiniz?"

"Evet. Şöyle denebilir, son beş yılda sosyalist aydınların ilk siyasal örgütlenme adımlarını attıklarını görüyoruz," diye konuya giren Esadullah Ahundov, konuştukça yorgunluğu ve ağrılarının arttığını duyumsuyor. Giderek cümlelerini kuramaz oldu ve sendeleyip yere yığılarak herkesi korkuttu.

Gözünü hastanede açtı.

Oğlu, üç kızı, eşi çevresindeydi, yaşlı gözlerle izliyorlardı onu. Belki de kendine gelemeyeceğini sanıyorlardı. O gözünü açınca bir dalgalanmaya tanık oldu, odanın içinde. Bir fısıldaşmaya...

Dr. Abdulhalik üzerine eğilmiş, gözbebeklerini denetliyordu.

"A benim güzel kardeşim. Ne var kendini bu kadar yoracak. Bak, çoluk çocuğun da perişan... Kendine acımıyorsan, bari onlara acı."

Elinde olsa kalkıp hepsine birer birer sarılacak, öpecek, okşayacaktı...

Yorgundu, kapattı gözlerini. Kapayınca başı dönmeye başladı... Havalanıyor muydu? Ağırlıksızdı sanki. Sudaymış gibi... Değil, ama suda. Yükseliyor, vücudundan zerre zerre bir şeyler ayrılıp yükseliyordu... "Direnmeliyim," diyebildi içinden. "Evin haberi var mı? Az önce gördüm ya hepsini... Ne zaman? Demin işte. Cevad'ın, zavallı Cevadcığın benzi atmış suratı... Töre'nin ıslak burun delikleri... Seriye?.. Seriye de var mıydı? O da çok yorgun, kurtulur benim yükümden..."

Açtı gözünü. Babasını boylu boyunca odanın orta yerine yatırmışlar. Hepsi ağlaşıyor... O ağlayamıyor. Ağlasa da boğazındaki düğüm çözülse. Ağlaşanlar elbirliğiyle onu da babasının yanına yatırıyorlar. Babası kırk beş yaşında, o kırkında...

* * *

Hiç beklemiyordu, oysa direnebildi... Hem de çarçabuk toparlandı. Hastaneden çıkınca Buzovna'daki yazlığa taşındılar. Bol bol kitap okudu, not aldı. Hemen hemen kimseyle görüşmedi. Uzun bir süreden beri yazmayı düşündüğü makalelerini kaleme almaya başladı, Marksist felsefe üzerine.

Yazı yazmak onu bedensel ağrılarından ve ruhsal sıkıntılarından sıyırıyor, giderek yaşam sevincini canlandırıyordu. Tek eksiği bu sevinci paylaşamamaktı.

Odasında saatlerce, hatta günlerce oturup okusun ya da yazı yazsın, yorulup uyuklasın ya da kendinden geçsin... Bir tek kez eşinin aklına gelmezdi onu yoklamak, ne durumda olduğuna bakmak, bir ihtiyacı var mı diye ilgilenmek. Belki de gün gelir ölür, günlerce bu odada kalır, kokardı.

Kimi zaman bir kitapta ilginç bir konu bulduğunda, ya da daha önemlisi güzel bir yazı yazdığında, eşiyle bu güzelliği paylaşmaya can atıyordu; onun ilgisizliğini, hatta duyarsızlığını yenmeye çalışıyordu umudunu yitirmeden.

Himmet gazetesi için hazırladığı son makalesini son bir kez okuduktan sonra, Seriye'yi yanına çağırdı.

"Bir işin var mıydı?"

"Yok, dinleniyorum, örgü örüyorum."

"Sana son yazdığım makalemi okumamı ister miydin?"

"Oku bakalım."

"Makalenin adı, "Uygar Davranış Üzerine..." Şöyle başlıyor: "*Gençlerimizin toplumsal ahlâk ilkelerinde eğitilmesi oldukça sorumluluk taşıyan, çok yönlü bir süreçtir. Gençlerimiz ara vermeden büyük emelimizi yaşatmak için...*"

"Sana çay yapayım mı?"

"Yok şimdi... *Gençlerimiz ara vermeden...*"

"Pencerelere sineklik mi taksak? Bu yıl sinek çok nedense..."

"Evet, haklısın, sinek çok. Benim de boğazım kurumuştu. Tam çay zamanı."

Kente indi, makalesini gazeteye bıraktı. Parti merkezine uğradı, arkadaşlarıyla görüştü. Sıkıntılarını dile getirince ikinci kez, ona göre sudan bir görevle İstanbul'a gönderildi. Bu gidişte bir rastlantı sonucu Mehmed Emin Resulzade'yle karşılaştı. Resulzade onu Türk Ocağı'na götürdü. Orada yurttaşları Ahmed Ağaoğlu ve Dr. Ali Hüseyinzade'yle görüştü. Ve dönemin kalburüstü aydınlarından Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Hamdullah Suphi'yle tanıştı.

Hamdullah Suphi, "Ben, daha doğrusu biz hepimiz Azerileri çok severiz," diye söze başladı. "Sizi aramızda görmekten, sizinle aynı çatı altında bulunmaktan mutluyuz. Burası, yani Türk Ocağı, İkinci Meşrutiyet'ten beri gelişen Türkçülük hareketleri sırasında kurulan, milliyetçilik anlayışına bağlı bir kültür derneğidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşı'nda uğradığı ağır yenilgiden sonra, Arapların, Kürtlerin, Rumların ve Ermenilerin kurduğu yarı siyasi, yarı kültürel dernekler paralelinde, Ziya Gökalp, bendeniz ve kimi arkadaşlarımız tarafından kuruldu. Hemen gençlerimizin ilgisini çekmişiz ki kısa

sürede ülkenin her yerinde şubeler açabildik. Bir de dergimiz var, *Türk Yurdu* adında, görüşlerimizi yansıtıyor. Büyük bir övünçle ekleyeyim, yurttaşınız Mehmed Emin Resulzade de yazılarını bu dergide yayınlıyor."

Ziya Gökalp da konuştu, ama çok kısa. Ahmed Ağaoğlu'ya sıra gelince, o konuyu uzattıkça uzattı. Esadullah her konuşanı sabırla dinledi, hiç tartışmadı. Onların görüşlerini benimsemediği yüzünün mimiklerinden belliydi. O kendisini daha ötede bir yerde, belki de daha ileride bir yerde buluyordu.

Bir Ramazan günüydü. İstanbul baştan başa niyetli. Öğlene dek kimse evinden çıkmıyor, işe gitmiyor. Lokantalar, kahveler kapalı... Ancak gün batımı yaklaştıkça ahali azar azar sokağa çıkmaya başlıyor. Ama iftardan sonra ortalık şenleniyor. Camiler, mahyalanmış minareleriyle sabahlara dek müminlerle dolup taşıyor.

Bizimkiler, molla okulunda okudukları, ikisi de hafızlık rütbesine ulaşmış oldukları halde, ne oruç, ne namaz, ne de başka bir dinsel vecibeyle ilgileniyorlar... Ve çevreden çok fark edilen, oldukça şık giyimliler.

Top atışını beklediler. Atıldı top. Beyazıt'teki Küllük kıraathanesine daldılar. Boş buldukları bir sedire kuruldular. Sokak simitçisi, börekçisi, poğaçacısı içeri doluşmuştu. Sattıkları kapış kapış gidiyordu. Herkes telaşla oruç bozuyor, iftar ediyordu. Ötede kahveci, duvar dibine dizdiği nargilelerin tepesindeki tömbekilerin üzerine kor yerleştirmekle meşguldü.

Merakla çevreyi inceleyen gözlerini arkadaşına çeviren Resulzade, "Sonuçta," diye söze başladı, "'Turan' düşüncesi belki ileride gerçekleşecek bir düş... Sen ne dersin?"

"Düş, ama bununla birlikte, Türkçülüğün son ereği olarak Turancılığı yaşarcasına çok yakında görüyorlar."

"Hayır, pek yakında değil. Ziya Bey, Turancılıktan önce, siyasal, toplumsal kültürel ve benzeri nedenlerle Türkiyecilik, Türkmencilik aşamalarından geçilmesi gerektiğini de öne sürer..."

"Her haliyle bunlar belki hoş ve güzel düşlerdir. Ama tabii ki düş olarak kalmaya mahkûm. Hiçbir koşulda gerçekleşemeyecek."

"Neden?"

"Belki düşündüklerim yersiz, ama istediğin için anlatıyorum..."

Kahveci çırağı aceleyle iki tas ayran koydu sehpaya. Yaşlı birisi simidini paylaşmak istedi onlarla... Oruç açıyorlar sanmıştı herhalde, Resulzade, kahveci çırağına döndü. "Ayran istemedik," dedi. "Kahve..." Esadullah destekledi, "Sade olsun..."

İkisi de kahvecinin gitmesini, simitini paylaşmaya kalkan yaşlının sedirine dönmesini bekledi. Esadullah sürdürdü, "Osmanlı İmparatorluğu çöküyor mu? Evet, çöküyor! Yani artık Osmanlılık kavramıyla, İmparatorluğa bağlı halkları bir arada tutmanın olanağı yok... Ne yapmalı imparatorluğun sürmesi için? Adlarına *zoraki Türk* denen halkları bir bayrak altına mı toplamalı?"

"İşte, burada yanılıyorsun. Neden *zoraki Türk* diyorsun?"

"Ha... Yanlış anlama, bu benim tanımım değil, bir yerde okumuştum, Türk ordusunda bir Paşa teftişte bir ere sormuş, 'Nerelisin asker?' diye. Asker, "Osmanlıyım Paşa hazretleri," yanıtını vermiş. Paşa kızmış, "Türküm desene!" Asker, 'Estağfurullah, Paşa hazretleri,' demez mi?"

"Ben de biliyorum bu fıkrayı," dedikten sonra kahkahayla güldü Mehmed Emin Resulzade ve "Haksız değilsin," diye ekledi. "Türkçe konuştuğumuz, artı Türk olduğumuz kabul... Türkçülüğe gelince, tüm Türkleri, 'Turan' adı verilen tek bir ülkede bir araya getirmek pratikte imkânsız gibi geliyor bana. Bu da bir imparatorluk olur, azınlıktaki uluslar bunu sindiremezler. Bunu düşünmeli, tartışmalı. Haklısın."

"Ama düşünülecek çok daha hayati konularımız var, ivedi çözüm bekleyen."

"Doğru."

Küllük'te ince saz terennüme başladı.

Ahundov, Bakû'ye dönünce ne görüştüğü Türkçülerden söz etti, ne ayaklarında açılan yaralardan. Seriye fazla doğumdan olacak, sağlıksızdı. Bir deri bir kemik ve oludkça huysuz. Evin işleri, çocukların bakımı, eğitimi, bir de eşinin diyabeti...

"Beni dinlemiyorsun," diyordu aile dostu Dr. Agop Mesropiyan. "Bütün bu sorunların çözümü, özellikle senin diyabetin için bir diyet uzmanı, bir hemşireye ihtiyacınız var. İzin ver de bu işi ben üstleneyim. İşinin ehli bir hemşire..."

Aklına yatmıyordu Esadullah'ın, aileye bir yabancının girmesi.

"Nasıl olur?"

"Korkma, bir şey olmaz. Haftada birkaç kez gelecek sadece. Yaralarına bakacak, yemeklerini düzenleyecek. İsterseniz çocukların dersine de yardım eder, ortalığı bile toplar... Seriye Bacı da biraz dinlenir böylece... Ha? Hadi, kabul et!"

"Dur hele..."

Doktor çok haklıydı. Böyle birisine acele olarak ihtiyaçları vardı. Yalnız Seriye'nin tepkisi ne olurdu acaba? Kestiremiyordu bir türlü Esadullah.

Neyse ki gün geldi önerisini kabul ettiğini Dr. Mesropiyan'a eve yeni çekilen telefonla bildirdi. Ertesi hafta Dostoyevski'nin romanları arasından bir kız çıkageldi; iri mavi gözlü, uzun sarı saçlı, küçük çeneli, küçük burunlu, adı Marina Pavlovna. Terbiyeli, nazik bir hemşire. Azerilerin dediği gibi' "Şefkat bacısı." Bembeyaz kolalı önlüğüyle her sabah erkenden uğrar, hastasının ayaklarını ılık su ve sabunla yıkar, yaralarına pasuman yapardı. Yemeklerini hazırlar, hazırlanmışsa denetlerdi... Otur derseler oturur, ses etmeden kitap okurdu. Tamam derseler, izin alıp yoluna giderdi.

Komşu kadınlar başlangıçta konuyu kurcalamaktan kendilerini alıkoyamadılar.

"Aman Seriye Bacı," dediler. "Kurşun yarası değil, bıçak yarası değil, ne gereği var, elin 'Urusu'nu sokuyorsunuz eve. Üstelik evde genç çocuk da var."

"Genç çocuk dedğiniz, Cevad, daha yedi yaşında, saçmalamayın. Yaraya gelince, evet, kurşun ya da bıçak yarasına benzemiyor. Çevresi nasır gibi kalınlaşıyor, ortası vıcık vıcık et, kurumuyor, kabuklanmıyor, üstelik kan sızdırıyor. Hemşire sık sık bir makasla kabaran etleri kesiyor, yaranın ortasını kazıyor... Ta kemiğe kadar. Ben yapamam. Bakmaya bile yüreğim kaldırmıyor. Hem o nasıl söz öyle? 'Elin Urusu' dediklerinizle yıllar yılı bir arada yaşamıyor musunuz? Şimdi mi sorun oldu?"

Genç çocuk Cevad konusunda belki de fazla haksız olmayabilirlerdi. Marina geleli, Cevad okul ödevlerini onun yardımıyla yapıyor, zaman artarsa onunla satranç oynuyordu.

* * *

Büyük dünya savaşı yaklaşırken, Rusya'da canlanan ekonomik durumun yanı sıra devrimci devinimde de bir canlanma söz konusuydu.

Bolşevikler Duma'ya yeniden altı milletvekili soktular. Seçim çalışmalarını grevlerle birleştirerek sendikalara nüfuz ettiler. Tabanları giderek genişliyordu. Savaş patladığında Bolşevikler kitlesel bir proleter partisi olma yolundaydı ki, savaş devrimin yerini kapmaya kalktı, daha doğrusu, savaş Bolşeviklerin de, tüm Avrupa Marksistlerinin de siyasal gündemini kökünden değiştirdi.

Savaş, Rusya'da bir yurtseverlik dalgasının tüm toplumsal çelişmelerin üzerini örtmesine de yol açtı. Grevler yatışırken, daha birkaç hafta öncesine dek sokaklarda polisle çatışan işçiler, Kışlık Saray'ın önünde toplanarak Çar'ın karşısında ulusal marşı söylediler.

Kentlerdeki yurtseverlik eğiliminin güçlülüğüne karşın köylüler arasında askere gitmeye karşı daha çekingen bir tavır olmakla birlikte, askerden kaçanların sayısı eski savaşlara göre çok daha azdı.

Sosyalistlerin Duma'da savaşın desteklenmesine karşı çıkışları, onları genel havaya hâkim olan yurtseverlik duygularıyla karşı karşıya getirdi. Kentlerdeki yurtseverlik gösterileri paralelinde, sürgündeki Rus Sosyal Demokratları ve "Enternasyonal" deviniminin önderleri de savaştan yana tavır alınca, savaşın uluslararası bir genel grevle önlenebilmesi umutları suya düştü.

* * *

Avrupa giriştiği çokuluslu savaşın top sesleriyle sarsılırken, Azerbaycan'ın başkenti Bakû'nün aydınları, dil sorunu çevresinde amansız bir tartışmaya girişmişlerdi. Bir yanda Osmanlı dilini savunup, "Kafkasya lisanında kitabetin esasen imkânsız olduğunu" ileri sürenler ile onların karşılarında Osmanlıca'yı yerip, "Osmanlıca yapaydır, Türkçe'ye çevrilmeden anlaşılmaz," diyenlerin savları düğümlenmişti.

Tartışmaya katılan Mehmed Emin Resulzade, "Dil toplumsal bir varlıktır," diyordu. "Önemini kavrayarak birleştirici işlevini sağlayabilmek için, herkesçe anlaşılır olması gerekir. Öyleyse iki tez de çürüktür. İkisini de reddediyorum. Yerel ağızlar, hiçbir zaman bağımsız bir dil olamaz. Osmanlıca'ya gelince, bunun Türkçe'yle kesinlikle bir ilgisi olmadığı düşüncesindeyim. Sade ve temiz bir Türkçe varken, ben onu savunurum."

Resulzade görüşlerini daha geniş kitlelere mal edebilmek için, *Açık Söz* adlı gazetesini yayınlamaya başladı.

Açık Söz gazetesi gelecekteki bağımsız Azerbaycan devletinin temel taşlarını yerleştirirken, çevresinde geniş bir kitleyi düşüncelerine bağımlı kıldı. Değil yalnız Azerbaycan ve Kafkasya kentlerindeki okullarda, kimi Rus üniversitelerinde okuyan öğrenciler arasında da yaydığı milliyetçi fikirler çevresinde özel dernekler yarattı. Bu dernekler giderek büyüdü, birleşti ve büyük devrimden sonra yasal bir kongrede Müsavat Partisi saflarına katıldılar.

"Gerçekten de *Açık Söz*'ün yayınlanmasına, her ne kadar kimi yayınlarda ele alınmış olsa da özellikle Mehmed Emin Resulzade'nin açıklamalarına dek, liberal ve devrimci milliyetçiler bile Türk kültürü, Türk dili ve Türk birliği ideallerine hizmet ettikleri halde, kendilerine 'Müslüman milleti' demez, tutucu dinci kesim de millet sözcüğünü kullanmaz, sadece 'Müslüman ümmetindeniz,' demekle yetinirlerdi. Resmi Çarlık resmi yazışmaları da güneydoğu Kafkasya'da yaşayan halka hâlâ Tatar demekle yetinir.

"Oysa sesini duyurmak, ulusal varlığını başkalarının baskısından kurtarmak, her türlü hakkını, özellikle özgürlüğünü kazanabilmek için ulusallık düşüncesi çevresinde birleşmeli, yani örgütlenmeli!"

Bunları toplandıkları arkadaş çevresinde çok akıcı Türkçesi, güçlü hitabet becerisiyle dile getiren delikanlı, atletik yapılı, kara kıvırcık saçlı, Ejder Babazade'ydi. *Açık Söz* gazetesinin yarattığı akımın sarsılmaz yandaşı ve Resulzade'nin hayranıydı. Gimnazyum'da okuduğu halde arkadaşları okuldan değil, oturduğu Çemberekendi mahallesindendi. Bir de Memed Bibioğlu diye seslendiği, birlikte spor yaptığı, güreştiği ve yüzdüğü halasının torunuyla iyi arkadaştı. Bu son dalda ikisi de iddialıydı... Fırsat buldukça birlikte Nargin adasına kadar yüzerlerdi.

Nargin, Bakû'nün dört buçuk kilometre açıklarında, bitki örtüsü yetersiz, sevimsiz bir adaydı. Tek özelliği, Osmanlı-Rus savaşında esir düşen Osmanlı askerlerinin kapatıldığı açık hapishane olmasıydı. Çok ağır koşullarda, aç susuz ölüme terkedilen bu esirleri kurtarmaya, sağaltmaya çalışan gençler bir komite kurmuşlardı. Yine de günde kırk, kırk beş kişinin öldüğü çok acı bir gerçekti.

Akşam karanlığında adaya yüzen Ejder ve Bibioğlu, özel su geçirmez torbalarda ilaç, sigara ve yiyecek taşır, dağıttıktan sonra da kaçmaya gücü yeten kim varsa muhafızların gözlerinden ırak yüzerek şehre taşırlardı. Kimi zaman da Ejder araları-

na dalar, onlarla diz dize oturur ve çok hoşlandığı Anadolu Türkçesi'ni onlardan dinler, anlamadığı sözcükleri not eder, karşılığını öğrenirdi. Dönünce de dağarcığına eklediği bu yeni sözcükleri kullanmaya özen gösterirdi. Aslında kaçırma işlemi, Rus garnizon subaylarına para yedirerek, hastalıklarını tedavi ettirmek gayesiyle Bakû'ye getirtmek şeklinde gerçekleşiyordu. Bakû'ye getirtilen esirler hamama, berbere götürülür, ardından İçerişehir'in dar ve karmaşık sokaklarında yitirildikten sonra esenliği sağlanır, isterse ülkesine gönderilir, istemezlerse Azerbaycan'a yerleşmeleri sağlanır, kendilerinden askeri ve eğitim alanlarında yararlanılırdı.

Nargin, Hazar Denizi'nde, Bakû koyundaki adalar grubunun en büyüğüydü. Sanki yapılanmamış büyük bir kaya parçasıydı. Esirler kendi yaptıkları salaş barınaklar ve kulübelerde yaşama elverişsiz koşullarda, hastalıklarla can çekişirdi... Sürülerle zararlı böcek, özellikle sivrisinek ve akrep yuvası bir adaydı; gündüzleri aşırı sıcak, geceleri aşırı soğuktu...

Ejder'in yüreği bu insanlara reva görülen zulmü uygulayanlara karşı kinle doldu. Döndü Memed Bibioğlu'ya ve "Ne diye bu insanlar ülkelerinden, aile ocaklarından kopup savaşırlar? Kim ne kazanıyor savaşlardan? Bu bizim gördüğümüz sonucu daha önce hiç gören olmamış mı?" diye dert yandı.

"Sonuç, böyle de olabilir, başka türlü de. Önemli olan savaşta kahramanlık gösterebilmek."

"Uğruna savaşılacak bir şey varsa tabii... Yoksa bir Sırp milliyetçisinin Avusturya-Macaristan veliahtını öldürdü diye Avrupa'nın ikiye bölünüp birbirleriyle savaşmalarına akıl sır erdiremiyorum. Sen ne dersin?"

"Ben savaşı çok heyecan verici buluyorum. Yaşamak için de tek kaynak heyecandır. Hep asker olmayı düşlemişim, üniformalar içinde, elimde kocaman tüfek, belimde tabanca... Ne çabuk unuttun, daha geçen yıl sen de benim duygularımı taşırdın, yanılıyor muyum? Evden aşırdığımız tabancaları belimize takar, atış yapmak için gizlice onların mezarlığına gider, me-

zar haçlarını nişangâh yapardık. Tek sağlam haç bırakmamıştık."

"Bu senin fikrindi... Ben sana uydum... Bizden asker olmaz."

"Niye olmazmış?"

"Bilmiyorum, bizleri askere almıyorlar da ondan."

"Ama Gürcüleri, Ermenileri, Tatarları bile alıyorlar, bizim neyimiz eksik?"

"Bize güvenmiyorlar herhalde, ne bileyim."

"Peki, günün birinde bizi de askere alırlarsa, benimle gelir misin?"

"Kuşkun mu var? Tabii gelirim."

"Pek inanmıyorum. Çünkü bendeki silah sevgisi sende yok. Ben sandıkta saklanan, babamdan kalma piştovu çıkarıp oynamazsam o gün gözüme uyku girmez, uyuyamam."

"Gözlerini uyku tutmuyorsa kitap oku... Biliyorsun, çok kitabım var, vereyim sen de oku."

"Yok kalsın, sen oku. Bilmem ne buluyorsun bu kitaplarda, aldın mı eline mest oluyorsun, kendinden geçiyorsun; bir çırpıda okuyup bitirmek istiyorsun. Sahi, aklında okuduklarından bir şeyler kalıyor mu?"

"Aklımda kalmasını istediğimi not ediyorum. Ne var bunda?"

Haklı mıydı Memed Bibioğlu? Okumasından yana sıradışı mıydı? Yani hastalık derecesinde mi? Başkaları daha ölçülü mü okurdu? Okulda da çok okuyan arkadaşları vardı... Aile çevresinde de... Tagi. Tagi şair; o şiir kitabı okur. Kendisi gibi her eline geçeni okumaz. Seçicidir o.

Ailede ya ötekiler? Kendi hallerinde orta halli bir aileydi onunki. Bakmayın, "Nöütlü Potalar" (Bodur Petrolcüler) yakıştırmasına. Bodur olmalarına bodur. Baba Gani ve ağabeylerden iki büyüğü bodur sayılır, küçüğü Tagi uzun biraz. Petrole gelince, ilgisi yok.

Tagi'nin okuduğu kitaplar öncelikle Rus edebiyatı klasikleriydi, sonra Avrupa dillerinden Rusça'ya çevrilen ve kitapçı-

larda zorlukla da olsa bulunabilenler... Anadili Türkçe'ye gelince, kesin Osmanlıcıydı. Şiirde Tevfik Fikret hayranı... Ve şairin yeni duyduğu ölüm haberi onu çok üzmüştü.

"Tevfik Fikret Fransız şairi François Coppe'nin etkisindeyse, ben de bir şair olarak Tevfik Fikret'in etkisindeyim."

"Yani şiirlerin onun şiirlerinin kalıbında mı?"

"Bu kadar basit değil. Nasıl anlatsam, Tevfik Fikret, Fransız edebiyatındaki 'şiirsel yazı' türünün etkisiyle, dize sonlarını değişik fiil kipleriyle ya da fiilsiz bağlayan şiirleri, beyit bütünlüğünü kırıp dizeyi özgür bırakmış, aruz ölçüsünün katı kalıplarını genişletmiştir..."

Ejder, şiir üzerine tartışmayı sürdürmüyor. Şiir konusunda Tagi'nin duygularına ve yargısına saygılı ama şiirin en ufak bir yaptırım gücü olmadığına inanıyor.

"Yaptırım gücü olmaz olur mu? Bugün için bizim Sabir'in ironik şiirlerinin toplumun uyanışındaki rolü yadsınabilir mi?"

"Tamam, toplumsal içerikli her yapıt az çok amacına ulaşır, bunu anlarım, ama senin şiirlerinde olduğu gibi, 'yarin dudaklarının altındaki ben'in betiminin hiçbir anlamı ve etkisi olamaz. Zaten yüzyıllardan beri şairlerimiz hep bunları 'terennüm' etmişler..."

Bu iki kardeş ötekilere göre, birbirlerine çok yakındı.

Memed Bibioğlu, kardeşlerin kitap, şiir ve edebiyat üzerindeki söyleşilerinden sıkıldı, ama sabırla bekledi ve sonunda, "Bitirdiniz mi?" dedi.

Güldü Ejder, "Bitirdik, ne olacak?"

"Şaşırıyorum size, hiçbir şeyin ayrımında değilsiniz. Dünyayı savaş alevleri sarmış, insanlar birbirini gırtlaklamış, siz şiir üzerine fikir yürütüyorsunuz."

Kardeşler suçlu suçlu bakıştılar... O sürdürdü: "Ne diyorduk? Ha, evet, bizi askere almazlar, diyordun sen, ben de günün birinde askere alırlarsa, benimle gelir misin diye sormuştum."

"Evet, tabii gelirim, dedim ya."

"Anlaşılan haberiniz yok. Bir süreden beri, yani dünya sa-

vaşı başlayalı, Dikiya Divizya denen ve gönüllülerden oluşan bir süvari alayımız var. Ben onlara katılacağım!" Böbürlendi.

"Ya... Öyle mi?" dedi kardeşler, ama ciddiye almadılar.

1917

Açık Söz gazetesinin yayını ülkenin toplumsal ve siyasal yaşamında söz sahibi olunca, artık milliyetçiler tek toplantı yeri olarak gazete idarehanesini seçtiler. Sık sık yapılan konuşmalarda önemli konular ele alınıyor, enine boyuna tartışılıyordu. O gün de Rusya'yı sarsan devrim gündemdeydi. Mehmed Emin Resulzade kürsüde.

"Beyler, gözünüz aydın. Nihayet bu kürsüden Çarlığın devrildiği haberinin verilmesi bize nasip oldu... Çok bahtiyarız. Evet, geçen şubat ayı beklenen Devrim gerçekleşti. İtiraf etmeli ki, özellikle işçilerin Çarlık sisteminin acımasız baskısına karşı giriştiği genel grevler ve öğrencilerin gösterilerinin yanı sıra, Çar'ın en çok güvendiği Moskova Alayı'nın ayaklanması ortalığı allak bullak etti."

Büyük bir sevinçle anlatıyordu bunları Mehmed Emin. Ve onu dinleyen arkadaşlarının hepsinin dudaklarında geniş bir gülümseme vardı...

Abbasgulu Kazımzade biraz şaşkındı.

"Peki, şimdi bizim durumumuz ne olacak?"

"Neredeyse yüzyılını doldurmak üzere olan ulusça tutsaklığımız bitti. Artık durumumuzu kendimiz saptayacağız. Önce olayları, gidişatı iyi gözlemleyeceğiz. Sonra üzerimize düşen görevi yerine getireceğiz. Tabii ki suların biraz durulması gerekir."

"Duyduk ki posta ve telgraf idarehaneleri, istasyonlar ve Kremlin işgal edilmiş, Çarlık bir direniş göstermemiş."

"Evet, doğrudur, geçici hükümet de kurulmuş, Kerenski hükümeti. Şimdi Rusya Kurucu Meclisi toplanmalı. Bize düşen, başarılı bir seçim sonucuyla bu meclise girmemiz. Meclis, Rusya'nın yeni yönetim biçimini saptarken, zincirlerini kıran tutsak ulusların da özerkliğini görüşecek."

Bayram gibi kutlanan günlerden sonra ülkede yerel ve genel seçim yapıldı. Müsavat Partisi, "Ey yurdun oğulları tepreşin/Sesleriniz (oylarınız) yitmesin, seçgiye hazırlaşın!" sloganıyla girdiği seçimde oyların yüzde yetmiş beşini elde etti. Oğulların oyunu beklerken, daha fazla kadın oyları belirleyici oldu. Çünkü toplumsal yaşam ve yasalar karşısında, şeriatçıların tersine kadın eşitliğini savunuyordu Müsavat Partisi.

Sonuçta Bakû'yü ilk kez kendi halkının seçtiği insanlar yönetecek ve Rusya Kurucu Meclisi'nde Azerbaycan'ı bu seçilenler temsil edecekti. Oysa Şubat Devrimi'nin geçici hükümeti yığınların barış, toprak ve özellikle ulusların sorununa çözüm getirmekten yoksundu. Bolşevikler bu durumdan yararlanarak, devrim hareketini canlı tuttular. Geçici Kerenski hükümeti, Rusya'nın içinde bulunduğu savaşı kazanma isteğiyle devrim ordusunu Almanya'ya karşı kullandı. Ordu Bolşeviklerin "ilhaksız, tazminatsız barış" vaadine içtenlikle inandığı gibi, tutsak uluslar da onlara yazgılarını belirleme hakkı verileceği-

ne güveniyordu. Derken Bolşevikler, Geçici Hükümet'i devirerek Rusya'da iktidarı ele geçirip barışı sağladılar. Askerler, "Eve, eve!.." diye cepheleri terk edip evlerine doğru yola koyuldular ama yol üstünde geçtikleri her yeri de yağmaladılar...

* * *

Güney Kafkasya öteden beri Tiflis'ten yönetilir. Çar döneminde hanedandan bir prens oturur koltuğa, Çar devrilince Kerenski hükümeti, yönetimi yerel siyasal partilerden oluşan komiserliğe aktardı. Oysa Kerenski'yi deviren ve Büyük Ekim Devrimi'ni gerçekleştiren Bolşevikler, bu makama Şaumiyan'ı atadılar ama o da bu koltuğu kaçırdı. Çünkü seçimle gelen Kurucu Meclis milletvekilleri "Güney Kafkasya Seymi" olarak bu koltuğa yerleşmişlerdi. Ardından da Seym Hükümeti, Güney Kafkasya Federal Cumhuriyeti'ni ilan etti ama fazla yaşamadı, koşullar elvermedi. Sonuçta ayrıştılar, ister istemez. Üç bağımsız cumhuriyet doğdu. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleri. Azerbaycan Cumhuriyeti Gence'ye yerleşti çünkü başkent Bakû'de Güney Kafkasya Komiserliği'ni kaçıran Şaumiyan Bakû Komünü'nü kurmuştu.

"Neden benim adım yok bu listede?"

Esadullah Ahundov, sorusunu kızgınlığını belli etmemeye çalışarak sormuştu; yineledi, "Ha? Açıklayabilir misiniz? Neden beni aranıza almamışsınız?"

"Listeyi biz hazırlamadık. Üstelik dikkat edersen Neriman Nerimanov'un da adı yok."

"O burada değil de ondan."

"Doğru, burada değil. Ama dediğim gibi, listeyi biz hazırlamadık."

Meşhedi Azizbeyov, yoldaşı Ahundov'u yatıştırmak için bahane bulmakta zorluk çekiyordu.

"Bu listede bulunan adların yarısından çoğunu hiç tanımıyorum... Kim bunlar? Siz tanıyor musunuz?"

"Tabii tanıyorum, aslında sen de tanıyorsun, ama şimdi böyle söylüyorsun. Biliyorum, kızgınsın, ama bu işler öfkeyle yürümez..."

"Epey de kalabalık... Kaç kişisiniz?"

"Yirmi altı!"

"Yirmi altı komiser..."

Kesti attı. Artık hiç konuşmadı. Dışlandığının ayrımındaydı. Acaba ona güvenmiyorlar mıydı? Güney Kafkasya Yönetimi yitirildi, Bakû yönetimine de onu sokmamışlardı...

Meşhedi Azizbeyov da akıl erdirememişti bu işe. Alyoşa Caparidze'yi bulup durumu ona anlattı. Bir süre düşündüler, sonra Caparidze ahizeyi eline aldı, Esadullah Ahundov'u aradı.

"Kim? Kim arıyor dediniz?"

Telefona Marina Pavlovna çıkmıştı, açıkladı:

"Caparidze yoldaş. Bizzat kendisi."

"Demek ki yanlışlarının ayrımına vardılar. Bakû yönetiminin bensiz olmayacağını anladılar. İyi, iyi, saygınlığım, güvenirliğim iade ediliyor..." Ahizeyi Marina'nın elinden aldı, ağır ağır kulağına götürdü,

"İyi günler, Alyoşa yoldaş. İyiyim, iyi... Yo, hayır, sorun değil... Tabii, tabii... Partinin uygun gördüğü görev kutsaldır. Olduğu gibi yerine getirilir... Kaygılanmayın... Bir an önce, evet, evet. Bir an önce. Hiç kaygılanmayın."

Ahizeyi Marina'ya verdi ve koltuğuna yerleşti. Belli ki hiç kıvanmamıştı bu görüşmeden. Düşünceye daldı. Ağır ve derin soluyordu. Alnında ince, narin ter damlacıkları belirdi... Fenalaşıyor muydu?

Marina telaşla ahizeyi yerine koyup ona yaklaştı. Mendiliyle terini sildi, nabzını tuttu. İçinden, "İsteği yerine getirilmedi galiba, düş kırıklığına uğradı," diye geçirdi. Bir tabure çekip yanına oturdu.

"Esadullah Ahundov," dedi. "Sakin olun, lütfen, sakin olun. Biliyorsunuz, öfke rahatsızlığınızı arttırır. Ağrılarınızı düşü-

nün, gözlerinizi, yaraları... Sakin olun, şimdi başka şeyler düşünmeye çalışın... Gökyüzünü düşünün, bulutları... İsteklerinizi yerine getirmemiş olabilirler. Varsın öyle olsun. Siz dünyanızı düşünün, kendi güzel dünyanızı. Daha da güzelleştirin dünyanızı. Güzellikler içinde yaşamak daha kolay olmaz mı?"

"Marina Pavlovna, sağol. Çok sağol. Marina, hâlâ ayaktaysam, üstelik yükseklerde gözüm varsa, bu senden aldığım güç sayesindedir. Yoo, çevirme başını, kaçırma gözlerini benden..."

Marina ilk kez duyumsuyordu aradaki yakınlığı.

"Ben... Ben..."

"Bak, dinle; bize yine yol göründü. Yine İran'a, Enzeli'ye gönderiliyoruz. Nedense uzaklaştırılmakta olduğum fikrine saplanıyorum. Her neyse, yapmam istenilen iş de önemli. Bakû işçileri kıtlıkla karşı karşıyaymış, erzak sağlamaya gideceğim..."

"Ben?.."

"Sensiz yapamam! Yalnız başına götürmem de doğru olmaz. Hepimiz, tüm aile birlikte gideriz."

"Haklısınız, perhiz yemeği, yara bakımı gereklidir, ihmal edilemez."

"Ev ekonomisi, çocukların eğitimi, öğrenimi ve hatta giyimleri, yaşamları, benim yaşamım..."

"Benim de!"

29-30-31 MART 1918

Ahundov görev emrini almak üzere Bolşevik Partisi merkezine uğradı. Önce ona telefon eden Caparidze'yi görecekti.

İlgililer, "Şaumiyan'la görüşüyor!" deyip yolunu kestiler, odaya sokmadılar. Canı dehşetli sıkıldı. Üçünün birbirinden gizli kapaklı işi yoktu... Peki, şimdi ne oluyordu... Çaresiz, oturup bekledi. Bekledikçe de içi karardı, yüreğinin atışlarını kulaklarında duymaya başladı. Neyse ki kapı açılıp Caparidze çıktı odadan.

"Aman, Esadullah Ahundov, iyi ki geldin. Dün akşam seni aradık, bulamadık... Hadi, gir içeri."

"İşiniz varsa, önemliyse, sonra gelirim."

"Canım, işimiz var tabii, hem de önemli, ama sen de önemlisin... Hasta dediler, geçmiş olsun. Hadi, otur."

Caparidze'nin odasına girmişlerdi. Oda kalabalıktı. Birkaç masa eklenmişti. Her masanın çevresinde askerler... Kimisi telefonla konuşuyor, kimisi not alıyordu. Bir de telgraf masası vardı; orta yaşlı bir görevli, eli maniplede, durmadan tıklatıyordu.

Esadullah içinden, "Hayret!" dedi. "Buraya bir karargâh kurmuşlar. Büyük bir devinim var nedense."

Caparidze'ye döndü, "Ben şey için gelmiştim. Hani telefon etmiştiniz... Erzak için Enzeli'ye gitmem için..."

"Müsavatçılar başımıza dert olmaya başlayacak! Moskova çok kaygılı. Bu hal böyle sürerse, Bakû Komünü çöker!.."

"Ailemle birlikte gitmek isterdim. Hastalığım..."

"Şaumiyan yoldaş yerden göğe dek haklı... İyi bir gözdağı verilmeli!"

"Hastalığım beni..."

"Dün gece Neriman Nerimanov, Stepan Şaumiyan ve birkaç başka yoldaş toplandık, Devrim Koruma Komitesi olarak."

"Benim neden haberim yok?"

"Seni aradık, hasta dediler."

"Ne görüştünüz?"

"Olası bir Ermeni-Müslüman çatışmasını ele aldık."

"Ne çatışması? Niye çatışsınlar? Nereden çıktı bu?"

"Heyecanlanma, önlem alıyoruz işte."

"Nasıl önlem?"

"Silahsızlandıracağız."

Ahundov patladı.

"Müslümanlar silahsız!"

Caparidze ters ters baktı ona, "Senin hiçbir şeyden haberin yok!" Çevirdi başını, sesini yükseltti.

"Hey!.. Asker yoldaş, bana şifreli bir telgraf hazırla! Donanma Bakû koyuna girecek, orada mevzilenecek. Nargin adası çevresinde. Hedefi ve ateş emrini beklesinler. Buradan vereceğiz. Anlaşıldı mı?"

Asker buyruğu yineledi.

Caparidze yeniden sürdürdü, "Sonra Hava Filosu Komutanlığı'nı telefonla arayın, keşif uçuşlarının raporunu istiyorum. Saat başı rapor istiyorum. Tamam! Acele edin!"

Yüzünü çevirdi, pencereden dışarıya baktı, ağır ağır mırıldandı, "Biz geç kalsak onlar vuracak bizi."

Bir solukluk sustu ve Ahundov'a döndü, "Ha... Esadullah Cevadoviç Ahundov, senin yolculuk emrini daha hazırlayamadım. İstersen, sen oyalanma, git Enzeli'ye, sonra göndeririz. Evet, sen git! Görüyorsun, çok yoğunuz!"

"Görüyorum. Görüyorum ama anlamıyorum! Bizim Müsavatçılarla bir hesabımız varsa, onları karşımıza alalım. Katıldıkları Seym hükümetini gidip Tiflis'te yıkalım. Burada şimdi, Bakû'nün savunmasız ve günahsız halkından ne istiyoruz?"

"Yanlış konuşuyorsun! Biz halktan yanayız! Halktan bir şey istemiyoruz. Biz Müsavatçıların yandaşlarını hizaya getirmeliyiz, yoksa iç savaş başgösterir. Sözüm ona hükümetlerine gelince, tabii ki Tiflis'e de gideceğiz, taş üstünde taş bırakmayacağız!"

Esadullah öfkeyle ayağa kalktı, Caparidze konuşmasına fırsat vermeden sürdürdü, "Siz bilmiyorsunuz, yoldaş Esadullah Ahundov. Müsavatçılar Osmanlılarla askeri yardım anlaşması imzalayacak; Osmanlılar gelip Bakû'yu zapt edip bizi denize dökeceklermiş..."

"Boş hayal!"

"Boş hayal ama nasıl bir tehlikeyle karşı karşıya olduğumuzu anlayabilirsin sanırım!"

Ahundov kaygılı kaygılı düşünceye daldı.

"Şimdi daha ne anlaşma yapılmış, ne de Osmanlı ordusu gelmiş. Bakû halkı da onları bağırlarına basacak değil. Bu halkı nasıl düşman gibi karşımıza alırız? Düşman olan Müsavatçılar!.."

"Yine yanlış anladın, biz halkı düşman gibi karşımıza almıyoruz. Şimdilik sadece önlem alıyoruz."

"Bu önlemler Şaumiyan'ın buyruğuyla mı alınıyor?"

"Ne olacak?"

"Kendisiyle görüşmek istiyorum!"

"Tabii görüşürsün. Yalnız şimdi çok meşgul. Sonra görüşürsün."

"Beni kabul edeceğinden eminim. İzninizle..."

Esadullah kapıya yönelirken, Caparidze ona, "Biraz beklersen," dedi. "Kendisine haber verilir." Askerlere döndü, "Çocuklar, yoldaş Şaumiyan'ın odasını bağlayın!"

Birden tüm gürültü kesildi. Sonra masadaki telefon öttü.

"Evet, yoldaş! Başüstüne, yoldaş!" Ahizeyi yerine koydu. "Söylemiştim, çok meşgul, rahatsız edilmek istemiyor."

Beyninden vurulmuşa döndü Esadullah, çıktı odadan. Yüksek sesle, "Olmaz!.. Kesinlikle olmaz! Bırakmam, buna kimsenin hakkı yoktur," diyordu, merdivenden inerken. Ansızın kendisini sokakta buldu. Nereye, kime gideceğini bilmiyordu, sersemlemişti.

"Olamaz! Yanılmış olmalıyım. Donanma Kenti hedef alamaz, uçaklar şehri bombalayamaz. Çıldırmış bunlar... Bilmiyorlar mı ki, şimdi birtakım köktendinci ya da ırkçılar bunu fırsat bilip saldırıya geçerler? Doğrudur, bu kentin çoğunluğu Müsavatçılara oy verdi. Güvendiğimiz işçilerin bile çoğu onlardan yana olabilir. Ama biz bunun nedenlerini aramalıyız. Yanlışlarımızı gözden geçirmeliyiz. Belki de zamana ihtiyacımız var. Halk ümmetçilikten kurtulunca milliyetçiliğe sarıldı demek... Beklemeliyiz..."

Uzaktan tek tek silah sesleri duydu. Duydu mu? Yoksa ona mı öyle geldi... Büyük bir patlama sesi...

Apaçık belli, bu Şaumiyan'ın işiydi. Güney Kafkasya Seym hükümetine el koyamadı ya... Belki de Moskova ona Büyük Ermenistan'ı kurma görevi vermiştir... Olamaz mı? Olur mu olur. Anadolu topraklarındaki Ermeni sorunu boşuna bu kadar çok gündemde kalmıyor...

Sigara tabakasını çıkardı cebinden, açtı bir sigara aldı, yaktı... Derin bir soluk...

Evet! Kalıbımı basarım, Şaumiyan bir soykırım düşünüyor. Bir iki yıl önceki Anadolu'daki olayların acısını bizden çıkaracak...

Silah sesleri giderek yaklaştı. O telaşla faytonuna binip evin yolunu tuttu.

Herkes evdeydi. Sanki geleceğini biliyorlardı. Giyinmiş, yüklerini ellerine almış, kapıda bekliyorlardı. Seriye onu görünce yumdu gözünü, açtı ağzını, "Nerdesin yahu? Burada kıyametler kopuyor. Kan gövdeyi götürmüş."

Daşnaklar sokak sokak evleri basıp Müslümanları öldürüyor... Kadın, çocuk demeden süngülüyorlar. Kaçabilenler kaçtı. Biz sabahtan beri seni bekliyoruz... Senin evdeki çoluk çocuk aklına gelmez! Aklın fikrin partide. İşte, particiliğin sonu bu. Hepimizi kessinler de kurtulalım sürünmekten..." Seriye sözlerini bitirir bitirmez başladı ağlamaya.

"Sakin ol... Sakin ol, bakalım. Niye hazırlandınız? Nereye?"

Gözlerinin yaşını silen Seriye hıçkıra hıçkıra yeniden söze başladı, "Enzeli'ye gideceğiz demiştin. İşte, bundan daha iyi bir fırsat olmaz, hadi gidelim, ne olur, gidelim buralardan."

"Biliyorsun, Enzeli'ye gemiyle gidilir. Şu anda donanma limanı kapatmış. Enzeli'ye sefer yoktur şimdilik. İsterseniz, sizi Buzovna'ya göndereyim, orada rahat edersiniz... Bir fırtınanın eşiğindeyiz. Bakalım, ne olacak. Birkaç gün sonra ben de gelirim. Biraz işim var benim. Evet, beklemeyin. Yükünüzü hazırlamışsınız zaten. Hadi, yolunuz açık olsun. Oraya varınca kapı pencereleri iyice kapatın, kimseyi eve almayın."

Kendisi parti merkezine döndü. Kapıda nöbetçi askerler kimlik sordular. Bir süre beklettiler. Hava kararmıştı. Silah sesleri dinmişti. Merdiven basamaklarını hızla çıktı. Bu kez Neriman Nerimanov'u aradı... Saatlerce bekledikten sonra onu buldu.

"Durdurun bu çılgınlığı," diye söze başladı. "Bunun kimseye yararı olmayacak! Aslında en çok da biz zararlı çıkacağız! Durdurun, hemen durdurun!"

"Korkma, bir şey olmayacak."
"Ne demek bir şey olmayacak? Bunca insan ölüyor, bir şey değil mi bu?"
"Dinle, Müsavatçılardan, Bakû Sovyeti'nin egemenliğini koşulsuz tanımalarını, yandaşlarını Bakû il sınırları dışına çekmelerini istedik, kabul etmediler. Buna mecbur olduk, artık çok geç, ok yaydan çıktı... İş olacağına varır. Gitmeliyim, çok işim var, izninle..."
Esadullah umarsız çıktı odadan, koridorda başıboş dolaştı, kütüphane salonuna girdi, en yakın sandalyeye çöktü. Vücudunun her tarafı sızlıyor, ayaklarıysa şiddetle ağrıyordu. Çıkardı ayakkabılarını. Yaralardan sızan kan çoraplarına bulaşmıştı. Ayaklarını başka bir sandalyenin üstüne zorlukla uzattı. Çoraplarını çıkaracaktı, yorgunluktan kımıldayamadı.
Oturduğu yerde kara kara düşüncelere daldı, sonunda uyku onu alıp götürdü.
Sabah, daha güneş doğmadan, donanma kentin belirli noktalarını bombalamaya başlayınca Esadullah sarsıntıyla uyandı. Kasları taş kesilmişti, zor kalktı sandalyeden, pencerenin yanına gitti, dışarıya baktı. Cadde bomboştu. Kapıda birkaç bahriyeli şakalaşıyordu. Top mermileri kısa aralıklarla yapının üstünden vınlayarak geçip İçerişehir semtinde patlıyor ve uçaklar kentin üstünde dönüyorlardı. Geri çekildi. Ceketini, sonra çoraplarını çıkardı. Çoraplarındaki kan kurumuştu. Oturdu, yine ayaklarını uzattı, yapabileceği hiçbir şey yoktu.

* * *

Güneş daha doğmadan, donanma kenti bombalamaya başladı. Ejder, bütün geceyi yaralı Memed Bibioğlu'nun yanında, hastanenin bahçesinde geçirdi. Yaşayıp yaşamayacağından emin değildi. İkide bir onu sarsıp uyanık kalmasını sağladı. Sabah, daha güneş doğmadan, donanma şehri bombalamaya başlayınca baygın Memed'i sırtlayıp onu evine dek taşıdı. Kapıyı Ramazan'ın karısı Mesme açtı, perişandı, vahşet içindeydi.

"Size ne oldu böyle? Aman Tanrım... Memed'im... Ramazan nerede?"

"Memed boynundan yaralandı, ama iyidir, meraklanma. Ramazan onu hastaneye götürüp yarasını sardı, kendisi sipere döndü. Korkma, o da iyidir. Ben de döneceğim şimdi. Sen Memed'e bak."

"Aman Tanrım, ne yaparım ben? Yarası çok mu derin? Kendinde değil mi? Neden benzi bunca beyaz? Yoksa? Yoksa? Öldürürüm kendimi..."

"Korkma, yarası derin değil. Hey, Bibioğlu. Uyan artık, evdesin, aç gözlerini. Bak, Mesme yenge çok merak ediyor seni, aç gözlerini."

Memed komut bekliyormuşcasına açtı gözlerini, sarılıştılar. Mesme sevincinden gözyaşı döküyordu.

"Şükürler olsun sana, Tanrım!.. İyisin demek, Memed'im. Bir gün bir gece yalnız, tek başınaydım. Neler çektim, neler... Kapı pencereyi sürgüleyip dama çıktım, kapıya yaklaşana ateş açtım. Bir ara, az kaldı kapıyı kırıp içeri gireceklerdi... Durmadan kurşun sıktım, bir yandan da durmadan ağladım. Tüm komşulara girmiş, karşılarına çıkanı öldürmüş, kadınlara tecavüz etmişler. Ben ateş ettim durdum, kimseyi sokmadım içeri."

Memed'in boynundaki sargı kan içindeydi. Ejder ilgilenmek istedi, bırakmadı Mesme.

"Ben değiştiririm. Ne gerekirse yaparım. Sen gidebilirsin..."

Ejder şaşkın şaşkın baktı ikisine de.

"Gidiyordum zaten. Yiyecek bir şeyler ver, götüreyim. Siperdeki arkadaşlar dün sabahtan beri açlar, fazlalıktan bir testin varsa su da götüreyim."

Memed, Ejder'in gitmesini bekliyordu, gidince başını Mesme'nin dizine koydu, yer yatağına uzandı.

"Dün sabah, Dikiya Divizya'ya katılan Ramazan ağabeyimi Lenkeran'a yolcu ederken, onunla birlikte gitmeye can atıyordum, beni götürmedi, ne dedi bana, biliyor musun?"

"Ne dedi?"

"Sen daha çocuksun, dedi. Senin ağzın süt kokuyor, dedi. Ona hiç de çocuk olmadığımı nasıl kanıtlamam gerektiğini kestiremedim. Çocuk değilim, hem mavzerle, hem de naganla on ikiden vururum istediğimi, hem de ondan daha iyi at binerim... Süt kokuyormuş ağzım... Bir koklasın da ne koktuğunu öğrensin. Ben bu küçük buldukları yaşımla onların yaptıklarının dik alasını yaparım!"

"Tamam, kızma şimdi. Yaralısın. Hem yaran kanıyor. Dur, sargıyı değiştireyim. Konuşma, dinlen."

Mesme yavaş yavaş, kanlı sargıyı açtı, açtıkça içi kabardı. Neyse, kanama durmuştu. Sargıyı değiştirdi. Üstüne de en çok sevdiği başörtüsünü sardı.

"Acıyor mu?"

"Hayır, acımıyor. Acıyan onurum. Beni herkesin önünde horladı. Görür o. Gösteririm ben ona."

"Ayıp, ayıp, böyle konuşman çok ayıp. O senin ağabeyin. Senin iyiliğin için öyle konuşmuş. Seni çok sever. Sana bir şey olsun istemez. O yüzden çatışmaya girmeni istememiştir. O seni çok sever."

"Hayır, o beni sevmez. Kimseyi sevmez o, seni bile sevmez."

"Saçmalama, o benim kocam."

"Ne olmuş kocansa? Sevmesini bilmedikten sonra?"

"Sen biliyor musun sevmesini?"

"Elbette, ben senin için dağları bile deviririm, benim gözüm kara."

"Peki, anladık. Nasıl yaralandın?"

"Ermeni Daşnaklar'ın, Müslüman mahallelerine girip ev ev karşılarına çıkanları öldürdüklerini duyduk. Şamahi Sokağı'nda barikat kurduk, yollarını kesmek, hadlerini bildirmek için mahalle delikanlarıyla birlikte. Çarpışmamız on, on beş dakika kadar sürdü. Kimse isabet almadı. Ermeniler çekildi. Sonre Ejder geldi, ardından ağabeyimi gördüm, şaşırdım, hani

Lenkeran'a gidecekti... Bırakmamışlar, hem de silahlarını almışlar ellerinden. Ne yalan söyleyeyim, sevindim. Beni götürmedi ya... Burada boş oturmanın yararı yok,' dedi ağabeyim. "Tatariski Sokağı'nda çatışma var... Yallah oraya... Orası kalabalık, kimler yok ki, Cafer, Tagi... Mustafa, Ağoppa. Hepsinde dededen, babadan kalma silahlar. Şenlik var, doldurup doldurup atıyoruz, vurduğumuz da oluyor. Bir ara gözüm bizim Ejder'e sataştı, bir köşeye sinmiş, tabancasını kurcalıyor. 'Sıkıştı mı?' diye sordum. Cevaplamadı. 'Sana soruyorum...' Bağırmışım. Kaldırdı başını, 'Kudurmuş bunlar,' dedi. 'Evlerin kapısını kırıp giriyorlar, herkesi öldürüyorlar... Savaş bu mu? Evdeki çoluk çocuğun günahı ne? Bunların hepsi cani! Gözlerimle gördüm, kundaktaki bebeleri süngülediler, bu yetmedi, süngü üstünde gezdirdiler, bu vahşete akıl erdiremiyorum.' 'Kalk bize katıl,' diye bağırmışım. 'Akıl erdiremiyorsan, bas git evine. Burada işin ne?' Az sonra kalktı yerinden, çarpışmaya katıldı. Haklı değil miyim?"

"Haklısın, ama ben sana, nasıl yaralandığını sormuştum."

"Bilmiyorum, ayrımında değilim. Aklım Ramazan ağabeyimdeydi. İyi siper almış, barikattaki eşyanın arasından tüfeğine bir yol açmış, sabırla nişan alıp tek tek vuruyordu. Ansızın karşıdan bir makineli tüfek yaylım ateşe başladı. Bizimkiler korunmaya çalıştılar. Makineli susmak bilmiyordu. Barikattaki eşyalar parçalanıp dağılıyordu; giderek açıkta kalacaktık. Çocuklardan birisi elindeki el bombasının pimini çekti, rasgele fırlattı... İşe bak, tutturmaz mı? Makineli sustu... Ortalık toz duman... Bekledik. Bombayı atana döndüm, ölmüştü. Atarken vurulmuş. İlk kez bir ölü görüyorduk, hem de arkadaş ölüsü. Ejder boğuk bir sesle Ramazan ağabeyime sordu, 'Ne yapacağız onu?' Ramazan ağabeyim böyle bir soru beklemiyordu, 'Bilmiyorum,' dedi. 'Herhalde ona bir yararımız dokunmaz artık, kendimizi gözetelim, ölmemeye bakalım.'

"Bu arada boynumun ıslandığını hissettim, ılık ılık. Elimi sürdüm, kan! Vurulmuşum, ama hiç ayrımında olmadan. Ejder

mendiliyle silmeye çalıştı. Ramazan, 'Dur,' dedi... 'Kımıldama, bakalım. Evet, bir çizik, önemsiz. Önemsiz ama hastaneye gideceğiz.'

"Sildiler boynumu, sildikçe kanadı. Dediklerine göre, boynumun bir yanından girmiş mermi, öbür yanından çıkmış. Olur mu böyle şey? Bilmiyorum, olmuş işte. Hastane ana baba günü, mahşer, kıyamet. Ağabeyim kendisi yaptı pansumanı, deliklere bez soktu. O zaman işte, canım çok yandı... Şimdi iyiyim."

"İyi olduğun belli, durmadan konuşuyorsun. Geldiğinden beri hiç susmadın. İyi ol da. Peki, Ramazan ne oldu?"

"Onu mu özledin?"

"Özleyemez miyim? Nerede o? Seni hastaneye o götürmedi mi? Peki, şimdi nerede?"

"Bilmiyorum, çatışmaya dönmüş olmalı..."

Memed Bibioğlu yatağına yerleşti. Benzi bembeyazdı. Halsizdi. Gücünün çok üstünde direnmişti. Artık çok yorgundu ve gece de yarıyı geçmiş... Mesme yanına sokuldu, yorganın altına girmeye çalıştı, saçını okşadı ve ulaşabildiği her yerini. Sonra öptü... İçinden Tanrısına yalvardı, "Biliyorum, ağır yaralı, ama onu bana bağışla, onsuz ne yaparım?"

Yorganın altında, iyice sarılınca ona, titrediğini duyumsadı. Yavaş yavaş başlayan titreme kısa sürede hızlandı... Ne yapabilirdi Mesme? Daha fazla, daha sıkı, daha yakın sarıldı, dindirmek istedi onu, dindirdi de sonra, durmadan öptü, öptü, delicesine öptü...

* * *

Ejder hayretler içinde, Memed Bibioğlu'yu Mesme'yle kucak kucağa bırakıp evinin yolunu tutarken gece bitmek üzereydi ve sokaklar ölülerle doluydu. Korkuyla karanlıkta uzak durmaya çalıştı cesetlerden, oysa bunların arasında yakınları da olabilirdi... Ölünün yakını, uzağı olur muydu? Bilmiyordu, düşünemiyor, kavrayamıyordu... Birbiriyle sorunu olmayan

insanlar birbirlerini neden öldürsündü? Konduramıyordu, çıkarları uğruna ya da gerektiği için...

Bir ara ayak basacak yer bulamadı sokakta, bir duvara dayadı sırtını, yorgundu, yere çöktü. Görmek istemiyordu, kapadı gözlerini. Önceki gün çıkmıştı evden... Anası, babası, bacıları, kardeşleri... Habersiz bırakmıştı onları, kendisi de habersizdi. "Ya onlara da bir şey olmuşsa? İşte ona dayanamam."

Kalktı, duvarın kıyısından kimi ölülerin koluna, bacağına ilişerek koşmaya başladı. Ansızın irkildi.

"Aman Tanrım, burası *Açık Söz*'ün, basımevi... Olmaz, yanıyor... Eyvahlar... Eyvahlar, bunca insanın tek umudu. Nasıl yaparlar bunu? Tek ışığı... Demek ki bitti her şey... Yazık, yazık."

Yanan öbür bina da İsmailiye Kültür Evi'ydi. Top mermileri art arda gürültüyle bir yerlerde patlıyordu. İnsanlar amaçsız sağa, sola koşmakta... Artık hiçbir şeyin önemi yoktu... Yıkılsın, yakılsın her yer... Batsın dünya...

Hava aydınlanmak üzereydi, kızıl kızıl kıvılcımlar içinde, is kokuyordu hava. Az uzaktan patlama sesleri sürüyor ve üstünden geçen bir fırtına mı kasırga mı öyle bir şey... Bu top mermisiydi, Taze Pir Camisi'nin minaresini deviren. Anında yere yığıldı, yıkıntının altında kaldı, neye uğradığını anlayamadan. Önce bir süre öyle durdu, ne bekliyordu? Kuşkusuz ölmemişti, ezikler sıyrıklar dışında ağır bir yarası da yoktu galiba. Yine de bilincini yitirdi. Kendine geldiğinde iki kişi, üzerine düşen ağır bir direği kaldırmaya çalışıyordu. Yaşlı ve sakallı olanı, "Nasılsın evladım? Bir şeyin yok ya?" diye sordu.

Belliydi, bu soruyu birçok kez sormuş, cevabını alamamıştı. Şimdi cevaplayacak, "Yok bir şeyim," diyecekti. "Beni kurtardınız," diyecekti, ama ağzı, dili, boğazı, öyle kuruydu ki konuşamıyordu. Belki de toprak dolmuştu ağzına. Top atışları sürüyordu hâlâ, ayrıca bir uçak vardı gökyüzünde dolanan.

Küçük bir çocuk bir tas su getirdi. O mu istemişti suyu? Çalkaladı ağzını, içti. Her tarafı ağrıyordu. Kımıldamak isterken ağrısı artıyordu. Bıraksalar, oracıkta biraz oturur, ya da

yatardı. Ama bırakmıyorlardı. Üstündeki ağırlıklar kalkmıştı. İlla da kendisini kaldıracaklardı. Zor bela kalktı, gözü karardı, başı döndü. Tutundu yanındaki delikanlıya. Delikanlı üstünü silkeliyordu ısrarla; yaşlısı sorguluyordu:

"Kimlerdensin evlat? Nerelisin?"

"Çemberekentli, Nöütlü Potalardan." Konuşabilmişti, ama sesi bir tuhaf gelmişti kendisine. "Gani Babazade'nin oğlu, Ejder. Tanır mısınız?"

Tanımıyordu. Tanımıyordu ama laf olsun diye, "Tanırım," demişti. "Tanımaz mıyım? Nasıllar ev halkı? Dün bir yaramazlık olmadı ya?"

"Dün mü?" Ancak şimdi aklı başına geldi, eve doğru koşmaya başladı, topallayarak. Sokaklar kırık dökük ev eşyalarıyla doluydu. Ama ceset yoktu, kan vardı, çer çöp vardı, birtakım artıklar vardı, neyin artığı olduğu belirsiz. Ve yıkıntılar, kaçışmalar.

Evde, anası, iki bacısı ve babası bir aradaydı. Üç kardeşi de az önce bombalamayla birlikte çıkmışlardı. Ve kötü bir haber vardı. Ramazan, Tatariski Sokağı'ndaki çatışmalarda birçok siper arkadaşıyla birlikte şehit düşmüştü.

"Şehit" ha? İlk kez kullanılıyordu bu sözcük günlük konuşmalarında. Şehitlik, ölmekten ayrı bir şeydi herhalde. Ama kimin için? Ölen her haliyle ölmüş... Kalanlar için. Sözcüğü kullanan da onlar değil mi?

"Başka kimler şehit düştü?"

"Mahallenin yarısından çoğu. Saymakla bitmez... Sen de pek iyi görünmüyorsun. Yoksa yaralı mısın?"

"Ben iyiyim, bir şeyim yok. Memed Bibioğlu boynundan vuruldu. Ama bir şey olmadı. Onu evine götürdüm. Demek, Ramazan ölmüş... Yani şehit. Acaba haberleri var mı?"

"Kötü haber tez duyulur."

"Başka? Bildiklerden ölen kalan?"

Gözü yaşlı, bağrı yanık anası Harünnisa söze karıştı:

"Ağabeyimin kimi varsa yoksa... Hepsi hunharca doğran-

mış, dediler. Babagilden üç yeğeni çoluk çocuklarıyla birlikte... Aman Tanrım, bu ne zulüm böyle... Acı bize, biz masumuz!..."

Başını sallayarak, dizini döverek sürdürdü ağlamasını.

* * *

Ahundov parti merkezinde kütüphane salonunda üç gün üç gece çaresizce oturdu, kara kara düşündü. Günde iki öğün ekmek, tuzlu kuru balık, su getirdi ona bir asker. Arada sırada çay... Ve zafer haberlerini, direnişin adım adım kırıldığını *Bakiniski Raboçi*'den okudu.

Dördüncü gün ortalık yatışmıştı. Cesetler toplandı. Tanınmayan ve sahibi çıkmayanlar topluca gömüldü.

Ahundov ceketini giyip sokağa indi ve yedi sekiz saatlik bir yolculuk sonunda, yani akşamüstü Buzovna'ya vardı. Evdekilerin hepsi perişandı. Karısı Seriye aralarında en öfkelisi, en ağlamaklısı. Tiz sesiyle, "Bize haber gönderebilirdin," diye yakındı ve sürdürdü: "Çok merak ettik... Neredeydin? Ne yaptın? Üç gündür yoktun!"

"Bakû'deydim, parti merkezinde, hiçbir şey yapamadım. Beni kimse dinlemedi." Üstünü değiştirdi, koltuğuna çöktü. Bu anı bekliyormuş gibi Marina Pavlovna girdi içeri, selam verdi. Gözleri şiş, dudakları gülücüklüydü. Küçük taburesini Esadullah'ın önüne koydu, üstüne permanganatlı sıcak su dolu leğenini yerleştirdi. Çorapları kanlı ve irinliydi. Keserek çıkardı, ayaklarını inceledi; yaralar genişlemişti, ayrıca parmakları şiş ve kızarıktı. İyice eğildi, yaklaştı; evet, ayağının üstü de morarmıştı... Yaraları dikkatle tentürdiyotladı, sonra permanganatlı suya daldırdı, okşarcasına ovdu, özellikle parmaklar üstünde durdu. Bir süre sonra ayakları iyice kuruladı, teker teker dizinin üstüne yatırıp yaraların çevresinde kabaran deriyi, ortadaki peltemsi dokuyu özel cerrahi makasıyla kesti, kestikçe korkuyla yüzüne baktı. Acıtıyor muydu acaba? Yüzünde hiçbir acı belirtisi yoktu. Parmakları duyarsız mıydı artık?

Başka bir yerde, başka bir zamanda, başka bir durumda baş başa olsaydı onunla, dingin ve güvenli bir yerde. O böyle hasta olmasaydı... Otursalardı göz göze, diz dize söyleşselerdi, ona Puşkin'den şiirler okusaydı...

Bu anda alsa elimi, güzel, yumuşak elleri arasına ya da ince uzun parmaklarını daldırsa saçlarımın arasına, öpse beni, sevse beni, çok sevse beni, çok sevse beni, kitaplarından çok, partisinden çok, ülkesinden çok, çocuklarından çok...

Çok şey istiyorum, değil mi? diye sordu gözleri.

Efendim?

Çok, değil mi isteklerim?

Az bile!

İkisinin de birbirine takılan gözleri buğuluydu. İkisi de aynı şeyi mi düşünmüştü?

Yaraların çürük yerleri ayıklanmış, parmaklarda biriken irin boşaltılmış, ilaçlanmış sarılmıştı. Kalktı ayağa, arkasına geçti, boynunu, omuzlarını severek, okşayarak ovdu. Yavaş yavaş başını göğsüne dayadı.

Çok gerginsin, dedi içinden.

Evet, diye cevapladı Esadullah, içinden. Üç kötü gün geçirdik hepimiz. Çok üzüldüm... Anlatamayacağım kadar çok üzüldüm, yıkıldım, kahroldum.

Ama bunca üzüntüyle yaşanmaz ki...

Ancak sen varsan, gözlerin, ellerin ve yüreğin varsa yaşanır...

Varım ben... Tüm varlığımla.

* * *

Mart soykırımı sonucunda, Bolşeviklerin Müsavatçılara açtıkları savaşta, özellikle Ermeni alaylarının katılımıyla, çoğunluğu çoluk çocuk ve yaşlılardan oluşan, yani silah taşıyamayan on bin kadar Bakû'lü öldürüldü. Bununla bitmedi olaylar, hemen Bakû dışına sıçradı, Şamahi, Kürdemir, Lenkeran, Sal-

yan ve Kuba'da da benzer soykırım sürdü. Ölü sayısının kırk bine çıktığı söylenir oldu.

Esadullah Ahundov ailesini toplayıp Buzovna'dan Bakû'ye dönünce evinin yağmalandığını gördü. En çok kitaplarının salonun ortasına yığılıp yakılmasına şaşırarak üzüldü.

"Kitaplarım, ülkemizin nadir hazinelerinden biriydi. Azerbaycan'ın hemen hemen tüm şairlerinin az bulunur divanlarından başka, Marx'ın, Engels'in, Belinski'nin, Çernişevski'nin, Plehanov'un, Lenin'in, partinin tüm yayınlarının, çağdaş Azerbaycan gazete ve dergilerinin koleksiyonları, saymaktan aciz olduğum binlerce yapıt... Peki, bu işi yapanlar kim? Size soruyorum, kim yaptı bu işi? Hedef Müsavatçılardı. Tamam. Esadullah Cevadoviç Ahundov'un Müsavatçı olmadığı, Bakû'de açılan Bolşevik Partisi'nin ilk Azerbaycanlı üyesi olduğu bilinmiyor mu? Bakû'de on bin kadar masum insan öldürüldü. Bu soykırım başlamadan da söylemiştim, yine söylüyorum, bundan en fazla biz, daha doğrusu bu işin sorumluluarı zarar görecektir."

Parti merkezinde konuşmasını sinirli bir şekilde tamamlayan Ahundov, yirmi beş kişilik bir kafile ve ailesiyle birlikte soluğu Enzeli'de aldı. Enzeli limanı İngiliz savaş gemilerinin denetimindeydi. Yine de kentte Bolşeviklerin etkisi belirgin. Bilinen çevre hemen kendiliğinden oluştu. Gaziyan semtinde, narenciye ağaçlarıyla dolu, geniş bahçeli, iki katlı, sekiz odalı evin kapıları açıldı. Odalar, özellikle mutfak donatıldı. Üzüntülü, acılı günleri geride bırakan aile, erinç içinde sorunsuz bir tatile girmiş gibiydi.

Marina Pavlovna, pansuman, masaj ve benzeri sağlık bakımlarını yerine getirdikten sonra Esadullah'ın yemek gereçlerini hazırladı, günlük çalışma çizelgesini kâğıda aktardı, daha sonra artan zamanında çocuklara Enternasyonal'i ezberletti. Hem de Azeri Türkçesi sözleriyle.

Durup da toplaşın!

nakaratına geldiklerinde coşup yerlerinde tepiniyorlardı.

"Çok yoruyorsun kendini. Üzülüyorum. Hem de aileni yüzüstü bırakıp bize katıldın. Oysa bugünün bir de yarını var... Unutuyorsun."

"Unutmuyorum. Bugünümü yaşamak, yarının yasını tutmaktan daha akıllıca geliyor bana."

"Yarın yas tutacağını nereden çıkarıyorsun? Ben sana yarınını kazan diyorum."

"Söylemeyin bunları bana. Ben burada sizin yanınızda mutluyum. Bakın, Cevad'ın derslerine yardımcı oluyorum. Aliabbas'ı da denetliyorum. Kızlar çok zeki, yığınla şiir ezberlediler. Külsüm'ün kulağı harika, bir piyanomuz olsaydı burada... Biliyorum, İran'da piyano olmaz, Bakû'den getirtebilsek çok güzel çalışırdık onunla. Leyla cin gibi, nasıl derler, maşallah, evet, Leyla'ya maşallah... Ama en tatlısı, en sevimlisi Töre... Bu adı nereden buldunuz, Tanrı aşkına, güzel ama hiç duyulmamış. Bir anlamı var mı?"

"Var, 'töre' toplumun ahlâki davranış biçimleri demek. Türkçedir, İstanbul'da duymuş, ad olarak değil sözcük olarak benimsemiştim. İstanbul dönüşü doğmuştu kızım, adına Töre dedim. Çok hoş, ben de çok beğeniyorum."

"Evet, kendisi çok güzel, saçları kıpkızıl, sanki kınalı, akıllı, ayrıca çok düzenli, hiçbirine benzemiyor..."

Sustular, sonra Esadullah, Marina'nın yüzüne daldı bir süre.

"Hiç ailenle mektuplaşıyor musun?"

"Benim ailem sizsiniz. Ben sizin yanınızda mutluyum. Bozmayın mutluluğumu. Odamı bir donattım, görmeyin. İkonalarım, istavrozum, mumlarım. Yatmadan önce dua ederim. Tanrı'ya inanmazsınız, değil mi?"

"Dinlerin anlattığı Tanrı'ya inanmam, her insan bir Tanrı'dır bence, başka bir Tanrı'ya gerek yok."

"Ben inanırım. Tanrı olmasaydı sizi bulamazdım. Tanrı olmasaydı bunca mutlu olamazdım."

Marina Pavlovna, Esadullah'ın odasında fazla kaldığının ayrımındaydı, istemeyerek bahçeye çıktı. Kızlardan en büyüğü Külsüm ortalıkta yokmuş, birkaç saatten beri aranıyormuş.

"Nerede olabilir?"

"Bilmiyoruz, belki komşuya gitmiş."

"İzin almış mıydı komşuya gitmek için?"

"Bilmiyoruz, belki almış."

"Hadi, önce bahçeyi arayalım, sonra komşuya bakarız. Şurada kuru bir kuyu var, oraya baktınız mı?"

Kuyunun başında hep bir ağızdan, "Külsüm," diye bağırdılar. Kuyu derin değildi, dibinde Külsüm bağdaş kurarak oturmuştu ama sesi çıkmıyordu.

"Kız niye ses vermiyorsun?"

Kuyu geniş ağızlıydı, bir merdiven indirdiler ve az sonra Külsüm çıktı kuyudan. Herkes saldırıda:

"Neden sesin çıkmıyor, kız? Bağırmaktan boğazımız yırtıldı."

Yutkundu Külsüm, sonra ağlamaya başladı.

"Kuyuda," dedi. "Kuyuda yılan vardı, kımıldamadan saatlerce oturdum. Ses etseydim sokardı beni. Benden sonra bir kurbağa düştü kuyuya. Yutacaktı onu yılan, bırakmadım, ağzından aldım kurbağayı, kurtardım."

"Peki, peki, ağlama, seni sokmamış ya..."

Meyve ağaçlarının meyveleri ayrıca, küfe küfe gelen elma armut, kavun karpuz, tavan arasına dizilir. Her gün denetlenir, çürükleri atılır, çürümeye yüz tutanlar yemek için indirilir. Tavan arasına dadanan güvercinler var, onlar da beslenir. Bir de bahçeyi ve tüm evi kollayan Bobi adında iri bir bekçi köpeği; çocukların sevgilisi.

Ansızın on yaşındaki Aliabbas hastalandı, yataklara düştü. İshal olmuştu, bol bol pirinç lapası yedirdiler. Çok kavun yediğinden olmuştur, dediler... Geçer dediler, geçmedi. Gaziyan'daki Rus Hastanesi'nden genç bir doktor geldi baktı. O da onayladı. "Korkulacak bir şey yok, yediklerinden olmuştur.

Ama isterseniz yatırırız hastaneye." Seriye gerek görmedi. Nasılsa evde hemşire vardı.

Üç dört gün içinde çocuk eridi, bir deri bir kemik kaldı. Sabahlara dek hemşire Marina başucunda bekliyordu, ki ishalin kanlandığını gördü, öldü koptu, karın derisine baktı, evet, mercimek tanesi şeklinde pembe lekeler vardı karnında. Hemen aradı hekimi.

"Doktor, bu basit bir ishal değil, yani yediği bir şey dokunmuş teşhisi doğru değil, bu tifodur..." dediyse de, hekim, "Öyle olsa bile elden ne gelir ki?.." diye cevapladı onu.

"Siz neye yararsınız o zaman?"

Ardından altı yaşındaki Sebile, aynı yakınma ve belirtilerle düştü yatağa, ama onunki fazla uzun sürmedi, ikisi aynı gün birlikte öldüler, çok büyük bir acıydı. Aileyi perişan etti.

Ana Seriye üzüntüden parçaladı kendini, günlerce ağladı, dövündü...

"Bu Tanrı'nın gazabıdır," dedi. Tanrı bizi lanetlemiştir." Daha beter günler bizi bekliyor," dedi ve çıldırısaya ağladı, kimin yüzünden Tanrı'nın lanetine uğradıklarını da ima ederek.

* * *

Bakû'de yönetim sarsılmıştı. Soykırımın acısı hiç dinmedi.

Parti merkez yürütme kolunun toplantısına katıldı Ahundov. Enzeli raporunu okudu. Sağladığı erzağın kaynaklarını açıkladı. Miktarını belirtti ve sonunda çok başarılı olduğunu biraz övünerek anlattı. Sonra kutladılar kendisini. Toplantı bitince de, Meşhedi Azizbeyov'un odasına çekildiler. Meşhedi, masasının gözünden bir şişe vodka çıkardı, bardaklara koydu. Esadullah da sigara tabakasını, birer sigara yaktılar, vodkalarını konuşmasız diktiler. Meşhedi kadehleri yeniden doldurdu. İkisi de sigaralarını yarılamadan hiçbir şey söylemediler. Neyse ki Ahundov isteksiz söze başladı.

"Enzeli'ye gidişim beni olayların dışında tuttu. Her yerde bir huzursuzluk kendini gösteriyor. Söyler misiniz, bunların kökünde ne var?"

"Biz... Komün'ün kurucusu Yirmi Altı Komiser, yoldaş Lenin'in buyruğuyla bir araya geldik. Petrol sanayinin kozmopolit işçi kitlesinin desteğini sağladık. Hazer Denizi filosundan da güç aldık, ayrıca Ermeni militanlar da yanımızdaydı."

"Biliyorum."

"Bize göre askeri gücümüz tartışılmaz, Osmanlıların bir saldırısı olursa püskürtebiliriz."

"Demek ki Müsavat hükümeti Osmanlılarla anlaşma imzaladı."

"Evet, 4 Haziran'da. 8'inde de Osmanlı III. Ordu Komutanı Vehip Paşa harekete geçti. Bu bizi korkutmuyor çünkü iki tabur piyade, iki top ve iki bölük süvariden oluşuyor bu güç. Ama..."

"Ama ne?"

"Ama Komün'ü destekleyen Es Er, Menşevik ve Ermeniler, Bakû'nün savunmasını yeterli bulmuyorlar, Enzeli'deki İngiliz deniz gücünden yardım isteme gereğini savunuyorlar..."

"Yanlış!"

"Evet, biz de yanaşmıyoruz bu düşünceye."

"Buraya nasıl gelindi dersin, Meşhedi Azizbeyov yoldaş?"

"Nerede hata yaptığımızı kestiremiyorum."

Son kadehlerini diktikten sonra Ahundov, "Bizim hata yaptığımızı kabul edemiyorum," dedi. "Ancak kararlar bizim dışımızda alınıyorsa, ki alınıyor, o zaman başka."

* * *

Küçümsenen Osmanlı-Azeri Ordusu Bakû'ye yaklaşırken, Bakû Komünü, karşıtları ve Ermeniler tarafından yıkıldı. Yerine 31 Temmuz'da Merkezi Hazer Diktatörlüğü adlı bir yönetim kuruldu ve Enzeli'deki İngiliz donanmasından yardım istendi. Dört gün sonra İngiliz savaş filosu Bakû körfezindeydi, Bakû İngilizlere teslim edilmişti. İngilizlerin ilk icraatı Bakû Komiserleri'ni tutuklamak oldu.

"Aralarına alınmadığın için çok üzülmüştün."

"Evet, hâlâ keşke aralarında olsaydım diyorum."

"Ama onlar tutuklandı, ne olacakları da belirsiz."

"Tutuklanmaları hiçbir şeyi değiştirmez. Onların izi tarihten silinmeyecek."

"Ayrıca Osmanlılar geliyor..."

"Osmanlılar Bakû'ye giremezler, Bakû İngilizlerin işgalinde. İngilizlerle savaşmayı göze alamazlar."

Osmanlı-Azeri ordusu Bakû'nün önlerine ulaşınca İngiliz savaş gemileri demir aldılar ve Bakû'yü terk ettiler. 15 Eylül günü Bakû alındı ve Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti başkentini Gence'den Bakû'ye taşıdı. Halk büyük bir sevinç içindeydi. Kent Osmanlı ve Azerbaycan bayraklarıyla süslenmişti.

Bundan tam üç ay önce Gence'de parlamentoda, Milli Şura Reisi Mehmed Emin Resulzade'nin odasında sevinç yerine bir şaşkınlık egemendi. Mehmed Emin Resulzade konuyu şöyle açıklamıştı:

"Arkadaşlar, şimdi bizim, yani Azerbaycan hükümetinin çağrısı üzerine ve bilinen bir anlaşmaya dayanarak yardıma gelen Osmanlı Ordusu Kumandanı Nuri Paşa'nın bize değil, ülkede bulunan gerici güçlere yakınlık duyması bizde infial uyandırdı desem hiç de yadırganmaz. İş bununla da kalsa neyse, Paşa'nın isteği hükümetin ve Milli Şura'nın büsbütün dağıtılması ve yerini kendi kuracağı kabineye terk etmesi."

Odaya soğuk bir sessizlik çöktü. Başvekil Fethali Han Hoyski, "Nasıl kuracakmış hükümeti?" diye sordu. "Kimleri alacak kabineye?" Resulzade cevaplamadan, Hariciye Nazırı Mehmed Hasan Haciniski, "Bunu bilmeyecek ne var?" dedi. "Çarlığın eski kapıkulları ve Şeyhülislam'dan oluşur kuracakları hükümet tabii ki."

"Neden ki? Ne işe yarar böyle bir hükümet?"

"Anlatayım, onların tek bir gayesi var, Panislamizm!"

Kalkıp Paşa'nın huzuruna çıktılar, Paşa diplomatik nezaketi ayaklar altına alarak, "Ben," dedi... "Anlamam, yani politik konulara girmek istemem, siz siyasi danışmanım Ahmed Ağaoğlu'yla görüşün, hem o sizin eski hemşehriniz, daha iyi anlaşırsınız."

Ağaoğlu'na gittiler, o da, "Halk sizi istemiyor!" demez mi? "Yerinizde kalırsanız halk isyan ederek indirir sizi. O zaman Osmanlı ordusu karışmaz, çünkü asker buraya kardeşlerini düşmandan kurtarmak için gelmiş, halka kurşun sıkmak için gelmemiş..."

"Peki, kumandanlık Azerbaycan hükümetine hangi koşullarda yardım edebilir? Yani ne önerirsiniz?"

"Milli Şura kendisini lağvetsin! O zaman Paşa kendisi bir hükümet kurar."

"Ne diyorsunuz? Olacak şey mi bu? Bunun adı devletin işgali olur... Uluslararası kamuoyunda çıkmaza girersiniz!"

Azeri kökenli, ama Osmanlı hizmetinde olan Ahmed Ağaoğlu biraz düşündükten sonra orta yolu buldu: "Peki, hükümeti yine Milli Şura kursun ama ardından hemen çekilsin."

Konu Milli Şura'da enine boyuna konuşuldu, tartışıldı. Bu koşullarda özgür çalışamayacaklarını ileri süren Sosyalistler Bloku, Himmet, Menşevik Partisi, Milli Şura'dan istifa ettiler. Sonuçta, ikinci Fethali Han Hoyski kabinesi ilan edildi. Tümüyle Müsavatçılar ve ona katılan tarafsız bloktan oluşan hükemette on iki nazır vardı.

Mehmed Emin Resulzade toplantının kapanışında belirgin bir sıkıntıyla şöyle bir konuşma yaptı;

"Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve egemenliğini dünyaya ilan eden Azerbaycan Milli Şurası'nın şimdi çalışmasına bu şekilde son vermek zorunda kalması, kuşkusuz demokrasiyi ayaklar altına alan irticanın bir başarısıdır. Ama bunun böyle kalacağını sanmayın, arkadaşlar... Biz büyük bir devrim sürecinde geliştik; devrimin doğasında, mahkûm sınıflara özgürlük, mahkûm uluslara bağımsızlık güvencesi vardır."

* * *

Kendisini kızağa çeken, gününü evde geçiren Esadullah Ahundov, olup biteni yansıdığı kadar gazetelerden, habercile-

rin aldıkları kadar onlardan öğreniyordu, ama üstünde durmuyordu. Bol bol Dostoyevski okumakla meşguldü.

Mutfaktaki işini bitirdikten sonra odasına giren Marina, elinde pansuman malzemesi taşıyordu. Aldı taburesini, işine başladı. Bir ara gözü Esadullah'ın elindeki kitabın adına ilişti:

"Bratya Karamazovı (Karamazov Kardeşler), Dostoyevski..."

"Okudun mu?"

"Hayır, *Prestuplenye i Nkazanye*'yi (Suç ve Ceza), bir de *İdiot*'u (Budala) okudum, olağanüstü güzel. Bu elinizdeki nasıl?"

"Roman olarak çok güzel."

"Biraz anlatır mısınız?"

"Özet olarak, yaşlı, şehvet düşkünü bir babanın dört oğlu var, dört ayrı kadından. Oğlanlar sevgi, nefret, günah ve tutkularının meydana getirdiği çerçevede bir inanç arayışı içindeler..."

"Beğendiniz mi?"

"Dediğim gibi, roman olarak bir başyapıt, ama romanın temelini Tanrı'ya ulaşma çabası oluşturduğundan beni fazla sarmadı."

"Ben de okuyabilir miyim?"

"Tabii, bitirmek üzereyim. Bitirince veririm."

Pansuman işini bitiren Marina ortalığı toplarken tedirgin olarak bir soru sordu:

"Şey," dedi. "Siz de duymuşsunuzdur herhalde. 26 Komiserler kurşunlanmış. Doğru mu?"

"Ne yazık ki doğru."

"Nasıl olmuş, anlatabilir misiniz?"

"Evet, Osmanlıların Bakû'ye girdiği gün, bir grup arkadaşın yardımıyla Bayıl hapishanesinden kurtulmuşlar. Limanda bekleyen Türkmen adlı gemiyle bizim denetimimizde olan Heşterhan'a doğru yola çıkmışlar. Tabii ki gizlice. Bir rastlantı sonucu kaptan yemiş başlarını."

"Nasıl bir rastlantı?"

"Bir not bulmuş kaptan. Üzerinde adları varmış. Hapishanede karavana dağıtımında tutulan kayıt gibi bir şey. Bunun üzerine dümen kırmış... Doğru Krasnovodskaya limanına. Orası devrim karşıtlarının elinde, İngilizlerin denetiminde. Dört gün sonra yirmi altısını da kurşunlamışlar."

"Tanrıma bin şükürler olsun, buradasınız, aralarında değilsiniz, yaşıyorsunuz!"

"Yaşıyor muyum?"

* * *

Osmanlı ordusunun zafer sevinci fazla sürmedi. Dünya Savaşında yenilen taraf olduğundan, Osmanlı Devleti'nin birtakım zorunlulukları vardı, o yüzden hemen Bakû'den ve giderek tüm Azerbaycan'dan ayrıldı. Ordunun içinden geri dönmeyip, yerleşip halka karışanlar da olmadı değil, ama önemsizdi onlar.

Kasım ortalarında İngiliz Savaş Filosu yine limana doldu. Bu kez Çarlık Rusya bandırasıyla, yanında kendisiyle Gilan'da Mirza Küçük Han'a karşı çarpışan Çar yanlısı General Lazar Bicerahov ve bin beş yüz kişilik ordusuyla birlikte.

İki Bakû vardı şimdi; biri bağımsız bir cumhuriyetin başkenti, öteki yeniden Çarlık yönetimine giren sömürge kenti.

Filo komutanı General Thompson, Azerbaycan Devleti'ni tanımıyordu.

Biçerahov'un uçakları şehrin üstünde alçaktan uçarak kucak kucak bildiri atıyorlardı ve bu bildirilerde, "Müjde ey Rus yurttaşları, Bakû tekrar anavatan Rusya'ya iade ediliyor... Kutlu olsun" yazılıydı.

* * *

Esadullah okuduğu kitabı kapattı, koltuğuna dayanıp düşünceye daldı. Eşi Seriye, benzi uçuk kocasını kuşkuyla süzdü.

"Hastasın demek," dedi. "Anlaşılan sana iyi bakılmıyor, ya da iyi bakılıyor da o yüzden hasta oluyorsun."

Duymamış oldu Esadullah. Eşi sürdürdü, "Arkadaşlarının hepsini tutuklayıp kurşunlamışlar, sana dokunan yok, hadi, iyisin yine." Bir süre sustu düşünüyormuşcasına, sonra ekledi. "Kim bilir, hangi yanlışları yüzünden Tanrı'nın gazabına uğradılar..."

"Ne yanlışı?"

"Canım, bilinen yanlışlar..."

"Saygısızsın. Sevgisiz demiyorum. Çünkü öyle bir şeyi hiç beklemedim."

1919

Londra Oxford Siyasal Bilimler okulu son sınıf öğrencisi Mohammed Saed, ülkesi İran'dan dışarı çıktığından beri tutuk bir yaşam sürüyordu. Kendisine yapılan uyarılar çizgisinde, öğrenci hareketlerine, özellikle siyasi uç düşünceli gruplara yaklaşmıyordu. Sosyal ilişkileri de yoktu o yüzden. Okula gider, dersleri izler, pansiyona döner, kitap okur ve yorulunca yatar uyurdu.

Pamela May'le tanışıncaya dek bu böyle sördü. Liverpool'lu Pamela May, Shakespeare'in ölümünün üç yüzüncü yıldönümü dolayısıyla üç yıl önce oluşturulan İngiliz Ulusal Tiyatrosu'nda öğrenim gören genç bir tiyatro oyuncusuydu. Dünya Savaşı, yıldönümünün zamanında anılmasını engellemişti. Ar-

tık bu yıl yeniden gündemdeydi. Ve ertesi gün, kasım ayının ilk pazar günü Ulusal Tiyatro perdesini *Hamlet*'le açıyordu. Pamela May'in diploma alabilmesi, yarınki başarısına bağlıydı. Palema yarın Ophelia rolünde hocalarının ve Londra'nın tiyatrosever insanlarının karşısında kendisinden bekleneni ortaya koymalıydı. Koyacaktı tabii, yalnız biraz sinirli, heyecanlıydı.

"Benim beğenilip beğenilmediğim ancak oyunun son tiradı söylenip perde inince, seyirciler alkışlayınca, oyuncular onları selamlayınca ve alkış sesleri perde perde düşünce anlaşılacak. Oysa benim rolüm deli Hamlet yüzünden derede intihar edip boğulunca bitmiyor mu? Bana ne piyesin devamından? Ben rolümden sorumluyum. Belki benim intiharımdan sonra oyun istenilen tempoyu yakalayamaz... O zaman ne olacak? Yanacak mı benim diplomam?"

Masada beş kişiydiler. Hintli Sancay Desai, İranlı Mohammed Saed ve Pamela May'den başka iki İngiliz daha. Son ikisinin lütfen orada bulunuyorlar gibi bir halleri vardı. Olacaktı tabii; iki Doğulu, yani ikinci sınıf insanla aynı çatı altında olmak sıkıyordu onları.

Hintli Sancay Desai, Pamela'ya hayrandı, durmadan yatıştırmaya çalışıyordu onu. Moral veriyordu. Hiç korkmaması, hatta heyecanlanmamasını öğütlüyorsa da Pamela May öfkeliydi.

"Söylemesi kolay, bu kadar çalıştıktan sonra bir terslik olursa, oracıkta rol yaparak değil, gerçekten ölürüm," dedi.

"Hayır, niye öyle düşünüyorsun? Olmaz öyle şey. Kaç gecedir, sabahlara dek senin için dua ediyorum. Emin ol, çok iyi olacak. Hepimiz seni coşkuyla alkışlayacağız."

"Hepiniz mi?"

"Tabii hepimiz."

"Mohammed, sen de gelecek misin?"

Dinlemiyordu Mohammed. "Nereye?" diyecekti, demedi, toparlandı sonra, "Tabii," dedi.

Pamela May yurttaşlarına döndü, "Ya siz beyefendiler?"

Ancak birisi cevap verme lütfunda bulundu:

"Kesinlikle orada olacağız!"

Yemeğini bitirmeden ayrıldı masadan Pamela. Ötekiler iştahla yediler, bitirdiler. Yemekten sonra Mohammed, Hintli arkadaşını bir kenara çekip, "Bana da anlatır mısın?" diye sordu.

"Neyi?"

"Şey, seni çok takdir ederim. Bir İngiliz gibi, İngiliz kültürünü sindirmişsin. Ben uyamıyorum bir türlü."

"Anlamadım. Ben Hintliyim, Hintliliğimi hiçbir şeye değişmem!"

"Biliyorum canım. Benim derdim konunun açıklanması. Pamela ne diyordu? Deli Hamlet yüzünden derede intihar..."

"Ha anladım, sizde tiyatro yok mu?"

"Olmaz olur mu? Var yani... Ya da yok, bilmiyorum."

Kahkahayla güldü Sancay Desai ve "Ben İranlıları," dedi. "Hep biliyorum dediklerini duymuştum, demek aralarında ara sıra bilmiyorum diyen de çıkabiliyormuş."

"Saçmalama, sorduklarımı yanıtla."

"Peki, dinle, İngiliz edebiyatının en büyük yaratıcılarından biri olan Shakespeare'in en ünlü piyeslerinden birisi *Hamlet* adını taşır."

"Biliyorum."

"Ha, ha, hay... Biliyorsan ne soruyorsun?"

"Tabii ki söylediklerini biliyorum. Yalnız İngiltere'de hiç tiyatroya gitmedim. Shakespeare'in dilinin çok ağdalı olduğunu söylerler, çözemeyeceğimden korkarım. Hiç olmazsa piyesin konusunu bilsem diyorum."

"Anlatayım, beş perdelik dram. Konu daha önce birçok yazar tarafından işlenmiş. Aslında eski bir Danimarka efsanesiymiş. Perde açılınca, Hamlet, bir kalenin surları üstünde babasının hayaletini görür. Hayalet ona, kardeşinin onun eşiyle, yani Hamlet'in anasıyla anlaşarak kendisini öldürdüğünü bildirir. Kardeş böylece hem karısını, hem de tahtını, tacını ve ca-

nını almış olur. Hamlet babasının öcünü almak için deliliğe öykünür, nişanlısı Ophelia'yı bırakır. Ophelia çıldırır, derede boğulur. Hamlet, Ophelia'nın kardeşiyle yaptığı düelloda zehirli kılıçla yaralanır, ama ölmeden önce onu öldürür. Bu arada anası kraliçe de Hamlet için hazırlanmış olan zehirli içkiyi bilmeden içerek ölür. Senin anlayacağın, hepsi ölür."

"Hepsi ölürse, öyküyü gelecek kuşaklara kim aktaracak?"

"Hadi oradan... Konuyu biliyordun sen. Kandırdın beni, serseri..."

"Yo... Hayır, 'Hamlet'i bilmiyordum. Yalnız buna benzer bir öykü okumuştum. Ama nerede? Ha, evet hatırladım. *Şahname*'de. Firdevsi'nin *Şahname*'si."

"Yani Shakespeare *Şahname*'den mi esinlenmiş diyorsun?"

"Demiyorum ama, belki olabilir, *Şahname* X. yüzyılda yazılmış. Dünyanın birçok diline de çevrilmiş."

"Batılılar her şeyi biz Doğululardan öğrenmiş oldukları halde, bizi adam yerine koymazlar. Hadi, çıkalım biraz dolaşalım. Sen bana *Şahname* hakkında bildiklerini antalırsın."

Victoria rıhtımı boyunca yürüdüler, sonra sola dönüp Waterloo köprüsünün üstünden geçtiler, karşılarında Ulusal Tiyatro binası vardı. Sağ köşede rastladıkları küçük bir pub, teklifsiz girdiler. Bara dirseklenip tünediler. Kırmızı yanaklı, iri kıyım barmen önlerine birer kupa *ale* sürdü, sonra dik dik gözlerinin içine baktı. Mohammed Saed hemen daha önce sayıp hazırladığı penileri saygıyla ve biraz korkuyla barmenin önüne koydu. İkisi de barmenin parayı alıp işine dönmesini beklediler.

"Firdevsi X. yüzyılda yaşamış, şoven Fars milliyetçisi bir şairdir. Arapların VII. yüzyılda savaşarak yıktıkları İslam öncesi İran uygarlığını ve onun dinsel inancını över, savunur. Arap istilasını içine hiç sindiremez ve taşıdığı kini biledikçe biler. Ayrıca İran-Turan çatışmasını da hep canlı tutmak ister."

"Sürekli kin ve nefreti körükleyerek yaşamak bana benimsenecek bir tutum gibi gelmiyor."

"Haklısın, kendisi de bu tutumun acısını çok çekmiş."

"Nasıl? Merak ettim, anlat."

"Firdevsi halk arasında derin araştırmalar yapmış, kendisinden önce gelen birtakım şairlerin şiirlerinden de yararlanmış, İran mitolojik masallarını bir araya getirmiş, sonunda altmış bin dizelik bir destan yaratmış. Dünya edebiyat tarihinde eşsiz bir yapıt. Dönemin kralı, Türk kökenli Gazneli Mahmud. Firdevsi yapıtını ister istemez ona sunmuş. Mahmud büyük bir ödül vadetmiş ama sözünde durmamış."

"Herhalde Turanlıların, yani Türklerin Firdevsi destanında durmadan İranlılara yenilmelerine içerlemiş... Ha?"

"Olabilir, ama Firdevsi'nin de emeğinin hakkı olmalı, adam oturmuş, otuz yıllık bir çalışma sonunda yaratmış *Şahname*'yi. Günün Farsça sözcüklerinin yarısından çok fazlası Arapça olduğu halde, Firdevsi Arap kökenli sözcükleri dışlamış, onun yerine eski ve unutulmuş Pehlevice sözcükler kullanmış..."

"Sen ödülü alamayınca ne yaptığını anlat."

"Daha önce öve öve göklere çıkardığı Gazneli Mahmud'u şiirleriyle yerin dibine sokmuş. Yergide diyor ki:

Eger mader-e şah, banu bodi
Mera sim-o zer ta be zanu bodi.

"Çevirisi şöyle, Şah saygın bir anadan doğsaydı, şimdi benim diz boyu servetim olurdu."

"Resmen Şah'a piç demiş ha... Peki, ne yararı olmuş bunun?"

"Satmış yergiyi."

"Yergiyi mi satmış? Vay anasını!.. Kime?"

"Küskün Firdevsi, Hazer Denizi güneyinde Mazenderan bölgesine gider. Yüz dizelik yergisini oranın kralı Sepehbod Şehriyar'a okur ve *"Şahname*'deki Mahmud üzerine olan övgüleri çıkarıp Şehriyar'ı yerleştirmeyi önerir. Şehriyar kabul etmez, yergiyi yüksek fiyata satın alıp yok eder. *Şahname*'nin bütününe dokunulmamış olur."

"Çok ilginç. Hangisi haklı acaba? Firdevsi mi, yoksa Gazneli Mahmud mu? Tartışılır. Peki, durumu Mahmud öğrenmiş mi? Yerginin yok edildiğini, *Şahname*'deki kendisi üzerine olan övgülerin çıkarılmadığını."

"Bilmiyorum... Dur bir dakika, bildiğim şu ki, bir süre sonra Sultan Mahmud, Firdevsi'ye vadettiği ödülü verir. Ödülü taşıyan develer şehrin bir kapısından girerken, Firdevsi'nin cesedi öteki kapıdan çıkar."

"Çok dramatik! Ne olmuş ödül?"

"Tek varisi kızı kabul etmemiş ödülü. Oralarda bir hanın onarımında mı, öyle hayırlı bir işte kullanılmış galiba..."

"Bir tane daha içer miyiz?"

"İçeriz. Ama ben ödeyeceğim."

İkinci *ale*'lerini konuşmadan yudumladılar ve bitirince pubdan biraz yalpalayarak çıktılar. Mohammed, Sancay'ın koluna girdi. Ulusal Tiyatro'nun çevresini dolandılar.

"Yarın burası perdesini Pamela'nın oyunuyla açacak ve perde inince Pamela diplomasını alacak."

"Sen daha iyi tanıyorsun onu, nasıl bir kız bu Pamela?"

"İyidir, çalışkan, onurlu, işine mesleğine düşkün."

"Onu sormuyorum."

"Neyi soruyorsun?"

"Sevgilisi falan var mı?"

"Ben varım ya..."

Başka bir şey sormadı Mohammed. Keyfinin kaçtığı belliydi. Pansiyona kadar hiç konuşmadılar.

Viktorya rıhtımında insanlar kışlıklarına bürünmüşlerdi. Bir naftalin kokusu sarmıştı her tarafı, Thames ırmağının kokusunu bastıran. Silindirli, kara giysili, iki baca temizleyicisi sırtlarındaki avadanlıklarıyla yanlarından geçti. Caddede faytonlar giderek yerini otomobillere bırakıyor, bu yüzden de trafik kilitleniyordu...

"Demek ki Pamela denen Ophelia, bizim Sancay'ın sevgili-

siymiş. Hiç inanasım yok. Pamela uzun boylu, çil yanaklı, kızıl saçlı, güzel bir dilber, Sancay kısa, şişman, koyu siyah saçlı, dar alınlı, çirkin ve şımarık. Belli ki uyduruyor... Aklınca bana nispet yapacak."

Girdiler pansiyona. Mohammed durgun, Sancay neşeli. Salonda Samuel ile John satranç oynuyor. Sancay kendini gösterebilecek iyi bir ortam buldu:

"Söyleyin bakalım, satrancı kimler icat etti?"

İngilizlerde cevap yok.

"Satranç sözcüğünün anlamını bilen var mı?"

Samuel atını oynatmıştı ki, John Wilmot, "Açmaz!" dedi. Bamuel atını yerine koydu.

"Bilmemek ayıp değil, satrancın aslı *çaturanga*'dır; anlamı, dört cins figürün, dört ayrı silahla sunulması demektir."

Samuel bunalmıştı, anlamsız bir oyun oynadı. John hatayı değerlendirip veziri ileri sürdü, "Şah," dedi. Ardından da ekledi, "Mat!"

Sancay'ın neşesi yerinde, "Çaturanga, 570 yılında Hindistan'da bir Brahman tarafından icat edilmiş. Padişah çok sevmiş bu oyunu, Brahman'a, dile benden ne dilersin, demiş. Brahman, önündeki 64 hanelik satranç tahtasının en yakın köşesindeki haneye bir tane buğday koymuş, yanındakine iki, onun da yanındakine dört. Sonra her haneye öncekinin iki katı buğday konup kendisine verilmesini istemiş... Ne dersiniz? Çok buğday mı istemiş?"

Oyunu kazanan John Wilmot, zafer sevinciyle, "Hayır," dedi. "Olsa olsa bir çuval buğday eder, çok ucuza vermiş anlaşılan."

"Öyle mi sanıyorsunuz? Bir hesaplamışlar, öyle bir rakam çıkmış ki dünyada o kadar buğday yokmuş... Eğer dünyanın altmış dört katında büyük bir mezramız olsa ve orada yalnız buğday eksek, hasatta Brahman'ın istediği buğdayı ancak elde edebiliriz."

Samuel Butler yeni oyun için taşları dizmeye başlamıştı.

"Yok canım," dedi. "O kadar mı olur?" Sonra karşısında oturan arkadaşına döndü.

"Başla."

* * *

Mohammed Saed kitabını kapatıp odasına uyumaya giderken, herkes çoktan ortalıktan çekilmişti... Pansiyonda çıt yoktu.

Odasının ışığını yakmadı, kapı üstü buzlu camdan sızan koridorun donuk ışığında odası loştu.

Soyunarak yatağına girdi, pijama giyme alışkanlığı yoktu. Uymaya çalıştı oysa gözünü bir türlü uyku tutmadı. Pamela yüzünden mi? Yoksa Sancay onun sevgilisi olduğunu söylediğinden mi? Ona yakıştıramıyordu besbelli.

Aslında Pamela'nın ona karşı olan ilgisi...

Hayır, uyumalıyım!

Dışarıda bir tıkırtı duydu. Kapının arkasında birisi mi vardı?

Dikti kulaklarını.

"Mohammed?"

Bu, Pamela'nın sesi. Kapıda, kapı eşiğinde ne işi vardı? Yoksa yanılıyor muydu? Cevaplamadı. Bekledi. Heyecanlanmıştı, yüreği ağzına gelmek üzereydi.

"Mohammed, benim. Girebilir miyim? Lütfen!"

"Gir, Pamela."

Girdi Pamela, odanın ortasında durdu. Mohammed yatağından çıkamıyordu. Çıplaktı çünkü. Merakla ve kaygıyla bakıyordu uzun gecelikli kıza. Korku içindeydi, perişandı. Yoksa kötü bir şey mi olmuştu?

"Çok korkuyorum..."

"Ne oldu ki?"

"Ya alamazsam yarın diplomamı?"

"Alırsın, alırsın. Ne zamandır çalışıyorsun? Niye alamayasın? Sonra almasan bile, bunun ucunda ölüm yok ya..."

"Burada kalabilir miyim?"

"Ben yataktan çıkamam. Kusura bakma. İstersen sen gel yanıma."

Çekinerek yaklaştı Pamila. Gerçekten de panik içindeydi. Belki de rol yapıyordu... Ama yüzü gözü ter içinde, hafiften de titriyor, galiba.

"Yarın başaramazsam geri dönmeliyim. Üç yıldır kadrosuz yani ücretsiz çalışıyorum."

"Biliyorum. Ama şimdi sakinleşmelisin. Ver elini bana... Yaklaş biraz daha... Evet, evet... Başını daya göğsüme. Sana bir şey söyleyeyim mi, Pamela?"

"Söyle..."

"Farkında mısın? Bilmiyorum. Şu anda benim heyecanım senden fazla, yüreğim yerinden kopacak sanki..."

"Neden? Sahneye çıkacak olan benim, yarın."

"Bense şu anda sahnedeyim."

"Sahnede bana da biraz yer açsana, çekil az öteye. Üşüyorum, alsana beni yorganın altına. Isıt beni."

Mohammed çaresiz boyun eğdi Pamela'ya. Heyecanını yatıştırmak gerekirdi, korkusunu yenmek. Bunca perişanlıkla yarın sahneye çıkarsa, Ophelia'yı gereğince canlandıramazdı. Ne yaptı Mohammed? Belki de... Giderdi heyecanını, korkusunu da.

Bundan böyle artık her oyun gecesinde Mohammed, İngiliz Ulusal Tiyatro sahnesinde, Pamela'yı, Shakespeare'in *Hamlet* oyununda yarattığı en etkili kişilerinden biri Ophelia rolünde görüyordu. Ophelia, Hamlet'e âşık. Hamlet, babasının öcünü almak isterken, katil amcası yerine yanlışlıkla Ophelia'nın babası Polonius'u öldürür. Genç kız bu yüzden çıldırır. Çılgın kız ne yaptığının ayrımında değil, dereye sarkan bir söğüt ağacını çiçeklerle süslemeye çalışırken suya düşer, boğulur, ölür.

Her gece bu böyle olur, sonra yatakta Mohammed ona can verir, canlanan Pamela yeniden ertesi gün Ophelia'yı oynar.

Pamela, Mohammed'in uğruna inanmıştı. Haksız da değildi. Ophelia oyunuyla diplomasını aldıktan hemen sonra, yönetmen onu ertesi sezon *Othello* oyununda Desdemona rolünde oynatacağına söz verdi. Böylesi hızlı bir yükseliş o güne dek kimsede görülmemişti.

Bir ay sonra Mohammed'in bitirme sınavları ve hazırlamaya zorunlu olduğu "tez" araya girdi. Okuldan, okulun kütüphanesinden kolay kolay çıkmaz oldu. *Hamlet*'te Ophelia'yı daha az görebiliyordu. Aklı fikri yazdığı "tez"indeydi. O yüzden mi, birkaç kez başarısız birliktelikleri oldu Pamela'yla. Araları soğudu, aynı pansiyonlarda da kalmıyorlardı artık.

"İran'da İktidar Savaşımı Veren Yirmi Sekiz Ailenin Siyasal Eğilimleri" adlı tezi onu çok zorluyordu. Belgeleri yetersizdi. Tahran'a gitmek zorunda kaldı. Sıkıntılı bir yolculuktan sonra Pamela için kucak dolusu hediyelerle döndü. Yüzünün akıyla mezun olunca, Ulusal Tiyatro'da *Othello* sahnelenmişti.

Gişedeki sempatik kız onu görünce gülümsedi, "Siz," dedi. "Siz Shakespeare âşığı, çoktandır yoktunuz. Buyrun, biletiniz benden."

Işıklar kararıp kalın vişne çürüğü perde açılmaya başlayınca, adamakıllı heyecanlanmıştı Mohammed Saed. Yüreği hızla çarpıyordu, iyice yerleşti koltuğuna, seyre daldı.

"Bir senatörün kızı olan genç ve güzel Desdemona, gizlice evlendiği Venedik hizmetindeki Mağripli kumandan Othello'ya derin bir tutkuyla..." Dur, dur, dur... Bu Pamela değil ki, bu Desdemona'yı oynayan Pamela May değil. Pamela nerede? O oynayacaktı Desdemona'yı...

Mohammed tüm nezaket kurallarını ve tiyatro görgüsünü ayaklar altına alıp çiğnedi, homurdanarak ve diğer seyircileri ite kaka salonu terk etti. Doğru Ulusal Tiyatro'nun müdürünü aradı, bulunca Pamela May'i sordu. Hani, geçen yıl Ophelia'yı başarıyla oynamıştı?..

"Ha... Evet, Miss May, Pamela May... Evet, geçen sezon tek *Hamlet*'le idare etmiştik. Bu yıl *Othello* bizi ne kadar idare

eder, bilmiyorum. Belki yanına *Kral Lear*'i de eklemek zournda kalırız. Siz ne sormuştunuz?"

"Desdemona'yı neden Pamela May oynamıyor? Pamela May'e ne oldu? Nerede şimdi Pamela May?"

"Ha... Evet, Pamela May bir Doğuluyla evlendi, eşinin ülkesine gitti, yerleşti."

"Ne?.. Nereye?.. Nereye?.."

"Hindistan'a, Yeni Delhi'ye. Buralarda bir yerde adresi olacak. İster misiniz adresini?"

Müdür cevabını almak için başını kaldırdı, ama karşısında kimse yoktu.

* * *

Bakû Politeknik Enstitüsü, Mimarlık Bölümü birinci sınıf öğrencisi Ejder Ganioğlu Babazade, arkadaş canlılığı bakımından sınıfın, belki de tüm okulun en gözde öğrencisiydi. Kıvırcık siyah saçlarından olacak, sınıftaki öğrenciler için o Puşkin'di. Kimi öğretmenler için de.

Rusça'yı olağanüstü doğru telaffuz ettiğinden, konuşurken onu Ruslardan ayırmak olası değildi... Okuma hırsı derslerindeki başarının anahtarıydı. Bir de çizimleri çok düzgündü, teknik resimde tam not vazgeçilmez bir sonuçtu onun için.

Özel bir arkadaş grubu vardı. Aynı sınıfta değillerdi, onları bir araya getiren şey, *Açık Söz* gazetesinin yaydığı cumhuriyetçi ve bağımsızlık düşüncesiydi. Çokuluslu Bakû'de ortak dil Rusça'yken onlar Türkçe konuşur, İstanbul'dan getirttikleri kitapları okur, üzerinde tartışır, şiir matineleriyle çevreyi etkilemeye çalışırlardı.

Ejder Babazade, okul tiyatrosunda sahneye konan bir piyeste Vezir rolündeydi. Padişah kör olmuş, hekimler kendisine başka bir adamın gözünü takarak görmesini sağlamışlar, yalnız ameliyattan sonra padişahın olaylara yaklaşımı ters yüz olmuş. Varsıllıktan değil, emekten yanaymış artık. Araştırmışlar, nedenini bulmuşlar, padişaha bir işçiden alınan gözler ta-

kılmış. Artık padişah olaylara Kızıl açıdan bakıyor... Ortalık al-lak bullak... Sistem tehlikede. Vezir tutucu, elini kılıcına atar, yarıya kadar kınından çeker ve öfkeyle bağırır:

"Belimde bu kılıç oldukça, kimse Kızıl sözcüğünü kullanamayacak!"

Sahnedekiler Vezir'in ayaklarına kapanırlar ve hep bir ağızdan, Farsça "Nekeş gorbanet şevem," (Çekme kurbanın olam!) derler ve perde iner.

Okuldan gruptaki birkaç arkadaş birlikte çıktılar.

"Sen mi yazmıştın bu piyesi?" diye sordu Ejder. Güldü Cafer Cabbarlı.

"Hayır, benim değil. Beğenmiyor musun? Hele senin rolün cuk oturmuş."

"Boş ver benim rolüme. Neden son replik Farsça diye sordum, olay İran'da gerçekleştiğinden dediler, neyse, bir türlü anlayamadığım, piyeste padişah mı alaya alınıyor, gözlerini veren işçi mi, yoksa kılıcını çekerse her şeyin düzeleceğine inanan vezir mi?"

"Demek yazar çözümü seyirciye bırakmış."

"Neden senin yazdıklarından oynamıyoruz?"

"Okul yönetimi benimkileri beğenmedi. Son yazdığım iki piyesi verdim. İkisinin de konusu güncel, Osmanlı ordusuyla ilgili. Biri 'Edirne'nin Fethi', öteki 'Trablus Muharebesi.' Okul yönetimi bizden yana değil anlaşılan."

Cafer bir üst sınıftaydı. Yoksul bir ailede doğmuştu, Hızı köyünde, Bakû yakınlarında. Aynı okullarda okumuşlardı, önce yedinci Rus-Tatar okulu, sonra üçüncü Âli-İptidai yani ortaokul, şimdi de burada. O günlerde yazdığı "Ana" adlı şiir büyük beğeni kazanmıştı. Kimi toplantılarda sıkılgan bir tavırla okumaya başlar, okudukça açılır, sesine renk katardı:

"Eğer bütün beşeriyet aduvv-i canım ola
Yürek sukut edemez bulduğu metanetten."

Uzunca bir şiirdi, ayakta dinlenir, ayakta alkışlanırdı.

On altı yaşından beri yarattığı duygu yüklü ciddi ya da yergi dolu güldürü şiirleri, öyküleri ve sahne yapıtlarını *Mektep* adlı dergi basardı. Ayrıca *Bahar* adlı bir şiir kitabı yayınlamıştı. Bir dergi daha vardı, *Babayı Emir* adında, orada da çıkardı yergi şiirleri.

Grubun içinde sözü en çok dinlenen, belki de en çok saygı gören Abdulvahap'tı. Dinine bağlı tek o vardı ve en çok o çıkardı kürsüye...

Sözlerine "Ay bala!" (Çocuklar!) ünlemiyle başlamayı âdet edinmişti. Sağdaydı Abdulvahap, tam karşıtı Mirza Bala, sol uçta, kürsüye çıktığında "Ay Baba!" (Dedeler!) diyerek ona nazire yapardı. İki sınıf üstte ve Cafer gibi yoksul bir ailedendi, okul harcamalarını anası evde pişirdiği börekleri satarak sağlardı. Ve onların düşüncesine yön veren *Açık Söz* gazetesinin "Açık Sütun" bölümüne yazı yazardı, grubun ağır toplarındandı.

Gün geldi, General Thompson Azerbaycan Cumhuriyeti'ni resmen tanıdı, önce Biçerahov'u çıkardı ülkeden, sonra gemisine bindi ve Bakû'den bir daha dönmemek üzere ayrıldı. Bu da Azerbaycan ordusunun Bakû'de ilk kez resmi geçit yapmasına yol açtı. Geçilecek yol bayraklar, çiçekler ve en önemlisi insanlarla süslenmişti. Damlar, balkonlar, pencereler doluydu insanlarla. Bakû'lüler haklı olarak askerlerini büyük bir övünçle alkışlıyorlardı. Ejder de sınıflarının penceresindeydi, sınıf çocuklarıyla... Önce kara ordusundan piyadeler geçti, düzgün adımlarla. Üniformaları Osmanlı erlerinden aşırma, başlarında gri kalpak.

"Ayaklara bakın çocuklar, kimisinde postal, kimisinde çarık..."

Ejder irkildi. Tekme yemiş gibiydi, dönüp konuşana baktı. Sınıfın en uzun boylusu Haim Şamir'di bu. Bakû'nün varsıl ailelerinden.

"Çarıklı olmanın hiçbir ayıbı olmasa gerek. Sen onların yoktan bir ülke var ettiklerine bak..."

"Bunlar mı var etmiş ülkeyi? Hani bu ülke yüzyıllardan beri var, diyordunuz..."

"Diyorduk! Sus da seyredelim!"

Haim Şamir sustu ve sırtını çevirip pencere önündeki yerini boşalttı. Yerini hemen arkadan uzanıp dışarıya bakanlar doldurdu. Çarıklı askerlerin sayısı pek fazla değildi, çarıklıların dolağı ve getiri vardı. Arkadan atlılar geldi, giyimleri daha özenli, çizmeleri parlak, kalpakları karaydı.

Ejder Babazade övünçle Haim'i çağırdı. Haim bir köşeye sinmiş, birileriyle yarenlik ediyordu. Önce aldırmadı, sonra ayağa kalkıp pencereye yaklaştı, dışarıya horlayıcı bir bakış attı ve tek sözcük sarf etti: *"Bijibijan!"* Ardından da güldü.

Ejder yerinden fırlayıp Haim'in yakasına yapıştı ve öfkeyle, "Bu dediğinin ne anlama geldiğini biliyorum," dedi. "Yani apaçık hor görüyorsun, buna hakkın yok!"

Sağ yumruğu Haim'in yüzünün ortasında patladı. Haim geri geri gidip yere çakıldı, yüzü kan içindeydi. Çocuklar bir onu, bir de Ejder'i çevrelediler, ama hiçbirine dokunmaya cesaret etmediler. Birisi akıl edip müdüre haber verdi. Müdür Belçikalı Rodenbach, Haim'i revire gönderdi. Ejder'i de odasına götürdü, saçlarını okşadı, "Puşkin, sen burada beni bekle," dedi.

Duvardaki takvim 12 Mart'ı gösteriyordu.

Ejder müdürün odasında önce bir sağa, bir sola dolaştı, bir sehpanın üstünde bulunan Avrupa baskılı dergileri karıştırdı. Neden sonra müdür geldi, sakindi.

"Ülkeni sevmen, onu hor görenleri hoş görmemen, onurunu çiğnetmemen doğal bir tepki, yerinde olsaydım ben de..." Sürdürmedi müdür Rodenbach. Biraz bekleyip ekledi: "Ne dersin, Puşkin, nasıl kalkacağız şimdi bu olayın altından, sen ne dersin?"

Başka bir fikri yoktu Ejder Babazade'nin, zaten onu da eylemiyle ortaya koymuştu. Müdür onu gönderdi.

Çıktı okuldan, geçit bitmişti çoktan. Caddeler temizleniyordu. Yürüdü, biraz sonra Kız Kalesi'nin yanından İçerişehir'e

daldı, oradan da Göminat Parkı'na. Parkta boş bir bank bulunca oturdu.

Bir şeyler düşünmeli...

Ne gibi?

Şey... Nasıl anlatsam, bilmiyorum. Şey, şimdi bizim askerlerin durumu alaya alınacak kadar kötü müydü? Diyelim kötüydü, alaya mı alınmalıydı?

Hayır! Kesinlikle hayır! Tepkimde haklı olduğumu Mösyö Rodenbach da söyledi.

Haklıyım, haklıyım! Yalnız daha iyi olabilir miydi? Belki. Bilmiyorum.

Hayır, iyiydi. Daha ne olsun, ancak bir yıllık bir Cumhuriyet?

Bir şeyler yapmak gerekirdi bu cumhuriyet için.

Yapıyoruz ya, okuyup adam olacağız...

Bu ülkenin düşmanı çok. Bu ülkenin güçlü bir orduya ihtiyacı var.

Eee?

Kalktı banktan, Memed Bibioğlu'yu aradı, bulunca olup biteni ona anlattı ve ardından kendisinden yardım istedi.

"Tabii, ne istersen yaparım."

"Önce anlattıklarımı unutacaksın. Hiç kimseyle benim hakkımda konuşmayacaksın."

"Olur. Başka?"

"Sonra, bu akşam yemekten sonra, saat sekiz civarında, benim penceremin altında bulunacaksın, bavulumu atacağım."

"Nereye gidiyorsun?"

"Sabırlı ol."

Gece buluştular. Memed Bibioğlu bir de fayton tutmuştu. Ejder düşünceliydi.

"Kimseyle vedalaşmadan çıktım. Dönmediğimi görünce çok telaşlanacaklar. Mektubumu buluncaya dek. Söyleseydim gitmemi engellerlerdi. Oysa kesin gitmeliyim. Hadi gidelim." Faytoncuya seslendi. "İstasyona çek, faytoncu."

"Anlamıştım, Gence'ye gidiyorsun, Harp Okulu'na gireceksin. Ben de gelirdim ama biliyorsun, evlenmek üzereyim."

"Biliyorum, hayırlı olsun. O yüzden sana gel demedim. Yardım ettin, sağol, oradan yazarım sana."

* * *

"Onarılamaz bir sürü yanlış yapıldı. Hepsi masaya yatırılmalı, hepsi tartışılmalı. Her şeyden önce neden ben *yirmi altılar* arasında bulunmuyordum? Anlamış değilim."

"İkimiz de bulunmadığımıza şükretmeliyiz, Ahundov. Olsaydık şimdi Türkistan çöllerinde kurşunlanmıştık, kefensiz ölümüz çoktan çürümüştü."

"Sorun onda değil. Ölüm korkusu taşısaydık buralara kadar gelmezdik. Sorun henüz olgunlaşmamış olmamızda. Yanlış üstüne yanlışlar yapıldı, hem de onarılması mümkün olmayan. Alın, Mart Soykırımı'nı: Bir açıklaması var mı?"

"Dikkat et, Ahundov, Müsavatçıların ağzıyla konuşma!"

"Bak bu da başka bir yanlış. Ben gerçek bir Marksistim. Ben anlayarak, bilerek, istiyerek komünist oldum. Bazılarının neden ve nasıl olduklarını bilmiyorum. Bana çamur atılması yanlışların başka bir boyutu. Bunu önemsemeyebilirim ben, ama biz de çok şey yitiriyoruz bu tür lekemelerle. Neyse, şimdi yapılması gereken yanlışlardan ders almasını öğrenmek. Aynı yanlışları yinelememek."

Az bir süre sonra vedalaştılar ve sular durgunlaşınca Esadullah Ahundov Tüketim Kooperatif Birliği'nin başına getirildi. Bu da bir paravan kuruluştu, Bolşevik Partisi'nin gizli siyasal eylemlerini gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştu.

"Azerbaycan Cumhuriyeti değil, Müsavat hükümetidir bu ve Çarlık sisteminin devamıdır. Yabancı güçlerin desteğiyle ayaktadır ve yıkılmaya mahkûmdur. Ey işçi-çiftçi yoldaşlar, omuz verelim, bu süreci hızlandıralım." Bu söylenti halk içinde dalga dalga büyüyordu.

Persidskaya Sokağı 58 numaralı evin kapısı, gecenin bir yarısı kırılırcasına çalındı. Gelenler gizli güvenlik görevlileriydi; açılan kapıdan paldır küldür girdiler, Esadullah Ahundov'u yatak odasından çekip çıkardılar... Evde bulabildikleri yazılı ne varsa, kitap, dergi, gazete, defter ve kâğıtları çuvallara doldurdular, kendisiyle birlikte otomobile yükleyip götürdüler.

Seriye'nin ne bağırıp çağırmaya, ne de ağlayıp saçını başını yolmaya mecali vardı, oturduğu yerde bayıldı kaldı. Marina onu düz bir yere uzatıp yüzüne su serpti, amonyak koklattı, ayılmasını sağladı, sonra sakinleştirdi onu, yüreklendirdi. Ortada bir suç yoktu, korkulacak bir şey de olmamalıydı... Oysa kendisinin de dizinin bağları çözülmüş, korkudan ödü patlamıştı. Belli etmemeye çalıştı. Ortalığı toparladı. Çocukları oyaladı ve Cevad'a, "Delikanlı," dedi. "Sen artık yeterince büyüdün. Bundan böyle ailenin sorumlulukları senin omuzlarında olacak. Göster kendini... Şimdi ananla meşgul ol, onu sakinleştir. Ben hep yanınızda olacağım. Baban için hiç tasalanma, o bir dava adamı, bu tür olayları kolay atlatır."

Kendisi mutfağa girdi, bulaşıkları yıkadı, yemek hazırladı ve banyoya geçip çamaşırları yıkamaya konuldu. Nihayet gökyüzü ağarmaya başladı.

Sabah birkaç yere telefon etti Marina Pavlovna. Bundan sonrasını güvenle oturup beklemesi gerekirdi. Bobi kıvrılmış, ayaklarının dibindeydi. Aileye güven vermek mi istiyordu, yoksa kendisi de mi korkmuştu?

Polis Müdürü Ali Haydar Lütmirzeoğlu, Esadullah Ahundov'u karşısına aldığında oldukça sıkıntılıydı, öfkeyle bağırdı. "Adınızı soyadınızı, mesleğinizi, tahsilinizi, adresinizi sıralayın!"

"Esadullah Abdulcevad oğlu Ahundov, Mollahana'nın son sınıfından terk, mesleğim kuyumculuk. Persidskaya Sokağı, 58 numarada otururum."

"Bolşeviklerle olan ilişkilerinizi anlatın."

"Bolşeviklerle olduğu kadar Müsavatçılarla da dostluklarım var. Örneğin Müsavat Partisi'nin tek önderi, Azerbaycan

Şurayi Millî Reisi en yakın arkadaşımdır. Siz beni ona sorun... Size bir anımı anlatayım, bir gün faytonda, ikimiz, aramızda da Madam Baykov, zamanın en zengin sosyete dilberi, yaptığımız üç günlük görkemli *garden parti*'nin hasılatını taşırken Bolşevikler tarafından basıldık, soyulup soğana çevrildik... Bizim onunla dostluğumuz çok köklüdür... Beni ona sorun."

Üç gün sonra Esadullah Ahundov, Bayıl hapishanesinin kapısından çıkarken, kendisini Marina Pavlovna'yla birlikte Cevad karşıladı. Cevad çok büyümüştü. Özenle takım giysili ve kravatlıydı. Esadullah, Cevad'a sarıldı ve öptü. Marina elini uzattı, tokalaşacaktı. Esadullah onu da öptü, alnından, ilk kez.

* * *

Rus ve Ermeni kıtalarının Bakû'den çıkarılmasından sonra, 5 Nisan'da General Mehmandarov komutasındaki Azerbaycan ulusal ordusu Bakû'ye girdi. Olay halk arasında geniş gösterilerle kutlandı.

Aynı şekilde Gence'den Bakû'ye taşınan Harp Okulu, bu sevinçli günde yardımcısıyla birlikte okula gelen Genelkurmay Başkanı Polonyalı Tatarlarından General Sulkeviç, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin büyük devletler tarafından *de facto* tanındığının muştusunu sundu. Öğrencilerin coşkun sevincine katılan ve onlarla rakseden generalin, omuzlara alınırken bir apoleti kopup yere düşmüştü...

1920

Bolşevik Partisi'nin hükümeti düşürmek için verdiği ültimatomdan ve haftalarca süren hükümet bunalımından sonra, Mehmed Hasan Haciniski 26 Nisan'da ilgili koalisyon partilerinin onayıyla ve parlamento tarafından yetkilendirildi.

Haciniski, Bolşeviklerden Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü tanıma güvencesini almayı ve bir kurtuluş savaşı vermekte olan Türkiye'yle devrimci Rusya arasında her iki tarafa dost bir hükümet kurmayı planlamıştı. Daha önce kuzey sınırını bekleyen ordunun önemli bir kesimi Karabağ ve Kazah cephelerine sevk edildiğinden, 11. Kızıl Rus Ordusu'nun altmış bin kişilik askeri sınırı geçti. İki saat kadar süren bir çarpışma sonunda, Rus Ordusu duruma egemen olarak ülkeye girdi ve Bakû'ye doğru yol aldı.

Akşama doğru, Bakû'de bulunan Osmanlı ordu kalıntısı subaylarından oluşan Yardım Alayı'nın, yine bu subaylarca yönetilen zırhlı otomobillerin ve filoda görevli Osmanlı subayların bir kesiminin Bolşeviklerden yana oldukları açıklandı. Çünkü Bolşeviklere göre, Rus Ordusu Bakû'ye girmeyecek, doğru Anadolu Kurtuluş savaşçılarının yardımına gidecek, Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü her türlü saldırıdan koruyacak, ordusuna dokunmayacak, siyasi partiler özgürlüklerini yitirmeyecekler, devlet ileri gelenleri, hükümet ve parlamento üyelerinden kimse siyasal suçlamayla tutuklanmayacak ve özgürce toplanacak olan Azerbaycan Şuraları hükümetin yönetim biçimini saptayacaktı.

Bunca vaat yetmiyormuş gibi, ayrıca halkın güvenini kazanmış olan ve kısa süre önce bir kurtarıcı olarak karşılarına çıkan Osmanlı ileri gelenleri de şöyle diyorlardı:

"Gelen Kızıl Ordu'nun komutanı, Necati Bey adlı bir Türk Paşasıdır. Bu ordunun birlikleri arasında Türk savaş esirlerinden oluşan alaylar var. Birçok birlik Volga boyu Türklerinden düzenlenmiş. Bu ordu ölüm kalım savaşı içinde bulunan Anadolu'nun yardımına koşuyor, öyleyse bu harekete karşı gelmek Türkiye'nin kurtuluşunu köstekleyecek bir olgu olabilir ki, büyük Türklük ve İslamlık bakımından bu bir ihanettir!"

Tarihsel aldatmaca.

* * *

Daha dört gün önce Harp Okulu'ndan üsteğmen olarak mezun olmuştu. Bunu kutlamak için arkadaşlarıyla o geceyi seçmişlerdi, yirmi yaşında yirmi kadar genç. Yediler içtiler, doyasıya türküler söylediler ve gecenin geç vaktinde evine dönen Ejder Babazade, anasını merak içinde onu beklerken buldu.

"Muhtar amcan, seni birkaç kez aradı," dedi anası telaşla.

Gece aysız, yıldızsız... Gece derin dipsiz, sıkıntılı. Buldu amcası Muhtar'ı. Tıknaz bir adamdı, gür sesli, dingin ağırbaşlı.

"Yeğenim," diye söze başladı amca. Bu kez sesi titrekti, yutkundu, yutkundu, ama söyleyecekleri boğazında düğümlenmiş gibiydi. Ağır aksak anlattı. Her şey bitmişti.

Yakından geçen bir faytona atladı Ejder, "Harp Okulu'na," diye bağırdı. Sesi bir tuhaf çıkmıştı boğazından.

Faytoncu, "Orası Ermeni mahallesi, gidemem!" dedi, direndi.

"Gidersin," dedi Ejder, parasını ödedi, *naganı* sırtına dayadı, şakası yoktu, vururdu.

Amcasına göre Osmanlı'nın Yardım Alayı'nın ihanetine uğramışlardı. "İhanete uğradık, ihanete uğradık," diye sayıklıyordu içinden durmadan.

Parlamentonun önünden geçtiler. Toplantı salonunun ışıkları açıktı. Kapıda Rus bayraklı, siyah bir otomobil. Yüreği patlarcasına çarpıyor. Yanakları gözyaşından ıslak.

Okula vardılar. Nöbetçi subay Teğmen Hüseyin Vezirov uyuyordu. Uyandırdı ve okul komutanı General Konstantin Davidoviç Çiheidze'yle görüşmek istediğini söyledi.

Odadan çıkıyorlardı ki, elinde büyükçe kapalı balmumlu bir zarfla, V. Piyade Bakû Alayı'ndan Teğmen Mutallib önlerini kesti. Yavaş bir sesle, "General için," dedi.

"Demek doğruymuş."

"Parlamentoda çok tartışmalı bir toplantı yaşandı. Mehmed Emin Resulzade, Kızıl Rus Ordusu'nun ülkeye girmesine şiddetle karşı çıktı, General Aliağa Şıhliniski üstüne yürüdü, onu ölümle tehdit etti..."

Teğmen Mutallib konuşamıyordu üzüntüsünden, ağlamaklıydı.

General mektubu metanetle okudu. Sonra Üsteğmen Ejder Babazade'yi dinledi, ihanete uğradıklarını öğrendi. Hemen, *"Silah başına!"* buyruğu verildi. Teğmen Mutallib gönderildi. Ejder alıkondu.

Okulda subaylardan kimse olmadığından çavuşlar görevlendirildi. İki *Maksim* ve bir *Hoçkis* makineli tüfeği, binanın damına kuzey ve doğu yanlarına yerleştirildi.

Sabah hava aydınlanınca, yeni mezunlar da büyük bir telaşla okula gelmeye başladılar.

Üsteğmer Ejder Babazade, General Çıheidze'nin odasında üzüntüden bitkin, onu dinliyordu. Komutan sigara tuttu, almaktan çekindiyse de ısrar etti ve Ejder aldı.

"Çok tehlikeli bir görev, biliyor musun? Çok tehlikeli. Yoksa başka birisine mi versem? Yerlisin, çabuk tanınırsın, ondan korkuyorum." Üsteğmen'in her halinden buyrukları kesinlikle yerine getirebileceği belliydi, çaresiz anlattı General:

"Ne pahasına olursa olsun Harbiye Nazırı Orgeneral Samet Mehmandarov'la temasa geçmek gerekir. Kendisine hepimizin son damla kanımıza dek düşmana karşı çarpışmaya hazır olduğumuzu arz edecek, subaylarımızın apoleti hakkında emirlerini beklediğimizi açıklayacaksın!"

Ejder aldığı emri askerce yineledi ve generalin isteğiyle yanına güvendiği bir subay arkadaşını, Teğmen Mustafa Hüseyinhanlı'yı aldı. Arkadaşı durumu öğrenince ikircimsiz kabul etti. Sivil giyinmeleri gerekirdi. Rus kapıcının deri ceketini Ejder, İranlı temizlikçininkini de Mustafa giydi ve birlikte General'e göründüler. Beğendi komutan giyimlerini, ayrıca uyararak, "Aman silah taşımayın!" dedi, "Sizden kuşkulanırlarsa linç ederler."

"Haklısınız, ama silahsız da kendimizi güvencede hissedemeyiz..."

Çaresiz, kabul etti General Çıheidze.

Okul ile Harbiye Nezareti ve Genelkurmay binaları arası yakın değil. Epeyce yürüdüler. Yol boyunca çoğu silahlı kalabalığın içinden geçtiler, ite kaka ilerlediler, bu arada birkaç kez terslendiler, ama ses çıkarmamalıydılar. Ermeni mahallesiydi burası...

Genelkurmay binasının önünde silahlı ve göğüslerinde Kızıl Yıldız rozetleri olan Rus ve Ermeniler kaynaşmaktaydı. Nizamiyede askerlerin dışında parti görevlileri de nöbetteydi. İçeriye girebilmeleri büyük bir sorundu. Mustafa daha atılgan-

dı, bir sorun çıkarmasın diye Ejder tarafından durmadan dizginleniyordu. Rastlantı sonucu kapıda bir tanıdık çıktı karşılarına, çavuş Nasrullah Ahundzade. Çavuş onları içeri aldırdı. Ama içerdeki subaylar üzerlerine üşüştü. Silahlıydılar. Kimlik saptaması için kaleme alındılar, sivil giyimleri kuşku uyandırmıştı. Neyse ki sonurda General İbrahimağa Vekilov'la baş başa kalabildiler. Açıklamalarını yaptılar ve Harbiye Nazırı Orgeneral Samed Mehmandarov'la telefon bağlantısı kuruldu.

Nazır, gelen subayların kimliğini öğrendikten sonra, "General Konstantin Davidoviç Çıheidze'ye selamlarımı söyleyin," dedi. "Harbiye Nazırı kaldığım sürece Azerbaycan Ulusal Ordusu'nda hiçbir değişiklik olmayacağını da ekleyin." Buyruğu, usulü gereğince Ejder Babazade yineledi, sevinçliydi. Nazır ekledi, "Yarım saat sonra orada olacağım, beni bekleyin."

"Başüstüne!"

Subaylar sevinçten kucaklaştı. Orduları dağıtılmayacaktı.

Harbiye Nazırı'nı saatlerce beklediler, gelmeyince Okul'a döndüler. Okul sessizlik içindeydi. İçtima vardı. General Aliağa Şıhliniski, omuzunda apoletleri, mezunları kutluyor, öğrenci ve subaylara durum açıklaması yapıyordu. General Hamid Gaydabaşi ve General İbrahimağa Yusufoğlu apoletleri sökük olarak bir kenarda, anlatılanları onaylamaz bir durumda, üzgün başları önünde duruyorlardı. Sonuna yetişmişlerdi.

"Gelen düşman değil, kardeş Kızıl Ordu'dur. Burada kalmayacak, Anadolu'yu Yunan ve İngiliz emperyalistlerinden kurtarmaya gidecektir," diye bitirdi sözlerini General Şıhliniski... Öğrenci ve subaylar sıralarını terk ederek her biri başka bir yana, ne yapacaklarını bilmeden dağıldılar.

* * *

Aynı gün, yani Cumhuriyet hükümetinin düştüğü günün akşamı, Mirza Bala'yla Abdulvahap, Mehmed Emin Resulzade'nin evinde buluştular. Durumu görüştüler. Resulzade'nin önerisi üzerine Müsavat Partisi'nin gizli genel merkezini kur-

maya ve bağımsızlık yeniden elde edilinceye dek tüm ulusal güçleri seferber etmeye karar verdiler. Hazin bir ayrılıştan sonra Mehmed Sadık Hulusi ve Mehmed Hasan Baharlı'yı da aralarına alarak, Cafer Cabarlı'nın kent dışındaki evine gidildi, beş kişiden oluşan genel merkezi kuruldu. Mirza Bala oybirliğiyle başkan seçildi.

Mehmed Emin Resulzade şehri ve ülkeyi terk etmek niyetinde değildi. Oysa istilanın ilk gününden başlayarak 11. Ordu'nun "Osobıy Otdel"i (Özel İzleme Kolu) kentin her tarafında genel tutuklamalara başlamıştı. Eski vekiller, valiler, mebuslar, subaylar, parti ve güvenlik görevlileri birer birer tutuklandılar. Parti Genel Merkezi bu durum karşısında özel ekipler kurarak tehlikede olanları korumaya aldı, gerekirse ülke dışına göndermeye çalıştı. Bu ekiplerden biri, Resulzade'yi Abbasgulu Kazımzade'yle birlikte Gürcistan'a kaçırmak üzere görevlendirildi. Bir süre Lahiç dağlarında saklandı Resulzade. Sonra oğlu Azer'in doğum haberini alınca sanki akan sular durdu, gizlendiği yer açığa çıktı ve yakalandı.

Kötü koşullarda hapsedilen Resulzade'nin durumu kısa sürede Bakû halkının isyanına neden olmuş olacak ki, Sovyet Azarbaycan'ın Devlet Başkanı Neriman Nerimanov'un gazetelerde yayınlanan resmi bildirisinde şöyle denildiği görüldü:

"Hükümetimiz Mehmed Emin Resulzade'yi taşrada başına gelebilecek her türlü kazadan korumak gayesiyle arkadaşlarıyla birlikte başkente getirmiş bulunuyor. Başkentte yaşamı güvence altındadır. Halkın bu konuda kaygı duymaması ve heyecana kapılmamasını öneririz."

Bu bildirinin tek nedeni, belki de o günlerde İran meşrutiyet hareketinde kendisiyle birlikte çalıştığı Haydar Emoğlu'nun Bakû ziyaretiydi.

Haydar, İran meşrutiyet hareketinde çok önemli rol oynamış, ünlü bir eylem adamıydı. "Bombacı" lakabıyla tanınırdı. Kacar sülalesinden Mehmed Ali Şah'ın başvekili, ünlü gerici Emin üd Devle'yi öldüren fedai Abbas'a bomba sağlayan oydu.

Bir terör elemanı ve devrimci olarak mücahitler üzerinde derin bir nüfuzu ve etkisi vardı... Resulzade'yle İran'da bulunduğu sürede iyi ilişkiler içindelerdi.

* * *

"Yoldaş Resulzade, beni izleyin!" Bunu söyleyen gardiyandı.

Akşama doğru, saat beş suları... Bu saatte götürülenler genellikle son yolculuklarına çıkardı, bu *harcanma* saatiydi.

Bir hüzündür çöktü. Hele Abbasgulu'da şafak attı, melül ve üzgün gözleriyle baktı Resulzade'ye, heyecanla kucaklaştılar. Belirsiz bir yolculuğa çıkılıyormuş gibi birbirlerinden ayrıldılar.

Abbasgulu Kazımzade titrek bir sesle iyilikler diliyordu.

"Merak etme, korkma, hiçbir şey olmayacak."

Önde gardiyan, arkada Resulzade, karanlık koridorları geçtiler. Bu yolu daha önce de geçmişti. Pankratov'a götürmüşlerdi onu, bir kurul tarafından sorguya çekilmişti. Anlaşılan yine aynı şey yinenelecekti.

Evet, aynı yere vardılar, iki hafta önce getirildiği oda. Girdi, odada masanın ardında ayakta duran Pankratov'un yanı başında, uzun boylu Kızıl Ordu üniformasında bir subay ona dikkatle bakıyordu.

Subay onu karşılamak için iki adım ilerledi, elini uzattı, "Yoldaş Resulzade, beni tanıdınız mı?" diye sordu, biraz ara verdi, sonra, "Stalin" dedi.

"Evet, tanıdım." O da sustu kısa bir süre ve ardından, "Koba!" dedi. Kuşkusuz susuşunda bir anlam saklıydı. O, Rus Sovyet komiseri Stalin'i değil, Gürcü devrimci Koba'yı tanıyordu aslında.

Stalin hemen Pankratov'a onları yalnız bırakmalarını söyledi ve Pankratov çıktıktan sonra, "Çetin mücadele günlerinde birlikteydik, şimdiyse karşıt saflarda," dedi.

"Dünya hali, her şey olabilir."

"Dosyanızı gördüm, durumunuz pek kötü."

Resulzade dik dik baktı Stalin'in gözlerinin içine ve "Müsavat Partili olarak işçiler, aydınlar gruplar halinde kurşuna dizilirken," dedi. "Bu partinin önderi olup da durumumun iyi olabileceğimi sanacak kadar saf değilim herhalde."

Stalin konuyu değiştirdi hemen.

"Ben buraya gelmişken bir rastlantı sonucu tutuklandığınızı öğrendim. Yalnız Dr. Neriman Nerimanov'a söyledim sizinle görüşeceğimi." Biraz duraksadı, sonra sürdürdü: "Buradakiler, yani yerli komünistler, sizden korkuyorlar. Kimisi bitirelim işini diyor, kimisi de yaşam boyu kapatalım... Ama ben ikisini de size uygun görmüyorum. Siz benim eski mücadele arkadaşımsınız. Görüşmemin tek nedeni de bu. Çar istibdatına karşı savaşınızı, sizin devrim hareketindeki rolünüzü ve öneminizi biliyorum. Siz ne öldürülecek, ne de yaşam boyu hapishanelerde çürütülecek bir insansınız. Bence özgür kalmalısınız; isterseniz burada kalır, isterseniz benimle birlikte Moskova'ya gelirsiniz. Ya da isterseniz dünyanın herhangi bir yerine gidebilirsiniz. Kısacası, özgürsünüz Mehmed Emin Resulzade... Düşünün, belki de bizimle işbirliği yapmak isteyebilirsiniz..."

Stalin'in "eski mücadele arkadaşlığı"ndan söz eden içten söyleşisine, Resulzade de aynı çizgide karşılık verdi:

"Gerçekleşen bunca olaydan sonra, *işbirliği* söz konusu olamaz tabii, yoldaş Koba."

"Haklısınız. Bizim yanlışımız Şaumiyan'ı karşınıza çıkarmamızdır."

Doğu Anadolu'da Büyük Ermenistan kurma sevdasıyla yola çıkan, Güney Kafkasya ülkelerinin kurduğu Seym Hükümeti'ni Sovyetler adına teslim alamayan, 1918 yılında Bakû'de kurduğu kısa ömürlü Komün'ün yerli Müslüman halkını soykırıma uğratan ve kırk bin kişinin vahşice öldürülmesinden tek başına Şaumiyan, mı suçluydu?

Resulzade'ye göre, "Sorun Şaumiyan'ın şahsında değil, 1918 Mart soykırımında da değil, sorun şu anda sizin burada olmanızda..."

Stalin, dikkatle baktı Resulzade'nin yüzüne, gözleri, "Niçin?" diye soruyordu.

"Çünkü Rus gücüyle kurulan proletarya diktatörlüğü, burada Rus egemenliğinin kurulmasından başka bir şey değildir... Şöyle örnekleyeyim, varsayalım Almanlar gelip Moskova'da bir Sovyet hükümeti kuruyorlar... Bu sizin benimsediğiniz bir hükümet olur mu?"

Şakaya boğdu Stalin.

"Bizden daha iyi bir uygulama yapar onlar..." dedi ve gülümsedi.

"Ama Rus halkı bu *daha iyi uygulamayı* nasıl karşılar? Ne dersiniz?" Stalin cevaplamadı, anlamlı bir bakışla geçiştirdi. Biraz düşündükten sonra, "Neyse," dedi. "Olanlar olmuş artık... Şimdi ne düşünüyorsunuz? Sadede gelelim."

Stalin'le olan söyleşi uzun saatleri doldurmuştu. Sonunda Mehmed Emin Resulzade, cevabını düşünüp vereceğini açıklayarak ayrıldı.

Parti Genel Merkezi, Resulzade'nin Moskova'ya gitmesini daha uygun buldu. Bir süre sonra Stalin, Resulzade'yi kendi treniyle Moskova'ya götürdü.

* * *

Sovyetler Birliği'nin başında bulunan Lenin, Rusya İmparatorluğu'nun esiri olan irili ufaklı tüm ulusların bundan böyle kendi devletlerini kurabileceklerini ve isterlerse Rusya'dan ayrılarak kendilerine özgü, bağımsız devletlerini kurabileceklerini ilan etmişti. Oysa bu şekilde kurulan Ulusal Azerbaycan Cumhuriyeti kısa bir süre sonra yeniden istila edilmekteydi.

İstila sürecinde önce olağanüstü ihtilal mahkemesi anlamına gelen, "Çerezviçayka" ceza makinesi çalışmaya başladı. Bilinen tüm aydınlar art arda yakalanıp zindanlara atıldı, kimisi

yok edildi. Kızıl kasırga devirmedik ulusal bir kurum, kesmedik bir şahsiyet bırakmadı. Bu arada, Cumhuriyet'in düşüşünden dört gün önce Harp Okulu'nu birincilikle bitiren Ejder Babazade ve arkadaşları Mailov Tiyatrosu'nda yapılacak toplantıya çağrıldılar... Aslında bu bir tuzaktı. Nitekim pusuya düşen tüm yeni mezun subaylar bu şekilde bir anda tutuklandı.

Uzun süren kimlik saptaması, deneme ve sınavlardan sonra yedi kişi alıkondu, bunlar başarı gösterenlerdi. Aralarında Ejder Babazade ve arkadaşı Surhay Hüseyinzade de vardı. Kalan yüzlerce genç subay Polonya sınırına, Kazan'a, Sibirya'ya ve Nargin adasına gönderildi.

Yedi başarılı subay önce Bakû'de eğitim gördü, ardından Ejder, Şeki'de açılan bir askeri okulda eğitilerek birliğiyle birlikte Bakû'ye sevkedildi, beş yüz neferlik süngülü askerle takviye edildikten sonra sefer hazırlığı başladı. Ne zaman ve nereye gidileceği bilinmiyordu...

"İran mı hedefimiz? Orada kurulan Sovyet Cumhuriyeti'ne omuz mu vereceğiz? Yoksa aylardan beri süren *Lenkeran ayaklanmasını* bastırmaya mı gidiyoruz. Lenkeran, düşen ulusal hükümetin yandaşı... Yani kendi safımızda olanlar..."

Durumu Müsavat'ın Genel Merkezi'ne, Mehmed Sadık Hulusi'ye iletti. Daha yola çıkmadan Bakû'yü, Ejder'i aradılar:

"Bize saldıracakmışsınız, ha? Ne düşünüyorsunuz?"

"Daha bilmiyorum. Belki de sizi geçip İran'a gireriz. Oradaki olayları biliyorsunuz. Ama bizi sizin üzerinize gönderirlerse, o zaman anlaşmalı olmalıyız. Çok önemli bir durum içindeyiz, atacağımız adımları daha önceden iyice hesaplamalıyız. Olaylar yalnız bugünün çerçevesiyle sınırlı değil. Devrimden beri Lenkeran birkaç kez el değiştirdi. Burasının coğrafi konumu yüzünden oldukça önemli sayılır. Güneyde hem bize, hem de Bolşeviklere düşman olan bir komşumuz var. Onlara güvenip herhangi bir karara varamayız, bu doğru olmaz. Kuşkusuz Lenkeran'ın yazgısı tüm ülkeninkiyle aynıdır. Ülkenin bağımsızlığı şimdilik askıya alınmıştır. Yani şimdilik bu durumu kabullenmeliyiz. Ne demek istediğim anlaşılıyor mu?"

Üç kişiydiler, birbirlerinin yüzüne baktılar, gözleri, "Sen anlat," diyordu. Ejder sürdürdü: "Ben size yenilebilirim. Sonuçta siz bağımsızlığınızı üç-beş gün daha sürdürürsünüz. Sonra benimkinden daha güçlü bir ordu yürür üzerinize, herkesi keserler, beşikteki bebelere dek. Taş üstünde taş bırakmazlar..."

En yaşlısı sordu:

"Peki, çözüm ne?"

"Bizi bir etekte, yarda ya da geçitte bastırın, sonra onların bize uyguladıkları soykırımın öcünü alın, içinize serin sular serpilsin, ama biçimsel olarak sizi ben yenmiş olayım, elimde kalanlarla hükümet konağını, garnizonu, postaneyi falan işgal edeyim, siz dağlara çekilin, izinizi yok edin."

Anlaştılar. 3 Mayıs günü Lenkeran Ulusal Hükümeti düştü. Kızıl Ordu çok zayiat verdiyse de zaferi kazanmış oldu. Ne var ki zaferin komutanı ortada yoktu. Adı, yitenlerin listesine girdi.

On, on beş gün sonra, haziran ayının ortalarında, bir sabah erken saatlerde Şah Sefi türbesinde Şahseven aşiretinden birisi yaklaştı ona.

"Malik Eşter sen misin?" diye sordu.

Ejder, ayrımında olmadan elini tabancasına götürdü, sonra, "Ne olacak, benim!" diye karşılık verdi.

"Eşyan?.. Çantan falan?.."

"Yok."

"Atın da yoktur senin, Tanrı bilir... Çok da gençmişsin."

"Uzun ettin ha, sen kimsin?"

"Ben Cövzi, Şahseven'im. Beni Neci gönderdi."

"Kim?"

"Necefgulu Han! Başımız!" Ejder'i bir güzel süzdü baştan aşağı. Gözleri çizmelerinde kaldı.

"Benim Alman potinlerim var..."

"İyi, oyalanmayalım, çıkalım yola."

"Atın yok senin."

"Senin de yok."

"Bilemedin, benim atım nalbantta. Şimdi uğrar alırız. Sen söyle bakalım, paran var mı?"

"Ne yapacaksın paramı?"

"At alırdın."

"Yok param, hadi yürü."

Birlikte kente doğru yürüdüler. Nalbanta geldiler. Körük basıyordu.

"Ha, geldin mi Cövzi?"

"Geldim, geldim. Bitirdin mi? Ellerine sağlık."

"Neci'ye selam söyle, göresim geldi, de kendisine, hadi yolun açık olsun."

Kentten çıktılar hemen. Yolda da bir süre atının yanında yürüdü Cövzi, yeni nala alıştırıyordu atı, sonra birden atın beline sıçradı, iyice yerleştikten sonra elini Ejder'e uzattı, tuttuğu gibi terkine aldı. Üç saat kadar at üstünde gittiler. Gittikleri yolu belleğinde tutmaya çalışıyordu Ejder. Önce bir süre şose yolun kenarında gitmişlerdi, sonra sola sapıp, iki yüksek tepenin arasından geçtiler. Giderek tırmanıyorlardı. Zaman zaman küçük derelere rastlıyorlardı...

Dereler aşağıda bir yerlerde birleşiyor herhalde, diye düşündü Ejder. Sonra da Karasu denen çaya... Evet, Karasu, dereleri birer birer toplar götürür, Aras'a döker. Aras, ülkesinde Selyan'da Kür'le birleşir, Hazer'e dökülür. Acaba görebilecek miydi bir daha Hazer'i, ülkesini, anasını babasını?

Ne işi vardı buralarda?

At üstünde rahat değildi, ayakları açıktaydı, indi atın terkinden, ovdu bacaklarını, uyuşmuştu. Yürümeye başladı atın ardında.

"Bütün buralar sizin mi?"

"Hayır, bizim topraklar daha yukarıda. Eskiden çok genişmiş otlaklarımız. Şimdi Ruslar sokmuyorlar bizi eski otlaklarımıza." Derince bir yarın kıyısından geçtiler... Güneş altında parlayan pırıl pırıl kayaları tırmandılar, kayalar bitince yine düz bir ovada bir saat kadar gittiler. Ejder solda bir zirve gösterdi.

"Savalan mı?"

"Evet, üstüne bastın... Yoksa sen subay mısın?"

"Karasu, sağda olmalı, şöyle uzanıp gitmeli... Öyle mi?"

"Subaysın sen. Mola verelim, şurada bir pınar var." İndi atından Cövzi. Ejder pınarda uzun uzun ellerini yıkadı, su içti kana kana, yüzünü, ense kökünü yıkadı, Cövzi atın terini sildi, suvardı... Sonra elini yüzünü yıkadı, su içti.

"Acıktın mı?"

"Hayır, acıkmadım."

"Acıkmışsın, acıkmışsın. Gelirken bacım azığımı hazırladı... Şurda olacak. Aha, otur şöyle. Bakalım neler var..."

Açtı bohçasını, lavaş var, peynirle. Yediler.

Pınarın çevresinde birkaç ağaç yapılarının arasında sayısız sarı kelebekler. Hiç bu kadar kelebeği bir arada görmemişti... İlk kez doğayla bu kadar yakındı.... Cır cır böceklerinin sesi ona bunu hatırlatmıştı. Doğanın bu sevimli görünümü gerginliğini gidermişti. Sormaktan çekindiği soruyu sordu birden.

"Daha yolumuz çok mu?"

"Ne o, yoruldun mu?"

Biliyordu, Cövzi'nin ukalalık yapacağını. Sorusunu yineledi:

"Daha yolumuz çok mu?" Bu kez sözcüklerin üstüne basarak sormuştu.

"Çok değil, bir süre daha gideceğiz. Hava kararmadan varmalıyız. Geceyi açıkta geçirmemiz tehlikeli olabilir. Öyle ya, ne bileceksin, bir görürsün İngilizler gelir, bir Ruslar. Osmanlılar da gelir oldu, arada bir. Onlar bizim dilde konuşur... Sen kimlerden kaçıyorsun?"

"Kaçmıyorum ben!"

"Kaçıyorsun, kaçıyorsun!"

Topladı azık bohçasını, eyerin arkasındaki hurça soktu, atladı atın beline, yine elini Ejder'e uzattı. Ejder binmedi.

"Yürürüm ben."

Yarım saat sonra bir ormana daldılar, önce fazla sık değildi orman. Cövzi at üstünde, sözleri anlaşılmaz bir türkü tutturdu, sonra sıklaştı orman, dallar çarpmaya başladı Cözvi'ye, attan indi.

"Anlamıyorum, ne atın var, ne paran, Tanrı bilir silahın da yoktur." Baktı Ejder'in gözünün içine. Bir tepki göstermedi Ejder. Önce parasını sorgulamıştı, şimdi silahını... Bu adam onu soymak mı istiyor acaba?

"Sen kendi işine bak!" Sesi biraz sert çıkmıştı.

"Yoo, yanlış anlama, demem o ki yürekli bir adamsın, vesselam! Böyle bir yola çıkıyorsun, tedbirsiz. Demek kendine güvenin çok..."

Bu adamı nasıl yanıtlamalı bilmiyordu, aslında hiçbir şey bilmiyordu, bu adamın kim olduğunu, onu nereye götürdüğünü.

"Korkmuyorum."

Bu kez yumuşak ve yavaş söylemişti. Evet, korkmuyordu ama kaygılıydı. Birkaç pınara rastladılar ormanda. Cözvi ancak birinde durdu ve "Bu pınarın suyu şifalı," dedi. "Bin bir derde devadır... Sen de iç." Matarasını doldurmaya çalıştı ve ekledi: "İstediler, Yasemin istedi, onun için..."

Belki de Yasemin kim diye sormasını bekliyordu, ama Ejder sormadı. Çok yorulmuş ve yaptığı işin doğruluğundan kuşkulanmıştı...

"Sen de iç!"

Ya bu adam Şahseven aşiretinden değilse? Ya bu adam Kızılların adamıysa?.. Onu götürüp Ruslara teslim edecekse?.. Ruslar da Lenkeran savaşının hesabını sorarlarsa?.. Ah, benim akılsız kafam, nasıl da kuzu kuzu düştüm adamın önüne, ta buralara kadar geldim... Yapılır iş mi bu?

Hayır, boşuna kaygılanıyorum. Bu adamda bir terslik olsaydı şimdiye dek kendini göstermişti. Sonra onun tüfeği omzunda; bana doğrultmak istediğinde ben onu çoktan vurmuş olurum. Benim tabancam hemen elimin altında.

Yeleğinin cebinden saatini çıkarıp baktı. Dört saatten beri yoldaydı. Dört saatten beri bu adamla birlikteydi. "Sık dişini, az kaldı," dedi kendi kendine.

Yeni bir derenin kıyısındaydılar. Cözvi uzattı elini, "Atla," dedi, "Derindir bu...." Atladı Ejder. Cözvi sürdürdü, "Yokuş bitti mi, genişçe bir düzlük var, yayla. Bizim yaylamız. Bizim buraya bizden olmayan kimse ulaşamaz. Dört bir yanda gözcülerimiz var. Şimdi geldiğimizin haberi gitmiştir Neci'ye."

Yaylaya gelince hava iyice karardı ve serinledi. Alacakaranlıkta atın yanında heyecanla yürüyordu ki, birden yolunu idare lambalı adamlar kesti, çevrelediler onu. Cözvi güvence verince birlikte köye girdiler, dar ve eğri büğrü bir iki sokağı geçtikten sonra, kapısı açık bir avlunun önünde durdular. Kapının ağzında uzun boylu, geniş omuzlu, kalın kaşlı, kalın bıyıklı bir adam duruyordu; elini uzatarak Ejder'in elini tutup sıktı ve kendine çekti, iki omzundan öptü,

"Gir içeri, gir kardeşim. Evimi kendi evin bil..."

Avlu küçüktü, üç dört basamaklı merdivenden sonra geniş bir ayvan, arkasında odalar. Eğilip çizmelerini çıkardı Ejder, çoraplarını da. Öyle girdi içeri.

"Çocuklar su ısıttı, bir güzel yıka, elini yüzünü..."

Ejder ayaklarını da yıkadı. Hemen sofraya oturdular. Sekiz kişi. Necefgulu birer birer adlarını saydı: Yunsurpaşa, Kocabey, Bendali, Polad, Nazarali ve Novruz. Ejder hepsine saygıyla baktı. Hiç konuşulmadı.

Ortada bir lenger tepeleme pilav, çevresinde küçük porselen kâselerde etli sebzeli, bol yağlı, *huruşt* genel adıyla bilinen pilavın katıkları, sonra büyük kayık tabaklarda göverti. Herkesin kendi tabağı yoktu ama kaşığı vardı. Tek sorun, ötekiler gibi yerde bağdaş kurmamaktı. Alışık değildi buna Ejder. Neyse, yenildi tıka basa. Ancak herkes bitirince, Necefgulu Han, "Konuğumuz uzun yoldan geldi. Dinlensin bu gece, yarın sabah görüşür, tanışırız. Hadi, hepinize afiyet olsun, güle güle," dedi.

İkisi başbaşa kalınca, sesini alçaltabildikçe alçalttı ve Ejder'e sokuldu.

"Bana doğru söyle, neden buradasın?"

"Güvenebilir miyim?"

"Kesinlikle!"

"Beni satmayacağınıza nasıl inanayım?"

"Bana inanmayacaktın, neden bunca yol teptin?"

"Sana inanmak için geldim. Eğer inandırabilirsen, birlikte çalışırız."

"Sağlam adammışsın! Sevdim seni. Kan kardeşi olalım, o zaman sorun kalmaz, ihanet edemeyiz birbirimize."

"Olalım! Nasıl olunuyor kan kardeşi?"

"Dur hele... Önce söyle bakalım, bizim hakkımızda ne biliyorsun?"

"Herkesin bildiğini..."

"Herkes ne biliyor? Bizi Şah'ın kölesi sanıyorlar... Halt ediyorlar. O eskidendi. Şimdi kimsenin kölesi değiliz. Üstelik biz gerçek Seyid'iz, Ali evladıyız. Safaviler onun için bize yaklaştı. Onun için Şah Abbas birbirinden ayrılan ailelerimizi yan yana getirdi, bize Şahseven adını verdi. Şahseven, şahın sevdiği demektir, şahı seven demek değildir. Neyse, Safavilerin dönemi kapanınca biz sıyrıldık Şah sevgisinden, artık kimse için savaşmıyoruz. Kendi yararlarımız uğruna dövüşüyoruz. Muğan, Erdebil, Gazvin ve çevresi bizden sorulur... Tek kusurumuz, bizden her ailenin başıboşluğudur. Biz Alarlılar en güçlüleriyiz. Dursunhocalılar, Mestalibeyliler, Zergerliler, Guzatlılar, İnanlılar... Daha sayayım mı? Var oğlu var... Ama bugün sözü geçen bir biz varız. İki de düşmanımız var; kuzeyde Ruslar, güneyde Şah. Ruslar topraklarımızı elimizden aldı, ant içtik, kanımızın son damlasına dek savaşacağız. Şah da silahlarımızı elimizden almak ister, hayır, esir ettirmeyeceğiz kendimizi. Bu kadar! Şimdi sen anlat!"

"Azerbaycan Müsavat Partisi üyesiydim. Ruslar ulusal devletimizi yıktılar, partimiz yeraltı çalışmasına geçti. Ben ulusal

ordumuza yeni katılan bir üsteğmenim. Kızıl Ordu'ya aldılar beni, sonra da Lenkeran'a tenkile gönderilen ordunun başına getirdiler. Görevimi Lenkeran'lılarla danışıklı yaptım, yani Lenkeran'ı Kızıl Ordu adına teslim aldım ama Rus askerlerini de onlara kırdırdım. Olayın üstü açılsa keserler beni. Müsavat Partisi size sığınmamı uygun buldu. Yalnız benim gayem saklanmak değil, sizin içinizde savaşımı sürdürmek istiyorum. Bir üsteğmen olarak size yararlı olabileceğimi sanıyorum."

Necefgulu kalktı ayağa, Ejder de kalktı, kucaklaştılar. İki tanık çağırdı Necefgulu Han, Cövzi ile Sultan Mecid. Tanıkların huzurunda ikisi de bileklerini kesti, her biri ötekinin kanını emdi ve sonra Kuran'a el bastılar... Tanıklar ikisini de kutladı.

* * *

"Sonunda isteğimize ulaştık... Sonunda İran'da, şimdilik Gilan'da, yakın bir gelecekte tüm İran'da Sovyet Cumhuriyeti kurmuş olacağız. Bu zaferin kahramanlarından biri de kuşkusuz Esadullah Ahundov'dur," dedi Sergo Orconokidze, kadehini kaldırarak. Herkes ayağa kalktı, gönül borcu ve sevinçle bakıyorlardı Esadullah'a. Sergo sürdürdü, "Bugüne dek illegal bir şekilde, perde paravan arkasında gittiğimiz Enzeli'ye bu kez göğsümüzü kabartarak, resmi görevli olarak gideceğiz. Önce Esadullah Ahundov atandı tüm ticari işlerimizin temsilcisi olarak. Onun geçmiş görevlerindeki başarılarını överken, gelecekteki görevinde de başarılar dilerim..."

Kadehler dikildikten, sağlığa söylevler verildikten sonra toplantı bitti. Orconikidze, Esadullah ile baş başa kaldı.

"Dikkat edeceğin üç kişi var. Haydar Emioğlu, Şeyh Mehemmed Hiyabani ve Mirza Küçük Han. Bunlar hakkında hazırlattığım dosyaları iyice incele. Onlar isteyecek olursa görüş, ilk adımı sen atma, dikkatli ol. Ayrıca ticaret konusunda, neleri alıp vereceğimiz hakkında gerekli bilgiler şu numarasız dosyadadır. Alışveriş şartname örnekleri ve benzeri... Ha, biz orada bir banka, bir noter, bir de sigorta kurumu açıyoruz. Eşgü-

dümlü çalışılacak. Gitmeden önce birkaç kez müsteşarlarla görüşeceksin. Şimdilik bu kadar, aman kendine iyi bak."

İran zaferine fazla sevinememişti. Vücudunun her tarafında dayanılmaz ağrılar vardı, zaman zaman gözleri kararıyor, başı dönüyordu.

Sıcak bir banyodan sonra Marina iyice ovdu ağrıyan kaslarını. Ayaklarının yaralarını temizledi, ilaçladı. Ayak parmaklarının morluğu biraz daha çoğalmış mıydı? Korka korka bakıyordu Marina parmaklarına. Marina durumu doktora telefonla anlattı. Doktor, Avrupa'dan getirilen bir merhemden söz etti, hemen birileriyle göndereceğini ekledi. Sevindi kızcağız, biraz açıldı.

"Ne, yine mi yolculuk? Kim bakacak orada onun perhizine, yaralarına?"

"Ben... Ben de gidiyorum, tüm aile gidiyoruz. Geniş bahçeli, çok güzel, büyük bir evi var orada. Çok iç açıcı..."

"Nereden biliyorsun?"

"Geçen sefer gitmiştim ya."

"İyi iyi, buna çok sevindim. Kimse senin kadar iyi bakmaz ona. Senin bakımına da çok ihtiyacı var. Çağır, onunla da konuşayım."

Esadullah'ın Dr. Mesropiyan'a anlatacağı fazla bir şey yoktu, sağlık öğütlerden de bıkmıştı biraz.

"Selam, doktor. Nasılsın?.. Ne olsun, bildiğin gibi..."

"Marina'yı götürdüğünüze inan çok sevindim. Çok olumlu bir çözüm. Bak, şimdi onun bakımı olmasaydı... Haydi neyse... Yolun açık olsun. Bir terslik olursa haberim olsun. Tel çektir, hemen atlar gelirim."

"Peki, sağol doktor."

Esadullah telefonu kapatınca Marina'ya döndü.

"Yavrum, not et, bir de göz doktoruna görüneyim, bu gözlükler artık bir şeye yaramıyor. Oysa okumam gereken yığınla dosya var. Okumakta çok zorluk çekiyorum."

"Ben okur, anlatırım."

"Sağol, yavrum. İyi fikir... Biliyor musun bazen, bazen değil, bunu her zaman kendime söylerim, sana rastlamam ne büyük bir şans... Şans sözcüğünü sevmiyorum, ne güzel bir olanak. Ama hastalıklı yanımla söylemiyorum, sağlam yanlarımla... Şaşılacak kadar yakınımdasın, ne bileyim, yakınımda değil, belki de varlığımın içindesin."

Marina Pavlovna buğulanan gözlerini saklayacak yer arıyordu, sevinçli miydi, üzgün mü?

"Yoo, sıkılma, geçelim çalışma odasına, dosyaları bir karıştır."

Oturma odasına, geçtiler.

"Bunda, bu üzerinde 1 rakamı olan dosyada İran Devrimi (1905-1911) ele alınmış. Aslında bildiklerimiz birçok kez gazete ve dergilerde yayınlananlar. Özetle, 1905 yılının Aralık ayında başlar ayaklanmalar, tüm büyük kentleri sarar. Tahran, Tebriz, Kirman, Şiraz ve Meşhed. Ama faaliyet merkezi her zaman Tebriz'dir. Ulusal burjuvazi, din adamları, işçiler ve köylüler, herkes katılmış hemen hemen...

"Önce Tebriz'de Sosyal Demokrat dernekler kurulmuş, 1906 yılında Şah egemenliğini kısıtlayan anayasayı ka..."

"Sen İran Devrimi'ni geç, yani bu dosyayı kapa. Bunda bilmediğimiz bir husus olduğunu sanmıyorum. Sonunda bir kez daha göz atarız."

"Peki, 2 numaralı dosya, Gilan Sovyet Cumhuriyeti, Haydar Emioğlu ve Mirza Küçük Han."

"Ha, bu da kalsın şimdi, en sonunda okuruz. Öbür dosyada ne var?"

"Öbür dosyada, 3 numaralı dosyada, Şeyh Mohammed Hiyabani, Tebriz isyanı, Azadistan Cumhuriyeti."

"Tamam, dinliyorum."

"Bu Şeyh, 1879 ya da 1880 yılında Tebriz'de doğmuş. İran Devrimi hareketlerine katılmış. İran parlamentosunda milletvekilliği yapmış. Devrim başarısızlıkla sonuçlanınca Tebriz'den ayrılmış, gezmiş dolaşmış. Bakû ve Tiflis'e uğramış.

1914 yılında gizlice Tebriz'e dönmüş. Demokrat Partisi'nin çalışmalarına katılmış, daha doğrusu çalışma alanını genişletmiş. 1917 yılında halkın Rus askerleriyle kaynaşmasını sağlamış..."

"Burasını anlamadım, nasıl yapmış bu işi?"

"Bilmiyorum, ayrıntı yok. Sürdüreyim mi?"

"Evet, evet, lütfen."

"Aynı yıl Demokrat Partisi'nin başına geçmiş. Osmanlı işgaline karşı çete kurup savaşmış... Yakalanmış, Kars'ta hapsedilmiş. Çıktıktan sonra yine devrimci faaliyetini sürdürmüş. 1920 yılında Tebriz'de büyük bir ayaklanmaya önderlik etmiş. Ayaklanmanın itici gücü, işçiler, yoksullar, esnaf ve sanatkârlar... Hedef, gerici devlet politikası ve emperyalizm.

"İsyana aydınlar, liberal toprak sahipleri ve tüccar, orta ve küçük din adamları da katılmış.

"İsyan 6 Nisan'da başlamış, Tebriz'de devlet daireleri işgal edilmiş. Merağa, Hoy, Erdebil ve başka kentlerde isyancılar her şeye egemen olmuşlar. 'Azadistan' adında bir Cumhuriyet kurmuşlar. Kısa sürede ekonomi, eğtim, sağlık ve kısmen zirai alanda iyileştirmelere girişmişler.

"Tebriz isyanının gayesi, şahlık sistemini yıkmak, tüm İran'da demokratik burjuva cumhuriyetini kurdurmak ve Güney Azerbaycan'a da bu cumhuriyet içinde özerklik verilmesiymiş, ayrıca Sovyetler Birliği'yle dostluk..."

"Anlaşılan şeyhimiz Azadistan'ın başında halen yönetimini sürdürüyor. Onunla görüşmeli. Çok güzel özetliyorsun. Yorulmadın ya?.. Öyleyse öteki dosyalara geçelim."

"Dur, bir çay yapıp getireyim."

"İnsanı çoğun küçük şeyler mutlandırabiliyor," diye düşündü Esadullah. "Mutluluk bu kadar kolay yaratılabiliyorsa, neden insanlar mutluluğu erişilmez sayar? O mutlu mu şimdi? Bunca hastalığa, bunca sıkıntıya, acıya karşın?"

Marina girdi, elinde tepsi, tepside Gence işi, top gibi yuvarlak nakışlı porselen çaydanlık ve iki fincan, küçük bir tabakta dut kurusu.

Sürdürdü düşüncelerini Esadullah. "Evet, her şeye karşın, oldukça..."

"Öteki dosya, öteki dosya en kalını, Gilan Sovyet Cumhuriyeti, Haydar Emioğlu, Mirza Küçük Han..."

Dosyayı masanın üstüne bıraktı, fincanlara çay doldurdu. Soğumaması için çaydanlığın üzerine bir peçete örttü. İkisi de çaylarından birer yudum içtikten sonra Marina dosyayı eline alarak karıştırdı, kimi yerlerine göz gezdirerek anlatmaya başladı.

"İngilizler Güney Kafkasya'da dikiş tutturamayınca ve Azerbaycan'da Sovyet egemenliği kurulunca, 4 Haziran 1920'de Mücahitler Reşt'e girerek tüm Gilan eyaletinde Sovyet Cumhuriyeti'ni kurduklarını ilan etmişler. Geçici devrim hükümetinde ticaret burjuvazisi, liberal toprak sahipleri bulunuyor... Mirza Küçük Han başkanlığında devrimci güçlerle bir ulusal cephe kurulmuş..."

"Bir dakika, bu adam, Mirza Küçük Han, İran Devrimi'ne katılmış mı?"

"Evet, katılmış, hem de önemli bir rol oynamış..."

"Oysa ben onun işbirliklikçi olduğunu biliyorum, bir süre İngilizlerle, bir süre de Almanlarla işbirliğinde bulunmuş."

"Öyle mi? Halen Gilan Sovyet Cumhuriyeti'nin başında bulunuyor. Ona çok dikkat etmeli... Evet, evet, söylediklerinin hepsi, var burada, ayrıntılarıyla... Geçiyorum. Burada en önemli kişi Haydar Emioğlu olmalı, ona Bombacı Haydar da derlermiş."

"Tanıdım şimdi onu, yüzyılın başlarında Bakû'deydi. Elektrik mühendisidir. Bakû elektrik şebekesinin yapımında çok emeği var."

"Evet, birtakım başka kentlerde de aynı işi yapmış... Şubat Devrimi'nden sonra Petrograd'a gitmiş, İran Devrimci Adalet Partisi'nin, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'yle ilişki kurdurmuş...

"O da İran Devrimi'ne katılmış, Settar Han'ın önerisiyle Hoy Valiliği'ne atanmış. Devrimin başarısızlığa uğraması karşısında Cenevre'ye gitmiş, orada Lenin Yoldaş'la görüşmüş, 1912'de, yani iki üç yıl sonra Anadolu'daymış, Osmanlıların yardımıyla İranlı, Arap ve zencilerin katılımıyla Bağdat'ta silahlı bir çete kurmuş ve İngilizlerle çatışmış. Şimdiyse Bakû'de. Doğu Halkları I. Kurultayı'na katılmak üzere gelmiş.

"Bu dosya çok kalabalık, birçok ayrıntı var. Yormayayım seni bunlarla, ben gece odamda hepsini okur, önemli ve gereklileri ayırır ya da özetler, not alırım. Olur mu?"

"Tabii ki olur. Çok yordum seni... Çok sağol."

Gerekli hazırlıklar tamamlandı. Ama bu kez Esadullah yalnız gidiyordu Enzeli'ye. Yalnız deyince, yapayalnız değil tabii. Sağlığının tek koruyucusu, çalışmalarının tek yardımcısı, yemesi, içmesi, hatta giyiminin tek düzenleyicisi Marina Pavlovna'yla birlikteydi.

Vapurda geçen geceyi Marina'nın dosyaları tarayarak ortaya çıkardığı ayrıntılar üzerinde söyleşerek geçirdiler. Yalnız o değil, bir çalışma planı hazırlandı, Gilan'da yapılacak tüm ticari ilişkiler için kurulacak kurumun ana çizgisi belirlendi. Politik çalışmalarda, özellikle Haydar Emioğlu'yla sağlam ilişkiler kurulması kararlaştırıldı.

Sabah güneşin doğmasıyla, vapur Enzeli limanına yaklaştığında Esadullah yorgundu, oysa Marina daha bir güzelleşmiş, daha bir gençleşmişti.

Enzeli krallar gibi karşıladı Esadullah Ahundov'u. İskelede önemli bir kalabalık vardı. Eski dostlar, geçici hükümetin ileri gelenleri, silahlı Mücahitler... Bunu hiç beklemiyordu. Sıkıldı, çok sıkıldı... Rahim Han Ralilov'u çekti yanına, "Nedir bu komedi?" diye sordu.

Halilov yanıtlamak isterken, küçük bir kız öğrenci bir demet çiçek sundu. Hükümetten bir bakan elini sıktı, ezberlediği cümleleri aralıksız sıraladı.

"Sayın Ahundov Esadullah; Cumhuriyetimizin en aziz konuğu, hoş geldiniz. Bağımsızlık, biz Gilek'lerin kuşaklar boyu arzulamış olduğu, yadsınmaz bir gerçektir. Bugünkü düzende sizin ne çok emeğiniz olduğu da hepimizin malumudur... Yürekten gelen sevgimizi kabul edin...."

Bakan sözlerini bitirir bitirmez Esadullah'la kucaklaştı, iskeledekiler de çılgınca alkışladılar, Marina'nın gözleri doldu. Esadullah şakınlığını atamamıştı üstünden.

Tören kısa sürdü. Eve yorgun geldiler. Halilov evin tüm ihtiyaçlarını sağlamıştı. Bir de hizmetçi tutmuştu. Bobi sevinçten şaşkın...

Kahvaltılar ayvanda yapılıyor. Bir defter yaprağı kadar ince lavaş, tuzsuz beyaz peynir, açık şekersiz çay, bir domates, bazen yumurta, bol çiçek, bol söyleşi, bol kıvanç, neşe... Öğlene kadar ziyaretçiler, öğlen yemek odasında kolalı beyaz örtülü masada bol yeşil salata, bol sebzeli, az etli, çok az yağlı, nişantasız yemek, bir defter yaprağı kadar ince lavaş, bir ekşi elma, öğleden sonra çalışmalar, yazışmalar. Akşam yine yemek odasında hafif bir şeyler, gece gazete, dergi, kitap ve satranç. Bobi'yle bahçede gezinti.

Bol yıldızlı bir ağustos akşamı Gilan Sovyet Cumhuriyeti'nin tüm önemli kentleri, İran ordusu ve İngiliz asker kalıntısı eski bir Çar subayının komutanlığında ansızın kuşatıldı, kuşatma bir hafta sürdü.

Kuşatmanın dördüncü günü birkaç tim kente sızıp geçici hükümetin üyelerini avladı. Aynı gece bahçenin eskimiş kapısını tüfek dipçiğiyle kıran askerler eve girdiler ve Esadullah'ı götürdüler. Esadullah zaten geleceklerini kestirmiş ve gereken önlemlerini almıştı. Önce Marina Pavlovna'yı Rus hastanesine göndermişti. Marina hastanede hemşire olarak çalışmaya başlamıştı. Kendisi giyinik olarak oturup beklemişti, gerekli eşyasını taşıyan çantası elinin altında. Bobi'yi de Halilov'a emanet etmişti.

Askerler üzerine çullandıklarında oldukça temkinliydi, hiç konuşmadı, çantasını eline alıp ayağa kalktı. Oysa askerler

vurmak için direnmesini, hatta saldırmasını bekliyorlardı. Yine de ite kaka, sürüklenerek garnizona götürüldü, bodrumdaki rutubetli hücrelerden birine kapatıldı, günlerce dövüldükten sonra bir gece, hareketi yürüten Albay Starosselski tarafından sorğuya çekildi. Saatlerce ağır koşullarda süren sorgulamada istenilen yanıtları vermeyince günlerce işkenceye tabi kılındı. İşkence de sonuçsuz kalınca idamına karar verildi.

Neyse ki Budu Midivani komutasındaki yardım alayı kuzeyden, Mirza Küçük Han'ın devrimci çeteleri güneyden, çarpışa çarpışa kente girmeyi başardılar ve karşı devrimciler kaçmak zorunda kaldılar. Böylece garnizon bodrumlarında idam edilmeyi bekleyen tutuklular özgürlüklerine kavuştu.

Garnizon avlusu ana baba günüydü. Kurtarma timinin yardımıyla bodrumlardan çıkarılan tutuklular yakınlarıyla kucaklaşmaktaydı. Durumu ağır olanlar sedyelere alınıyordu... Beklenen son tutuklu da bodrumdan çıktı, ama aralarında Esadullah yoktu. Onu arayan arkadaşları arasındaki Rahim Han Halilov'un yanında Marina da vardı, Esadullah'ı göremeyince koşarak merdivenleri indi. Karanlık, uzun koridor boyu koştu, bağırarak onu çağırdı. Hücrelerin kapılarını birer birer açtı, içeri girip karanlıkta el yordamıyla tabanı aradı ve sonunda bir hücrede, toprak zemin üzerine yatan birisini gördü... Bilinçsizdi...

Doğrudan hastaneye taşınan Esadullah gerçekten de ağır bir durumdaydı. Ancak hastanede iki ay yattıktan sonra kendine gelebildi.

* * *

Tren Bakû'den Moskova'ya doğru yola düşerken beş günlük yolları vardı, ancak her şehirde bir süre oyalanarak on beş günde gidildi.

Devlet Denetleme Komiseri, eski Koba, yeni Stalin, salon vagonda, ardında sekreterlik vagonunda Mehmed Emin Resulzade ve amcası oğlu Mehmed Ali'ye bir kompartıman ayrılmış,

sekreterin kompartımanı hemen onun bitişiğinde. Sekreter Berzneski eskiden Polonya'da bir kasabada yem fabrikasında çalışmış bir Yahudi. Karısı Rus aristokratlarından dul kalan bir kadın, kocasına sekreterliğinde yardımcı. Eski eşinden sekiz yaşında bir kızı var yanında. Öteki kompartımanda da eskiden Petersburg'da kunduraclık yapan, vagon kondüktörü, Davidov.

Uzun süren yolculuk boyu, Stalin sık sık Resulzade'leri yanına çağırır, ya da kendisi uğrar, söyleşirler, daha fazla anılarını anlatır. Sergo Orconikidze, Budu Midivani ve bir iki kişi daha bulunur söyleşilerde.

"Sürgünde, kuzeyde, Eskimolar arasında kaldım bir süre. Çay üzerindeki kalın buz tabakasında delik açıp balık avlarız. Bir yöntem geliştirdim, herkesten daha bol balık yakalıyorum. Başka her işlerini kolaylaştırıcı öğütlerde bulunuyorum, yaralarına merhem sürüyorum, ufak tefek hastalıklarında haplar, tozlar veriyorum, giderek gözlerinde önem kazandım. Beni kerametli, üstün insan falan sandılar. Bir gece hastalık numarasıyla genç bir kız geldi kulübeme. Yakınmalarının uyduruk olduğu apaçık ortadaydı. Gereksiz soyundu karşımda, bana dokunmaya çalıştı. İrkildiğimi görence amacının kötülük olmadığını söyledi, benim gibi bir bilgeden çocuk doğurmak istiyormuş meğer ki..."

"Eee, sonra? İstediği evladı doğurdu mu Eskimo kızı?"

"Yapmayın... Şakası bile hoş değil."

Sustu bir süre Stalin, ardından istemeye istemeye başka bir anıya geçti.

"Kısa bir süre önce bir idam kararı verdim, hem de partimize büyük hizmetleri olan birisi için... Dağıstanlı bir kızın ırzına geçmiş, en ağır bir şekilde cezalandırın dedim. Araya girenler oldu. Parti ileri gelenlerinden, yalvardılar, yakardılar... Kesinlikle olmaz dedim, halkın gözü önünde suçunu ilan edin ve kurşunlayın."

"Nasıl karşılandı?"
"Ben bilmez miyim? Müslüman halk bu konuda yapılacak bir hoşgörüyü kesenkes bağışlamaz. Hele Dağıstan'daki töreler, namus anlayışına saygı, yönetim saygınlığı bakımından önemlidir."
O gün bir başka önemli anı anlatmadı Stalin. Çocukluğu... Tiflis Meslek Okulu öğrenciliği, sosyalistler grubuna girdiği için okuldan atılışı... Bakû'de işçi grevlerini yönettiği günlerin küçük anılarından başka.
"Bakın, bu şimdi anlatacağım sizi daha çok ilgilendirecek..."
"Neden?"
"İran'da bulundunuz, orasını bilirsiniz de ondan."
"Ama sizin de bulunduğunuzu hiç bilmiyordum."
"Hayır, ben bulunmadım. Bakû'ye son geldiğimde, bizim Sergo'nun, Sergo Orconikidze'nin bir planıyla karşılaştım."
Orconokidze söze karıştı, "Gilan Sovyet Cumhuriyeti'ni kurmuştuk bile, bize Mirza Küçük Han ihanet etti."
Stalin heyecanlanmıştı.
"İran'ı Sovyetleştirmeye kalkışmak yanlış bir hareket. İran'da cumhuriyet değil, anayasalı bir krallığı kökleştirmek gerekir, bu bir gelişmedir orası için. Sosyalizm ve komünizm öğelerini orada uygulamaya girişmek serüvenden başka bir şey olmaz."
Mehmed Emin Resulzade hemen sordu:
"Peki, İran için saptadığınız bu taktiği, Azerbaycan'a düşünemez miyiz, demiyorum, çünkü burada Bakû gibi önemli bir sanayi merkezi ve proletarya devinimi var diyeceksiniz. Ya Orta Asya, Türkistan? Onlara ne diyeceksiniz? Oradaki koşullar İran'dan çok mu değişik?"
Düşündü biraz Stalin, sonra, "Ne de olsa, Türkistan'da Rus okulundan çıkmış olan aydınlar var," dedi.
"Bu yanıt pek de Marksistçe bir açıklama olmadı," dedi Mehmed Emin.

Stalin ayağa kalktı, "Öyle mi diyorsunuz?"

O gün başka anısı yoktu anlatacak.

Dünya devrimi tezi üzerine konuştu sonraki günlerde.

"Rus-Alman işbirliği olağanüstü önem taşıyor. Rus devrim olanaklarıyla Alman yaratıcılık güçleri arasında içtenlikli bir birlik yaratmalı. Rusya'nın dünyayı doyurmaya yetecek tahılıyla Almanya'nın teknik olanakları bir araya gelirse dünya devrimini önleyecek hiçbir güç bulunamaz. Bugün için dünya devrimini başarısızlığa uğratan, dolayısıyla sömürge ve yarı sömürge halinde bulunan tüm ulusların özgürlük ve kurtuluşlarına engel olan tek güç İngiliz emperyalizmidir..."

On beş günlük duraksamalı Bakû-Moskova yolculuğu hep Stalin'in anlattıklarıyla geçti.

* * *

Seriye Bakû'de, eşi Esadullah'ın Enzeli'de başına gelenleri öğrenince önce kıyametleri kopardı, sonra biraz durgunlaşınca Dışişleri Bakanlığı ve Çeka'nın kapılarını aşındırdı. Tüm tanıdıkları aradı. Hepsinden aldığı karşılık aynıydı;

"Merak etme, biz kısa sürede duruma egemen olacağız. Gereken girişimleri tamamladık, an meselesidir. Hiç merak etme. Esadullah'ın kılına bile dokunamazlar. Hele bir dokunsunlar, biz Gilan'ı başlarına yıkarız."

Marina'dan bu telgraf gelinceye dek Seriye ne yapacağını kestiremiyordu. Marina telgrafta şöyle diyordu:

"Esadullah Ahundov hastanede yatıyor, durumu ciddidir. Gelirseniz iyi olur. Hep başucunda olan hemşiresi Marina Pavlovna."

Seriye ikinci kıyameti telgrafı aldıktan sonra kopardı, sonunda Cevad'la birlikte vapura binip Enzeli'ye geldi ve hastanede yarı canlı buldu eşini. Doktorların mani olmaya çalışmalarına karşın üzerine kapandı ve hüngür hüngür ağlamaya baş-

ladı. Zor ayırdılar, zor kaldırdılar onu eşinin üzerinden. Odada korku içinde ayakta duran Marina'ya hiç bakmadı. Marina'ya Cevad sarıldı, içtenlikle öptü onu ve babasının durumunu sordu.

"Biliyorum, sen de onunla aynı üzüntüyü çekmişsin. Şimdi de ona gözünün bebeği gibi bakıyorsun, ondan eminim. Sen anamın tepkisine bakma, tüm aile sana minnettarız."

Marina yeniden Cevad'ın yanaklarından öptü ve ona, "Hatırlıyor musun, babanı Bayıl hapishanesinin kapısında beklediğimiz günü? Bizi görünce çok sevinmişti, gözleri buğulanmıştı, hep o anı yeniden yaşama özlemindeyim. Hep dua ediyorum... Geceleri sabahlara dek, hep dua ediyorum. Ulu Tanrı onu bize bağışlasın."

Cevad babasının yumuk yumuk ellerinden öptükten sonra, bahçeye çıkarılan anasının yanına gitti; onu sakinleştirmeye çalıştı.

Sonraki günlerde Seriye, Enzeli'deki evin kırılan kapı pencerelerini yaptırdı. Kimi çalınan eşyasını alıp yerine koydurttu. Her gün hastaneye gidip eşinin yanında oturdu. Marina'ya suçlu muamelesi yaptı. Bu yüzden de Marina ona görünmemeye çalıştı.

Gün geldi, Esadullah Ahundov iyice açıldı, kendine geldi. Seriye doktorların olurunu almadan sedyeyle eşini vapura taşıttı ve Bakû'ye götürdü. Tabii Marina Pavlovna'yı Enzeli'de bırakarak.

"Doktor yoldaş, ben kendim bakarım ona, siz hiç merak etmeyin. Onun sağlığını bozan her şeyden onu uzak tutarım. Söz veriyorum size. Ben ona zarar veren her şeyden korumaya karar verdim. Esadullah benim on altı yıllık eşim. Geçen yıllar çocuklar küçüktü, ben de hastaydım, ilgilenemiyordum. Şimdi çocuklar da büyüdü, ben de sağlığımı kazandım, emin olun, ona çok iyi bakarım. Zaten ona en iyi ben bakarım.

"Bakın doktor yoldaş, size açık açık anlatayım. Ben onun yanında sürekli bir genç kadının bulunmasını doğru bulmuyorum.

Dediğim gibi, o zaman sorunlar vardı, yani çocuklar küçüktü, ben hastaydım. Sorunlar bizi zorladı. Şimdi öyle değil. Şimdi evimde aile dışında kimseyi istemiyorum. Haklı olduğumun ayrımındasınız, biliyorum. Beni anlıyorsanız, yardımcı olun!"

* * *

"Madem ki savaşıyorsunuz, asker olmasanız da düzenli olmanız size çok şeyler kazandıracaktır. Her şeyden önce herkes kendi silahına çocuğuymuş gibi sahip çıkmalı, yağlanmasını, temizlemesini bilmeli, söküp kurmasını da... Özellikle makinelilerin bakımı çok önemlidir."

"Tamam, topla adamları, onlara ne söyleyeceksen söyle, anlat, öğret!"

"Ayrıca, hep hazırlıklı olmalısınız, düşman uyumaz, her zaman saldırmak, hem de gafil avlamak ister, öyleyse hep hazır olmalısınız..."

"Şimdi 'Siz böyle olmalısınız, şöyle olmalısınız...' diyorsun. Peki, sen nasıl olacaksın?"

"Anlamadım."

"Anlamazsın tabii, çünkü kendini ayrı tutuyorsun. Kendini ayrı tutma. Siz deme, biz de... Şimdi anladın mı?"

"Özür dilerim, dil alışkanlığı, yinelenmeyecek. Tabii ki siz değil, biz. Burada herkes bana çok yakın, burada herkesi çok sevdim."

"Biliyorum, ev ev köyü geziyorsun, herkese yardım ediyorsun."

"Gerekiyor. Eksik çok. Örneğin kimse okul yüzü görmemiş, belki de iki ya da üç yüz yıldır buralarda mektep medrese yok, gazete dergi kitap yok. Bir okul açmalı, çocukları eğitmeli, insanları Molla Dadı gibi cahil din adamlarının elinden kurtarmalı; bunlar silahlanmaktan ve savaşmaktan daha önemli."

"Dur orada, önce özgürlük. Özgürlüğümüzü yitirirsek, okumuş olmamızın, Molla Dadı'dan kurtulmuş olmamızın ne yararı var?"

"Haklısın belki, ama okur yazar insan özgürlüğün anlamını da korumasını da daha iyi bilir."

"Sen bunlara karışma. Sen adamlara topu öğret, topla nişan almasını, ateş etmesini, düşmanın top atışından korunmasını öğret, ötesine karışma. Şahseven, mitralyöz ateşini hiçe sayar, üstüne üstüne gider, ama bir top mermisinin düştüğünü görmesin, bozguna uğrar. Sen adamlara düzgün savaşmasını öğret. Bizim yaptığımız savaş değil, vur-kaç olsa bile. Varsa bir savaş sanatı, sen onu öğret, başka şeylere kafanı yorma."

"Tamam, Neci, ben savaş sanatının tüm ayrıntılarını öğretirim, başka hiçbir şeye karışmayacağım. Ama adamlarımızın çoğu sağlıksız, hasta... Pis, hiç yıkanmamış, hamam nedir görmemiş..."

"Yeter!.. Kan kardeşim olmasaydın..." Sustu Necefgulu Han, yutkundu, sonra ekledi. "Aslında çok haklısın. Bunlar benim suçum, iyi ki söyledim... Sağol, kardeşim! Düşüneyim bu konuyu."

Necefgulu Han düşünceleriyle baş başayken, Ejder "adam"ları eğitmeye başladı. Günlcerce süren idmanlar, "yat kalk"lar, "bir-iki"lerden sonra Ejder silah tanıtım derslerine geçti.

"Size anlatacaklarımı belki de biliyorsunuzdur kendinizce, ben aynı şeylerin size askercesini öğretmeye çalışacağım." Cebinden bir fişek çıkardı, el ayasını açtı, sürdürdü. "Tabanca, tüfek, makineli tüfek gibi hafif ateşli silahların cephanesi, fişek, kurşun diye de anılır. İçinde barut bulunan bir kovan ile bu kovanın ucuna yerleşik bir mermiden oluşur..."

Yaz bitmek, güz gelmek üzereydi. Ağaçların yapraklarındaki sarılık gün geçtikçe artıyordu... Kimisinde kuruyup kahverengine dönüşüyordu ve hepsinde bir seyrelme vardı. Bakû'deki Hulusi'den başka onun burada olduğunu kimse bilmiyor, daha doğrusu kimse yaşadığını bilmiyordu. Kızıl Ordu'nun kayıplar listesindeydi. Birkaç kez mektup yazmayı düşündü ama vazgeçti, tehlikeli olabilirdi çünkü. Tabii ki gelip gi-

denler güvenilir insanlar vardı, alverciydi, bunlar, iletişimi de sağlıyorlardı... Müsavat Partisi duygudaşları da çoğun işe yarıyordu.

"Tüfeğe gelince, ellerinizdeki tüfekler hep değişik değişik. Rus tüfekleri, Alman tüfekleri, Berno'lar, Mauser'ler ve benim tanımadığım başkaları... Ama hepsinde namlu altmış santimdir." Bir tüfek aldı eline ve sürdürdü. "Kilitli kapama düzeni, ateşleme takımı yani tetik ve horoz, boşaltma takımı, tırnak, nişangâh..."

Burada bu yaşamı ne kadar sürdürebileceğim? Yakınmıyorum, hepsi iyi insanlar, hepsi candan, ama ben de kendimi yaşamak istiyorum...

"Bir de makineliler var. Eskiden çok namluluydu ve çok ağırdı, şimdi tek namlulu Maksim'ler var... Hafif makineliler de var, on kilo ağırlığında, koşarken bile ateş edilebilir, altı yüz metreden vurur, üç-beş mermilik darbelerle kesik kesik ateş edilir. Hoçkiş derler adına, ama Ruslar Goçgis der, çünkü biliyorsunuz, Ruslar 'h' sesini söyleyemezler. Biz de Goçgis demeliyiz, silah kaynağımız onlar... İlginçtir, hem tek silah kaynağımız, hem de tek düşmanımız."

Genç adamlardan biri ayağa kalktı, Ejder Babazade şaşkınlıkla ona baktı ve, "Ne oldu?" diye sordu.

Genç, "Ama bizim düşmanımız tek Ruslar değil ki... İngilizler, Osmanlılar ve hepsinden beteri Rıza Han'ın Kazakları..." dedi.

Ne söyleyeceğini bilemedi Ejder, az sonra, "Peki," dedi. "Bugünlük bu kadar, yarın aynı saatte burada. Haydi eyvallah."

Ejder Babazade soluğu Necefgulu Han'ın yanında aldı.

"Kardeş, kim bu Rıza Han? Ya Kazak ordusu?"

"Ha... O mu? O çok tehlikeli birisi, Kazak Tugayı da onun emrinde oldukça vahşi... Şimdiye kadar İran şahları hep İngilizleri arkalarına alıp Ruslarla savaştılar, yaklaşık yüz yıl kadar önce, İran iyice Ruslara yenik düştükten sonra, daha doğrusu

Kafkasya'yı onlara kaptırdıktan sonra, İran önemini yitirdi, ekonomik çöküş başladı. Halk ayaklandı, Muzafereddin Şah anayasayı kabullendi ama beş gün sonra da öldü, yerine geçen oğlu Muhammedali Şah ordudaki Kazak Tugayı'nın yardımıyla meclisi kapattı ve ve anayasayı reddetti. O zamandan beri Kazak Tugayı ordunun saldırgan bölümünü oluşturuyor. Başında Mazenderan'lı bir seyis var, Rıza Han adında, düşmanlarımızın en azılısı..."

"Ya... Demek böyle..." dedi Ejder. "İşiniz zor..."

Üç aylık bir çalışma sonunda olabildiğince düzgün bir atlı alaya sahipti Alarlı Şahsevenleri. Tüfenkçilerin hepsi savaş için sabırsızlanıyorlardı. Beklenen gün geldi. Önce bir keşif timi saptandı. Tim, Karasu ırmağı kıyısı boyu Aras ırmağına kadar gidecek, bölgedeki Rus askeri gücünü inceleyecekti. Her şey tamamlanınca, keşif timi, başında Ejder Babazade, selam salavatla bir akşam üstü hava kararınca yola çıktı. Yalnız kararlaşılanın tersine, Astara üzerinden Ercivan, Şivi ve Sencere-di'ye uğradı. Gündüzleri saklanıp geceleri ilerleyerek, tüm keşif bir hafta sürdü.

Kazasız belasız dönen timi Necefgulu Han karşılarken, Ejder'i bir kenara çekti, "Sol gösterip sağ vurduğuna bakılırsa birilerinden kuşkulanıyorsun. Söyle bakalım kimden?" diye sordu.

"Sen kuşkulanmıyor muydun?"

"Birisi vardı, ama önce sen söyle."

"Molla Dadı'nın oğlu."

"Hangisi?"

"Büyüğü, Beşir."

"Tevekkeli değil, siz gittiğinizden beri ortalıkta görülmüyor."

"Peki, keşfin sonucu?"

"Yakında saldıracağız!"

"Peki, şimdi bir şey sormuyorum."

Ejder'in oturduğu evin bahçesine bir alacık yapıldı, içine

de bir masa. Ejder birbirine yapıştırdığı defter kâğıtlarına çizdiği tahmini haritalar üzerine günlerce çalıştıktan sonra, Neci'nin kardeşlerinden Mehmed Sultan'la birlikte ilk saldırı planlarını hazırladı. Neci kendisi uzak durmuştu. Çünkü soğukkanlılığını yitirmişti son zamanlarda. Çabuk parlıyor, sert tepkiler gösteriyordu. Kardeşine göre, Ejder'den önce yaptıkları saldırıların hepsi başarısızlıkla sonuçlanmıştı ve bu yüzden kimi adamlarını yitirmiş, silah ve cephanesi azalmıştı. Adamları bir yana, köylü de tedirgin, güvencesizdi. Kimse hiçbir şey sağlayamıyordu. Burasının alışverişi başka kırsal alanlardan olduğu gibi takas yoluyla değildi. Para da değil tabii, fişekti. Fişek de suyunu çekmiş, yani ekonomi çökmüştü...

Üst üste gelen başarısızlıklar karşısında Necefgulu Han kendisini yitirmiş, cepheden kaçanları vuracak kadar zıvandan çıkmıştı.

Lenkeran savaşını anımsadı Ejder, karargâhın önünde yaveri Pyatnitse'yle birlikte duruyordu, ötede bir iki Rus generali... Cepheden kaçan birkaç er gördü, aralarında küçük yaşlı gönüllüler de vardı. Hepsini cepheye dönmeleri için zorladı, söz geçiremeyince silah çekti, ateş bile etti. Rus komutanlar bu yaptığını hiç beğenmeyip kendisini ayıplamaya kalktılar... Şimdi Neci'nin bu davranışının nelerin yitimine neden olduğunu burada görüyordu... O yüzden olacak, yeni bir saldırıya hazır değildi. Çevresindeki beyler de çekingen. Ejder'i de vazgeçirmek azmiyle, birkaç alacığa haber saldılar, ama Ejder dinlemedi, çalışmasını sürdürdü. Oysa adamlar, ya da tüfenkçiler diyelim, bu yeni düzenden memnundu. Çarpışma fikrine yatkındı. Askeri disiplin belki de yeni bir oyundu onlar için. Nerede, ne zaman, ne yapmaları gerektiğini öğrenmişlerdi. Hem de artık Neci kabadayısının soluğunu ense köklerinde duyumsamıyorlardı.

Beklenen duyum alındı, Lenkeran'dan Astara'ya bir Kızıl Muhafız Birliği cephane ve erzak taşıyacaktı.

Tüm telkinlere karşın Ejder'in kararı kesindi, hareket gerçekleşecekti. Gecenin bir yarısında, Neci dahil, yola çıkıldı. Gözcüler, öncüler, yeni öğrendikleri oyunun kurallarına uydular. Sabah aydınlanmadan sınırı geçip, Lenkeran ovasında, Astara'nın batısında Suparibağ köyüne uğramadan, az daha batıdaki koruya daldılar ve güneş doğmadan Şivi'de gözden ırak ormana girip araziye uydular. Bu böyle öğlene dek sürdü, derken bir gözcü haber getirdi, "Konvoy Arçivan'dan yola çıkmış..."

Şivi yüksek bir tepe üstündeydi. Oradan bakılınca Arçivan solda yani kuzeyde, Suparibağ sağda güneyde kalıyordu; dikine, aşağı yola aralarına doğru ilerlediler. Daha önce saptadıkları bir gediği sardılar, gizlendiler. Kızıl öncüler gediğe girdi. Ses etmedi bizimkiler. Gediği geçtiler, arkadan gelen at arabaları gediği geçince... Ejder yukarıya kaldırdığı sağ elini hızla aşağı indirdi. Bir kıyamettir koptu, şarapneller patladı, ardından dağı taşı inleten, "Ya Ali, ya Ali..." naralarıyla tüfenkçiler Ejder'in öncülüğünde Rus askerlerinin arasına daldı. Arkadan da Neci üstün bir atiklikle tüm birliği sardı ve avlamaya başladı. Kıyasıya bir savaştı, göğüs göğüse. Bozguna uğrayan Kızıl Muhafızlar fazla direnemediler... Kaçabilenler kaçtı, kalanlar vuruldu. Yıldırım hızıyla geçit ve yol açıldı, cesetler uzaklaştırıldı, ganimetler hızla toplandı, sonra Suparibağ'ın batısından geçilerek sınıra varıldı ve kazasız belasız Şahseven yaylasına ulaşıldı.

Her şey inanılmayacak boyutta başarılı geçmişti. Tüfenkçiler bile bu çabuklukta, bunca ganimete sahip olduklarına inanamıyorlardı... Yüzlerce tüfek, binlerce mermi, üç at arabası, beş ağır makineli, hepsinden önemlisi mermileriyle birlikte iki top ve bol erzak..

Şivi zaferinin yarattığı şenlik dalga dalga yayıldı... Yaylayı, köyü aştı. Erdebil'e ulaştı. Genişleyebildikçe genişledi. Ardından köylüler "kahramanlarını" görmek ve ganimetlerden paylarına düşeni almak üzere Şahseven yaylasına akın ettiler. Ej-

der Babazade bu durumdan ürktü. Necefgulu Han'a, "Ne yapıp yapıp bu akını durdurmalıyız," dedi.

Necefgulu Han gülümseyerek baktı Ejder'e içten miydi?

"Ne yapabiliriz ki? Köylü senin elini öpmeye, ayaklarına kapanmaya geliyor. Bu bir gönül borcudur, töredir."

"Her şeyden önce sen varken beni kutlamaları söz konusu değil. Ayrıca ben el öptürmeyi beceremem, alışık değilim. Benim geldiğim yerde böyle bir gelenek yoktur. Ancak kadının eli öpülür, o da belirli durumlarda. Kimsenin de ayaklarına kapanılmaz."

Kahkahalarla güldü Necefgulu Han, "Kadınların eli öpülürmüş ha? Çok ilginç..."

"Bırak şimdi şamatayı. Köylülerin toplu halde buraya gelmeleri çok tehlikeli. Haber salalım, her köyden üç-beş kişi gelsin, verelim verebileceğimizi, götürsünler."

Kıvançlıydı Necefgulu Han, duymak istediğini duymuştu.

"Haklısın, evet, yerden göğe kadar haklısın. Anlaşılan ben daha zafer sarhoşluğundan uyanamadım."

"Daha önemlisi, Kızıllar bunu yanımıza bırakacak değiller, hemen acısını çıkarmaya bakacaklar."

"Doğru, hazırlıklı olmalı."

"Gerek gözcülerin, gerekse tüfenkçilerin sayısını arttırmalı. Sonra, askeri eğitime hız kazandırmalı."

"Tamam, benden onay! Karışanın edenin yok, istediğini yap."

Necefgulu Han sorumluluklarının çoğunu üzerinden atmış olmanın rahatlığı içindeydi. Yüzündeki gülücüğüyle köyü ev ev dolaşmaya gitti. Ejder ise Kızılların muhtemel bir karşı saldırı karabasanıyla boğuşuyordu. Nitekim, beklediği gün gelip çattı ve Şahseven'ler gafil avlandı.

Muharrem ayının onuydu, kalabalık bir küme olarak Erdebil'deki dinsel törenlerden dönüyorlardı. Üzgün, yorgun ve açtılar. Çoğu atsız, silahsız... Karasu ırmağını geçmek üzereyken tuzağa düştüler. Hava kararmak üzereydi. Karşılaştıkları yay-

lım makineli ateşinden birkaç kişi devrildi, ötekiler sağa sola koşuşmaya başladılar. Sığınacak yer pek yoktu, bir iki kişi daha vuruldu. Neci, kardeşi Sultan Mehmed'le birlikteydi. İkisi de attan inip bir çukura saklandılar. Az ötelerinde Haydar vardı. Haydar, Ejder'in seyisi. Ejder ise köyde.

"Haydi Haydar," diye bağırdı. "Koştur, Malik Eşter'i bul, yardım getirsin!"

Haydar kurşun yağmuru altında bir süre süründü, atına ulaşınca beline atladı ve dört nala yaylaya doğru koşturdu.

Uzaktan Aliş'in sesi duyuluyordu:

"Çocuklar nişan alamıyor!.."

Sultan Mehmed bağırdı, "Canını seven iyi siper almadan ateş etmesin! Yardım gelecek!"

Her şeye karşın çatışma sürdü. İyice karanlık çökünce Ruslar yavaş yavaş çekildiler. Ejder'in yardımı gelince, tüfenkçiler yaralıları ölülerden ayıklıyorlardı.

Neci karşıladı onu, "Size bu şekilde topluca gitmeyin demiştim, diyeceksin şimdi. Oldu bir kez. Durumumuz ağır, ölümüz çok... Neyse ki bugün Muharrem'in onu..."

"Muharrem'in onu olması neyi değiştirir?"

"Ne demek neyi değiştirir? Bu, Ali yolunda, Tanrı yolunda bir şehadettir... Burada şehit düşen doğru cennete gider."

"Ya... Öyle mi?" diyecekti; demedi, sustu. Derin sustu. Oysa içinde fırtınalar kopmak üzereydi. "Ne işim var benim burada? Neyin mücadelesini veriyorum? Mart soykırımının öcü için mi buradayım? Hayır, bu böyle süremez. Parti Genel Merkezi'ne bildirmeliyim. Durumumu yeniden gözden geçirsinler... Muharrem'in onuymuş, ölenler doğru cennete gidiyormuş...

"Bundan bin bilmem kaç yıl önce Araplar arası bir savaşta, çok önemli, çok saygın, çok aziz birisi, yani peygamberin torunu öldürülmüş, yani şehit edilmiş, Arap takviminde muharrem ayının onunda. Şimdi, Arap takviminde yıl, bizde olduğu gibi 365 gün değil, 354 gündür, dolayısıyla Muharrem'in onu her yıl

başka bir güne rastlar... O da başka bir sorun, neyse beni ilgilendirmez."

Birkaç gün sonra şifreli bir mektup hazırladı ve Erdebil'deki Müsavat Partisi adamlarının eliyle Bakû'ye, Mehmed Sadık Hulusi'ye gönderdi.

Mektupta ülke özlemini, aile özlemini dile getirmişti, heyecanlanıp kitaptan, gazete ve dergiden, konser ve tiyatrodan da söz etmişti. Adam gibi yaşamaktan, yıkanmaktan, çatal bıçakla masada yemek yemekten, karyolada yatmaktan da laf açmak isterdi ama tutuvermişti kendisini. Anlaşılan epeyce dertliymiş.

Mektup yazıp Bakû'ye gönderdiğini kimse bilmemeli, hele Neci kesenkes bilmemeliydi. Şehit, cennet ve benzeri yüreklendiriciler bir yana, yenilgi çok öfkelendirmişti Neci'yi. Durmadan sağına soluna çatıyor, suçlu arıyordu. Tabii ki buluyordu da ve bulunca Tanrı yarattı demiyor, düşünülebilen en ağır biçimde cezalandırıyordu.

Kardeşi Sultan Mehmed'e göre, "Lengan'da bir kadınla uşağını tek kurşunla vurup temizlemişti... Obada da bir adamla danasını..." Kimse neden diye sormamıştı, anlaşılan "hikmetinden sual olunmaz"dı! Neyse bulaşmamalı. Ancak üstlenilen konuyla uğraşmalı, kesinlikle hiçbir şeye bulaşmamalı, özellikle de Cözvi'nin bacısının isteklerine sırt çevirmeli, onu yüreklendirmemeliydi.

Ne istiyordu ki kızcağız?

Hiç; oldukça masum, doğayla, yaşamla ilgili sorular sormaya, Ejder'i görmeye çalışırdı.

İnsan yaşamı gökteki yıldızlara mı bağımlı?

Kayan her yıldız bir insanın öldüğünü mü gösterir?

Mavi gözlü insanların bakışı uğursuzluk mu getirir?

Ayın on dördünde, ay aynada izlenirse geleceği görmek olası mı?

Her isteyen okur yazar olabilir mi?

Sorular ne kadar masum olursa olsun sakınmalı, uzak durmalıydı... Kuşkusuz tehlikeli sonuçlar doğururdu... Ama başka

bir yerde, başka bir zamanda olsa belki de çiçekler açar, sevgiler gönüllerden taşardı.

Aman, düşünmesi bile ürpertici... Sakın ha! İyi ki istencinin dizginleri elindeydi.

Gün geldi, tam donatım, bol at, silah ve cephane, üç Schneider topu, dört Maxim mitralyözle yaptıkları bir manevrada, iyi bir rastlantı sonucu, üç yanı dağla çevrili, karla kaplı bir gedikte Kızıl Ordu'nun bir piyade alayıyla karşılaştılar. Konumları düşmandan üstündü. Kısa sürede Rusları çevirdiler. Necefgulu Han, Ejder Babazade'yle yan yana at üstünde, bir tepenin üstünde duruyordu. Tüfenkçiler iyice mevkilenince Neci haber vermeden ansızın atını mahmuzlayarak Rusların üzerine sürdü, bu onun her zaman uyguladığı, ama beylerin hiçbiri tarafından beğenilmeyen bir saldırı biçimiydi. Herhalde bu kez bir de kahramanlığı kaptırmak istemediğinden girişmişti. Piyade tüfenkçiler bu saldırıyı görünce, "Ya Ali" haykırışlarıyla başıboş olarak süngü takıp Ruslara saldırdılar, mitralyözler onları taramaya başladı. Toplar ateşe...

Necegulu'nun davranışını beğenmeyen Ejder atından indi, bir dizi üzerine çöküp ötekisine dirseklenerek çarpışmayı izlemeye daldı. Arada bir kendisine yaklaşıp sorular soran tüfenkçilere bir şeyler anlattı, makinecilere, topçulara emirler yağdırdı. Birden ayağa kalkıp arkasına dönüp, seyisine, "Haydar atımı çek!" derken, tam o sırada kaba etinden vuruldu. Demek ki kalkmamış olsa, o anda, kurşun alnının ortasını bulacaktı. Sarsıldı, sendeledi, yere yığıldı, ama kapanıp yerde kalmadı, anlaşılan fazla etkili olmamıştı, belki de seken bir kurşundu, şarapneldi. Haydar'ın yardımıyla bindi atına, sıcağı sıcağına... Ancak o anda ayrımına vardı, at onun atı değildi.

"Nerede benim Molla Ruhulla'm?"

"Neci bindi."

Yarası sızlıyor ve kanıyordu.

"Neyse, kimse öğrenmesin! Anladın mı? Atı demiyorum, vurulduğumu!"

"Anladım."

Çok insan öldü bu çarpışmada. Ölüm sahiplendikten sonra bir insana, hangi taraftan olduğunun ne anlamı var?

Silahlar susunca, insan enkazı arasında atıyla dolaşan Ejder Babazade'nin sol kolu baştanbaşa kanlı beyin bulamacına girmiş gibiydi.. Hiç bu kadar ölüme yaklaşmamıştı... Hiç bu kadar ölüm içinde yaşamamıştı. Ülkesini düşündü. Derinden iç çekerek insanlarını düşündü, ailesini, özellikle anasını... Ve içinde bulunduğu iğrenç durumu...

Haydar, esir düşen dört Malakan Rus askerini ite kaka getirdi.

"Neci, götür, gözüm görmesin, demiş," dedi. "Siz ne dersiniz?"

Ejder esirlere baktı, aralarındaki en yaşlısına Rusça, "Konuş!" dedi yüksek sesle. Esir asker düşünmeden, kurulmuşcasına, "249. Alay, 21. Tugay, I. Süvari Tümeni, XI. Kolordu'dan er Andrey Çuhray," diye kekeledi.

Haydar'a döndü Ejder, "Bırak gitsinler," dedi. Yine esirlere Rusça, "Az önce," dedi. "Kurşununuzla vuruldum, yaralandım, ama ölmedim. Bu kurşunu yaşam boyu vücudumda taşıyacağım, düşmanlığımızı unutmamak için. Ve sizi öldürtmeyeceğim, sırf gidip söylediklerimi her gördüğünüze anlatmanız için. Hadi, hemen şimdi yitin!"

Obada şenlik var... Kuru gürültü. Ne zurna, ne davul. Çoban Nuzul'un bir düdüğü var, onu öttürüp duruyor.

Ejder özenle çıkardı üstündekileri, bohçaladı, ocağa attı yaktı, iki teneke su ısıttı, yaptırdığı koca leğeni odanın ortasına koydu, soyunup içinde oturdu. Yavaş yavaş, tadına vara vara yıkanmaya başladı... Birden birilerinin odada bulunduğunun ayrımına vardı. İrkildi, hatta korktu... Silahı yatağının üstündeydi. Almak için ayağa kalktı, tam o anda Yasemin ortaya çıktı.

"Kız, ödümü kopardın! Ne zamandır buradasın?"

Yasemin, Ejder'in vücudunun mahrem yerlerini iyice gördükten sonra, şakadan gözlerini yummuş gibi yaptı.

"Hiç, az önce geldim."

Elleriyle önünü kapattı Ejder, hemen leğenin içine oturdu, utancından Yasemin'in yüzüne bakamıyordu, pancar gibi kızarmıştı.

"Niye geldin?"

"Korkma, korkma, kimse görmedi geldiğimi. Nuzul kamıştan bir kaval yapmış çalıp duruyor, herkes başına toplanmış. Çocuklar da orta yerde oynuyorlar."

"Ben sana niye geldin diye sordum."

Yasemin, Ejder'e hayran hayran bakıyordu. Tabii ki bugüne dek böyle çırılçıplak bir erkek görmemişti, hem de sevdiği birisini. Zevkten bayılabilirdi... Acaba dokunabilir mi? Dokunamaz tabii, o namahrem, sonra bakalım o dokunmak istiyor mu?

"Sen beni duymuyor musun? Niye buradasın?"

"Kızma canım. Mektubun var, o adam... Erdebil'den, Şibli mi ne, o getirdi. Kaptım elinden, kimseye göstermedim... Odana girip saklandım, gelişini bekledim. Fena mı yaptım?"

"Yok, iyi yaptın, bırak yatağımın üstüne, kimseye görünmeden sıvış."

"Tamam gidiyorum, bir şey söyleyebilir miyim?"

"Çabuk söyle, git. Kalkıp giyinmek istiyorum."

"Ama kızmayacaksın."

"Peki, kızmam, çabuk ol!"

"Deminden buradayım, sen sırtını yıkamadın, izin ver sırtını ovayım."

"Kız, deli misin sen? Bizi görürlerse ne yaparlar, biliyor musun."

Yasemin yavaş yavaş yaklaşmış, lifi, sabunu alarak Ejder'in sırtını liflemeye başlamıştı. Ejder'in hiç kaçış yolu yoktu.

"Bugün mektup iki tane, neden iki tane?"

"Bilmiyorum, iki taneyse iki tane, demek iki kişi yazmış."

"Biri yavuklun diyelim, öteki kimden?"

"Görmedim, daha bilmiyorum. Hem sen ne karışıyorsun, işine bak."

"İşime bakayım, değil mi? Hoşuna gidiyor mu?"

"Tamam, bu tenekeden de su dök üstüme, bitsin bu iş."

Yasemin bitirmek istemiyordu, Ejder'in ayağa kalkmakta olduğunu görünce bir adım geriledi, tenekeyi alıp Ejder'in tepesinden aşağı akıttı. Sonra havluyu attı başına, onu kurulamaya çalıştı.

"Yavuklun güzel mi?"

"Yavuklum yok benim, artık gitsen iyi edersin, ha."

"Suyunda ayaklarımı yıkayayım, yıkayayım, hemen giderim."

"Peki yıka, ama çabuk ol."

Ejder çarçabuk giyinirken Yasemin eteğini kaldırıp beline iliştirmişti. Beyaz, dolgun ama kaslı baldırlarını yavaş yavaş, oyalana oyalana leğendeki artık suyla yıkadı, kendisine bakan Ejder'e, "Doğru söyle, ben güzel miyim?" dedi.

Ejder, Yasemin'den kurtulunca mektuplarını açtı. Biri Mehmed Sadık'tan, öteki Muhtar amcasından. İkisi de Anadolu'dan üzücü haberler yazmışlardı.

Ejder toplantıda mektuplardan satırlar okudu.

"Yunan Ordusu Ankara'ya yaklaşıyor. Önemli değişimlerin öngünündeyiz." Haber, Şahseven'ler arasında şaşkınlık yarattı,

"Ne yapalım? Kuvayi Milli'nin yardımına mı koşalım?"

"XI. Kızıl Ordu'nun Anadolu'ya yardıma gitmekte olduğunu duymuştuk. Acaba daha varmadı mı?"

Kimse yanıtlayamadı bu soruları. Kendi iç sorunları ele alındı. Toplantıya beylerden Müzahim Bey'den başka herkes katılmıştı. Necefgulu Han'ın eski düşmanı Karaşah bile. Sarıklı molla Ataullah eski iki düşman arasına açık bir Kuran'la girdi, onları barıştırdı.

Gündemdeki önemli bir konu, demirci Musa'nın top mermisi yapma önerisiydi. Kendisine bir örnek verilmesine karar verildi. Sonra Erdebil'de Hacı Tagi Vahazade'nin yaptırdığı hamamın öyküsü anlatıldı.

"Hamam yapılıp bittikten sonra yıktırılmış."
"Neden yıktırılmış?"
"Kurnası kıbleye bakıyormuş."
"Nesi bakıyormuş, nesi?"
"Kurnası."
"Erdebil'de bir de eski Rus askeri kışlası var, onun da çatısını kaldırmışlar..."
"Beyler, beyler. Bırakın bu martavalları, esas benim talebimi sonuçlandırın."
"Ha, Hasan bey, söyle, neymiş talebin?"
"Ne çabuk unuttunuz? Hani, üç koyunum çalınmıştı ya..."
"Ne zaman?"
"Ne bileyim, beş on yıl önce işte..."
"Eee, ne olacak şimdi?"
"Olacağı şu ki, bir bey olarak Tülünlilerden üç yüz koyun talep ederim. Bilesiniz, talebim yerine getirilmezse, sonuçtan sorumluluk kabul etmeyeceğim."
Necefgulu Han öfkeyle yerinden kalktı, "Gözdağı, ha? Huzurumda bana gözdağı ha? Koca Kızıl Ordu'yu dize getiren Necefgulu Han'a gözdağı... Üç koyuna karşı üç yüz koyun istermiş... Hemen çıksın dışarı, Hasan bey küstahı, düşmanı olduğumu bilsin..."
Hasan Bey, beş adamıyla birlikte ses etmeden obadan ayrıldı. Ama Neci'nin öfkesi dinmedi.
"Malik Eşter!" diye seslendi. "Hemen topları onun topraklarına doğrult... Hemen şimdi!"
Ejder ayağa kalktı. Zaten çok sıkılmış ve ayakları yere oturmaktan uyuşmuştu... Memnundu bu buyruğu yerine getirmekten. Birkaç tüfenkçi aldı yanına. Toplantı da bitmişti. Beylerden başka herkes ayrıldı.
Necefgulu Han öfkesinden çarçabuk sıyrılmıştı, beylere döndü.
"Şimdi konuşulacaklar gizlidir! Sızdırılmamalı!"
"Sızdırılmayacak!"

"Ant için!" Hep bir ağızdan, "Sultan Savalan'a ant olsun!" dediler. Neci çok heyecanlıydı, sürdürdü.

"Şimdi iyi dinleyin, yinelenmeyecek! Ruslar adam göndermek isterlermiş. Barış edelim diye. Karşılığında bol silah ve cephane verecekler."

Herkes donup kaldı. Bir tek, oğullarıyla yan yana oturan Behram Han ağzını açabildi.

"Silah verip barış mı istiyorlar? Doğru mu anladım?"

"Evet, doğru anladın!"

"Başka bir istekleri yok mu?"

"Var, ama önemsiz."

"Önemsiz mi? Nedir önemsiz istekleri?"

"Malik Eşter'i isterler. Zaten o da bir süredir buradan sıkılmış olacak. Bakû'ye mektup yazıp duruyor. Gitmek ister herhalde. Buradan gitmek isteyeni zorla tutamayız, gitsin işte..."

"Anlaşılan onu verip karşılığında silah alacağız... Öyle mi?"

"Kimse bilmemeli!"

"Malik Eşter'in kendisi biliyor mu?"

"Gerekmez! O zaten gidecek, gitsin işte."

"Doğru, bizi istemeyen, bizle yaşamak istemeyen gitsin, nereye giderse gitsin!"

"Beyler, bir kez daha ant için, burada bu konuşulanlar dışarıya sızmayacak!"

"Sultan Savalan'a ant olsun sızmayacak!"

* * *

Cövzi, Ejder'i topçuların nöbet çizelgesini hazırlarken buldu.

"Bizi bırakıp gitmek istediğin doğru mu?" diye sordu, gözlerini kısarak. Ejder şaşırmıştı. İsteğini kimseye açmamıştı, ne düşündüğünü ne bileceklerdi? Yoksa mektupları açılıyor muydu? Açılsa bile şifreliydi mektuplar, çözemezlerdi ki...

"Kim söyledi bunu?" diye kaygılı kaygılı sordu.

Çok ciddiydi Cözvi, şimdiye dek hiç olmamıştı bunca, "Sorumu yanıtla," dedi sertçe. "Gitmeyi mi düşünüyorsun?"
"Hayır, benimkisi sadece sıla özlemi."
"Senin için gitmek istediğin söylendi."
"Söylendi mi? Kim söyledi?"
"Adı gerekmez."
"Başka ne söylendi?"
"Ruslar adam gönderiyor. Barış yapılacak, sen onlara verileceksin, onlar bize çok silah verecek."
Hiç beklemiyordu Ejder. Sözde kan kardeştiler. Boğazının kuruduğunu duyumsadı, zor yutkundu ve kısık bir sesle, "Ne zaman?" diye sorabildi.
"Seni getirdiğim gibi, gidip Erdebil'den onları alıp getireceğim. Bugün."
"Sen ne dersin bu işe?"
"Erkek adamsın sen, senin hakkın ödenmez. Şahseven'e hizmetin büyük. Sana böyle bir kalleşlik yapılmaz. Utanıyorum. Atla atına, geç Astara'yı, daha ne bekliyorsun?"
Daldı düşünceye Ejder, ne kadar güvenebilirdi Cözvi'ye? Kolay, yol üstünde pusuya yatar, gelenleri görür, gerçeği anlardı.
Öğlene kadar her zamanki alışılagelen işleriyle uğraştı. Birkaç tüfenkçiye bir Maxim mitralyözü söktürüp toplattı. Akşama doğru eşyasını bohçalayıp atına atlayarak gözden ırak, yol üstünde pusuya yattı.
Önde Cövzi, atının belinde, ardında üç yabancı... Ama üçünün de Azeri olduğu kesin. Birisini, evet, dikkat edince birisini iyice tanıdı. Bu, Meşhedi Azizbeyov'un yeğeni Yahya Rahimzade... Öyleyse Cövzi doğru söylemiş. Ama yine de dikkatli olmalı, onun dediğine uyup Astara'ya doğru yola çıkmamalı, tam tersi, Tebriz'e gitmeliydi.

1922

Tebriz'de kargaşa egemendi. Toplumsal devinim yanlısı subayların, İran Savaş Nazırı Rıza Han tarafından ordudan atılması, önderleri Lahuti'nin yönettiği ayaklanmayı sonuçlandırdı. Tebriz halkı ayaklanmaya omuz verdi, devlet daireleri, postane ele geçirildi... Ülkenin istibdat ve keyfi yönetimden kurtarılması, İngiliz emperyalizminin kovulması ve Rıza Han'ın görevinden uzaklaştırılması talep edildi.

Kimdi ayaklanmayı alevleyen Lahuti?

Aslında "Lahuti" mahlasını kullanan Abdulkasım Ahmedzade edebiyatçıydı. Fars şiirinin sivrilmiş bir ustası, İran Devrimi'ne gönül vermiş bir demokrat gazeteci.

İlk şiiri Kalküta'da *Hablü-l-Metin* gazetesinde yayınlandı, 1916'da doğduğu şehir Kirmahşah'ta *Bisutun* gazetesini yayınladı. Ve Kum'da devlet hizmetindeyken, sabotajcılık suçlamasıyla ölüm cezasına çarptırıldı. Bunun üzerine İstanbul'a kaçtı ve bir süre Farsça öğretmenlik yapıp, Fransızca ve Farsça olarak *Pars* adlı bir gazete çıkardı.

1 Şubat'ta başlayan ayaklanma 8 Şubat'ta hükümet güçleri karşısında yenik düştü, Lahuti Sovyetler'e sığındı.

Omzunda tüfeği, göğsünde çapraz kargılığı, başında gri kalpağı ve üstünde Osmanlı süvari üniformasıyla Tebriz'e giren Ejder, rastladığı ilk handa konakladı. Olup biteni öğrendikten sonra, elebaşı Sovyetler'e sığınan bu ayaklanmanın yanında değil, karşısında olması gerektiğinden olacak, hiç düşünmeden ve belki de bir tepki olarak Askeri Garnizon'a başvurdu. Birkaç saatlik mülakattan sonra Lenkeran'lı Malik Eşter, İran Ordusu'nun XIV. Alayı'nın yüzbaşısıydı. Ama ordu Lahuti ayaklanmasını bastırma sevinciyle şahlanmışken, Şahseven'ler üzerine yürüme buyruğunu aldı. Savaş Nazırı Rıza Han, İran Kazak süvarileri Tebriz'den Erdebil'e doğru at koşturmaya başlayınca, içinde bulunduğu çıkmazlar Ejder'i Erdebil'e girdikten sonra Astara'ya doğru yol almaya zorladı. Zaten Hulusi'nin de isteği buydu. Ejder'in bir an önce Bakû'ye dönmesi.

Ejder, Astara'yı geçti, Sahağaç'ta konakladı ve gereksiz bir hüzünle silahıyla atından ayrılıp, ertesi gün 5 Haziran'da Bakû'ye girdi.

Çemberekendi'ndeki evinin kapısını çalan Ejder'i, Tagi kapıyı açarak karşıladı. Tagi tanımamış gibi bir süre yüzüne baktı, sonra, "Sen? Sen ha? Aman Tanrım, yaşıyorsun..."dedi. Kucaklaştılar, Tagi sürdürdü, "İki yıldan beri yasını tutuyoruz. Neden hiç haber vermedin? Bunca üzüntüyü neden çektirdin bize?"

Sevinçliydi Ejder de, Tagi'yi yanıtlamakta zorluk çekiyordu.

"Öyle işte, öyle gerekti. Muhtar amcam biliyordu. Ama onun da kimseye söylememesi gerekiyordu. Neyse, artık buradayım. Girelim içeri, sonra anlatırım."

Ejder akşam yemeği sofrasına kurulmuş olan tüm aile bireylerini bir arada görünce, kendisi de onlar gibi sevinçten çılgına döndü, hele yaşlı anasıyla babasının şaşkınlığı ve sevinci anlatılabilecek gibi değildi.

Ablası Sitare'nin anımsatamasıyla, küçük bacısı Sekine, sofraya çatal bıçağıyla birlikte bir tabak ekledi. İki yıl sonra ilk kez masada kendine özgü tabak ve çatal bıçakla yemek yedi. Yemekten sonra sabahlara dek kardeşleri ve bacılarıyla söyleşti durdu. Sabah da Spaski Sokağı'ndaki evinde Mehmed Sadık Hulusi'yle görüştü. Alışılagelen hal hatır sormalardan sonra Hulusi, "Kızıl Ordu'nun kayıplar listesindesin. Oysa bize göre kahramanlık destanı yarattın diyebilirim. Şimdiyse yaşamının tehlikede olduğunun bilincinde olmalısın... Bir süre ortalıkta görünmemen ve güvenilir bir yerde bulunman gerekir. Peki, anlat bakalım, Lenkeran'da ordudan nasıl ayrıldın?" dedi.

"O bir mucizeydi. Sıtmaya yakalandım. Hastalığım çok ağır seyretti. Ya da belirtilerini ben abarttım. Revirde günlerce yattım. Bakımsızlıktan hızla zayıfladım, eridim. Ordunun Bakû'ye dönmesi gerekince, taşınamaz durumda ve bilinçsiz yattığımdan beni bırakıp gittiler. Aslında bilincim yerindeydi ama tabii ki çok hastaydım, hastalık beni tüketmek üzereydi. Terk edilince tüm gücümü topladım, oradaki dostlar çok yardımcı oldu. Şahseven'leri bulmam on beş gün sürdü, sonrası malum."

"Şimdi ne düşünüyorsun?"

"Okumak istiyorum, Kızıl Ordu'dan ayrılmalıyım."

"Okumak kolay da, Kızıl Ordu'dan nasıl ayrılacaksın? Dur bakalım, bir şeyler düşünürüz."

Gubernat bağında yazdan kalan sıcak bir gün. Semiren güvercinler parktan geçenlerin ayakları arasında dolaşır, çocukları köşe kapmaca oynamaya çağırır. Birkaç emekli bankta yan

oturup, satranç oynar, birkaçı hiç aldırmadan günün gazetesini okur, okurken derin derin esner.

Birden karşısına Ksenya Çekuşkina çıkıverdi. Geleceğini yazmıştı ona, ama geldikten sonra arayamamıştı. Ksenya çocukluk arkadaşı sayılır. Bakû'den ilk ayrılışta, yani Gence Harp Okulu'na gidince en çok onunla yazışmıştı, hem de sık sık. Sonra Erdebil'den güvenilir partililer eliyle gönderdiği kısa mektuplarla da aralarındaki arkadaşlık pekişmişti. Şimdi mektup değil, canlı olarak ikisi de birbirlerinin karşısında şaşkındılar. Birbirlerinin yüzüne bakıp durdular... Ksenya Çekuşkina konuşuncaya dek.

"Gelmişsin! Demek artık senden mektup beklemeyeceğim. Demek birbirimizi burada görmek de varmış ha? Peki, hoş geldin. Niye konuşmuyorsun? Bari elini uzat..."

Uzattı Ejder Babazade elini, tokalaştılar.

Güldü Ksenya Çekuşkina, "Öpebilir miyim seni?" dedi.

Ejder hiç beklemiyordu, "Burada, parkta mı?" diye sordu utangaç utangaç. "Evet burada, parkta. Parklar ne işe yarar, bilmiyor musun? Zaten baksana, kimseler de yok çevremizde... Evet mi? Öpeyim mi?"

Cevap beklemeden sarıldı Ejder'e. Ejder'in çekingenliğinden olacak, ancak yanak yanağa öpüştüler. En yakın banka oturdular.

"Ne çok özlediğimi bilemezsin. Gence mektupların beni kendine bağladı, her mektupta sana biraz daha yaklaştığımı duyumsadım. Sıkılma şimdi, mektuplarını çok sevdim işte. Sonra Erdebil mektupların gelmeye başladı, topu topu dört mektup, dört yavan, dört kısa, dört umarsız mektup... Beni çok korkuttu. Mutlu değildin orada, sıla özlemindeydin. İyi ki geldin. Aman Allahım, çok seviniyorum seni sapasağlam burada, yanımda gördüğüme, sana dokunabildiğime... Niye susuyorsun? Konuşsana."

"Ksenya, ben de şaşkınım, ne söyleyeceğimi bilemiyorum. Burada karşıma çıkacağını hiç beklemiyordum. Çok şaşırdım,

aslında çok sevindim... Sonra sana... Sana çok güzelleştiğini söylemek isterdim... Yoksa eskiden de güzeldin de, ben mi ayrımında değildim? Her neyse, şu anda yanımda oturan Ksenya'nın bir dünya güzeli olduğunun ayrımındayım."

"Ha şöyle. Çenen açıldı... Söyle söyle, çok hoşuma gidiyor..."

"Boş konuştuğumu ima ediyorsun ama ben ciddiyim. Yoksa mektuplarım onca duygu yüklü olur muydu?"

"Sürdür, sürdür..."

"Ve seni sevemeyeceğimi mi sanıyorsun?"

"Sevebilir misin?"

Sustu Ejder. Ksenya gözlerinin içine bakarak ellerini tuttu, sorusunu yineledi, "Sevebilir misin?" Ardından kendisi yanıtladı, "Sevemezsin! Çünkü aramızda..."

Kesti sözünü Ejder, "Öyle sandığın gibi değil, üstelik iki insan birbirini sevdi mi aralarına hiçbir şey giremez... Bunu böyle bil."

"Peki, geçelim bunları, beni karşına alabilecek kadar seviyor musun?"

"Tabii ki hoşsun, güzelsin, akıllısın, kültürlüsün... Kim böyle bir muhatap aramaz ki? Üstelik benim aradığım tüm özellikleri taşıyorsun tek başına... İnanmayacaksın ama, içinde bulunduğum bütün bu olaylar olmasaydı, yaşamımın arda kalanını ayaklarının altına sermekte hiç çekinmezdim. Ne var ki yaşam da, sevgi de ağır sorumluluk bağlarıyla örülmüş."

Buğulandı gözleri Ksenya'nın, fısıldar gibi konuşmaya başladı, "Biliyorum Puşkin, olsam olsam muhatabın olurum, biliyorum bir tanem, ne yapalım, bırak bizim sevgimiz sorumluluksuz olsun."

"Nasıl yani?"

"Yani yine sevelim birbirimizi, ama birbirimize karşı sorumluluk duymalıyım."

"Anlamıyorum. Nasıl oluyor sorumluluksuz sevgi? Sevdin mi tam seveceksin, sapına kadar. Karşı tarafın sorumluluğunu da yükleneceksin!"

"Hadi, bize gidelim, anam seni görünce çok sevinecek. Gence'den gönderdiğin mektupları birlikte okurduk. O da senin Rusça'na hayran... Kalk gidelim, ben sana sorumsuz sevgiyi anlatayım."

Ejder ayağa kalktı, bir sağına bir soluna baktı, sürekli izlenmekten kuşkulanıyordu, sonra Ksenya'nın koluna girerek yola koyuldu. Eve vardıklarında hava kararmaya yeni yüz tutmuştu. Kapıyı Zoya açtı, Ksenya'nın anası. Sevinçle kucakladı Ejder'i, yanaklarından öptü. Hemen çocukluğundan anımsadıklarını sıraladı.... Ejder susmuş, Zoya'yı hayranlıkla seyrediyordu sofada, pek dinlemiyordu, kıvançla gülen açık mavi gözlerine dalmıştı, başının arkasına topuzlanan düz altın sarısı saçlarına bakıyordu. Sonunda iki anının bir arasında fırsat buldu şapkasını ceketini astı, buyur edilen rahat bir koltuğa oturdu. Oturunca bir sessizlik çöktü. Ejder dönüp Zoya'ya baktı. Zoya birden donuklaşmıştı, istemeyerek yeniden söze başladı.

"Eski tadımız kalmadı, ama şu Mart olaylarından sonra. Biz bu ülkede herkesi sevdik ve herkesçe sevildik, gözümüzü açtığımızdan beri. Ama o olaydan sonra sanki suçluymuşuz gibi biz de kendimizi bir kenara çektik, hiçbir şeye karışmamaya özen gösterdik. Yine de her an bir karşı tepki beklemekteyiz."

"Yok, Zoya Teyze, karşı tepki olmayacak. Olsaydı, Türklerin Bakû'ye girdiklerinde olurdu, adına da savaşta orduya direnenlerin imhası denirdi. Ama olmadı, hiçbir zaman da olmayacak."

Gülümsedi Zoya.

"Olmadı mı diyorsun? Haklısın, olmadı sayılır. Neyse, yüreğime su serptin vallahi, belki de eski günlerimize döneriz..." Ve yine Zoya anlattı; Ksenya, Posta İdaresi'nde önemli bir mevkide çalışıyor. Genel Müdür Sekreteri.

Ejder anlattı, okumaya başlayacak. Ailede ondan başka bir de Tagi okuma heveslisi. Ama onun okuduğu sanat ve edebiyat. Yenilerde, "Özgür Eleştiri ve Bildiri Tiyatrosu"nda tanıştığı bir yönetmene takıldı. Tiyatro Tekniği Okulu'na girdi, oyuncu olacak, ya da yönetmen..."

"Çok ilginç," dedi Zoya ve bir süre konuşmadılar. Ejder, odanın ağırbaşlı bezemli durumundan hoşlandı; duvarlarda yağlı boya portreler, pencerelerde ağır vişne çürüğü perdeler, köşedeki ayaklı abajurun uyumlu yumuşak aydınlığı yemek masasının ortasını aydınlatan, üzeri iri çiçekli örtülü, kenarları saçaklı avize ve çiçek konulabilecek her yerde çiçekler.

Dışarıdan geldiğinden beri mutfakta bulunan Ksenya, büyük bir zevkle ince porselen tabak çanak, gümüş çatal bıçak, kolalı beyaz masa örtüsü ve peçeteleriyle akşam yemeği hazırlıklarını tamamladı ve onları sofraya çağırdı. Sofraya beğeniyle yaklaştı Ejder, gösterilen sandalyeye oturdu. Yemekte geleneksel borş çorbası vardı.

Yemekten sonra Ksenya masayı toplarken Zoya'yla konuğu arasındaki söyleşi oldukça gelişti, bir ara Zoya, "Kim bilir," dedi. "Okulda ne ilginç olaylarla karşılaşmışsındır, anımsadıklarından birini anlatır mısın?"

"Birden sorulunca, anılar akar gider bellekten, anımsanması zor olur. Ha... Dur, şunu anlatayım, ben çok gülmüştüm, beni çok gülünç bir duruma sokmuştu çünkü. Bilmem sizi de güldürür mü? Yok kalsın..."

Ksenya topladığı tabak çanağı mutfağa götürdü, döndü. Koca bir yastık alıp Ejder'in ayaklarının yanına koydu, oturdu üzerine, yamacına sokuldu ve "Anlat, anlat!.. Ne olursun anlat!" dedi. "Hep sıkıcı konulardan söz ettiniz, gülelim biraz, anlat lütfen."

"Peki, anlatayım, aslında belki de hiç gülünç değil, bana gülünç gelmişti. Bir gün, daha doğrusu bir akşam Harp Okulu'nda nöbetçi subayın yardımcısıydım. Her öğünde öğrenciler yemeğe oturmadan önce nöbetçi subay karavanadan bir örnek okul komutana sunar, o da tadına bakıp niteliğini gözden geçirdikten sonra onaylarsa yemek öğrencilere dağıtılır. O akşam, neden olduğunu şu anda anımsamıyorum, ben denetlemesi için yemeği nöbetçi subayı yerine komutan Albay Rüstem Şıhliniski'ye götürdüm. Albay'ın karşısına gelince, alı-

şılmış üzere topuklarımı birbirine vurarak, 'Örnek akşam yemeği, Albayım!' dedim.

"Albay, askerin elinde duran tabaktaki yemeği inceledikten sonra, dolu bir kaşık alıp ağzına koydu ve dolu ağızla bana, 'Nöbetçi sen misin?' sorusunu sorarken, yemek boğazına kaçmış olacak, öksürdü ve ağzındakiler olduğu gibi yüzüme sıçradı...

"Güleceğim ama zorlukla tuttum kendimi, hiç istifimi bozmadan Albay'ın sorusunu askerce yanıtladım:

"'Nöbetçi yardımcısıyım, Albayım!' dedim ve yüzüme yapışan patatesler kayarak yere düştü. Tabağı taşıyan asker de ağzı açık bizi izliyor, o da ne yapacağını şaşırmış durumda, neyse ki bana uyarak hiçbir şey olmamış gibi Albay'ın yemek denetimini bekledi, Albay bir kaşık daha aldı, çünkü ilk kaşığı yutamamıştı. Neyse, ikinci kaşık yemeği yuttuktan sonra onaylayıp çekildi, biz de yerlere yattık gülmekten."

Ejder olayı heyecansız bir şekilde sıkıntıyla anlattığı halde, Zoya'nın kahkahayla gülmesi ve Ksenya'nın da neşeyle anasına destek çıkması sıkıntısını eritti ve geldiğinden beri taşıdığı gerginlik azaldı. Fıkralar art arda anlatıldı, söyleşi uzadıkça uzadı, giderek Ejder'le Ksenya arasında kaldı, Zoya odasına çekildi az sonra. Saatin ilerlediğinin hiç ayrımında değillerdi, önce diz dize oturuyorlardı, sonra el ele oturdular, bakışlarıyla birbirleini sevdiler, sevdikçe yaklaştılar ve ilk kez öpüştüler, öyle dostça arkadaşça falan değil, iki sevgili nasıl öpüşürse, öyle öpüştüler. Durmadan öpüştüler, öpüştükçe daha bir açıldılar ve öpüşmeye olan açlıkları kabardı ve hiçbir şekilde doyamadılar birbirlerine. İkisinin de yüreği göğüs kafesini delip çıkacakmışcasına çarpıyordu... Birbirlerinin boynuna dokundular, heyecanları arttı... Omuzlarını okşadılar birbirlerinin, yürekleri ağızlarına gelecek... Her okşayış yeni bir bölgenin keşfini zorluyor, ellerinin dokunduğu her yüzey, yeni yüzeylerin dokunuş isteğini doğuruyordu.

"Dayanılacak gibi değil, her neyse bu, sonuçlanmalı," diye düşündü Ejder. Gözlerinin derinliklerine dalan Ksenya fısıldarcasına, "İstiyor musun?" diye sordu.

"Evet," dedi Ejder. "Hem de çılgıncasına..."

Bu, ilk kezdi bir kadından istediği, hem de çılgıncasına istediği. Ama ne istediğini de pek kestiremiyordu.

* * *

Tiyatro Teknik Okulu'nun en gözde öğrencisiydi Tagi Babazade. Hocası Mir Seyfedin Kirmanşahlı'nın hiçbir dersini kaçırmazdı. Ağzından çıkan her sözcüğü belleğine kazırdı. Ayrıca tiyatro üzerine edindiği kitapları büyük bir iştahla okurdu. Bu yüzden, böylesi bir öğrencinin varlığından hocası övünç duyuyordu. Herhangi bir nedenle bir gün derse gelmese, Tagi'nin kürsüye çıkıp onun yerini aratmayacak ölçüde öğrencileri eğiteceğinden emindi. Haksız da değildi, bu kanıya haftada iki kez kimi yapıtlar hakkındaki tartışmaları izleyerek varmıştı.

Nitekim son tartışma saatinde söz Tagi'ye gelince, konuyu genişleterek özeleştiriye geçti.

Tagi, "İster yönetmen olalım, ister oyuncu, ne yazık ki biz elimize aldığımız metni hiçbir zaman yeterince okumuyoruz. Olay düğümünü az çok açıklıkla kavradığımıza bakıp, yapıtı anladığımızı sanıyoruz. Oysa bu oldukça önemli bir yanlış.

"Alışagelmiş sahneye koyuşlarımızda oyuncunun kavrama yeteneğine pek az önem veririz, dersem yanılır mıyım? Bunu tartışmak çok zor.

"Bazen oyuncudan satranç tahtası üzerinde bir taş, sadece duyuları olan bir taş olmasını isteriz, bu da yanlıştır.

"Görsel sanatın orta yerine olgunlaşmadan salıverilen oyuncu, kendini alıştığı tepkilere bırakıverir, yeteneğinin kendisini nereye götüreceğini kestirmeden canlandıracağı kişiyi salt keyfince, basmakalıp yaratır. Böylece bir sürü sıradan oyun ortaya çıkar.

"Varsayalım, biz şimdi *Hamlet*'i sahneleyeceğiz. Önce hepimiz Shakespeare dönemi İngiltere'sini okuyup öğrenmeliyiz.

Shakespeare'in başka yapıtlarını da okumalıyız. Ayrıca bizi yalnız *Hamlet* piyesindeki kendi rolümüz ilgilendirmemeli, her provada her oyunda her birimiz *Hamlet* piyesini topyekün oynamalıyız. İşte o zaman, başardık diyebiliriz."

Aslında Kirmanşahlı, önemli oyuncularla çalışma olanağına sahip olduğundan mutluydu. Bunların başında kuşkusuz Abbas Mirza Şerifzade gelmekteydi.

Yaz bitmişti, tiyatro oyun dönemi başlamak üzereydi. Bakû Devlet Tiyatrosu sahnesini her yıl olduğu gibi bir Shakespeare yapıtıyla açardı. Bu yıl sıra *Hamlet*'teydi. Aylardan beri Kirmanşahlı, Hamlet'i değişik bir kişilikte Şerifzade'ye yorumlatmak üzere çalışıyordu. Hamlet'in bilinen hayalci, düşünce dünyasına dalmayı seven, içtepiler ve kararsızlıklarla dolu, durumların yarattığı kaçınılmaz gidişin kendisine verdiği rolün yükü altında ezilen bir insan olarak değil de, kararsızlığa aşırı duyarlı ve incelikli bir karakterin karmaşık bir duyguyu yalın bir eyleme dönüştürmekte zorlanan halini öne çıkarmak isteğindeydi. Çalışmalarında Tagi'yi yardımcı yönetmen aldığından da oldukça kıvançlıydı. Aslında, Hamlet'i alışılmış çizgisinin dışına çekmek isteyen de oydu.

Bütün bunlara karşın, Şerifzade'nin oyun yeteneğine söylenecek bir söz tabii ki yoktu. Oyun kotarıldı, afişler asıldı, biletlerin belirli bir kesimi ileri gelenlere dağıtıldı, arta kalanı da satıldı... Daha birkaç gün öncesinden Kirmanşahlı, İran Konsolosu Mohammed Saed Merageyi'yle görüşüp ona, "Biliyorum, hemşehrim," demişti. "Biliyorum, sen bu oyunu ülkesinin başkentinde görmüşsün, hem de bilmem kaç kez. Hadi, bir kez de bizde seyret, bakalım nasıl etkileyecek seni? Üç gün sonra yani cumartesi gece, gala gecesi, lütfen gel, çok rica ederim. Davetiyeleri gönderiyorum."

"Tabii ki gelirim, üstelik birçok anımı da anımsamış olacağım, çok sağol çağırdığına."

Egemen sisteme bakmayarak vestiyer alabildiğine pahalı kürk paltolarla dolu... Birinci gong çaldı. Davetliler, gül bahçe-

sinde dolaşırcasına fuayeden salona geçmeye başladılar, dingin ve erinç içinde... Kulisteyse Kirmanşahlı sinir bunalımında... Şerifzade odasında yok. Kimse de görmemiş geldiğini, herhalde gerçekten gelmemiş. Olacak gibi değil... Neden gelmemiş olsun? Evine sürekli telefon ediliyor, yanıt yok...

Sonunda açtı telefonu, "Dün haber göndermiştim," diye konuştu. "Galayı erteleyin. Hastayım ben, gelemem, kesenkes gelemem, evden çıkamam. Ateşler içinde kıvranıyorum... Oyunu erteleyin! Erteleyin diyorum!"

İkinci gong da çaldı, Kirmanşahlı şaşkın. Şerifzade hastaysa neden bu ana kadar haberimiz yok? Kime söylemiş hasta olduğunu? Herkes salonda yerini aldı. Herkes oyunun başlamasını beklerken oyun ertelenmez ki... Kirmanşahlı öfkesinden kuduracak, Tagi yanında, o da umarsız, ne yapacağını bilmiyor... Kirmanşahlı onu ilk kez görüyormuşcasına tarttı ve "Yanılmıyorsam sen metni olduğu gibi ezberledin," dedi.

"Ne düşündüğünüzü anlamadım ama benim hiç oyun deneyimim yok, hem ben Hamlet'ten daha gencim..."

"Saçmalama, hadi geç kulise, sahneye çıkmaya hazırlanan Bernardo ve Francisco'yla biraz konuş, havaya gir, bir süre de onları sahnede, yani oyunda izle... Sıra Hamlet'e gelince... Tanrı aşkına Tagi, senden daha iyi Hamlet'i oynayan olur mu? Hadi göreyim seni, ben kuliste olmayacağım, ne yalan söyleyeyim, yüreğim bu heyecanı kaldıramaz..."

Üçüncü gong çaldı. Tagi, Şerifzade'nin odasına girip az sonra Hamlet olarak çıktı. Kuliste Bernardo ve Francisco karşıladılar onu. Bernardo yakasını düzeltir gibi yaparken ona, "Bakma öğrenci olduğuna, sen birçok hocayı cebinden çıkarırsın. Bu galayı Bakû halkı hiç unutmayacak..." diye cesaret verdi.

Işıklar söndü, Bernardo ve Francisco sahnede yerlerini aldılar. Bir uğultu duyuldu, dekordaki bulutların bir kesimi aydınlandı. Bernardo korkak sesiyle bağırdı, *"Kim var orada?"**

---

*) *Hamlet*'in Türkçesi: Sabahattin Eyüboğlu (yazarın notu)

Francisco cevapladı onu, *"Yoo, sen söyle!"*

"Dur orada! Tanıt kendini!"

Bernardo karanlıkta üzerine geleni tanımak için, *"Yaşasın Kral!"* diye bağırdı.

Francisco arkadaşının sesini ancak o zaman tanıdı, *"Bernardo sen misin?"* diye sordu.

"Benim!" dedi Bernardo.

Arkadaşı memnun, *"Tam saatinde geldin!"*

"Evet, saat on ikiyi şimdi vurdu... Hadi Bernardo, sen git yat."

"Çok yaşa bu nöbeti aldığın için benden,
Acı bir soğuk var ciğerlerime işleyen."

"Bir şey olmadı ya nöbetinde?"

"Yaprak kımıldamadı."

Oyun olağanüstü bir görünüm ve beğeni içinde akıp gitti. İkinci sahnede Kral kardeşinin ölümüne üzgündü ama yengesiyle evlenmesine kıvançlı. Cornelius'u, Voltimand'ı yolcu etti, ardından Laertes, Ophelia'nın ağabeyi de izin istedi, onu da selametledi... Hamlet'i nasıl başından savacağını düşünerek, *"Ya sen Hamlet,"* dedi. *"Yeğenim, oğlum?.."*

Hamlet, *"Yeğenden biraz fazla, oğuldan oldukça az,"* diyerek düşündü seslice.

Muhammed Saed, yanında oturan Kirmanşahlı'ya fısıldayarak, "Aman Tanrım," dedi. "Ne yapmışsın sen? Bu Abbas Mirza değil, kim bu Hamlet'i oynamaya çalışan?"

"Bir öğrencim, tanımazsın... Abbas Mirza birden hastalandı da... Ama sen iyice onun oynuna dal, çok değişik bir yorum getireceğine inanıyorum."

"Yeni yorum mu? Yapmayın, Hamlet Hamlet'tir."

"Öfkelenme, seyret, göreceksin."

III. sahnede Polonius'un evinde, Laertes Ophelia'dan ayrılırken, Mohammed Saed, Pamela May'a bakarak, *"Sandıklarım gemiye gitti, Allahaısmarladık,"* dedi.

"Haydi bakalım, yol boyu yeller esip gemiler kalkar,

Uyuma, haber yolla bana." dedi.

Pamela May ona, *"Yollamaz olur muyum,"* dedi.

Mohammed Saed sürdürdü:

"Bir oyun bir gençlik hevesi say bunları,
Bir menekşedir açmış erkenden, bahar günü
Açmış ama sürmez, tatlıdır, ama solar gider,
Bir anlık güzel, bir koku, hepsi o kadar."

Pamela May'ın gözleri yaşardı,

"Hepsi o kadar mı?" dedi, gözlerinde damlalaşan yaş yanağına kaydı. Kimse ayrımına varmadan sildi yanağını. Daldı Londra günlerine, bir ara Ophelia'yı duydu.

"Bana gösterdiği sevgi o kadar kibarca ki..."

"Evet," dedi kendi kendine Muhammed Saed, sonra kucakladı Pamela'yı, geniş kollarıyla sardı onu, sıktı ve severek öptü, "Şimdi kim bilir ne yapıyorsun? Sancay Desai'den çocuk da doğurmuşsun, Yeni Delhi'ye yerleşmişsin, sariler kuşanıyorsun, burnunda hızma, ayak bileklerinde halhal, odanda ödağacı dalları tüttürüyorsun..."

Sahnede Hamlet ünlü tiradına gelmişti:

"Var olmak mı, yok olmak mı? Bütün sorun bu!"

Daldı Saed, derin derin anılara, Pamela'nın sevgisine ihanet mi etmişti? Onu yüzüstü mü bırakmıştı?"

Ophelia türkü söylüyordu sahnede:

"Yarın bayram, Saint Valentine bayramı
Erken uyanır herkes
Ben bir kızım, gelirim pencerene
Eşim ol derim sana.
Delikanlı kalktı hemen giyindi
Açtı kıza kapısını
Kız girdi içeri, kız girdi ama
Kız çıkmadı dışarı."

Kral beğenmedi türkünün sözlerini, az sertçe, *"Güzelim Ophelia,"* dedi, yeter artık dercesine.

Ophelia da, *"Peki, peki,"* dedi. *"Yemin değil ama söz, bitiriyorum."*

Türküsünü sürdürdü:

"Ey İsa, büyük İsa sen bilirsin,
Ayıp, ne ayıp şey bu
Fırsat bulan her genç yapıyor bunu
Yüzü kızarmaksızın
Kız dedi, bu işi yapmazdan önce
Evleniriz demiştin
Delikanlı şöyle karşılık verdi,
Evlenirdik sabah sabah gelip de
Koynuma girmeseydin."

Mohammed Saed yanındaki Kirmanşahlı'ya fısıldadı: "Perde inince oyuncuları kutlamak isterdim, ama hemen gitmem gerekiyor. Sen Konsolosluğa gelirken lütfen onu da getir, orada kutlarım kendisini."

"Keşke kalsaydın, ama ne yapalım, dediğin gibi olsun."

Oyun bitiminde alışagelmiş olduğu gibi oyuncular alkışlandı ve yönetmen sahneye çağrıldı, bu da oyunun başarısını simgeliyordu. Kirmanşahlı alkışları dindirmek için ellerini kaldırdı ve, "Bu oyunda emeği geçen herkes adına size teşekkür ederim," diye söze başladı ve sürdürdü. "Sevgili tiyatroseverler, biliyorum hepinizin gözleri Abbas Mirza Şerifzade'yi aradı sahnede. Şerifzade'nin geçici bir rahatsızlığı dolayısıyla bu geceyi ertelemeliydik aslında, ama haberleşmedeki bir aksaklık dolayısıyla bu geceyi erteleyemedik. Şerifzade'ye acil şifalar dilerken, ardı sıra sahnelenecek oyunun, Şerifzade'nin başrolü oynamasıyla süreceğini bildiririm. Bu gece Hamlet rolünde alkışladığınız Tagi Babazade, Tiyatro Teknik Okulu öğrencilerinden; aynı zamanda bu oyunda yönetmen yardımcısı, hiçbir hazırlığı yokken, aziz davetlilerin eli boş dönmemeleri için, sahneyi Hamlet'siz bırakmamak için bize yardımcı oldu, hem de üstün bir başarıyla, kendisine minnettarız." Seyirciler yeni-

den alkışladı ve Tagi eğilerek karşılık verdi, sonra Ophelia'nın ve Kraliçe Gertrude'nin ellerini tutarak onları öne çıkardı, yine eğildi, tüm oyuncular öne çıktılar, el ele...

Tagi'nin tek düşündüğü, Şerifzade'nin tepkisinin nasıl olacağıydı. Herhalde, "Aman ne iyi yaptın, seyircileri eli boş göndermedin," demeyecekti. "Çok sağol, Hamlet'in ruhunu şad ettin, onu sahnemizde yepyeni bir yorumla temsil ettin," de demeyecekti...

Peki, ne diyecekti?

"Madem ki baş oyuncu hastadır, oyun ertelenir," diyecekti. "Hastalığımı kendine basamak yapıp, birdenbire başrole soyunmayacaktın." diyecekti ya da, "Oğlum," diyecekti, "Senin Hamlet'i oynaman için daha dokuz fırın ekmek yemen gerekir, biliyor musun?"

Bu yüzden olacak, Tagi suçluluk duydu, kimsenin yüzüne bakamaz oldu. Bir daha ne okula ne de tiyatroya uğradı. Kişisel eşyasını dolabından almak için bile gitmedi. Eşyalarını Ophelia'yı oynayan İrina Litvinova alıp kendisine götürdü.

"Senin tiyatroya gelmemenin, herkese sırt çevirmenin hiçbir anlamı yok. Üstelik sen tiyatroya oyunculukla değil, yönetmenlikle bağlısın. Hoca gelmemene çok bozuldu, üzüldü desem daha doğru olur. Bana seni ikna etmemi önerdi, ne bilsin, sen Nuh der peygamber demezsin..."

"Boş ver bunları... Sen anlat bakalım, sonraki oyunda Şerifzade nasıldı? Benim için bir şey söyledi mi? Örneğin benim nasıl oynadığımı merak edip sordu mu?"

"Hayır, sormadı. Ertesi oyuna hasta hasta gelip oynadı. Çok başarılıydı, çok da alkışlandı... Tagicik, nedir senin bu halin? Nen var? Küsmüş müsün? Hadi söyle, kime küstün? Niye küstün? Şerifzade şeker gibi bir adam, hoca desen seni çok sever..."

"Küsmedim, ne küsmesi... Yaptığım işin doğru olup olmadığından kaygılıyım, o kadar ve bu yüzden neye karar vereceğimi bilemiyorum..."

"Senin derdin ne, biliyor musun? Sen gerçek yaşamında da Hamlet'leşmişsin, olağandır. Hepimizi oynadığımız roller sarar. Sıyrıl, Hamlet'ten. Yarın akşam bize gidelim, seni rahatlatayım, bak, bana yüz vermezsen Ophelia gibi kendimi öldürürüm, haberin olsun... Aman, neredeyse unutuyordum, Hoca dedi ki, yarın saat ikide tiyatro kapısında onunla buluşup bir yere gideceksiniz, seni birisiyle görüştürecekmiş, çok önemliymiş... Sakın unutma, yarın saat ikide. Hocayla görüştükten sonra da gece beni tiyatrodan al, tamam mı? Unutma!"

Tagi Babazade istenilen saatte Tiyatro'nun kapısındaydı, hocasını gördü, hocası onu kucakladı, ama önemli bir şey konuşmadan Mohammed Saed'in ziyaretine gittiler. Saed onlara uzun uzun Londra'daki tiyatrolardan ve orada izlediği *Hamlet* piyesinden söz etti. *Hamlet*'in anılarında ayrıcalıklı bir yer tuttuğunu ekledi, ardından Tagi'yi Hamlet rolünde çok başarılı bulduğunu söyledi, bu sergilediğimiz oyun İngiltere'deki benzerlerinden farksızdı dedi, sizi kutlarım.

Giderek konuşmanın konusu değişti. Bakû'de elli bin dolayında İran'lı bulunuyor. Bunlar değişik zamanlarda çoğun kaçak gelmişler, yani kimlikleri yok. Yönetimle başları derde girmekte. Yeni bir anlaşma gereği konsolosluğun vereceği belgeyle kimliğe kavuşacaklar ve isteyenler ülkelerine dönebilecek...

Tagi, hocasının konsolosla olan ilişkisinin nedenini çözdü... Hocası da İran'dan öyle gelmişti, belki de şimdi dönmek istiyor. Belki de tam sırası, gücünü topladı ve anlatmaya başladı.

"Benim bir ağabeyim var, Gence Harp Okulu mezunu. Azerbaycan Ulusal Ordusu'nda üsteğmenken, ülke Sovyetize edilince onu da Kızıl Ordu'ya kattılar, oysa okumak istiyor, okumak için de ordudan ayrılması gerekir, bilinen işlemler buna el vermiyor. Acaba Kızıl Ordu'dan çıkarılabilmesi için İran'lıdır diye, kendisine bir belge verilmesi mümkün mü? Acaba çok şey mi istemiş oldum?

“Danimarka prensi Hamlet, senin için bir şey yapmak boynumun borcu, isteğini gerçekleştirmek için elimden geleni yapacağım.”

Mohammed Saed’den ayrılırken herkes mutluydu.

İrina Litvinova gece oyun çıkışı, karşısında dünkü kaygılı Tagi’yi değil, bugünkü sevinçli Tagi’yi buldu.

“Yanılıyor muyum?” diye sordu. “Epeyce rahat, kaygısız, hatta mutlusun, yoksa okula dönüyor musun?”

“Hayır, dönmüyorum okula. Seninle buluştuğuma sevinçliyim.”

“Hadi ordan, yalancı. Benimle buluştuğuna sevinçliymiş. Hoca neden görüşmek istedi seninle?”

“Hiç, şey... Bir şiir kitabım var benim, basılmasında yardımcı olacak.”

“Peki, nasıl yardımcı olacak?”

“Beni ünlü şair Süleyman Rüstem’e götürdü. Ona şiirlerimden birkaçını okudum, çok beğendi, kitabımın basılmasını sağlayacak.”

“Sahi mi? Bu çok önemli. Şiirlerin basılırsa bu beni de çok sevindirir. Bu şiirlerin kimisi doğrudan beni ilgilendirir, yani benim için yazmışsın, unuttun mu? Hadi gel, bunu kutlayalım.”

“Bu gece olmaz işim var.”

“Dünyada bırakmam, eve gideceğiz ve şiirlerinin kitabını kutlayacağız. Hiç bahane dinlemem.”

Gittiler ve kutladılar.

* * *

Bakû’den ayrılalı on beş gündü, Moskova’ya vardılar. Tren gara girince Stalin törenle karşılandı, sonra herkes indi; onları ise indirmediler, vagonlarını ayırıp tamirhaneye soktular. Üç gün orada beklettikten sonra dördüncü gün Berzanovski, Davidov’u göndererek konukları kendi evine aldırdı. Burada Davidov’un da bulunduğu dairede onlara bir oda ayrıldı, Mehmed Emin ve Mehmed Ali Resulzade’ye.

İlk kez 1917 yılında görmüştü Moskova'yı Mehmed Emin Resulzade, Müslüman Kurultayı'nda, ama kongre telaşından kenti gezememişti. Şimdiyse bol bol zamanı vardı.

Şehirde göze ilk çarpan, her tarafa asılan Lenin ve Troçki'nin büyük boy fotoğraflarıydı. Onları Zinovyev, Kamenev, Çiçerin, Radek, Tomska, Lunaçarski, Joffe ve Frunze izliyordu... Gözleri Stalin'in fotoğraflarını boşuna aradı.

Ellerine birer *Raboçaya Knijka* tutuşturuldu, İşçi Karnesi. Onunla günde bir kez öğlenleri sıraya girip bir tas çorba içebiliyorlardı, bulaşık suyu gibiydi çorba.

Moskova sokaklarında gezerken, tanıdık bir yüze rastladılar. 1904 yılında Bakû'de tanıştıkları Peterburjets adlı aydın bir işçi. Bolşevik fraksiyonunda bir sosyal demokrat. Onları alıp evine götürdü, çay ikram etti. Anlatacakları çoktu. Mehmed Emin Resulzade'nin buraya dek olan öyküsünü satır satır biliyordu. Bakû'deki sorgu komisyon üyelerinden biri buraya gelince ondan öğrenmişti. Üye demişti ki:

"Mehmed Emin Resulzade'nin günleri sayılıydı bizce... Moskova'ya verdiğimiz raporda idamını istemiştik. Bize gelen telgrafta, Stalin yoldaş gelinceye dek bekleyin dendi, yoksa..."

Geçmiş olsun.

Peterburjets, Lenin'le arada sırada buluşurmuş. Resmi hükümet ve parti işleri dışında, Lenin yoldaş kimi işlerin gidişinden haber almak için eski arkadaşlardan yararlanırmış, onlara "gözleme" görevini verirmiş. Bizimki de Lenin'in "göz"lerinden biriydi ve Stalin'i hiç sevmezdi.

"O iyi niyetli bir devrimci değil, yalnızca iktidara varmayı düşünür. İdealist sosyalistlerden fazla, atılgan teröristleri yeğler. Bolşevik Devrimi'ni bu gibi demagoglar çığırından çıkaracak! Göreceksiniz, Stalin işçi sınıfının başına bela olacak!"

Hiç de öyle düşünmüyordu Mehmed Emin Resulzade; nitekim, "Biz," dedi. "Stalin'i başkaları gibi, şan şöhret düşkünü birileri gibi görmedik. Baksana, fotografını bile öteki komiserler gibi hiçbir yere astırmamış."

Güldü Peterburjets, "Belki de çirkin olduğundan astırmamıştır..."

Mehmed Emin Resulzade, Moskova'da bir süre sıkıntıyla yaşadıktan sonra Doğu Dilleri Enstitüsü'nde Farsça ve Türkçe öğretim üyesi olarak çalıştı. Birçok kez Stalin'le görüştü, ama onun kayırmasını kabul etmedi, hiçbir işbirliğine yanaşmadı. Bu arada Müsavat Partisi gizli Merkez Komitesi, parti tarihinin en önemli kararını almıştı. Önderini Moskova'dan kaçıracaktı. Bu karar genç bir kuryeyle kendisine ulaştırıldı, oluru alındı, sonra parti askeri teşkilatı başkanı Dr. Dadaş Hasanzade bir miktar altın parayla Moskova'ya geldi. Plana göre, önder Moskova'ya yerleşip kültür alanında çalışmaya karar vermiş gibi davranacaktı. Hemen Pavloviç'in yönetiminde yayınlanan çok yapraklı *Vastok* dergisi için bir yazı hazırladı. İran'da V. yüzyılda Sasaniler döneminde gerçekleşen Mezdek hareketi üzerine. Seçtiği konu oldukça ilginçti. Mezdek, Sasanilerden I. Kubat zamanında ortaya çıkan bir peygamberdi. Sunduğu din paylaşma temeline dayanıyordu. Tüm "nimet"lerin, kadınlar dahil, paylaşımını sağlamak emelini güdüyordu. Sonunda Kral Enuşirvan, Mezdek ve yandaşlarını ortadan kaldırarak yani kılıçtan geçirerek bu hareketi noktalamıştı. Bu yazıdan sonra Resulzade, Azerbaycan tarihini incelerken kimi gerekli "elyazma" kitaplarının Petrograd Bilimler Akademisi kütüphanesinde bulunduğunu bahane ederek, oraya gitme iznini kopardı. Petrograd'da Musa Carullah'ın etkin yardımıyla kayıkla Finlandiya körfezine açılarak kaçmayı gerçekleştirdiler.

* * *

"Olayların insanlar için önemi, gerçekleştiği yere ve zamanına bağlıdır. Başka yer ve zamanda ele alınınca, aynı etkiyi yaratmaz. Örneğin, çok önemsediğim bir anımı anlatacağım şimdi. Size oldukça sıradan gelebilir, belki de çocukça bulacaksınız..."

Zoya ısındı, oturduğu koltukta kımıldayarak daha iyi yerleşmeye çalıştı ve çayını yudumlarken arkasını koltuğun sırt minderine dayanıp dinlemeye hazırlandığını gösterdi.

Ksenya anasının bu haline bayılıyor, belki de ilişkilerini onaylayan bir belirti gibi algılıyordu.

"Şimdi çok merak ettik işte. Başından geçen ilginç bir olay, değil mi bu anlatmak istediğin?"

Ejder, "Öyledir tabii, ama benim için ilginç, yaşadığım o an için ilginç..." dedi.

"Anlat artık ama..."

"Yine bir Harp Okulu öyküsü, bilirsiniz, askeri kuruluşların en tepesinde Harbiye Nazırı bulunur. Bizde General Samed Mehmandarov'du. Peterburg Harp Okulu'ndan mezundu, topçu bölümünden. Rus-Japon savaşına katılmış. Port Arthur savunmasında gösterdiği yiğitlik dolayısıyla Altın Kılıç ödülüne layık görülmüş, dünya çapında ünlü bir asker...

"Hepimiz onu görmeyi, tanışmayı ve konuşmayı hayal ederdik. Hatta düşlerimize girerdi, dersem fazla abartmış olmam.

"Neyse hükümetimiz devrildikten sonra, yani 27 Nisan gecesi olayı öğrenip okula gittim. Büyük bir üzüntüyle geceyi orada geçirdim. Okul Komutanı General Çıheidze beni sözünü ettiğim Nazır'a, yani General Samed Mehmandarov'a bir mesaj iletmem için görevlendirdi. Oysa Harbiye Nazırlığı Bolşevikler tarafından sarılmıştı ve oraya girmek olası görülmüyordu..."

Ksenya biraz daha sokuldu ona, "Neydi mesaj?" diye sordu.

"Şöyle bir şey, hepimiz son damla kanımıza dek düşmana karşı çarpışmaya hazırız, emir bekliyoruz. Çarpışmayacaksak, omuzlarımızdaki apoletler dursun mu? Sökelim mi?"

"Eee? Mesajı götürüp, kendisiyle görüşebildin mi?"

"Ne gezer? Dediğim gibi Nazırlık Bolşeviklerce kuşatılmıştı, kuş uçurtmuyorlardı. Ulusal askeri üniformalarımız içinde yaklaşmaya kalksak kuşkusuz vururlardı. Bir yanıma arkadaşı-

mı aldım, sivil giyindik ve yürüyerek Nazırlığa zorlukla ulaştık. İçeri girmemiz kesin olanaksızken, Nasrullah adında tanıdık bir çavuş yardım etti. İçeride bizimkiler kimlik saptamasında sorun çıkardılar. Neyse, zorlukla nöbetçi subaya derdimizi anlattık, ancak paşayla sadece telefon bağlantısı kurulabildi ve kendisine mesajı ilettim. Bana, komutan General Çıheidze'ye selamımı söyleyin, dedi ve ekledi: Ben, dedi, Harbiye Nazırı kaldığım sürece, Azerbaycan Ulusal Ordusu'nda hiçbir değişiklik olmayacak! Ben usulü gereği söylediklerini yineledim. Bir de bana yarım saat sonra orada olacağım, dedi, beni bekleyin.

"Oturup beklemiştik, ama nedense gelememişti."

"Hepsi bu kadar mı?"

"Hayır, değil. Anlatmak istediğimi asıl şimdi anlatacağım. Bundan bir hafta sonra, üç subay arkadaşımla üniformalarımızla kentte dolaşırken onu faytonunda gördük, General Samed Mehmandarov'u. Çok heyecanlandık. Dördümüz de esas duruşa geçip selama durduk. Üstünde siyah sivil giysileri vardı, başında aynı eski kalpağı. Durdurdu faytonu, yanına çağırdı beni. Koşar adım yaklaştım, faytonun basamağına çıktım, önünde dimdik durdum. Adımı sordu. Söyledim. Adım tanıdık gelmiş olacak, elini alnına götürdü, düşünmeye başladı. Yardımcı olmak için istila günü, okul komutanının mesajını telefonla kendisine ilettiğimi anımsattım. İki eliyle başımı tuttu, kendisine doğru çekti ve alnımdan öptü. Yüzüm beyaz sakalları arasına gömülmüştü...

"Bu ne büyük bir onur bilemezsiniz. Dünya küçüldü ayaklarımın altında, her şey önemini yitirdi, bir ben kaldım önemli olan, bir de bana değer veren Harbiye Nazırı General Samed Mehmandarov... Bu arada yoldan geçenler bu heyecanın ayrımına varmış olacaklar, alkışladılar bizi..."

Gülümsediler Ksenya'yla anası.

Ksenya, "Anlaşılan askerliği çok seviyorsun, değil mi?" diye sordu.

"Aslında askerlik benim gözümde başka bir anlam taşır. Ülkemin askere ihtiyacı olduğundan ben askeri okula gittim. Askerken de tam asker olmalıyım diye çalıştım. Şimdiyse okumak istiyorum. Ama askerlik okumamı engelliyor. Bakû'ye döndüğümden beri bununla uğraşıyorum. Tüm yasal yolları araştırdım. Bir sürü hukuk kitabı karıştırdım. Umutluyum."

"Benim yapabileceğim bir şey var mı? Örneğin bizim müdürlüğe girip çıkan bir sürü nüfuzlu insan var..."

"Yani nüfuzlu kimselerden yararlanalım mı diyorsun?"

"Evet, öyle diyorum. Şimdi, dur bir dakika, dün bana telefonda anlatacakların olduğunu söylemiştin. Sırf anlatacakların için bugün görüşüyoruz. Evet, anlatsana!"

"Şey... Kısa bir süre için Tiflis'e gitmem gerekir."

"Ne? Tiflis mi? Niye?"

"Heyecanlanma, kısa bir süre..."

"Ne kadar kısa? Ben de gelebilir miyim? İzin alır, gelirim."

"Hayır, zırai donatımla ilgili bir kurs, talebe yurdunda kalacağım, boş kalmamam için, okuyor görünmem için, kariyer sorunundan kaynaklanıyor. Okul komutan muavini Binbaşı Haydar Vezirov sağladı, gitmem gerekir."

"Gitmeni istemiyorum. Yani ayrılmamızı..."

"Zorunluyum!"

"Neden? Askeri görev mi?"

"Hayır, değil, ama gitmem gerekir. Yazışırız."

"Yazışırmışız, öyle mi? Ama mektuplar senden boşalan yeri doldurmuyor. Bunu anlamıyor musun? Sen beni... Tamam. Sorumluluk olmayacaktı aramızda. Boş yere çene yoruyorum ben... Sorumluluk yok! Özür dilerim! Ne zaman yolculuk? Gara gelebilir miyim?"

"Ksenya, gara da gelme. Ben vedalaşmayı beceremem. Şimdiye dek hiç vedalaşmadım."

1923

Bakû, İran Başkonsolosluğu'nun avlusu, koridorları ve kabul salonunda kımıldayacak yer yoktu kalabalıktan. Kirmanşahlı, Tagi Babazade'yi ikinci kez Başkonsolos Mohammed Saed Merageyi'yle görüştürüyordu.

Saed, odasının kapısında karşıladı konuklarını. Konuklar bu kez Ejder Babazade'yi birlikte getirmişlerdi. Ejder, Tiflis'teki kursunu bitirmiş, dönmüştü.

Alışagelmiş hoşbeşten sonra Ejder'e döndü ve, "Öğrendiğime göre," dedi. "Geçen yıl İran'daymışsınız, doğru mu?"

"Evet, Erdebil'de."

"Ne kadar kaldınız?"

"Bir buçuk yıl kadar."

"Ne iş yapıyordunuz?"

"Bir süre, isyancılara karşı 14. Alay'da, Rıza Han'ın ordusunda bulundum."

Saed başka soru sormadı. Belli ki son cümleden çok kıvanmıştı. Hazırlamış olduğu kimlik belgesini imzaladı, Ejder'e verdi, ayrıca büyük bir defterde adının önünü ona imzalattı.

"Hayırlı olsun," dedi.

Ejder kimliği şaşkınlıkla aldı, "Yani ben şimdi İran uyruklu muyum?" dedi.

"Evet," dedi Saed.

"Öyleyse askerlikle ilişkimi keserler artık."

"Umarım!"

"Okumama bir engel yaratmaz bu durum."

"Yaratmaz."

Ejder ayağa kalktı, başkonsolosun elini saygıyla sıktı ve gönül borcunu belirtti, ardından Kirmanşahlı'ya da. Tagi'ye gelince, kucakladı, öptü onu ve "Hiçbir Hamlet'in bu kadar yararlı bir işe aracı olmadığına eminim," dedi, gülüştüler.

Durup dururken bir insana, bundan böyle, sen artık sen değilsin, seni başka birisi yaptık derlerse apışıp kalmaz mı? Kalır, aynen Ejder Babazade gibi... Ona artık sen İran'lısın demişlerdi. Artık Azerbaycan'lı değilsin. İran'da Şahseven'ler arasında yaşadığı dönemi anımsadı, irkildi. İlkel bir yaşam biçimi, uygarlıktan habersiz... Ama sorun başka, ona bundan böyle sen Fransızsın da denebilirdi, uygarlığın beşiği... Hayır, sorun başka, burası onun ülkesi, kuşaklardan beri. Gövdesinin kökleri bu toprakta, bu toprağın suyuyla beslenir. Başka bir ülke ister yabanıl olsun, ister uygar... Ne ilgisi var?

Onun değişmez ilkeleri var, Azerbaycanlıdır sapına kadar, Müsavatçıdır, Türktür. Bunlardan ödün vermesi söz konusu değil, olamaz.

Şimdi İran'lı olmuş. Çünkü İran Başkonsolosu, Hamlet rolündeki kardeşi Tagi'yi çok beğenmiş... Kendisi Londra'da, İngiliz Ulusal Tiyatrosu'nda daha önce gördüğü Hamlet'le karşılaştırarak bu kanıya varmış. Çok sudan bir neden.

Neyse, bir kez daha yaşamda her şeyin raslantılara dayandığına tanık oluyordu. Bir kitapta okumuştu, Amerikalı Sinclair'indi galiba. Şöyle anlatıyordu Sinclair: "Eğer baban yolda yürürken bu kaldırımı bırakıp karşı kaldırıma geçmeseydi, gelecekte anan olacak kızı görmez, sonra peşine takılmaz, tanışmaz, sevmez, evlenmez ve sen de doğmazdın."

Şimdi eğer Şerifzade hastalanmasaydı... O İran uyruğuna geçmiş olamazdı...

"İran uyrukluğu bana ne kazandırır?"

"Kızıl Ordu'dan çıkmak, hapisliklerden, sürgünlüklerden kurtulmak... Adam gibi okula girip okumak. Bunlar ayrıcalıktır. Gün gelir, ülkem bağımsızlığını kazanır, o zaman döner, kendi ülkemde yaşarım..."

"Bu biraz fırsatçılık olmuyor mu?"

"Fırsatçılık oluyor diye Kızıl Ordu'da kalıp kendi ülkemin insanıyla mı savaşayım? İsyanlarını mı bastırayım?"

"Haklısın, Lenkeran isyanında olduğu gibi."

* * *

Esadullah Ahundov, Enzeli'den Bakû'ye getirilince, doğrudan doğruya hastaneye taşındı ve dostu Dr. Mesropiyan'ın bakımında uzun bir süre yattı.

Hastane'de yatarken Azerbaycan Halk Ekonomisi Şurası'nın başına getirildi. Makamı gereği kendisine otomobil ve sürücü tahsis edildi.

Sürücü haftada birkaç kez, eşi Seriye ve çocuklarını hastaneye getirip götürüyordu. Çoluk çocuk gittikten sonra, Dr. Mesropiyan tüm vaktini onun yanında geçiriyor ve bir türlü hemşire Marina Pavlovna'yı Enzeli'de bırakıp geldiğine bir anlam veremiyordu. Fırsat buldukça Esadullah'ı bu konuda sıkıştırıyordu.

"Bilmem daha kaç kez, şu senin ayak yaralarının özel bakıma ihtiyacın olduğunu söylemeliyim. Bu iş için Marina'yı görevlendirdik, kendi konularında eşsiz bir uzman. Sen ne yap-

tın? Sen kızcağızı alıp götürdün Enzeli'ye, bıraktın geldin. Onun ne işi var Enzeli'de? Anlamıyorum... Çalışmasından memnun değilseniz ne diye kendinizle götürdünüz? Memnunsanız ne diye onu oralarda bırakıyorsunuz tek başına...

"Yoo, hiç yanıt istemiyorum. Bu iş senin gibi sorumluluk bilincinde olan bir insanın yapacağı iş değil... Sana ne oldu, anlamıyorum..."

Dr. Mesropiyan yanıt beklemiyordu, çarptı kapıyı, gitti. Giderken, "Bu gece nöbetçiyim, buradayım yani," dedi. "Yarım saat sonra geleceğim, bekle beni, uyuma."

Esadullah açtı çantasını, mektup klasörünü çıkardı, bir kâğıt çekti içinden, yazmaya başladı:

"Bu benim buraya getirildiğimden beri yazdığım dördüncü mektubumdur. Hiçbirinin yanıtını almış değilim." Sonra Dr. Mesropiyan'ın söylediklerini sıraladı. Bakû'de olup bitenden söz etti... Yazdı, yazdı. Sonunda, *"Hastaneden çıkar çıkmaz Enzeli'ye geleceğim, tek başıma. Ama sakın beni iskelede karşılama. Olur mu bir tanem?"* İmzaladı, Esad.

Dr. Mesropiyan döndüğünde mektup bitmiş, zarflanmış, üzerine adres yazılmış ve pullanmıştı.

"Şimdi gönderirim ben bunu vapura, yarın sabah yola çıkar, akşam elinde olur... Hız çağında yaşıyoruz kardeşim, işte uygarlık dedikleri bu olsa gerek."

Hastaneden taburcu olduktan sonra mevkiini yükselttiler onun, Güney Kafkasya Devlet Ticaret Kurumu başkanlığına atadılar.

İşi çoktu, başını kaşıyacak vakti yoktu, Enzeli yolculuğunu bir türlü gerçekleştiremedi. Sağlığı günden güne bozuldu ama bu kez de onu Güney Kafkasya Devlet Dış Ticaret Kurumu'nun başına getirdiler.

"Sana ne çok ihtiyaç duyduğumu anlatmam yersiz... Senin yanımda olmanı ne çok istediğimi yazmam yersiz, çünkü biliyorsun... Sanma ki sağlımın çok bozulması senin eksikliğini duyumsatıyor bana... Sana cismimle değil, ruhumla bağlıyım, o yüzden sana ruhumun ihtiyacı var...

"Koca bir yılı özleminle eskittim ve sana gelemedim. Oysa umutluyum, umutluyum, son soluğumda bile olsa geleceğim, belki de senin koynunda canımı teslim edeceğim..." diye yazıyordu mektuplarında.

Gözlerinin kataraktı yüzünden kalın camlı gözlükler takıyordu. Perhiziyle ilgilenilmediğinden şişmanlamıştı, saçları dökülmüştü ve ayak parmakları belki de çürümek üzereydi... Baktırmıyordu.

* * *

Ejder Babazade, günlerce düşündükten sonra nihayet, bir gün ilgili makama şu dilekçeyi yazmayı uygun gördü:

> *Yıllarca önce küçük bir çocukken ailemle birlikte İran Azerbaycanı'nın Erdebil kentinden Bakû'ye geldik. Ben lise tahsilimi bir heyecan sonucu yarı bırakıp Gence Harp Okulu'na girdim ve 23 Nisan 1920'de üsteğmen olarak mezun oldum. Ardından Kızıl Ordu'ya alınarak Lenkeran ayaklanmasını bastırma hareketine gönderildim. Lenkeran'da sıtmaya yakalandığımdan fiilen ordu dışında kaldım. Son günlerde İran Başkonsolosluğu İran uyruklu olduğumu bildiren belgeleri açıkladı. Bu durumda yabancı uyruklu herhangi bir kimsenin Kızıl Ordu'da bulunması mümkün olmadığından, ayrıca sıtma hastalığı taşıdığımdan, terhisimi ya da çürüğe çıkarılmamı arz ederim. Üsteğmen Ejder Babazade.*

Dilekçesini birkaç kez okuduktan ve yakınlarına dinlettikten sonra zorlukla işleme koydurdu, ama gelecek cevabı da beklemeden, Bakû İşçi Fakültesi Ziraat Bölümü'ne girmek için, Harp Okulu'ndan arkadaşı üsteğmen Mehmed Hasan Bahşaliyev'le birlikte geceli gündüzlü bir çalışmayla giriş sınavına hazırlandı. Beş yıllık aradan sonra öğrenim yaşamına yeniden başlamak oldukça zordu.

Birkaç okulda, aynı zamanda İşçi Fakültesi'nde de öğretim görevlisi olan arkadaşı ve ülküdaşı Abdulvahap Mehmedza-

de'nin özendirmesiyle İşçi Fakültesi'ni seçmişti, ardından öğüdünü dinledi, hocası Abdulvahab'ın.

"Burada yalnız ders okunur. Bizim için şimdi en önemli görev eli uz ögeler yetiştirmektir. Daha önceki girişimimizde hiçbir hazırlığımız yoktu, yani iş bilenimiz yoktu. İster istemez ne yaptık? Öğretmenimizi İstanbul'dan, subayımızı Petrograd'dan, işçimizi dünyanın dört bucağından, askerimizi sokaklardan sağlamaya çalıştık. Olmadı. Gelecekteki başarımız için şimdiden uzman ögeler yetiştirmeliyiz."

Çok doğru bir tanıydı.

Çalışmasını sürdürdü, giriş sınavında çok başarılı olunca Ziraat Bölümü'nün II. sınıfına alındı. Tek eksiği, eski arkadaşlarından yoksun oluşuydu. Bir ara okulda Nasrullah çavuşa rastladı. Hükümetin devrilişinde Harbiye Nazırlığı'na girmesine yardımcı olmuştu.

"Şimdi de bu yapının odalarını, salonlarını, kısaca her yerini bana gösterir misin?"

"Başımla beraber."

Ejder kısa sürede okul yaşamına da uyum sağladı, ama yalnızlığı onu çok sıkıyordu. Nasrullah Ahundov'un ona tanıştırdığı arkadaşlarına da ısınamıyordu. Ancak bir gün "yeğenim" diye tanıştırdığı Cevad Ahundov, ona sorduğu tek bir cümleyle dostluk temelini atmış oldu.

"Siz," demişti ona. "Galiba İstanbul'da bulundunuz, Türkler gibi konuşuyorsunuz."

Böbürlenmiş, "Öyle mi?" demişti. "Bulunmadım ama bulunmuş kadar oralar üzerine bilgi sahibiyim, en büyük arzum İstanbul'u görmektir. Doğrusu, onlar gibi konuşmaya özenirim. Daha zengin bir Türkçe'yle konuşurlar, o yüzden konuştukları anlam kazanıyor."

"Benim babam birkaç kez İstanbul'a gitmiş, o da İstanbul Türkçesi'ni çok sever sanırım."

"Babanla tanışmak isterdim."

Tanışma isteği gerçekleşinceye dek Ejder'le Cevad birkaç kez buluştular ve Ejder durmadan özgürlük, bağımsızlık, Mü-

savatçılık konularını irdeledi. Cevad'sa görüştüğü kızları anlattı ona.

Ejder pes etmedi: "Bir defa yükselen bayrak bir daha inmez, sözü kimindir, biliyor musun?"

"Jean Jacques Rousseau?"

"Hayır!"

"Giuseppe Garibaldi?"

"Hayır, bizim Mehmed Emin Resulzade."

"Ben tanıyorum onu."

"Tabii tanırsın, Milli Şura Başkanı'ydı."

"Yoo, oradan değil, bize gelirdi."

"Size mi gelirdi?"

"Evet, babamın gençlik arkadaşı. Babam benim, eski Bolşeviklerden. Ama şimdi biraz pasif. Çünkü şeker hastası, politikayla pek uğraşamıyor. Ticaret Nazırlığı'nda çalışıyor. Ben çocukken sık sık Enzeli'ye giderdik. Orada da bir Sovyet yönetimi kurmak isteniyordu. Bir süre de kuruldu, ama tutunamadı."

"Bana Mehmed Emin Resulzade'den söz etsene."

"Nasıl anlatayım, çocukluğumdan beri gelir bize. Anam ona sevdiği yemekleri pişirir. Bir de amcasının oğlu var. Mehmed Ali, o daha sık gelir, beni ve bacılarımı çok sever, değişik oyuncaklar getirirdi her gelişinde."

"Ne konuşurlardı?"

"Bilmem ki, tatlı tatlı konuşurlardı. Biz çocuklar odada bulunmayız."

"En son ne zaman gördün onları?"

"Hükümet düştükten sonraydı galiba. Mehmed Emin Resulzade'nin geldiğini anımsıyorum. Babam hastaydı, yataktaydı. İzleniyormuş galiba. Çekistler bastı evi, her tarafı aradılar ama eli boş döndüler. Onun ne zaman evden gittiğini görmedim. Babam çok kızdı Çekistlere... Onlar da çok özür dilediler. Bir süre sonra bizden çarşaflı bir kadın çıktı gitti. Oysa bizde çarşaflı kadın yoktu."

"Babanla görüşmek istiyorum. Hâlâ yatakta mı? Hasta mı?"

"Hastadır ama yatakta değil. Görüştürürüm sizi."

Gün geldi, Cevad sevdiği saydığı Ejder'i evlerine götürdü. Babası ve anasıyla tanıştırırken, çekinmeden, "Müsavatçıdır!" dedi. Oysa Müsavatçılar izlenmekteydi, birçoğu tutuklu, kimisi de ülke dışına kaçmış... Kimse de ortaya çıkıp ben Müsavatçıyım demiyordu.

Ejder tepki göstermedi, Esadullah ise sıcak karşıladı onu. Oğlunun şakasının yaratabileceği soğukluğu duyumsatmamaya çalıştı. Hemen İstanbul yolculuklarından söz etti. İstanbul'un doğal güzelliğinden. Özellikle Mehmed Emin Resulzade'yle birlikte katıldığı Pantürkistlerin toplantılarından. Söz geldi, Resulzade üzerinde kitlendi.

"Birlikte Himmet Derneği'ni kurduk. Birçok sanatsal etkinliğin gerçekleşmesinde çalıştık. Hatta bir *garden parti* düzenledik, çok para topladık dernek için, ama soyguncular soydular bizi, varımızı yoğumuzu aldılar..."

Ejder de ordudan ayrılıp yeniden okumaya başladığını söyledi.

"Nerede okuyorsun?"

"İşçi Fakültesi, Ziraat Bölümü."

"Ziraat mı? Bizim ülkemiz bir petrol ülkesidir. Dünyanın geleceği petrolün ekonomiye etkisine bağımlı olacak... Ayrıca her kapının anahtarı her zaman ekonomidir. Ve ülkemizde bunu bilen çok az kimse var. Yerinde olsam, hiç vakit yitirmeden ekonomiye geçerdim."

"Haklısınız, bugüne dek kimse doğru yönlendirmedi beni. Branş değiştirmeye çalışacağım."

"Bizim sık sık Enzeli'ye yaptığımız yolculuktan olacak, çocukların eğitimi aksadı. Rusça'yı iyi okur konuşurlar ama anadilleri aksıyor. Bu da beni çok üzüyor. Rica edeceğim, boş zamanlarında biraz onlarla meşgul ol, lütfen. Türkçe'leri Enzeli'deki Gilekler yüzünden bozulmuş olacak. Ben ilgilenemiyorum. Şeker hastalığının yarattığı ağrılar ve asap bozukluğu çekilir gibi değil."

Severek kabul etti Ejder ve Ulusal Hükümet döneminde İstanbul'dan getirtilip okullarda okutulan ne kadar kitap varsa toplayıp Ahundov'gile götürdü. Her gittiğinde Cevad ve üç bacısını çevresine toplayıp, kitaplardan bölümleri satır satır onlara okuyor, sonra onların okumasını dinliyor, telafuzlarını düzeltiyordu.

En çabuk kavrayan, kızların en büyğü Külsüm'dü. Nereden öğrenmişse, arada sırada "Dağ başını duman almış" marşını da söyleyen oydu. Aslında sesi güzeldi, yanıktı, istedi mi "Karabağ Şikestesi"ni öyle güzel okurdu ki herkes hayrette kalırdı. Ama yaramaz mı yaramaz, asi mi asi...

Leyla çöp gibi ince, Külsüm'ün tersine beyaz tenliydi. Terbiyeli, nazik. Düz kumral saçları vardı, örgüleri her iki omzundan sarkar. Gilekçe'yi aynen Enzeli yerlileri gibi konuşur, biraz diretgen, anasına benzerdi. Töre'ye gelince, en güzelleriydi; beyaz tenli, kızıl saçlı, şirin bir kız, ana dilini korumuş... Belki de çok sevdiği şair Sabir'in şiirleri sayesinde. Evde çok bulunan Molla Nasreddin dergisinde çıkan Sabir'in şiirlerini kesip bir deftere yapıştırmış, döne döne okuyor. Bir de eskimiş çoraplardan, artan kumaşlardan oyuncak bebekler yapıyor, bebeklerine değişik giysiler dikiyor.

Cevad'a gelince, Ejder'in derslerine fazla bağlanmadı. Onun aklı fikri gezip tozduğu Rus kızlarındaydı. Kimi zaman teker teker gezdiriyordu kızları yanında, kimi zaman da hepsini bir arada. Başka ciddi bir merakı yoktu.

Kızların dersi, yazlıkları Buzovna'daki bağlarına gidinceye dek sürdü.

14 Haziran 1923, her gün gibi, sıradan bir gün, okulun cümle kapısının önünde iki güçlü el kollarına girdi Ejder'in. Önce sınıf arkadaşlarının bir şakası sandı, ama arkadaşları olamazdı, kollarını geriyorlardı kırmak istercesine. Yüzünü çevirip adamlara baktı, tanımadı, arkadaş falan değillerdi; sert bakışlı, siyah giyimli, izbandut gibi iki adamdı. Çekist yani gizli polis elemenları oldukları belliydi. Kolları çok acıyordu.

"Ne yapıyorsunuz?" diyebildi. "Direnmiyorum ki, kıracaksınız kollarımı."

Cevaplamadılar, yalnız biraz hızlandılar. Ejder ayak uyduramıyordu adamlara, sürükleniyordu. "Bir de İran uyrukluymuşuz," dedi içinden.

İlk anın şaşkınlığı sersemliğe dönüştü, kollarıyla omuzlarının ağrısı tüm vücuduna yayıldı, başı döndü, midesi bulandı, başını dik tutamadı ve önüne düştü. Adamlar Ejder'in fenalaştığının ayrımına varınca biraz kollarını gevşettiler. Derin bir soluk aldı Ejder, önünü görmeye çalıştı. İyi seçemiyordu. Aldırmadı... O ana dek yalnız can acısı vardı, kolları rahatlayınca bir korku düştü içine. Korku muydu? Ne korkusu? Değişik bir duygu. Çarpışırken duyulmazdı bu duygu. Evet, savaşta korkulmaz, dedi kendi kendine. Orada koşullar eşittir çoğun. Ayrıca savaşa bilerek, belki de isteyerek girilir, hazırlıklıdır insan... Oysa şimdi iki çam yarması almış, seni sürükleyerek götürüyor... Nereye? Neden? Bilmiyorsun... Birden karşılarına siyah bir otomobil çıktı. A... Tanıdı, duymuştu özelliklerini. "Çernom vorone" (Kara Karga) derlerdi adına. Elinde olmayarak ürperdi, dizlerinin bağı çözülmüştü. Evet, korku dedikleri bu olmalıydı. Şimdi bindirilecek bu arabaya. "Çernom vorone" genellikle idamlıkların taşınma arabası... "Ne ilgisi var şimdi canım. Dur daha, yalnız yakalanmış bulunuyorum." Arka kapı açıldı, ite kaka, tabut biçiminde bir dolaba soktular onu. Ancak dimdik durabilecek bir tabutluk. Kapandı kapı. Zifiri karanlık. "Anlaşılan," dedi kendi kedine. "Her şeyin üstü açılmış. Lenkeran'da danışıklı dövüşün, Şahseven'lerle birlikte Ruslara karşı çarpışman, Müsavat yeraltı hareketi üyesi olman. Peki, şimdi ne yapmalı? Yadsımalı! Bunca olay nasıl yadsınır ki? Yadsınır! Kesin yadsınır! Nasıl? Şöyle, Lenkeran'da sıtmaya yakalandım, hastalığım çok ağır seyretti, öldü diye terk edildim. Neden sonra Erdebil'de kendime geldim. Birtakım dostlar beni oraya taşımış. Aylarca yataktan çıkamadım, nihayet biraz iyileşince Bakû'ye döndüm. Öyle aranıyor bir suçlu olsam döner miy-

dim? Artık askerlik yapamayacak kadar güçsüz ve dermansızdım. Çürüğe çıkarılmam için dilekçe verdim. Cevap bekliyorum. Ayrıca ben İran uyrukluyum, orduda hizmet edemem. Başıboş kalmamak için okula girdim, okuyorum. Her şey ortada, gizli kapaklı hiçbir işim yok..." Derken "Çernom verone" ani bir frenle durdu, başı çarptı tabutluğun duvarlarına, kapılar açıldı, keskin ışık gözlerini kamaştırdı, umarsız kapattı gözlerini, bekledi. Çekip arabadan indirdiler. Çeka'ya gelmişlerdi. Yani devrim karşıtlarıyla savaş kurumuna. Yine ite kaka yürüttüler. İçeride üzeri didik didik arandı. Saati, kalemi, defteri, para cüzdanı alındı. Ayrıca kemeri, ayakkabı bağları da çözdürüldü, alındı. Tutanak yazıldı, imzalandı, ona da imzatıldı. Artık rahattı; ilk yakalandığı, sürüklenerek kolunun gerildiği anki duyarlık silinmişti. Korkusu kalmamıştı, özellikle "Çernom vorone"ye bindirilip indikten sonra korkunun anlamı kalmıyordu.

Koğuşa girince gözleri tanıdık bir yüz aradı durdu. Yoktu. Koğuştakilerin hiçbiri "siyasi"ye benzemiyordu. Kuru bir duvar dibi buldu, çöktü. Beton buz gibiydi, ürperdi. Ceketini çıkarıp altına koydu. Çevresindeki meraklı yüzlere bakmadan içinden yadsıma açıklamasını yineledi.

"Lenkeran'da sıtmaya... Yoo, olmadı, daha başa almalı... 23 Nisan'da Harp Okulu'ndan birincilikle üsteğmen olarak mezun oldum. Kızıl Ordu'ya girme onurunu kazandım. Lenkeran ayaklanmasını bastırmaya gönderildim ve..."

Yattı, ceketini başının altına koydu. Yine betonun soğuğu iliklerine işledi ve titremeye başladı. Birilerinin başına toplandığını duyumsadı, açtı gözlerini, yanındaki çelimsiz delikanlı üzerine oturduğu bir hasır parçasının eşini veriyordu ona, altına sersin, diye; kır saçlı bir başkası da yırtık bir battaniye... İkisini de aldı, teşekkür etti. Battaniyeye sarılıp hasırın üstüne oturdu. Şimdi daha iyiydi, ama hâlâ titriyordu, uyukladı, uyudu.

Sabah ağrılar içinde uyandı. Yakınındaki çelimsiz delikanlı kendini tanıttı.

"Baruh, Kiyev'den. Yankesici suçlamasıyla üç aydır yatıyorum. Ya sen?"

"Ejder, Bakû'den, öğrenciyim. Suçumu bilmiyorum." Bir sigara paketi olacaktı ceketinin cebinde, aradı buldu. Biraz ezilmişti. Olsun, bir tane Baruh'a verdi, bir tane de kendisi yaktı. Battaniye veren de sokuldu, sigarasını göstererek, içtikten sonra atacağı izmaritini istedi.

Baruh, "Müsavatçı mısın?" diye sordu.

Ejder ters ters baktı ona, cevaplamadı. Baruh sürdürdü. "Ben Siyonistim!" Ejder yine bir tepki göstermedi. Bu kez Baruh, "Yakında," dedi. "Çıkıyorum. Ailene bir söyleyeceğin varsa, arar bulur iletirim."

"Olur," dedi Ejder. Sigarasından derin bir soluk aldı.

"İlk girişin mi?"

"Evet."

"İki üç gün içinde tüm Müsavatçıları topladılar. Hepsi yan koğuşta. Ama korkma, bir şey yapmazlar. Şimdi kalk, volta at."

"Ne atayım?"

"Kalk yürü. Hadi, birlikte yürüyelim. Şimdi her tarafın tutulmuş gibidir. Üç beş güne bir şeyin kalmaz."

Ejder biraz ısındı Baruh'a, zorlukla kalktı, birlikte bir yukarı bir aşağı yürüdüler. Birden gürültüyle demir kapı açıldı, birkaç gardiyanla bir meydancı içeri girdi. Gardiyanlar sayım yaptı, meydancı oldukça kötü ekmekler dağıttı, ardından herkese bir tas lahana çorbası. Yemek gelmedi içinden, ama dostu Baruh, Yahudi şivesiyle, "Yoo," dedi, "Yiyeceksin... Yiyeceksin, güçlü olmak için..." Yüzüne baktı Ejder'in ve ekledi, "Titrememek için."

Ejder dinledi onu. Sonra hasırına oturup düşüncelerine daldı. Yine babası, anası ondan habersizdi. Üzüldü onların haline, bir de Tagi'yi düşündü, "O da başka türlü avare, Hamlet yüzünden," dedi içinden. Öteki kardeş ve bacıları üstünde fazla durmadı. Ya Ksenya, sıcak ve içten ailesi, yani anası... Ksenya'nın babası Osmanlı Rus savaşlarında ölmüş... Ksenya ile

öpüşmesi, sevişmesi... "Hayır, yeri değil şimdi!" dedi içinden, "Başka şeyler düşünmeli." Birden Şahseven'lerden Cözvi'nin bacısı Yasemin geldi gözünün önüne, "Ben odamda yıkanırken o bir köşede saklanıp beni gözetliyormuş, serseri! Arsız!.." Acaba mektuplarımı o mu Necefgulu Han'a veriyormuş? Ne ayrımı var... Boş ver." Esadullah Ahundov canlandı gözünde. "Bolşevik, molşevik, her neyse, çok beğeniyorum onu, hep onun gibi bir büyüğüm olsun isterdim. Bak, Muhtar Amcam da böyleydi, hemen hemen." Birden Töre koşa koşa gelip durdu karşısında, "Anlamını bilmediğim sözcükleri bir kâğıda yazdım, cevaplar mısınız?"

"Bana bir şiir okursan yanıtlarım."

"Kimden okuyayım?"

"Kimden istersen."

"Tabii, Sabir'den okuyacağımı sanıyorsunuz. Hayır, 'Vatan Hali,' Alibey Hüseyinzade'den:

Ucundadır dilimin — *Hakikatın bu yükü*
Ne koydular diyeyim — *Ne kestiler dilimi*
Bilir misin cühela — *Ne ettiler vatana?*
Ne koydular uyuya — *Ne koydular oyana*
Durur bila hareket — *Reva mı bir diriye?*
Ne gitmede ileri — *Ne dönmede geriye*
Aduv kırar kapıyı — *Biz evde bihaberiz*
Ne başka başkalarız — *Ne ittihat ederiz*
Ayıltmadı kalemim — *Şu Türk ile Acemi*
Ne koydular yazayım — *Ne kırdılar kalemi."*

"Aferin, kutlarım, çok güzel okudun. Burada anlamını bilmediğin sözcük var mı?"

"Var, *cühela, aduv* ve *Acem."*

"Cühela bilgisiz olanlar, *aduv* düşman ve *Acem* de İranlılara denir, daha doğrusu Farslara. Şu yazdıklarının da anlamını bulup yazıp sana veririm."

"Teşekkür ederim."

Gecenin bir yarısı sorgulamaya aldılar Ejder'i. Küçük bir oda, bir yazı masası, arkasında üç kişi. Üçü de sivil. Geçti önlerine, otur demediler. Öyle bekledi... Varlığını umursamadan birtakım dosyaları karıştırdılar... Neden sonra, ortada oturanı ilgilenmeye başladı.

"Adın, soyadın, babanın adı," diye sordu. Ejder dinginlikle yanıtladı. Ardından, "Müsavat Partisi'nin hangi hücresiyle ilgilisin?" diye ekledi.

Ejder, "Partili değilim," dedi. Daha ekleyecekti, sorgucu öfkeyle ayağa kalktı, dosyaların üstündeki listeyi önüne çekti.

"Saçmalama, biz her şeyi biliyoruz. Zaten tüm arkadaşlarını da yakaladık. Yalnız usulen sorgulamayı sürdürüyoruz. Bize zorluk çıkarırsan zararını sen görürsün. Hadi anlat, hangi hücre, kimler var hücrende, ayrıca hangi arkadaşlarınla görüşürsün?"

Sağda oturan kalkıp yanına geldi, elini omzuna attı, "Senin ülkesine âşık, bilinçli bir milliyetçi olduğunu biliyoruz. Biz de milliyetçiyiz, değil miyiz. Ha? Kimin için çalışıyoruz? Şimdi içinden Ruslar için diyeceksin. Hayır, yanılıyorsun. Müsavatçılık hepinizin beynini yıkamış. Biz hepimiz aynı yurdun evlatlarıyız. Aramızda hiç ayrım yok. Sorduklarımızı doğru dürüst yanıtla, seni salalım, git evine. Ne işin var buralarda? Ha?"

Anlaşılan hiçbir şeyden haberleri yoktu. Rahatladı, "Ben partili değilim, hücreden falan da hiç haberim yok. Üstelik..."

Kızıl Ordu mensubu olduğunu söyleyecekti, ama konuşturmadılar. Bu kez oturan ayağa kalktı, kolundan tutup yerinden kaldırdı, kapının önünde duran iki gardiyana teslim etti.

"Götürün!"

Gardiyanlar alıp götürmek isterken sorgucu, "Bak," dedi. "Bizi zor kullanmaya mecbur etme. Sana da yazık, bize de. Tüm arkadaşlarını yakaladık. Tüm hücreleri de çözdük. Başta Abdulvahap Mehmetzade, senden bir gün sonra yakalandı. Bize birkaç isim lazım, anlat, kurtar canını."

"Konuşturmadınız ki, ben yeraltı falan bilmem. Abdulvahap Mehmedzade İşçi Fakültesi'nde hocamız, tanıyorum tabii. Ama onun hücresi falan gibi şeylerden haberim yok. Ben parti üyesi değilim. Yanlışınız var... Ben Kızıl Or..." Kestiler. Ayrıca, "Ben İran uyrukluyum," diyecekti, diyemedi, çünkü daha sindirememişti. Saatlerce sürdü sorgulama. Ejder bildiğinden şaşmadı. Bütün suçlamaları reddetti. Hiçbir tehdide boyun eğmedi. Ve tutumunu değiştirmedi. Üstelik, "Ben madalya bekliyorum," cümlesini kullandı, hoşuna gitmiş olacaktı, yineledi durdu. Bir an başına nereden geldiğini anlamadığı bir darbeyle sandalyesiyle birlikte devrildi... Yerden zorlukla kalkabildi, sersemlemişti, hem de çok yorulmuştu, gözleri karardı, bilincini yitirir gibi oldu. Sorgucular da bıktı. Tutukluluğu uzun sürmedi bu yüzden, birkaç sorgu denemesinden sonra bir akşamüstü Çeka'nın kapısının önüne koydular onu ve ilk hapislik serüveni böylece bitti.

Perişan bir görünümde olduğunu biliyordu. Bu haliyle eve gidip ailesine görünmek istemedi. Memed Bibioğlu'ya uğradı. Şaşkınlık ama sevinçle kabul ettiler onu. Önce bir güzel yıkandı, tıraş oldu, sonra onlarla birlikte yemek yedi. Hapislikten anlatacağı fazla bir şey yoktu.

Memed Bibioğlu çok merak ettiği soruyu sordu, "Hiç mi tanıdık kimseyle karşılaşmadın orada?"

"Öyle sayılır! Orası başka bir dünya, orada çok şey duyarsın, çok şey görmüş olabilirsin... Ama hepsi orada kalmaya mahkûm!"

"Nedenmiş o?"

"Peki, sana birisini anlatayım, ikimizin tanıdığı Dağıstanlı genç bir tüccar vardı, Adıgüzelov adında. Bakû Belediyesi'nin önünden geçen Rus topçu alayına bakan halkın arasından alıp, Çeka hapishanesine atmışlar... Birkaç gün sonra kurşuna dizilenlerin arasına kattılar bu zavallıyı... Topları sayıyormuş, suçuyla..."

"Olamaz, uyduruyorsun."

"Gördün mü? Orada olup bitenler, orada duyulanlar, hepsi orada kalmalı."

Gece tertemiz, yumuşak yatağa girer girmez uyudu. Düşünde yine sorgulanıyordu. Ona belediye binasının önünden geçen Rus ordusunun toplarının sayısını soruyorlardı... Ter içinde uyandığında çoktan sabah olmuştu. Mesme'nin semaveri fokur fokur kaynıyordu. Yüklü bir kahvaltıdan sonra evinin yolunu tuttu, üzerinde Memed Bibioğlu'nun, Mart soykırımında ölen Ramazan'dan kalan gıcır gıcır giysileri, Buhara işi papak.

Anası açtı kapıyı, onu görünce bayıldı. Evdekiler sevinç çığlıkları attılar, çok duygulu anlar yaşandı. Israrlarına karşın hapishane yaşamından önemli bir şey anlatmamaya özen gösterdi.

"Sıtma hastalığım yüzünden hep revirde kaldım," dedi. "Oradakilerle arkadaşlık ettik, kitap okuduk, satranç oynadık, falan..."

Anası babası yaşlanmış, durgunlaşmışlardı. Sitare ablası evlenmiş, bebek bekliyordu, Ağabeyleri Ağababa, Aliabbas ve Abdulbaki ayrılmıştı aileden, her biri bir tarafta. Arada sırada uğrarlarmış. Küçük bacısı Sekine evdeydi. Evi çekip çeviren oydu. Yazık, hiç okula gönderilmedi.

Tagi'ye gelince, şiir kitabı basılmış, çok da beğenilmiş, ama kitap kendisini pek kıvandırmamış. Baskısını mı beğenmiyor? Sayfa düzenini mi? Pek anlattığı yok. Keyifsizdi genelde, daha doğrusu mutsuz, ne de olsa şair... Hiçbir işte dikiş tutturamıyor.

"Bir kurum olmalı," diyor. "Şairler için, şairleri besleyen. İnsan şairse eğer, başka bir işte başarı kazanamaz; ne duvarcılık, ne demircilik... Mühendis, doktor da olamaz şair. Benim bildiğim şair, şiir terennüm eder yalnızca, elini sıcak sudan soğuk suya sokmaz."

"Tiyatro sahnesine çıkıp oynamaz mı?"

"Ha... Oynar... Oynar, eğer oyunu Shakespeare yazmışsa oynar, ama tek bir kez oynar."

"Hem de eğer Abbas Mirza Şerifzade gibi bir rakibi varsa."

"Hayır! Herkes aynı yanılgıda. O her zaman hocamdır benim, rakip olmak ne haddime. Eğer tiyatro okuluna gitmeyi sürdürseydim, boşboğazların dedikodusu bizi birbirimize salacaktı, sonuçta yine okuldan ayrılması gereken ben olacaktım. Onun için en doğrusunu yaptım."

"Peki, şimdi ne yapıyorsun?"

"Ne iş olsa yaparım! Şaka, şaka... Ne yapmam gerektiğini ben de bilmiyorum."

"Şiir yazıyor musun?"

"Bu kitap basıldıktan sonra yazmıyorum."

"İlham perin seni terk etmiş anlaşılan."

Bu söyleşi Ksenya'yı anımsattı Ejder'e.

İlk fırsatta telefon etti.

Ksenya, "Kim?" dedi şaşkın bir sesle. "Kim?.. Kim?..."

"Benim işte, abartma."

"Ay, sen var mıydın? Nerelerdeydin? Yine İran'a mı düştü yolun?"

"İçerideydim."

"Anladım. Müsavatçıların toplu tutuklanma sorunu."

"Yanılıyorsun, Müsavatçı falan değilim ben."

"Biliyorum, öyle söyledim. Sen Ejder de değilsin, sevgilim hiç değilsin. Neyse... Gel, al beni. Az sonra müdürlüğün dış kapısında olacağım."

Buluştular, kucaklaştılar.

"Niye haber vermedin?"

"Hapishanede mektuplaşmak yasak."

"Zayıflamışsın."

"Beş, on kilo."

Ksenya, Ejder'in koluna girdi, söyleşerek evlerine kadar geldiler. Ejder ayrılmak istedi, Ksenya bırakmadı.

"Görüşeceğimizi anama telefon ettiydim. Sana pirok (börek) pişireceğini söyledi. Girmezsen çok üzülür..."

Girdiler. Zoya her zamanki sıcaklığıyla karşıladı Ejder'i.

"Sana öyle bir şey hazırlayacağım ki kısa süre de kaybettiğin kiloları tekrar kazanasın. Namaz kılmıyorsun, değil mi?"

"Kılmıyorum, niye sordun?"

"Çikolata, bal ve birtakım otlar ve domuz yağından oluşan bir macun. Her sabah südüne iki kaşık bundan ekleyecek ve içeceksin. Kısa sürede eski haline dönersin..."

Tatlı tatlı söyleştiler, domuzlar üzerine.

1925

Kapı tıklanınca Marina Pavlona irkildi, "Yine mi?" dedi içinden. Dr. İgor'un ona sırnaşmasından bezmiş, bıkmıştı. Sık sık kapısına gelip türlü bahanelerle söyleşme ortamı yaratmaya çalışıyordu... Neyse, yüzünü kapıya çevirip, "Yine ne var?" diyecekti. Vazgeçti.

"Kim o?" dedi.

"Benim, Cevad Esadullahoviç Ahundov."

"Ne!?" diye yerinden sıçradı Marina. Hızla kapıya gidip açtı. Koskocaman bir Cevad. Sarıldı, öptü, sonra kendinden uzaklaştırdı, "Dur, sana bir bakayım, koca delikanlı olmuşsun görüşmeyeli... Aman Tanrım, şu yakışıklığa bak, inanmıyorum... Sen ha? Seni sokakta görsem tanımam, ne kadar değişmişsin... Ne zaman geldin?"

"Az önce, yani bu sabah."

Marina, Cevad'ın gözlerinin içine baktı bir süre, sonra korkuyla sordu.

"Tek başına mı?"

Gülümsedi Cevad, "Hayır, cümbür cemaat."

"Hepiniz mi?"

"Hepimiz."

"Baban nasıl?" Buğulanmıştı gözleri Marina'nın, bu soruyu sorarken.

"Bildiğin gibi, ama yaraları çok azdı. Bakım ister. Kim bakacak, anam durmadan doğuruyor..."

"Doğuruyor mu? Yine mi?"

"Bir kız doğurdu, adı Şefika..."

"Ne zaman görebilirim?"

"Seni götürmeye geldim."

Sevindi Marina, "Götürmeye mi geldin? Kim çağırdı?" Kıstı gözlerini, yavaşça sordu," Gelirsem anan kızmaz mı?"

"Hayır, o da gelmeni istiyor. O da hasta, dermansız, hiçbir işe yetişemiyor ki..."

"Bekle biraz, Başhekim'den izin almalıyım."

Cevad eli boş döndü. Başhekim izin vermemişti. Öğleden sonra Esadullah, Başhekim'e telefon etti ve Marina kısa bir süre sonra açtı kapıyı, girdi içeri, Esadullah'ın önünde durdu. Esadullah kalktı koltuğundan, topallayarak yaklaştı, kucakladı, kucakladı, kucakladı... Ayrı geçen günlerin özlemini dindirecekti sanki.

Marina tir tir titriyordu. Zor kendini toparladı... Seriye zayıflamış, bir deri bir kemik kalmıştı.

"Gel, Şefika'yı göstereyim sana, bak bakalım, kime benziyor... Babasına diyeceksin, ama ben Töre'ye benzetiyorum... Ha?"

Marina bir bebeğe bir de anasına baktı. Aslında baktığı göbeğiydi, yine burnuna yükselmişti, şöyle yedi sekiz aylık gebe.

"Doğru, tıpkı Töre maşallah!" dedi ve gebeliğini görmemiş gibi davrandı.

Döndü kızlara gülümseyerek, "Külsüm, Leyla, Töre... Çok güzelleşmişsiniz. Öpebilir miyim sizi?"

Pansuman için Esadullah'ın ayağını çorabından sıyırınca Marina ürperdi, korkudan ağzı açık kaldı... İki küçük parmak sargıya yapışarak ayaktan ayrılmıştı. Ve bir süre kapattı gözlerini, hiçbir şey söylemedi. Kuruyup kararan derileri kesebildikçe kesti, kanatıncaya dek, ilaçladı, sardıktan sonra, "Bir cerrahın görmesinde yarar var," dedi üzgün bir sesle ve daldı.

"Ne düşünüyorsun" diye sordu Esadullah.

"Bir an önce, bir cerrah..." bitiremedi sözünü, ağlayarak çıktı odadan.

Esadullah, Başhekim'i arayıp durumu anlatınca, yarım saat sonra cerrah muayenesini bitirdi.

"Kızımızın tanısı yerinde. Geç kalırsak kaybımız büyük olur. Şimdi hiçbir işe yaramayan iki, üç küçük parmağı ampute edersek, yani alırsak hiçbir sorun kalmaz. Yalnız ameliyat sonrası bakım çok önemlidir. Kızımız üstlenirse sorun yok."

Marina eşyalarıyla geldi, eski odasına yerleşti. Cevad sıcakkanlıydı, iyi. Kızlar çok uzaklaşmışlardı... İçten değildi bakışları. Yığınla Türkçe kitapları vardı, sürekli okudukları. Bahçedeki Bobi'ye gelince, onun sevincine diyecek yoktu. Marina odadan dışarı çıktı mı, bir an onu yalnız bırakmıyordu. Bir de tavan arasına yerleşen güvercinler vardı, onun geldiğine çok kıvanan. Yemi illa ki onun elinden yiyecekler, yerken illa ki gagalarıyla bir ufak ısıracaklardı...

* * *

Bakû'de yüksek ziraat okulu yoktu. İki dereceli orta okulu, yani liseyi bitirip yüksek tahsil için Türk okulu açılmasını isteyen 260 genç, bu isteklerini önce dergi ve gazetelerle kamuoyuna mal ettiler, sonra hep birlikte "Türk proleter öğrenciler" olarak Eğitim Komiseri Mustafa Guluyev'le görüştüler. Ejder de aralarındaydı.

Komiser, "Ben, Türk proleter öğrencilerden, yani sizlerden yanayım," dedi. "Çünkü isteğiniz çok haklı ve yerindedir. Yalnız önemli bir konuyu göz ardı etmekteyiz. Şöyle, Türk dedik mi, ayrılıkçılık yaptığımızı sananlar olur. Yani biz, siz Türk öğrencilerini başka, Türk olmayan öğrencilerden ayırmış oluyoruz. Bu da size de bana da zarar verir. Ben iki kez benzeri girişimimden Parti Merkezi'nden, açıkçası Kirov ve Mikoyan'dan azar işittim, üçüncüsüne katlanamam, başıma dert açarım. Siz unutun bu konuyu, iyisi mi dağılın, kimseye de bir şey söylemeyin..."

Dağıldılar öğrenciler, kimseye de bir şey söylemediler. Herkes bellediği bir Rus okuluna girdi.

Ejder Babazade de 6 Kasım'da Rostov vilayetinde Novoçerkask kentinde, Don Enstitüsü'nde Yüksek Ziraat Okulu'na girdi. Okulun 1475 sayılı, çok çalışkan öğrencisiydi ama ilk dönemin sonunda zooloji sınavına girmekten vazgeçmişti, nedeni böcek sınıflandırılmasını gereğince ezberleyememek.

"Tek sorunun bu mu?" diye sordu ona sınıf arkadaşı, profesörün kızı Dina Tumarkina.

"Evet," dedi Ejder. "İyi çalıştım, her konuyu öğrendim, ama iş ezberlemeye gelince, duraksıyorum."

"Bu seninki çözüm değil ki, şimdi girmiyorsun, bir dahaki dönemde de aynı sorun olacak. Sana yardımcı olmamı ister misin?"

"Tabii ki isterim."

"Ama sana söyleyeceklerimi kimseye anlatmayacaksın!"

"Peki, anlatmam."

"Söz mü?"

"Söz tabii."

"Böceklerin sınıflandırma cedvelini ezberlemek çok zor iştir. İşin püf noktasını öğrendin mi kolaylaşır. Bak şimdi, kitapta okuduğunu unut. Böcekleri kanatlı ve kanatsız olarak ikiye ayır. Kanatsızlar başkalaşmaz. Kanatlılar da, tam, yarım ya da az başkalaşırlar... Peki, buraya kadar çok kolay, şimdi her böcekte kesenkes bulunan şu bölümleri zaten biliyorsun..."

Dina Tumarkina'nın Ejder'e öğrettiği değişik yollarla sınıflandırma yöntemleri sayesinde kısa bir sürede sınava hazırlandı.

"Hayret içindeyim," dedi Ejder Babazade, "Neden senin anlattıkların ders kitaplarına yansımaz, neden öğrenciler püf noktalarını öğreneceklerine bir sürü gereksiz konularla boğuşur?"

"Geçtin mi sınavını?"

"Sayende geçtim."

"Tamam. Unut, yoksa bozuşuruz."

"Unuttum."

Her şey yolunda, güllük gülistanlık. Sınavlar başarılı. Zaman zaman Dina Tumarkina bilinmeyenleri açıklıyor, hemen öğrenen Ejder beklenen yeni başarılara imza atıyor.

Bir gün kendini Gavrilov olarak tanıtan bir Çekist, yanında iki görevli olduğu halde okul lokalinde kitap okurken kulağına eğildi ve ona, "Seni Azerbaycan Çeka'sı adına tutukluyorum," dedi.

"Peki, teslim oluyorum. Kollarıma girmeyin, lütfen. Üniversitenin saygınlığı zedelenir. 'Çernom verone'ye kadar aranızda yürürüm."

"Görüyorum, deneyimlisin. Peki, dediğin gibi olsun, üstelik evinden eşyalarını da alabilirsin."

"Çok şakacısınız."

"Çernom verone"ye değil, trene bindirildi Ejder Babazade, Bakû'ye giden trene, ama Bakû'ye varmadan da Balacari istasyonunda indirilip, arabayla çarçabuk Çeka'ya götürüldü. Orada Dr. Dadaş Hasanzade'nin idam edildiğini öğrendi... Bir de tutuklanmasına neden olan "N"nin itiraflarını yadsıdı... Yüzleştirdiler, yararsızdı. Sövüldü, dövüldü. Sonra sorgucu, "Kartsel!" dedi. Ardından da ekledi, "23 numaralı adinoçnaya kamera (tek kişilik hücre)."

23 numaralı hücre bodrumdaydı. Üst kattaki tuvaletlerin altında. Tuvaletlerden sızan pislikli sular, hücrenin taş döşe-

mesinde ayak bileğine dek yükseliyordu. Yalnız kapının arkasında, yatacak kadar kuru bir yer vardı.

Hücrenin kapısı açılınca ufunet burnunu direğini kırdı. "Hayır, burada kesinlikle yaşanmaz," dedi içinden. Biraz duraksamadan sonra, "İnadına yaşamalı," diye ekledi. "İnadına!" Yumruklarını sıktı, kendini zorladı, yine de ister istemez tiksintiyle baktı yeni konutuna, ana avrat sövdü yüksek sesle, hem de Rusça. Sonra yatağını kuru yere yerleştirdi. Kapı kapanınca ancak, içi geçmiş bir ampulün kapının üstünde yandığını gördü. Dikkat etti, kapının bulunduğu duvar öbür üç duvara göre biraz kuruydu ve üzerine kazılan yazılar arasında şunları okuyabildi:

Dr. Dadaş Hasanzade
10 Mart 1926 tutuklandı
28 Eylül 1926 sorgulandı
61., 58. ve 66. maddelerden
Müsavatçı olduğu için
Suçsuzdur

(Son sözcüğün üstüne üç çizgi çizilmiş.)

Anlaşılan yedi ay önce Dadaş buraya kapatılmıştı, hani burada bugüne dek kimse bir aydan fazla kalamamıştı belki de 10 Mart Dadaş'ın yakalanma günüydü, buraya kapatıldığı gün değil. Neyse, o da duvara, buraya getirildiği 8 Ekim 1926 gününü kazımak istedi ama bu işi görecek hiçbir aracı yoktu. Yatağının üstüne oturdu, kendisini düşünmeye zorladı.

"Bu durumda yenilen taraf ben değilim, onlar... Buradan canlı çıkabileceğimi onlara kanıtlamalıyım. Nasıl? Beyin jimnastiğiyle! Buradan uzak başka şeyler düşünerek... Bakû'de Türkoloji Kurultayı çalışması yapılmış. Çok matrak. Dadaş, arkadaşlarıyla birlikte Türkoloji değil, Rusolojidir bu kurultay diye bayrak açmışlar. Haklı, çünkü konuşmaların hepsi Rusça yapılıyormuş. Açmışlar da ne olmuş? Tutuklanıp çok işkence

görmüşler. 23 numaralı hücreye konmuşlar, sonra da öldürülmüşler. Belki de öldürülmemiş, ölüleri çıkmış buradan... Yok, olmadı, bunları düşünmemeliyim... Ezberimde şiir olsaydı iyi olurdu, okurdum. Bak, yok, ama türkü okuyabilirim. Türkü için ses gerek. Bende ses ne gezer? Canım, dinleyen mi var? Oku işte. Peki, nasıl bir türkü olsun? Hüzünlü mü? Hayır, hüzünlü olmasın. Şen şakrak bir şey olsun. Olacak şey mi bu durumda olup da şen şakrak bir türkü okumak...

Bak kapıda bir delik var, gözünü dayarsan dışarısını görürsün. Kapı kalın tahta kapı. Birisi delmiş, neyle delmiş? Kim bilir? Delik taze, yani yeni delinmiş. Belki de Dadaş delmiş."

Dayadı gözünü; evet, belirli bir yer görülüyordu koridordan. Bakmaktan vazgeçti, ağzını dayadı, soludu bir süre, yoruldu, oturdu, sonra kıvrılarak yattı, "Delikten haberleri olmamalı, yoksa tıkarlar... Haberleri olmamalı, haberleri..." Uyudu... Sonra uyandı. Çorbayla ekmek vardı kapının önünde. Demek sabah olmuştu. Ya da akşam. Ne ayrımı var? Yedi biraz... Düşündü... Uyudu... Düşündü... Kaç gün geçtiği umurunda değildi.

Kapının gürültüsüne uyandı, içeriye birisini saldılar. Sıcakkanlı birisi, çok konuşkan, tüm arkadaşları tanıyor.

"Bugün ayın kaçı?"

"3 Aralık."

İnanmadı ama belirtmedi, çekti yattı. Uyandığında yalnızdı. Gerçekten böyle birisi gelmiş miydi? Kuşkulandı.

Kalktı, hücrenin kuru yerinde yürüyormuş gibi ayaklarını oynattı. Yorulunca şınav çekti... Yorulunca sırt üstü yattı, pedal çevirdi... Çok yorulmuştu, hem de ter içindeydi. Bu yaptıkları doğru değildi, bunca terlememeliydi... Uyudu, düşte güzel şeyler gördü, ama çok karışıktı, Tagi'yi görmüş olabilir. Evet, Tagi'ydi, şiir kitabı basılmıştı. Çok mutluydu... Yanında çok güzel bir kız vardı. Kimdi bu kız? Kız, Tagi'ye, "İstiyor musun?" diye sordu. Tagi ona bir şeyler söyledi. Yoo, bu Tagi değil, Cevad'tı. Ksenya'nın elini tutup, çekti gitti.

Uyandı, düşünmeye başladı, sesli sesli, "Zamanı bilmiyorum, ama mekânı biliyorum. Evet, burası 23 numaralı 'adinoçnaya kamera'. Buraya girenler en fazla on gün mü ne dayanabilmiş? Ben bu rekoru kıracağımdan eminim. Kaç gündür buradayım? Kolay hesaplarım... Hesaplarımmm. Şimdi değil. Keşke türkü söyleyebilsem! Tamam, söyleyeyim. Olmuyor, türkü hatırlayamıyorum. Olsun, sesim güzel değil ki türkü söyleyeyim. Kimin sesi güzel? Şeyin, neydi adı? Şey... Töre'nin büyük ablası, adı kalsın. Adı her neyse, sesi güzel. Bak, neyi anımsadım şimdi, oysa hep belleğimden silmek istemiştim. Son görüştüğümüzde, Töre'nin anası, yani Seriye Teyze bana, 'Seni daha Bolşevikler tutuklamadılar mı?' diye sormuştu... Ne vardı bunda, çok şakacı bir kadın. Hayır, şakacı değil, acı dilli... 'Seni daha Bolşevikler tutuklama...' Haber salsam ona, 'Tutukladılar,' desem. Kim üzülür tutuklandığıma? Anam babam, Tagi... Aşkolsun, tüm bacı kardeşlerim... Of, ne de kalabalığız! Evet, kalabalığız, bir benim eksikliğim kimseye dokunmaz... Dokunur mu? Dokun..." Uyudu.

Kapı gürültüyle açıldı. İki gardiyanın yüzüne çarpan ufunet onları sendeletti. Bir süre bekledikten sonra, yatağına yumulan Ejder'i dürte dürte uyandırdılar...

"Ne oluyor?"

"Dapros!" (Sorgulama)

Kalkıp yürüyemedi. Sürükleyerek sorgu odasına taşıdılar. Durmadan soludu ve derin derin öksürdü. Ama gözlerini bir türlü açamadı. Dudaklarındaysa tuhaf bir gülücük vardı. Zorlukla sandalyeye oturttular, düşmesin diye yanında durdular.

Sorgulayanlar bu kez iki kişiydi. Belki de daha kalabalık, o bakamıyordu. Birisi adını okudu bir kâğıttan yüksek sesle ve bekledi.

Ejder Babayev başını salladı, evet anlamında, sonra yavaş yavaş, teker teker, zorlanarak konuşmaya çalıştı, dili sürçüyordu:

"Şey... ok-okyanusların dibinde, çok diplerde... Birtakım balıklar, balıklar varmış, gözleri görmezmiş, neden? Bilir misi-

niz? Görmezmiş... Çünkü orası çok, çok karanlık, neyi görecekler? Ha? Neyi? Karanlıkta yaşayanlar hep kördür... Öyle değil mi?"

Sorgucular birbirlerinin yüzüne baktılar. Birisi ötekisine sordu, "Kaç günden beri 'kartser'de?"

"Galiba yirmi günden fazla."

Aynı sorgucu döndü Ejder'e, "Neyse, artık her şey yoluna girdi. Müsavat teslim oldu. Resulzade Moskova'dan Bakû'ye dönüyor. Cumhurbaşkanlığını kabul etti. Sovyet hükümetiyle işbirliği anlaşması imzaladı. Seni de gönderiyoruz. Ama dikbaşlılığını sindiremeyiz. Defterinde bir kâğıt var. İşte burada. Kod adları var burada, kimlere ait olduğunu söyle, salalım seni..."

"Ne defteri? Ne kâğıdı, göremiyorum. Bana okur musunuz?"

"Erdudi... Kirdar... Efi... Hepsini okumama gerek yok! Al önlerine, gerçek adlarını yaz, çıkaralım seni buradan."

"Eski Bolşeviklerden bir dostum var, Esadullah Ahundov. Onun çocuklarına ders veririm. Bunlar çocukların en küçüğü Töre'nin anlamlarını bana sorduğu sözcükler. Kimisinin anlamını ben de bilmem, sözlüğe bakacaktım... Töre daha dokuz yaşında ama çok güzel şiir okur. Töre ne demek, biliyor musunuz? Yok, nereden bileceksiniz? Töre, *Obıçay* demek, nasıl özlemişim..."

"Yeter!"

"Şimdi gündüz mü gece mi? Yok, sormuyorum, ne ayrımı var? Başka bir şey sorayım, kaç gündür 23 numaralı 'kartser'deyim?"

"Yeter, dedim. Soruları biz sorarız!"

"Rekor kırmış mıyım, diye sordum..."

"Gardiyan, hadi alın götürün! Aynı yere. Adam olmaya niyeti yok bunun!"

İşte burada koptu yaşam belirtileri Ejder Babazade'de. Sonrasını bir türlü hatırlamıyor. Revirde birkaç gün sonra kendine gelinceye dek.

Çeka'nın görevli doktoru ayda bir kez hapishanelere uğrar. Adı Kasparyan. Şişman, kısa boylu bir adam, gözlüklü... Koğuştan çıkarken yanındaki gardiyana, "Bunlar hep turp gibi," dedi. "Kartsel'de de var mı?"

"23 numaralı 'adinoçnaya kamera'da bir tane var. Durumu pek hoş değil. Galiba oynatmış, tuhaf tuhaf konuşuyor, pek açmıyor gözlerini."

"Götür beni ona."

"İzin almadan olmaz."

"Götür diyorum. Sorumluluk bana ait. Ben doktorum, anlıyor musun?"

Dr. Kasparyan hücreye kokudan giremedi. "Hemen revire," diye bağırdı. Gardiyanlar savsakladılar ama Ejder'e yakından baktıktan sonra, durumunun ağır olduğunu anladılar, aldıkları gibi revire götürdüler. Tüy gibi hafifti.

Hemşire Roza, tam bir kadana, baygın Ejder'i ölü soyarcasına giysilerini keserek üstünden çıkardı. Kucağına alıp banyoya soktu, lifledi. Sıcak duşun altında tuttu bir süre, sonra soğuğu açtı. Bu işi birkaç kez yineledi, ama bir sonuç alamadı. Kuruladı, bir entari giydirerek yatağına taşıdı, yine kucağında tabii. Hemen tedaviye geçildi. Ve beklenenden daha çabuk sonuca ulaşıldı. Ejder Babazade giderek kendine geldi ve toparlandı.

Hemşire Roza bebeğiymiş gibi bakıyordu ona. Evden gelen yemekleri kimseye koklatmıyor, hepsini kendisine yediriyordu. Saatlerce kaslarını ovuyor, sigara içirmiyor, elinden tutup koğuşlarda, koridorlarda dolaştırıyordu. Revirde, varsa arkadaşlarıyla iletişimini sağlıyordu. Kucağına alıp kaldırıp, kapı üstü pencereden revirin öteki odadakileri, koridordan geçenleri görmesine yardımcı oluyordu.

Burada öğrendiklerine göre, 27 Şubat ile 19 Mart tarihleri arasında yirmi üç tutuklu Çeka'dan Bayıl hapishanesine nakledilmişti, Çeka'da yer kalmadığından.

Şubat ayında, arkadaşlarından Muhsin İbrahimov gördüğü ağır işkenceler yüzünden cinnet getirdi. Onu bu halden kurtarmak için arkadaşlarının tüm girişimleri sonuçsuz kaldı. İşkenceci Çekistler bu durum karşısında daha fazla gaddarlaştılar.

19 Mart gece yarısı Çeka ve Bayıl hapishanelerinden otuz tutuklu Müsavatçı, Moskova'ya doğru yola çıkarıldı. Bunlar genellikle aydın gençler ve Ulusal Azerbaycan Ordusu mensuplarıydı. Ejder Babazade de revirden alınıp aralarına katılmıştı. Başlarındaki Çeka sekreterlerinden Ermeni Şahverdiyev, Salovki'ye sürgüne gittiklerini açıkladı. Salovki, kuzey kutbuna yakın, Beyaz Deniz kıyısında bir sürgün diyarıydı. Tutuklular orasının adını duyunca önce irkildiler, sonra hep bir ağızdan ulusal marşı söylemeye başladılar, ardından da yine hep birlikte, *"Ağlama sen garip vatan"*... Çekist Şahverdiyev'e göre, kafileye katılmayanlar üç-beş yıl ağır hapse çarpıtılmışlardı.

Kafile 25 Mart'ta Moskova'ya ulaştı. "Çernom verone" (Kara Karga) Butırka hapishanesine taşıdı onları. Beş gün karanlık hücrelerde tutuldular. Ertesi gün kafile Salovki'ye doğru yola çıkarken Şahverdiyev mi anımsadı, Ejder Babayev İran uyrukludur, alıkonacak diye, yoksa Çeka'dan mı haber geldi?

Butırka hapishanesinin koğuşunda yaşlı Gitelman'ın hiçbir suçu yoktu. Yalnız bir akrabası Estonya Elçiliği'nde çalışıyormuş. "Suç işleme ihtimali mevcut olabilir," maddesinden üç yıl Salovki'de sürgün kalmış, dönmüş. Aynı "ihtimal"in "mevcut" olmasına binaen, tekrar üç yıllık bir sürgüne, yine Salovki'ye gitmek üzereydi.

Bu durum karşısında nasıl inanılır, İran uyruklu olmanın onu ayrıcalıklı saydıracağına. Ayrıcalıklı sayılması da başka bir dert. Onca ülküdaş arkadaşından ayrılması, onca candan arkadaştan. Her şeylerini paylaşmıyorlardı? Ne olmuştu şimdi? Onlar buzlu cehennem sürgününe, o... O ne? Nedir onun akıbeti? Derken mayısın başında geri dönüş başladı. Bu kez Tiflis mesken seçildi. Tiflis'te Meteh Kalesi.

V. yüzyılda yapılmış Meteh Kalesi, birkaç kez yıkılmış. Sonunda XIX. yüzyılda eski harabe iyice sökülerek yerine bir hapishane yapılmış. Birçok ünlüyü konuk etmiş Meteh. Örneğin Gorki, Kalinin, Kurnatovski, Ketshoveli, Nerimanov, Caparidze ve Kamo'yu.

Kür ırmağının kıyısındadır Meteh. Dışarıdan güzel bir görünüme sahiptir. İçeride yatanların çoğu Gürcistanlı Türk Müsavatçılar. Her ay yüz-yüz elli hükümlü buradan Sibirya'ya sürülüyor. Ve sürülürken sık sık Gürcüce, "Yaşasın bağımsız Gürcistan ve Azerbaycan," diye slogan atıyorlar.

* * *

"O hiçbir işe yaramayan ayaktaki küçük parmaklar var ya... Çürüdüklerinden kesilip atılması, cerrahın diliyle ampute edilmesi söz konusuyken, ayağın tümünün topuğa dek alınmış olması nasıl bir acıma duygusu yaratır sizde? Üstelik o ayağın sahibini canınızdan fazla seviyorsanız ve hiç üzülmesini istemiyorsanız.

"Ne üzüntünüzü ne de sevginizi açığa vurmalısınız.

"Bırakın, kısa bir süre için bile olsa, o da ameliyatta ancak, hiçbir işe yaramayan küçük ayak parmaklarının alındığını sansın.

"On iki yıl, dile kolay on iki yıldır o parmakların, o ayağın bu akıbete uğramamaları için uğraştınız, geceli gündüzlü bakımını yaptınız, geceli gündüzlü dualar edip gözyaşlarınızı akıttınız..."

Ameliyat yaraları kapanınca, bacaktaki şiş inince, bastonla da olsa ayağa kalkıp yürümeye yeltenince, durum anlaşılmış olacak.

Seriye, "Siz," diyordu, "Beni suçlayacaksınız. Neymiş, ben gerekli özeni göstermemişim. Ben iyi pansuman yapmamışım... Ben bilmem ne... Oysa benim ne suçum var? Ben iyi pansuman yapmanın nasıl olduğunu nereden bilirim? Bu kadar ev işi altında ezildiğim kimsenin umurunda değil. Bu kadar ço-

cuk, yemek, bulaşık, çamaşır... Evet, yardımcım var, ama ben titiz bir kadının, başkasının işini beğenmem, kendim yapmadıkça rahat etmem. Onun için hiç vaktim olmuyor diyelim. Koskoca adam gitsin, hastanede yaptırsın pansumanını... Haa, sorun o kız... O kızı güya kovmuşum... Haşa! Tanrı tanığımdır, eğer ben o kıza gülden ağır bir söz söylemişsem.

"Ağır hastaydı Esadullah, aldık hastaneden, Bakû'ye götürdük... Yanlış mı yaptık? O burada kaldı. Kendi bileceği, isteseydi gelirdi bizimle. Neden bizimle gelmemiş? Bilmiyorum."

"İnsan vücudundan bir parçanın kesilip atılması, herhalde çöpe atılması irkiltici bir duygu!"

"Çay demledim, getireceğim, yalnız yanında dut kurusuna da izin yok. Öyle içeceksin, tamam mı? Ben de öyle içiyorum, yıllardır şeker kullanmıyorum, tatlı, reçel yemiyorum..."

Çay sefası tüm aileyi ayvana topladı. Seriye gelmedi, ona akşam yemeği hazırladığı için mutfaktaydı. Esadullah sargılı ayağını bir tabure üzerine koymuştu.

Kızlar her zaman olduğu gibi özenle taranmış, giyinmişlerdi. Cevad çayını aceleyle bitirdi, masadan ayrıldı, koridorun dibindeki merdivenlerden dama çıktı. Güvercinlerin kümesinin kapısını açtı. Birer birer hepsiyle ilgilendi, onlara adlarıyla seslendi. Başlarını, gıdılarını, paça tüylerini okşadı. Her gün biraz daha fazla seviyordu güvercinleri, her gün daha fazla bilgi ediniyordu. Ejder Babazade'den öğrenmişti, "güvercin" sözcüğü Moğolcadan girmiş Türkçeye. "Kugercin"miş Moğolcası.

Marina'ya göre, güvercin kurtuluş ve esenlik simgesiymiş. Nuh peygamber, gemisiyle uzun bir süre tufanla boğuştuktan sonra, bir ara tufanın dinip dinmediğini anlamak için güvercinleri salıvermiş. Güvercinler gidip döndüklerinde gagalarında zeytin dalı varmış. Nuh peygamber, tufanın dindiğinin ve karanın göründüğünü anlamış. İlginçtir, hiçbir hayvanı sevmeyen kâhyaları Alirıza Amca güvercini severdi, ona göre güvercin kutsaldı, çünkü Muhammed Peygamber, Hira dağının bir mağarasında saklanırken, mağaranın ağzına örümcekler ağ ör-

müş ve güvercinler de ağ üzerine yuva yaparak peygamberin saklanmasını sağlamış, daha doğrusu onun canını kurtarmışlar.

Bu anlatılara göre mi sevmişti güvercinleri? Hayır, bağlılıkları yüzünden sevmişti. Havalanıp uçtuklarında özgürdüler, çekip gidebilirlerdi, ama gitmiyorlardı, bir iki gösteri uçuşundan sonra, takla attıktan sonra süzülüp yuvalarına dönüyorlar, yani ona dönüyorlardı... Nasıl sevmezdi onları?

Havada saydı güvercinleri, on yedi taneydi. Üç tanesi de kuluçkada... Hızla ürüyorlardı. Enzeli'ye son gelişlerinde birkaç çifttiler... Kendileri dama barınmışlardı, kısa sürede bir ordu oldular. On yedi-on sekiz gün karı-koca aralıklarla kuluçkaya yatıyorlardı, palazlar yumurtadan çıkınca çıplak ve kör gibiydiler. Üç-dört hafta analar kendi kursaklarında yumuşattıkları yemleri gagalarıyla gırtlaklarına sokar, bu süre bitiminde yeniden yumurtlar, yeniden kuluçkaya geçerlerdi...

"Böyle giderse belki de bir gün sayıları insan nüfusunu bastırır," dedi kendi kendine. Son bir kez daha havalandırdı güvencinleri... Geri dönüp dama konduklarında yemledi onları, güvercinliğe yerleştirdi, merdivenlerden inerek çay sofrasına geçti, bir çay daha içti.

Kızlar didişiyorlardı. Külsüm, Töre'ye, "Kış gelmeden Bobi'ye bir giysi diksene," diye takıldı.

Töre, "Ne var bunda? Dikerim. Yeter ki siz ölçülerini alıp bana vereseniz," dedi.

Bu arada Bakû'den gelen bir koli açıldı, yığınla gazete ve dergi, ayrıca birkaç kitap. Önce kitapları inceledi Esadullah ve çocuklara dağıttı. Bir tanesini alıkoymuştu. Töre'yi yanına çağırdı.

"Sabir Tahirzade'yi çok sevdiğini biliyorum," dedi. Açtı kapağını kitabın, Sabir'in divanı olan *Hop Hopname*... "Ne işim var!" başlıklı şiirin üzerine yazdı, "İstekli evladım, Töre hanıma yadigarımdır. Pederin Esadullah Ahundov, Enzeli, Fevral'ın 27'inde, 1925."

Töre yaşamının en mutlu günündeydi. Babası kimseye bugüne dek verdiği kitaba herhangi bir sunu cümlesi yazmış değildi.

"Emin ol babacığım, bu armağanı yaşamımın sonuna dek yüreğimin üzerinde saklayacağım."

"Ben de çok kıvanırım, güzel kızım."

Kucaklaştılar, baba kız öteki çocukların gözünden ırak.

Sonra Nevruz Bayramı hazırlıklarına başlandı. Her çarşamba akşamı bahçede ateş yakıldı. Düz tabaklarda buğday ıslatıldı, çimlendirilmek üzere. Bahçe ve ev temizliğine başlandı, bahçeye ağaç fidanları dikildi... Evin halılarından tutun perdelerine dek, yıkanabilir her şey yıkatıldı.

Çocukların bayramlık giysilerini Marina üstlendi. Enzeli'ye yerleşmiş olan çok hamarat, çok becerikli birkaç Rus kadınıyla tanışmıştı, onların birine çocukların Avrupa moda dergilerinden seçtikleri giysiler diktirdi. Bayrama üç-beş gün kala tatlılar fırına girmeye başladı. Önce goğal, külçe, fesli, sonra baklava ve şekerbura. Bu sonuncu üzerinde bir gece sabaha dek çalışıldı, her birinin üstü makkaşla nakışlandı.

Yumurtalar kaynatıldı, renk renk boyandı. Marina, birilerinden öğrenmiş, bir parça çiçekli basma kumaşı yumurtaya sarıp açılmaması için iyice dikiyor, öyle kaynatıyordu. Basmanın çiçekli desenleri yumurtanın üstüne yansıyordu.

21 Mart bayram günü, ilkbaharın başlangıcı, gece ve gündüzün eşitlendiği, doğanın yeniden canlandığı gün, büyük odada yemek masasının üstü, yeşeren buğdaylarla, yani "semeni"lerle, evde pişen her türlü tatlılarla, Rusya'dan gelen şekerlemelerle, kendi bahçelerinin portakal, tatlı limon ve elma tabaklarıyla dolmuştu. Başta II. Konsolos Sommer ve kimi hemşehriler, yerliler, hastane personeli de doktorlarıyla birlikte bayramı kutlamaya geldiler. Yenildi, içildi. Bir ara doktorlardan birisi masanın tek eksiği "arak"tır gibi bir şey söyledi. Sargılı bacağını tabure üstünde tutan Esadullah açıklamak zorunda kaldı,

"Bizde," dedi. "Nevruz Bayramı sofrasında, daha doğrusu yemeğinde, içki bulunmaz."

Doktor şaka yollu, "Başka ne bulunur, ne bulunmaz?" diye sordu.

"Kuru yemiş dolu sinilerde mum yakılır, semeninin çevresinde... Yumurta tokuşturulur... Küsenler barışır, ölenler anılır, sevenler birbirine (pay) yani hediye gönderir. Gençler at koşturur, güreşirler. Ayrıca kimi yerlerde 'hahısta', 'benövşe', 'kös-kösa' oynanır. Bunlar geleneksel folklorik oyunlardır."

Güzel bir bayram kutlaması gerçekleşti, yalnız Seriye kucağında "son beşiği"yle (yani son doğurduğu) birlikte lohusa yatağındaydı, şenliğe katılamadı, çocuklarsa gelen hediyelerden doyma noktasında, sevinçlerine bir diyecek yoktu. Yalnız Marina korku içindeydi, Esadullah söyleşi dalgınlığı içinde ayrımında olmadan tatlılara dalarsa... Ne olur sonumuz? Olmadı öyle bir şey, Esadullah onca tatlı önünde perhizini bozmadı, bir iki fincan çay içmekle yetindi. Daha fazla konsolosun anlattıklarıyla ilgiliydi.

"Rıza Han'ın amacı, güçlü bir ordunun desteğiyle yönetime el koymaktı. Ancak o zaman İran'a egemen olabilirdi. Bildiğiniz gibi, 1921'de Tahran'ı ele geçirdi. Genç gazeteci Seyit Ziyaeddin Tabatabai'yi başbakan yaptı, kendisi de ordunun başına geçti. Sonra birtakım manevralarla karşıtlarını, yani bize yakın güçleri etkisizleştirdi. Halkı vergiye bağlayarak güçlü bir ordu kurdu ve ülkeyi sıkı denetim altına aldı.

"1923'te başbakanlığı da üstlendi. Avrupa'da tedavi amacıyla bulunan Kacar hanedanından Ahmed Şah tüm çağrılara karşın dönmeyince, herhalde onu tahttan indirerek yerine geçecek. Ve bundan böyle yaşadığımız Gilan'da topraklar etkimizden çıkarılıp İran krallığına bağlanmış olacak. Gidiş bunu gösteriyor. Bizim evrensel devrim savaşımız..."

Hastanenin genç cerrahı Yuri Yakovlev, konsolosun açıklamalarından sıkılmış olacaktı ki konuyu değiştirdi.

"Hemen şimdi bir gün saptayalım, nasılsa kış bitti, bundan sonra havalar güzel olacak, Ahundov yoldaşın evinin bahçesinde kuzu çevirelim."

Doktor sözünü bitirince Esadullah'a baktı, o da, "Başımla beraber," dedi. "Bu işle Makaryan'ı görevlendiriyorum."

Markaryan ayağa kalkıp masadakileri selamladı ve dedi ki:

"Bu onuru bana veren çok sayın Esadullah Cevadoviç Ahundov'a en derin sevgilerimi..." Bitiremedi cümlesini, çok heyecanlıydı.

Bakû'den Enzeli'ye son gelişinde Esadullah, Azerbaycan Ticaret Mümessili olarak gelmişti. Artık siyasi görevi yoktu. Bu iş için çok daha önce kurdukları inşaat işleri bürosunu hazırlamıştı Halilov. Ama kendisinin onlara bir bağlılığı yoktu. Bir ticarethane kurarak iyi para kazanıyordu. Aslında Esadullah'ın yardımcısı, Bakû'den saptanmıştı. Tüm işleri şimdi heyecandan cümlesinin sonunu getiremeyen ticaret uzmanı yürütüyordu. Zaman zaman evraklar toplanır, Esadullah'ın evine getirilir, imzalanır, götürülür ya da telefon konuşmasıyla sorunlar çözümlenirdi.

Konsolos Sommer, lafı neresinden yakaladıysa, herkesi dinlemeye zorladı.

"Bayanlar, baylar." Masada başhemşire ve diyet uzmanından başka, bayan olarak bir de Marina vardı. Konsolosu daha fazla onlar dikkatle dinlediler. "İran devletinin titizlikle üzerinde durduğu bir konu var. Sizi duyarlı olmaya çağırıyorum. İçinde bulunduğumuz kentin adı, sizin de bildiğiniz gibi Pehlevi olarak değiştirilmiştir, Bender Pehlevi. Eski adın kullanılması kesinlikle yasaktır."

Hafif bir homurtu yayıldı masanın çevresine. Konsolos sürdürdü, "Küçük bir değişim daha var, lütfen dikkat edin, Sayın Ahundov bundan sonra Pamuk Ticareti Başmüdürü olarak çalışmasını sürdürecektir. Kendisini kutlarım."

Artık hiç önemsenmediğinin ayrımına vardı.

"Ameliyattan sonra belirgin iyileşmeler beklediğinizi söyle-

miştiniz, Dr. Yuri Yakovlev, açıklar mısınız, ne gibi giyileşmelerdir bunlar?"

Doktor, soru sahibi Marina'ya alıcı gözüyle baktı, sonra konuştu.

"Her şeyden önce nekrotik doku yani cansız ve zehir saçan ölü doku vücuttan uzaklaştırılmış oldu. Bunun yararları yadsınmaz."

"Ne gibi?"

"Değişik yerlerdeki ağrılar ya olmayacak ya da oldukça azalmış olacak."

"Ya yeni kararmalar, çürümeler başlarsa?" Bunu Esadullah sormuştu.

"Tek çare amputasyon."

Gece uyuyamadı. Ameliyattan beri dengesi bozulmuştu. "Ayağının ne kadarı kesilmişti? Sormaya dili varmıyordu. Düşündü, durdu. Bir ara hiç kullanmamış olduğu kalınca deftere yazmaya başladı.

"Pek mutlandırıcı bir yaşam değildi benimki. Hızla başladım, orası doğru, kestirmeden. Yani eğitimim, öğrenimim, bilinen süreçten geçmedi... Tüm bildiklerimin temelinde İvan Terpov'un bana öğrettikleri var. Onun sayesinde doğru yandayım ve çizgimden hiçbir zaman sapmadım. Huzurlu musun, diye sorulursa, hayır diyeceğim. Huzurlu değilim.

"Evlilik yaşamımda aradığım sevgiyi, saygıyı ve ilgiyi bulamadım. Eşim anlamadı beni, korktu ve çekindi benden... Belki de bunca çocuğun nedeni, istenen sevgi ve ilginin oluşması içindi. Ya da paylaşabildiğimiz tek şey cinsellik."

Sayfalarca yazdı, gece yarıyı bulmuştu. Kesin bir sessizlik egemendi.

"...nasıl evirip çevirecek? Yoksa Cevad mı aileyi yaşatır? Belli olmaz, görürsün daha mutlu olurlar, yeterince dul yetim maaşı saptanırsa... ...ya parti bana sırt çevirmişse? Çevirir mi çevirir. Bunun birçok belirtisi de ortada."

Güneş doğdu.

"İnsan vücudundan herhangi bir parçasının kesilip atılması nasıl bir duygu yaratır, biliyor musun, Marina Pavlovna?"

"Acı bir duygu. İnan ki tek sen yaşamıyorsun bu duyguyu, hepimiz yaşıyoruz. Ama bu bir kurtuluş ya da esenlik çaresiyse katlanmalı..."

"Hani fırtınalarda geminin safra atması gibi mi?"

"Belki. Ama bunları konuşmasak."

"Konuşmayalım, bir tanem. Konuşmayalım. Bu günlerde Mısır uygarlığı üzerine bir kitap okuyorum. Bir doğubilimci Mısır lahitlerini incelerken bak ne bulmuş."

"Ne bulmuş?"

"İncelediği yüzlerce iskelet içinde, kol ya da bacak gibi bir organı eksik olanlar varmış, ama bu eksik olanın tahtadan yontularak yanına konduğunu görmüş. Sonra yazıtları okuyunca anlamış, ölü eksik bir organla gömülürse huzur bulmazmış, örneğin cennete gidemezmiş. Anlaşılan, cennete gitmenin koşullarından biri insanların ölürken bir bütün olmaları gerekmesiymiş."

"Öbür dünyaya inanmadığına göre, sorun olmasa gerek. Her neyse, bu tür konular beni çok üzüyor. Sürdüreceksen bırak ben gideyim, nasılsa pansumanını bitirtim. Ameliyat yeri hızla iyileşiyor. Başka bir sorunumuz olmayacak, eğer boş yere moralimizi bozmazsak."

"Gitme, otur. Hiç moralimizi bozmayacağız."

"Peki, gitmiyorum, seni dinliyorum," dedi, ama demeyip de içinden geçirdikleri, "Hiç gider miyim, yanında olmak, seninle söyleşmek, varlığını içimde duyumsatıyor bana. Keşke tüm günüm, tüm yaşamım senin yanında geçse, keşke seni ne kadar çok sevdiğimi bilsen... Bir bilsen..."

Marina son cümleyi ilk kez diline, kaleminin ucuna getiriyordu. Cümlenin gücü sarstı onu. Kalemini yere koymadan titrek bir elle günün tarihini sayfanın üstüne yazdı. 21 Eylül 1927.

Gece, Bobi'nin alışılmadık bir havlaması vardı. Çevreden geçenlere mi havlıyordu, yoksa başka bir sıkıntısı mı vardı?

Esadullah yatakta okuduğu kitabın son iki üç sayfasından hiçbir şey anlamadığının ayrımına vardı. Gözleri satırlar üzerinde yürümüş, o da okuduğunu sanmıştı... Kapadı kitabı. Yüreği, kulaklarının içinde tepiniyordu. Kolları, omuzları, beli, bacakları, kısacası her tarafı ağrıyordu. İlginçtir, kesilmiş olan parmaklarını yerinde duyumsuyordu. Yani kesilmemiş olarak. Yorganı kaldırıp ayağına bakmak istedi, vazgeçti. Vaz mı geçti, yoksa yorganı kaldırma gücünü mü kendinde bulmadı? Neyse, önemli değildi, başka şeyler düşünmeliydi... Evet, Cevad liseyi bitirdi, yüksek tahsilini yapması gerekir. Burada bu olanak yok, ya onu göndermeli, ya da hep birlikte Bakû'ye dönmeli... İkincisini daha çok benimsiyorum. Evet, yarın bir telgraf çektireyim. Dönmek istediğimi belirteyim... Ne var ki Bakû'deki ev bahçeli değil, bunca geniş, bunca bol odalı değil. Orada Marina'ya yer bulamayız. Dönersek Bakû'ye, nerede kalır Marina?"

Ağrıları geçer gibi oldu, ama yüreği... Yüreği parçalanacak gibi çarpıyor... "Belki de Moskova'ya göndeririz Cevad'ı, bu ne okumak isteğine bağlı... Bana kalsa ekonomi okumasını isterim, ama o belki de doktor olmak ister... O nasıl isterse. Ben, ben Marina'yı çağırmalıyım."

Marina ateşini ölçtü, normal buldu, nabzını saydı, normal buldu, "Yalnız nabız atışları biraz sert gibi geldi bana. Doktoru arayacağım," dedi ve aradı.

Doktor ona telefonda, on beş damla Validol adlı damladan suya damlatıp içirmesini önerdi ve sabah gelip durumunu inceleyeceğini söyledi. Marina gerekenleri yaptı. Yanına oturdu, elini tuttu... Gözlerinin yaşı yanaklarını ıslatmıştı.

Konuşmasız geçen uzun bir süre sonra, Esadullah duyulur, duyulmaz bir sesle, "Ben iyiyim artık," dedi. "İyiyim, iyiyim. Sen git biraz uyu. Sabah görüşürüz."

Marina kalktı, tuttuğu eli öptü. Yanına yerleştirdi. Uzun uzun seyretti onu. Sessizce, ayaklarının parmaklarının ucuna basarak çıktı odadan. Kendi odasına geçti. Masasının önünde-

ki sandalyesine oturdu. Günlük defteri açık kalmıştı. Son satırları gözden geçirdi, ürperdi. Başka bir şey yazmak gelmedi içinden. Sandalyesini penceresinin önüne çekti. Gözlerini gecenin karanlığına daldırdı. Bobi susmuştu artık.

Havlamaktan yorulup uyumuş herhalde.

Kendisi uyumak istemiyordu, oturdu öylece, düşünmek de istemiyordu... Dondu, kaldı. Bir süre sonra, belki bir ya da bir kaç saat sonra, uyuştuklarından bacaklarını ovdu, ayağa kalktı, masasının yanına gelip defterini kapadı. Köşedeki ikonasına yalvarırcasına baktı, diline hiçbir şey getirmedi, öylesine diz çöktü kaldı, ikonanın karşısında...

Kalkmayı düşündüğünde oda aydınlanmıştı, yani sabah olmuştu. Zorlukla ayağa kalktı... Dizleri tutulmuştu. Bir iki adım odasında yürüdü. Nihayet çıktı odasından, edindiği alışkanlık üzere Esadullah'ın kapısını tıklattı, içeri girdi.

Derin uyuyordu Esadullah.

Başucu lambası açıktı.

Yüzü lambanın ışığında daha bir donuk göründü Marina'ya.

Sağına yatmayıp, sırt üstü düz yattığında horlardı genellikle, oysa çok sessiz ve hareketsizdi. Yani solukları göğsünü kaldırıp indirmiyordu.

"Aman Tanrım!" dedi içinden. "Esat?.. Hayatım?..." dedi içinden. "Yapma, Tanrı aşkına!" Nabzını aradı, bulamadı. Boynunda şahdamarını aradı... Yürek atışlarını, yok, yok, yok!..

"Aman Tanrım, nasıl olur? Vücudu daha sıcak... Aman yetişin... Doktor!"

Ahize kulağında, manyeto kolunu çevirdi, çevirdi, "Santral, çabuk hastaneyi bağla, çok çabuk... Rus hastanesini, acele et, acele..."

Birer birer herkes doluştu odaya.

Olayın ne olduğunu kimse bilmiyor, o yüzden ne yapmaları gerektiğini de kimse bilmiyordu.

Bir, yüzünün kanı çekilen Esadullah'a, bir de çırpınıp duran Marina'ya bakıyorlardı. Herkes için ölüm bilinmeyen bir gerçekti. Hiç ölü görmemişlerdi. Hele bir yakınların ölüsünü.

Seriye odaya en son girdi. Geldi geldi, odanın orta yerinde diz üstüne çöktü. İleri geri sallanmaya başladı, kâh göğsünü, kâh dizini döverken çığlıklarla ağladı.

"Bizi getirip yaban topraklarda yetim bırakıp gittin," gibi şeyler söylüyordu ağlarken.

Çocuklar odanın bir köşesine sinmiş, bu kez analarına korkuyla bakıyorlardı.

Cevad ağlamıyordu.

Marina'yla göz göze geldi. Marina ona içinden, "Dünyamız yıkıldı!.." dedi. "Bundan sonra hiçbir şeyin anlamı yok!.. Bu arada keşke bir fırtına kopsa, hepimizi yok etse..."

Cevad yanına gitti Marina'nın, "Haklısın," dedi. "Bu, yaşamımızın en büyük faciası. Ayrımındayım, senin acın belki de bizimkinden daha fazla. Bizler anamıza, anamız da bize sığınacak... Ya sen?"

* * *

Gürcistan'da her nedense bir genel af ilan edildi. Hapishanelerde yatan mahkûmlar arasında sevinç havası esti ve ardından küme küme dolandırıcılar, hırsızlar, ırz düşmanları, hatta katiller aftan yararlandı. Af siyasileri kapsamadı.

Ejder Babazade, aşırı bir bıkkınlık, bezginlik ve huzursuzluk içinde, aylardan beri Meteh hapishanesinde, yabancı bir ülkenin uyruğunda olmanın ona sağlayacağı ayrıcalığın ortaya çıkacağı günü bekliyordu.

Burada da bir Siyonist Yahudi arkadaşı vardı, Mordahay. Her akşam uğrunda ölmeye hazır olduğu sevgilisi için türküler yakan.

Artık hükümlüymüşcesine sorgulanmıyor, tüm günü ekmek içini yoğurarak yaptığı satrançla meraklıları arasında maçlar düzenlemekle, beden eğitimiyle, gizlice içeri sokulan

kitapları okumakla geçiyor. Bir de gür saçları arasında sakladığı küçük kurşunkalemiyle notlar tutuyordu.

Hiç beklenmedik bir gece, idamlık birkaç mahkûm arasında okundu adı. Şaşkınlık içinde ayağa kalktı,

"Hüküm giymedim ben. Yanlışınız var... Yabancı uyrukluyum," demeye kalmadı, gardiyanlar üzerine çullandı.

"Peki, tamam. Daha önceden idamlık olduğumu bilmemem belki daha da iyi oldu. Haydi arkadaşlar, hoşça kalın." Mordahay'a döndü, "Yatak yorganım senin olsun, en önemlisi..." Saçlarının arasından çıkardığı kurşunkalemi de ona verdi, "Al, değerini bil ama!"

Ejder Babazade'yi "Kara Karga"ya bindirdiklerinde, ilk binişini anımsadı. Çok korkmuş muydu? Artık hiçbir şey korkutmuyordu onu.

Tabutlığa sokulunca içinden, "Kim bilir bu arabalardan kaç tane var dünyada, kaç tane hapishane? Kim bilir günde kaç kişi idam ediliyor? Ben ilk yakalandığım gün idam edilseydim, ne bu kadar ıstırap çekerdim bugüne dek, ne çevremdekiler bunca süre üzülürlerdi, ne de yönetimi kendimle meşgul etmiş olurdum..." Sersemlemişti, kendini abuk sabuk düşüncelerden alıkoyamıyordu. Araba durdu, götürüp karanlık bir hücreye soktular onu. Fazla etkilenmiyordu. Zaman zaman duyduğu silah patlama gürültüsü irkiltiyordu ister istemez, o kadar. Bir sabah, hücrede kaç gün kaldığının ayrımında olmadığından hangi sabah olduğunu da bilmiyordu, bir odaya çıkardılar, Rusça'yı Ukrayna şivesiyle konuşan bir general vardı karşısında.

"İstenen itirafı yapsaydın, şimdi buralara dek getirilmezdin."

Anlamadı ne itirafı? Ona mı söyleniyordu bunlar? Sersemliğini atamamıştı üstünden. Herhangi bir açıklamada bulunmaya gerek görmedi. Aslında buna pek gücü de yoktu.

İki er üstünü başını aradılar, hiçbir şey yoktu üstünde. Elini saçlarının arasına soktu, kalemini aradı, o da yoktu. Hayret,

ne olmuş olabilirdi? Düşürmüş müydü? Yazık. Oturdu. Bekliyor muydu? Sanki diş hekimi bekleme odası. Bir gazete aldı eline. Nereden almıştı gazeteyi? Oturduğu sandalyenin yanındaki sehpadan mı, yoksa komutanın masasından mı? Ne ayrımı var? Niye almıştı eline gazeteyi? Hiç... Öyle... Ne gözleri gazetenin satırlarındaydı, ne kulağı komutanın söylediklerinde. Neden sonra gazeteyi ters tuttuğunun ayrımına vardı, utandı, katlayıp masanın üstüne bıraktı.

Komutan bir sigara ikram etti. Aldı, dudaklarının arasına iliştirdi. Yakmak için ceplerinde kibrit aradı. Unutmuştu az önce arandığını ve üzerinde hiçbir şey bulunmadığını... Ama o ne orada? Cebini kabartan bir şey vardı. Elini soktu kabarık cebine, sıcak, yumuşak bir şey, avucuna aldı, çıkarıp masanın üstüne koydu. Üç tane yeni doğmuş pespembe, kıpır kıpır fare...

"Ne?.. Fare mi?" Kahkahayla güldü komutan. "Seni aramadılar mı bizim salaklar? Ha... Ha... Ha... Neyse, fare yavrusu şans getirir..."

Yakamadığı sigara ağzında öylece kaldı, "Şans getirir," sözü beyninde yankılandı, ama bir anlam kazanmadı. Çünkü artık ne anlıyor ne de korkuyordu. Tümüyle duygusuzlaşmıştı.

Avluya çıkardılar onu, idam mangasının karşısına. Gözbağı taktılar gözlerine. Bir an için kimi kahramanlar gibi gözbağı taktırmamak geldi içinden, "Hadi canım," dedi. Gülümsemek istedi.

Ayakta durmakta zorlanıyordu... Bir oturabilse... Hele hele yatabilse...

Bekledi, bekledi.

Onbaşının sesi duyuldu, anlamadı söylediklerini, bir haykırıştı yalnız.

Silahlar patladı, hepsi birden. Dizlerinin bağı çözüldü, silah seslerini duyunca, yığıldı kaldı. Ama ölmemişti... Oysa ne kadar da hazırdı ölmeye...

Birisi gözbağını açtı. Kimileri koluna girip kaldırdılar, alıp götürdüler... Yavaş yavaş yeniden yaşayacaktı. Kurusıkıymış

kurşunlar! Neden? Ama neden?.. Artık bitmişken, tükenmişken...

Oysa Ejder Babazade bir hafta içinde yurdunu terk etme koşuluyla serbest bırakıldı. Çünkü yabancı uyrukluydu.

Bir açıkta kaldı ki anlatılamaz.

Ailesi ona kavuşmuşken yine ondan ayrılacaktı. Bir yandan seviniyor, öte yandan üzülüyordu. Toplanacak bir eşyası yoktu. Zaten sekiz yıldan beri evinden ırak yaşayanın ne eşyası olabilirdi ki?

Evde her şey değişmişti. Ana, baba çok yaşlanmış, kardeşlerin hepsi evlenmişti, kimisinin çocukları bile vardı. Küçük bacısı Sekine de İran uyruklu bir gençle evlenmiş, bir de oğlu doğmuştu. Anımsadı, içerdeyken ona haber göndermişlerdi, "Adını sen koy," diye. O da hiç alışılmamış, eski bir Türk adı önermişti, keşke Türk adı olsa, bir Moğol adı, Cengiz Han'ın küçük oğlunun adı Cuci'yi önermişti. İyi ki dinlememişlerdi, bu adla yaşayamazdı çocuk İran'da. Çünkü Cuci, "cüce"ye benzer. O da Farsça pilice denir. Kalktı Sekine'nin evine gitti, onun İran'a gitmek üzere olduğunu öğrenince.

Eğitim Komiserliği tüm yurttaşların okuryazar olmaları için zorunlu kurslar açmış, tabii hiç okula gitmemiş olan bizim Sekine'yi kursa yazdırmışlardı. Ne var ki bir İran uyrukluyla evlenen Sekine, İran'a gitmek üzere toparlanmakta ve kursa devam etmemekteydi. Öğretmen, Sekine'nin evine gelmiş ve ona, "Burada bulunduğum sürece bu kursa katılmak zorundasın," demişti. "Gelmezsen sorumlu olduğumdan ben cezalandırılırım!"

Cuci beşiğinde, sol elinin başparmağını emerek uyuyordu.

İlk kez vedalaşarak ayrılacaktı ailesinden. Hüzünlü bir ayrılık sahnesi yaşandı. Bir daha anasını, babasını, bacılarını, kardeşlerini görebilecek miydi? Bir daha doğduğu, büyüdüğü kenti, ülkesini görebilecek miydi? Bu denizde yüzebilecek, bu bulvarda dolaşabilecek miydi? Kuşkuluydu? Neden? Ülkesini sevmesi, ilkelerine bağlılığı yüzünden mi?

Bir tek o muydu ülkesini seven? Keşke kalsaydı ülkesinde de, hapis yatsaydı.

Vapur limandan ayrılırken üç kez öttü. İskelede yaşlı gözler vardı, az sonra sallanan beyaz mendiller, ondan sonra da küçük noktacıklar, ardından hiçbir şey. Bakû bitmişti onun için.

Alabildiğine bir özgürlük, Çekistsiz, gardiyansız, kelepçesiz, prangasız... Ne "Kara karga", ne 23 numaralı kamara... Ne gözbağı, ne idam mangası! Gözleri yaşardı. Onun gibi küpeşteye dayanan bir gencin, yetersiz Türkçesiyle, "Buralı mısınız?" diye sormasıyla koptu düşüncelerinden. Havada aralık kışının soğuğu vardı. Salona geçtiler. Paris'te okuyormuş, şimdi ailesini görmek için Tahran'a dönüyormuş.

"Yaşanacak yer mi arıyorsun kardeşim? Avrupa'ya gideceksin. Hele bir de Avrupa'nın zirvesi Paris'e gittin mi, serdin mi oraya postunu, senden iyisi yok... Hiç maval dinlemem, Doğu ülkelerinin hepsi aşağı yukarı birbirinin eşi... İnsanlarının hepsi gelişmemezlikten olacak, açgözlü ve doyumsuz, yaşam koşullarının ağırlığından olacak, hepsi dolandırıcı ve fırsatçı... Bak, ben İran'lıyım, ama zorunlu olmasam tek dakika yaşamam oralarda. Bir miras işi var da onun için gidiyorum, yoksa gençliğimi oralarda heba edecek kadar enayi miyim?..."

Kalktı gitti, kamarasından bir şişe "Napoleon" konyağı getirdi. Birer kadeh de ondan içtiler. Aslında yemekle birlikte birkaç sürahi Gürcü şarabı içmişlerdi. Ejder alışık olmadığından iyice mahmur sayılırdı. Konuşmak gelmiyordu içinden, gelse bile adının Jorj Rafi olduğunu söyleyen genç susmak bilmiyordu.

"Şimdi sen kalkıp buralardan İran'a gidiyorsun... Yazık değil mi? Madem ki bir kez buradan çıkma fırsatını elde etmişsin, at kapağı Paris'e. Boyun posun yerinde. Atletik bir yapın var, kısacası, oldukça yakışıklısın, kızlar, karılar seni havada kapar... Git Paris'e, yaşamak için git..."

Jorj Rafi konuyu hemen tanıdığı kadınlara kaydırdı. Yorgun ve mahmur Ejder Babazade'nin zaman zaman kapanan göz ka-

paklarına karşın, o değişik yerlerde değişik kadınlarla nasıl buluştuğunu, nasıl seviştiğini anlattı durdu. Nedense Ejder'in belleğinde Ksenya Çekuşkina canlandı. Onun posta müdürlüğündeki görevi dolayısıyla, öğrendiği kimi önemli konuları duyunca, Müsavat Partisi gizli merkezinde görevli Mehmed Hasan Baharlı'ya ulaştırıldı. Son öğrendiği Lenin'in açıklanmayan vasiyetiydi. Stalin ve Troçki'nin çatışmasından kaygı duyuyormuş ve Stalin'i parti genel sekreterliğinden alınmasını öğütlermiş vasiyetinde...

Şimdi anımsadı, Baharlı'ya anlatması gereken bir olay daha vardı, nasıl da unuttu, bir daha kim bilir Baharlı'yı görebilecek miydi mi? Olay, belki de olaylar şöyleydi: Tiflis hapishanesinde öğrendiğine göre, Dr. Dadaş Hasanzade, 30 Mart gece yarısı kamarasından idam edilmek üzere çıkarıldığında Çekistlerden Ali Ekber Babayev'i yumruklayarak yere devirmiş. Çevresini saran cellatlara karşı, "Yaşasın bağımsızlık!" diye bağırmış. Kendisini dipçikleyerek yüzünü gözünü patlatmışlar. Arkasından, kollarını bağlayarak Mirbağır'ı götürmüşler, o da, "Ölüme gittiğimi biliyorum, direnip kendime eziyet ettirmeyi gereksiz buluyorum," demiş. Ardından Muhsin İbrahimzade'nin başına bir çuval geçirip iple bağladıktan sonra götürmüşler idama... Ne tuhaf bir dünyada yaşıyoruz? Daha kısa bir süre önce ellerim kelepçelenip gözlerime gözbağı takılıp idam mangasının önüne çıkarılıyordum... Şimdi de bu adamla Hazer Denizi'nin üstünde bir gemide içki içiyorum... Sahi, neydi bu adamın adı? Jorj, Jorj Rafi... Niye Jorj? Ne Cövzi'ye benziyor, ne de Necefgulu Han'a. Bana kadınlarla nasıl seviştiğini anlatıyor. Buna neden gerek görüyor? Belki de içindeki bir ukdeden, yani kadınlar karşısında, aslında başarısız olduğundan...

"Jorj, sözünü balla kestim, sen bana adresini ver, görürsün, İran'ı beğenmez, kalkar gelirim oralara, ha?... Şimdi biraz çekilip dinlenelim. Yarın uzun bir gün olacak."

Yarın gerçekten de uzun bir gün oldu. Önce gümrükte kendisine, burasının Enzeli değil, Pehlevi olduğu öğretildi, sonra

Pehlevi kentinde kimleri tanıdığı soruldu. Buna hazırlıklı değildi, birden anımsadı.

"Ahundov'ları."

"Hangi Ahundov?"

"Esadullah Ahundov, oğlu var Cevad, Azerbaycan'ın ticaret temsilcisi, orta yaşta, biraz şişman..."

"Bolşevik Esadullah'ı diyorsun. Çok iyi bir adamdı, öldü o... Tanrı günahlarını affetsin."

"Ne?... Öldü mü? Ne zaman?"

"İki üç ay önce."

"O zaman ailesi de Bakû'ye dönmüştür."

"Yok, dönmediler. Onlar eski evlerinde oturuyorlar, Gaziyan'da."

Sırada bekleyen faytonlardan birine bindi, onu iyi bir otele götürmesini istedi. Fayton, kentin içinde bir iki kez döndükten sonra limanın hemen yanındaki bir otelin önünde durdu.

Önce telefon edip Cevad'la görüştü, başsağlığı diledi. Sonra evlerine uğradı. Geçen üç aya karşın halen ölüm üzüntüsünün gölgesi duyumsanıyordu aile bireyleri üzerinde.

"Seni çok sevmişti," dedi Seriye. "Müsavatçı olduğunu bildiği halde."

"Ben de çok seviyordum onu. Değerli bir insandı, hep imrendim onu görünce. Özellikle bizim Mehmed Emin Resulzade'yle olan dostluğu çok etkilemişti beni."

"O ne oldu? Öldü mü o da?"

"Hayır, ölmedi, İstanbul'a kaçtı."

"İyi, sen ne arıyorsun burada? Sen de mi kaçtın?"

"Öyle gibi bir şey."

"Öyle gibi bir şey demek."

Seriye, alıştığı üzere iğneleyici bir söz söylemek isterken, nedense vazgeçti.

Ejder kaptı sözü, "Sizleri gördüğüme çok sevindim. Şu anda kendimi ailemin içindeymişim gibi duyumsuyorum. Aklınızda olsun, her zaman elimden gelebilecek her türlü yardıma ha-

zırım." Nasıl da söyleyebilmişti, kendi de şaşırdı? Seriye ise tepkisizdi.

Cevad'a döndü, "Kızları çağırsana, öğretmenlerini görsünler," dedi.

Kızlar girdi, görmeyeli iyice büyümüş, serpilmişlerdi. Birer gelinlik kızdılar sanki.

Külsüm azıcık esmerleşmiş gibi geldi ona. Boynunda yanık izi vardı... Bir kaza geçirmiş olmalıydı, geçirirdi tabii, uslu durmazdı ki... Uzun ve gür saçları iki örgü olmuş, omuzlarından göğsünün üstüne sarkmıştı. Leyla'nın cin gibi bakan gözleri hiç değişmemişti. Kolları, bacakları, vücudu ipince, sıska denebilirdi. Saçları seyrek, kısaydı. Töre'ye gelince, yüreği göğüs kafesinden çıkacakcasına çarpmaya başladı, eskisinden daha alımlı, daha güzel, daha şirindi. Saçları kızılımsıydı, kumrallaşmış gibi... Kulakları küpeli, boynunda ince bir zincirde bir kolye... Ejder kızardığının ayrımına vardı, çekti gözlerini, yutkundu, ortaya sordu.

"Okul durumu nasıl?"

Külsüm cevapladı onu, "Rus okulunda okuduk. Ben ve Cevad bitirdik, Leyla'nın bir yılı kaldı. Töre'nin iki yılı... Onlar da Bakû'de bitirirler artık." Sustu. Ejder şaşırmıştı, Seriye'ye baktı ve "Dönecek misiniz?" diye sordu.

"Tabii, buradaki işleri bitirir bitirmez."

"İşleri mi?"

"Evet, kapatılması gereken hesaplar var. Sonra bize maaş bağlanacak, orada bulunmamız koşuluyla. Ayrıca orası ülkemiz bizim ve biz kaçak değiliz ki..."

"Evet, kaçak değilsiniz, ama oraya gidince... Verecekleri maaş devede kulak. Kızlar da çalışmak zorunda kalacaklar."

"Onlar daha çocuk, ne çalışması?"

"Aslında öyle, ama şimdi Ali Bayramov Kulubü adında bir yer varmış, genç kızları orada çalıştırdıklarını duydum."

"Kim bu Ali Bayramov? Şu Müsavatçıların öldürdüğü Ali Bayramov olmasın?"

Ejder sustu, elinden gelse önleyecek gitmelerini... Düşündü durdu. Caydırıcı nedenler aradı kafasında, bulamadı. Bir süre daha sustuktan sonra Cevad'a döndü, "Beni," dedi. "Babanın mezarına götürür müsün?"

"Tabii," dedi Cevad.

"Öyleyse gitmek için izin alalım," dedi Ejder ve ayağa kalktı. "Tekrar başsağlığı dilerim, nur içinde yatsın..."

Kızlar bir öğretmeni selamlarcasına baş eğdiler, ama diz kırıp reverans yapmadılar. Seriye'yle tokalaştı.

Otele döndüğünde Ejder, tüm sıkıntıları, bilinmezlikleri, umarsızlıkları bir yana, yepyeni bir aşılmaza odaklanmıştı, başka bir şey düşünemiyordu. Başına ilk kez geliyordu, bunca ilgi yoğunluğu... Umarsızdı. Kafasından silip atamıyordu Töre'yi... Varsa yoksa Töre. Demek bu yüzden Ahundov ailesinin Bakû'ye dönmelerini istemiyordu. Acaba ayrımına vardılar mı? Varırsalar ne düşünürler? Ayıplarlar mı? Yok canım, ayıplanacak bir şey mi yaptım? Daha ne yapacaksın, bacak kadar kız çocuğunu düşünüyorsun... Neden? Neden olacak, evlenmek için...

Evlenmek sözcüğü birden irkiltti onu. İşim gücüm yok, daha başımı sokacak bir evim yok... Kimsesizim, hiçbir yakınım yok. Töre'ye gelince...

Bugün başka bir şey öğrenmişti. Farslar "ö" sesini söyleyemediklerinden, burada Töre'nin adını değiştirip Turan yapmışlardı. Olsun, İran mitolojisinde Türklerin ülkesine Turan deniyor. Olabilir, daha sesçildir, ona da yakışıyor... Ben de Turan derim."

Gece boyu kendisiyle boğuştu, gün ağarıncaya dek ve insanın en büyük, en güçlü karşıtının yine kendisi olabileceğine inandı... Kendisini yenemedi, kendisini bu sevdadan kurtaramadı. İşin ilginç yanı, kendisini bu ailenin hamisi gibi görüyordu. Sanki Esadullah Ahundov, bir zamanlarda, bir yerlerde ona, "Bak oğlum," demişti, "Dünya fanidir, bir gün ben ölür gidersen, sen aileme, özellikle kızlarıma göz kulak ol!"

Bakû'de Ali Bayramov adlı bir kulüp var, o kulüpte genç kızları çalıştırıyorlar.

"Sahi, Ali Bayramov'u biz mi öldürmüşüz? Ne münasebet, onu sokak serserileri 'Koçu'lar öldürdü. Ruslar bizden yüzlercesini, binlercesini öldürdüler, niye öldürdüler? Biz öldürmüşsek, anlaşılan aynı nedenlerden öldürmüşüz... Geçelim bunları, Töre'nin, yani Turan'ın gitmesini önlemeli. Ama ablaları baş göz olmadan onu evlendirmezler. Öyleyse üçünün de gitmesini önlemeli. Bakalım, evlenmeyi istiyorlar mı? Sonra, kiminle evlendiriyoruz? Benim Turan'la evlendiğimi varsayalım, ötekileri kim alıyor?"

"Güvercin Hastalıkları ve Tedavisi" adlı bir kitap bulmuştu Ejder, hemşehrilerinin birinde, alıp götürdü Cevad'a.

"Senin işine yarar diye düşündüm, değerli bilgiler var içinde."

Cevad gözünün ucuyla baktı kitaba, "Artık gerek kalmadı," dedi.

"Ne demek o?"

"Gerek kalmadı. Çünkü 22 Eylül sabahı hepsi birlikte havalanıp evin üstünde üç kez döndükten sonra çekip gittiler, bir daha dönmediler. Anlayamadım, beni onca üzüntümle bırakıp nasıl çeker giderler? Oysa ben onları sırf sadık oldukları için seviyordum. Tek bir tanesi dönmedi. Düşünebiliyor musun? Bir de nankör olmadıkları söylenir."

"22 Eylül günü mü dedin?"

"Evet, babamın öldüğü gün. Aynı gün Marina Pavlovna da topladı eşyasını, gitti."

"O kimdi?"

"On iki yıldan beri bizimle birlikteydi, babamın bakıcısı, hemşiresi."

"Doğrusunu yapmış... Kuşlar da evdeki üzüntülü, yaslı ve erinçsiz havadan etkilenmişler, dayanamamışlar. Güvercinler çok duyarlı yaratıklardır."

Hiçbir şey düşündüklerini silip atamıyordu kafasından.

Çarşıda Halilov'u aradı, hemen buldu. Herkes tanıyordu onu, aslında herkes birbirini tanıyordu.

"Adresini Cevad Ahundov'dan aldım. Aile dostuyum. Merhum babası çok fazla saygı gösterdiğim bir insandı. Bakû'den yeni geldim, bir ev kiralamam gerekir. Yardımcı olabileceğinizi söyledi Cevad ve Seriye Hanım. Sonra iş arayacağım. Tahsilim ziraat üzerine, ama büro işlerinde de çalışabilirim..." gibisinden uzun bir söylev çekti, çarşının kalabalığında. Hiç böyle girişken olabileceğini kestiremezdi. Bunca belirgin değişimin nedeni neydi?

"Elinizdeki belge tamam, geçerli. Ama geçicidir. Önce nüfus memurluğuna gidip kayıt yaptıracak ve nüfus cüzdanı alacaksınız. Onsuz ne işe girebilir, ne de ev kiralayabilirsiniz."

Halilov'un cümlesine Ejder'in içinden bir eklediği vardı, "Ne de evlenebilirsiniz!"

Nüfus memurunun önünde uzun bir kuyruk oluşmuştu. Sıra ona gelince, başkalarının yaptığı gibi belgesini uzattı ve teker teker, "Gani oğlu Ejder Babazade, 1902 Bakû doğumlu," dedi. Oldukça saygılıydı. Nüfus memuru belgesini almadı, alttan yukarıya bir güzel süzdü onu ve öfkeli bir tavırla, "İllallah siz muhacirlerden," dedi. "Bak, dikkatle dinle, bir: 1902 Miladidir, Hıristiyan yılıdır, onu unut, burada geçmez. Burada Hicri Şemsi geçer... iki: Sabahtan beri yüzlerce Babazade soyadı yazdım, artık yazmıyorum, başka bir soyadı söyle, hem de ev'li ov'lu olmasın. Hadi, çabuk ol... Sırada bekleyenler var. Seninle mi uğraşacağız?"

Çabuk oldu Ejder, sıradan çıktı. Bir kenara çekildi, oradan kalabalığa göz gezdirdi. Çoğunluğu kendisi gibi Kuzey Azerbaycan'dandı galiba. Birisine yaklaştı, Hicri Şemsi takvimine göre hangi yılda olduklarını sordu. 1306 dedi adam. Teşekkür edip hesapladı. Şimdi 25 yaşında olduğuna göre 1306'dan 25 çıkarsak ne kalır? 1281. Tamam. Öbür konuya gelelim. Sabahtan beri yüzlerce Babazade soyadı yazdığını yalan söylüyor. Çünkü daha sabahın başındayız.

"Rüşvet istiyor. Bak, masasının bir çekmecesi açık duruyor. Oraya bir banknot attın mı istediğini yazar."

Ne bilsin? Yaşamı ya okulda ya da hapishanelerde geçmiş bugüne dek.

"Yok, rüşvet vermem ben. Varsın Babazade yazmasın... Peki, ne yazsın? Bu, Rıza Şah'ın buyruğudur. Her bireyin, her ailenin bir soyadı olmalı. O da Atatürk'e öykünüyor. Bakalım Atatürk'ün sade reformlarını değil, devrimlerini de benimseyecek mi? Örneğin abece devrimini... Nereden nereye, soyadı arıyordu. Nüfus memuru koca defterine ne yazsın? Seriye'nin dediği gibi, Kaçkın yazsın. Hayır, kaçmadım ki ben... Öyleyse, Sürgün! Hayır, o da doğru değil, sürgün de değilim... Neyim ben? Ben kurtuldum. Tamam!"

Yeniden girdi kuyruğa, sıra ona gelince nüfus memuru defterini kapadı, hiçbir şey söylemeden masasından kalktı...

Sağına soluna baktı Ejder, "Ne oluyor?"

"Öğle tatili!"

"Kaç saat sürer?"

"İki saat."

Sokağa çıktı, dolaşmaya başladı. "İyi oldu," diyordu içinden. "Zaten Babazade'yi kullanamıyordu. Ruslar okulda olsun hapiste olsun hep Ganiyeviç Babayev diyorlardı..." Birden anımsadı. "Şahseven'ler de Malik Eşter..."

"Yeni bir yaşam başlıyor... Kurtulan'la başlasın. Başka bir şeye takıldı, 'Kurtulmak'ın Azericedeki anlamı biraz farklı, bitmek, tükenmek. Olsun. Kim nasıl isterse öyle değerlendirsin... Kurtulan, Ejder Kurtulan."

Önce geniş bir Azeri kolonisiyle karşılaştı Enzeli'de, pardon Pehlevi'de. Aralarında Müsavatçılar da vardı, ama çoğunluğu varsıl insanlardı, varlıklarını kaçırarak buralara getirmişlerdi. Hemen de iş kurmuşlardı. Büyük dükkânlar açmışlardı. Pehlevi canlanmış Azeriler sayesinde diyorlardı. Halk kendi dilinin yanısıra Azerice konuşurdu. Farsça ancak resmi yazışmalarda kullanılırdı.

Nasıl olduysa oldu, Azeri kolonisinin içinden, gelinlik üç kızı olan Ahundov ailesinin çevresinde dönen bekâr oğulları olan aileler ortaya çıktı kendiliğinden. Aralarından iki aile seçti Ejder, daha doğrusu iki güvey adayı seçti; önce Seriye'ye, sonra aileye beğendirdi. Sağolsun Cevad, çok desteğini gördü. Belki o da sorumluluk alanının daralmasını yeğliyordu. Ya da Ali Bayramov Kulübü söylentisi aklını karıştırmıştı.

Neyse, yılbaşından sonra Külsüm, Şuşa'lı Esad Rızazade'yle, Leyla, Mehmed Mohebbinejad'la ve Turan da Ejder'le sade birer törenle nikâhlandırıldılar. Acaba rızaları alınmış mıydı? Acaba adayları onlar da beğinmiş miydi? Bilmiyorum. Bildiğim, nikâhtan sonra Seriye'nin Cevad'ı, Şefika'yı ve Rasim'i alıp Bakû'ye döndüğü.

1932

Sonra ben doğdum. Yani doğmuşum, Ağustos'un 6'sında, Pehlevi'de. Anam, bacısı Leyla'nın kocasının yeğeninin düğünündeymiş, doğum sancıları tutmuş... Bindirmişler kayığa, oturdukları Gaziyan kıyısına getirmişler. Babam koşmuş, ebeyi bulmuş getirmiş. Ebe, Bakû'nün Ruslarından, kulağı ağır duyar, Azeriler kendi aralarında ona "Kâr Mama" derler, Sağır Ebe anlamında.

Benden önce bir kız doğurmuş anam. Tahran'da oturuyorlarmış o zaman. Bir yıl yaşamış ablam. Tahran'ın yazlık yeri Şemran'da ölmüş zatürreden, orada gömmüşler. Şimdi belediye parkıdır onun gömüldüğü eski mezarlık, çiçeklerin altında kalmış mezarı.

Babam, bacımın çok zeki ya da akıllı olduğunu söylerdi. Nasıl ayrımına varmış, bilmiyorum. Adına İldeniz demişler. Bu adı Tagi Amcam, şu Hamlet'i oynayan amcam bulmuş tarih kitaplarından, babama önermiş. Ama ablam ölünce adı bana kaldı. Adlarımızda eril, dişil ayrımı yok ya. Sıkıntısını ben çektim, sorunlu bir ad. Eski yazıda, yani biz Türklerin kullandığı Arap abecesinde, genizden gelen bir "n" sesi var, "deniz"deki "n" ondandır. "G" şeklinde yazılır, üstüne üç nokta konur. Demem o ki, İldeniz eski yazıyla İldegiz yazılır, g'sinin üstüne üç nokta konur. Ne var ki Farsların böyle bir harfleri yoktur. İldegiz yazmışsanız o da öyle okur. Şekilsiz, anlamsız bir ad oluyor bu haliyle. Ondan olmalı, kimisi az bir farkla adımı Eldegez haline sokmak isterdi. Her seslenene de oturup açıklama yapamazsın ki...

Farslar adımı duyunca şaşırıyorlardı. Bu ne Hıristiyan, ne de Yahudi adı. Eğer Müslümansanız, neden adınız Muhammed Ali, Hasan, Hüseyin ya da benzeri değil?

Zaten babamın da isteği buydu, benim Fars kültürünün dışında büyümem.

Bir süre Pehlevi'de kaldıktan sonra, gidip Tahran'a yerleşmişiz. Babam, şehir otobüs işletmesinde iş bulmuş. Memed Biboğlu, eşi Mesme... Nedense biz ona Emikızı derdik ve çocukları da Tahran'a gelmişlerdi. Halam Sekine, kocası, çocukları Pehlevi'de kalmış.

En eski anılarımda yaşıtım halamın kızı Solmaz var, Pehlevi'de evlerinin avlusunda oynuyoruz, ayaklarında anasının yüksek ökçeli ayakkabıları, elinde anasının kocaman çantasını taşıyor... Ayrıca elinde bir paket sigara var, babasının olmalı. Değişik tür bir sigara bu, sonraları hiç böylesini gördüğümü bilmiyorum. Sigaraların yarısı tütün dolu, yarısı karton boru... Solmaz'ın sigara içenlere öykündüğünü anımsıyorum.

Tahran'da merkezi bir semtte oturuyorduk. Şahabad Caddesi'nde. Burası Mohbereddovle dörtyoluyla Meclis'in bulunduğu Sepahsalar alanı arasındadır. İki katlı yapının üst katın-

daydık. Önümüz balkon caddeye bakardı, arkamızda geniş bir teras vardı. Oturma odamızın duvarında bir Azerbaycan haritası... Haritada bana Bakû'yü göstertip resmim çekilirdi, ya da Alman Nazi Partisi'nin selamı verdirilerek... "Hayl Hitler!" Kimi zaman da terasta bir Azerbaycan askeri olarak tahta tüfeğimle, sanal Rus askerlerine saldırıp ateş eder, onları öldürürdüm.

Yine en eski anılarımdan Abdulvahap Bey'in Sibirya sürgününden kaçıp İran'a gelip, bize uğraması var. Beni dizi üzerine alıp oynatırmış, gıdıklarmış... Ona Gıdıgıdı Emmi dermişim. Çok kalmadı Tahran'da.

Sonra Dağıstan'lı Aytek Kunduk gelir oldu evimize. Zayıf, uzun boyluydu. Onunla anılarım çok fazla. En çarpıcısı, bir gün anamla terasta otururken ve ben şımararak ilacımı içmemekte inat ederken araya girmesi.

"Sana iç ilacını dedi, anan, hadi iç!" dedi.

Ben de, "İçmiyorum!" dedim.

"İçeceksin!"

"İçmeyeceğim!"

İçer misin, içmez misin? Öyle bir dayak attı bana ki hiçbir zaman unutamam. Kıyasıya dövdü, öldüresiye. Ayıptır söylemesi, altımı ıslatmışım. Anam put gibi ayakta durup hiçbir tepki gösteremiyordu. Çünkü bizde, yani babamın düşüncesine göre Aytek Kunduk üstün insandı, onun dediği olurdu, ona karşı gelinmezdi, hem de eğitimciydi. Bunları o dayaktan sonra öğrenmiş olmalıyım. Onca dayaktan sonra tabii ki içtim ilacımı. Aslında ilaç içmeye alışıktım ben. Daha küçük yaşlarda raşitizme yakalanmışım, o dönemde de herhalde tedavisi sürüyordu... Sonra burnumun ucunda yıl çıbanı çıktı. Salgınmış, yaşıtım çocukların hemen hepsinde vardı ve tedavisi yoktu. Bir ayakkabıcı anımsıyorum, ayakkabılarda kullandığı kendi yaptığı bir zamkı vardı, burnumun üstüne sürer, kuruyunca çeker çıkarırdı. Çok acılıydı bu iş, Aytek Amca'nın dayağı kadar acılı.

Aytek Amca kent dışında tek başına Dağıstan ilkelerine göre yaşıyordu.

Evine gitmişiz, önümüze koca bir tabak kuru soğan rendeleyip koydu. Yeyip yemediğimizi anımsamıyorum. Babam yemiştir herhalde. Sahi unuttum, vejeteryendi kendisi, sigara da içmezdi, bekârdı, evinde beyaz fındık fareleri beslerdi.

Bir ara Dağıstanlı bir aile, altı-yedi yaşında olan oğullarını geleneklerine göre eğitmesi için ona bırakmışlardı. Bir gece yarısı eğitim gereği, evinden on kilometre kadar uzakta, şehirlerarası yol üzerinde bir telgraf direğinin altına gömdüğü bir nesneyi gidip getirmesini istemiş ondan. Bizimkilerin tepkisiyle karşılaştı ama tınmadı, sonra ne oldu, pek anımsamıyorum. Tanrı korumuş, Dağlı değildik, yoksa kuşkusuz babam da benim eğitimim için Aytek Amca'yı devreye sokardı.

Aytek Amca'nın Khuti adında bir tanıdığı vardı, Dağlı, varsıl. Büyük bir şapka ve çanta mağazası işletiyordu. Evliydi ve güzel bir kızı olduğunu anımsıyorum. Khuti'nin kayınbabası çok ünlü bir kuyumcuydu, Rıza Şah'ın tacını yapan kuyumcu. Yanılmıyorsam, Seraceddin'di adı.

Şair Elmas Yıldırım, eşi ve kucaklarındaki Azer de Vahap Bey gibi sürüldükleri Türkistan'dan kaçıp gelmişlerdi İran'a. Bize uğramışlar, çok az anımsıyorum. Sınırı geçerken trajik olaylar yaşamışlar... Şöyle ki tam sınır çizgisinde ağlamış Azer, canlarını kurtarmak için bebeği bırakıp kaçmak zorunda kalmışlar... Neyse ki dönüp almışlar sonra... İşte, böyle bir şey.

Evimize radyo geldi. Kocaman tahta bir kutuydu, üzerinde dört tane ışıksız ampul, önünde birtakım kadranlı çevirgeçler... Bir de gardırobun üstüne konan taşınır bir hoparlör. Babam uğraşır durur, saatlerce Rusça konuşan istasyonlardan başka bir şey bulamazdı. Bol bol cızırtı.

Abeceyi çok küçük yaşta söktüm, üç-dört yaşında. Tabii ki Latin Türk abecesini. Biz İran'da emaneten yaşıyorduk, eğreti, konuk ya da onun gibi bir şey. İran ve Fars kültürünün üzerimizde hiçbir etkisi olmamalıydı. Babamın elinden gelseydi

Farsça öğrenmemizi de önlerdi. O yüzden beni Farsça okutmayan bir okula göndermeleri gerekirdi.

Fransızların yabancı misyonlar için açtıkları Jeanne d'Arc adlı bir okulları vardı Tahran'da. Okul ana, ilk, orta ve lise bölümlerinden oluşuyordu. Dört yaşındayken bu okulun ana bölümüne yazdırıldım. Dört yıl Fransızca okudum. Beni Talat diye çağırıyorlardı orada. Çünkü o okula Türkiye Elçiliği'nde çalışan Türkiye uyruklu birisinin oğlunun kimliğiyle sokulmuştum. İlk günüm her çocuk gibi zor geçti. Anam kapıda bekledi beni, sonra çabuk alıştım. Okulun avlusu dar bir kapıyla bir bahçeye açılıyordu. Çok bakımlı bir bahçe, güllü çiçekli ağaçlı ve havuzlu. Bahçeye çıkmamız yasaktı. Ancak özel günlerde toplu halde bahçedeki kiliseye götürülüyorduk, sanırım masum çocukların duasına ihtiyaç duyulduğunda. Örneğin okulun merkez binasındaki kasası soyulmuştu bir ara, o yüzden birkaç kez taşındık kiliseye. Kiliseyi ilk gördüğümde hayran kaldım, o heykeller, vitraylar... Loş ve dingin bir ortamda orgun olağanüstü güzel sesi. Kısa bir süre sonra Hıristiyan olmadığımın ayrımına vardılar, beni sürünün dışına çıkardılar. Herkes sıraya dizilip kiliseye giderken ben yalnız kalıyordum sınıfta. Acaba bu dışlanma yüzünden mi, çocukları çevreme toplayıp onlara akıl almaz kertede, olmayan, sanal oyuncaklarımı ballandıra ballandıra anlatıyordum. Aslında oyuncağım vardı, hem de çok, ama anlattıklarım bambaşka şeylerdi. Minik bir kent anlatıyordum, çevresinde ormanın, gölün, dağların bulunduğu, sonra demiryolu, katar, istasyonlar, tüneller, köprüler ve oyuncak yürüyen insanlar... Yaşam bu minik kentte her gün olağanüstü olaylar içinde akıp giderdi. Şimdi şaşırıyorum yalanlarıma. Ama başka yalanım yoktu nedense.

Babamın işi değişti. Zengin bir Azeri olan Cafer Caferi'nin sahibi olduğu ve ülke çapında taahhüt işleri üstlenen şirketin depo şefliğine atandı. Daha iyi bir semte taşındık, külüstür de olsa bir arabamız oldu Ford marka 8 silindir, Safari tipi 1928 model. Şehirde hiç benzeri yoktu, nereden bulmuş da almış, bilmiyorum.

Yabancı konuklarımız olurdu arada bir. Yalnız Alman olanının adını biliyorum, basımevi ve ciltçilik dükkânı vardı da ondan. Babamın kitaplarını ciltlerdi. Anamın, hiç yanından ayırmadığı, kutsal diyeceğim, babası Esadullah Ahundov'un hediyesi Sabir'in divanını da o Alman ciltlemişti. Kapağın arkasına yapıştırdığı etiketi okuyorum. Latin harflerle: Joseph Langkammerer, *Imprimeur et Relieur.* Altında Farsça adı yazılıydı, ayrıca: Alman basımevi ve ciltçisi.

Öteki yabancılardan bir Fransız üçlüsü vardı, sık sık uğrarlardı. Anam çevirirdi konuştuklarını. Evet, anam güzel Fransızça konuşurdu. Aile çevresinde fiyaka yapmak için hep Fransızca konuşurduk ikimiz. Bir kez ben de duymuştum Fransız konukların konuştuklarını. Fransızlar gizlice Bakû'ye gitmek istiyorlardı. Orada kendilerine yardım edebilecek partililerin adlarını soruyorlardı. Gidince petrol kuyularını imha edecekler-miş. Babam öfkeyle masadan kalktı ve yüksek sesle, "Ülkemin yönetimini beğenmeyebilirim, ama hiçbir zaman ülkeme zararlı olmam, bir tavuğunun tırnağına bile bir taş değmesine izin vermem," gibi bir cümle söyledi. "Tavuğunun tırnağı" sözü hem tuhafıma, hem de hoşuma gitmişti, uzun bir süre ağzımdan düşüremedim.

Türk konsolosunun oğlu Alp de son dönemlerde Jeanne d'Arc okuluna başlamıştı. Evleri de evimize çok yakındı. Artık elçiliğin Türk bayraklı arabasıyla okula gidip geliyorduk. Bunun çok keyifli olduğunun ayrımındaydım. Türk bayraklı arabada bulunmak. Evdeyse her taraf Azerbaycan bayraklarıyla bezeli. (Mavi-Kırmızı-Yeşil, kırmızıda sekiz köşeli yıldızlı ay) Ancak on beşte bir yapılan Müsavat Partisi toplantılarında Türk ve İran bayrakları da eklenirdi. Babam partinin değişmez Tahran komite başkanıydı.

Yeni evin sahibi Asuriydi, yani Süryani. Adı Cebrail. Varsıldı, araba yedek parça satan bir mağazası vardı. Karısı Mari zarif, uzun boylu, beyaz tenli, kumral dalgalı, uzun saçlı, güzel bir genç kadın. Anası, kardeşleri, bacısı da aynı evdelerdi. Ya-

zın havalar ısınınca hep birlikte Venek adlı bir Ermeni köyünde kiraladığımız bir bahçeye giderdik.

Herhalde Van Gölü çevresinden gelen Ermenilerdi köy halkı (ek) soneki Farsçada sözcüğün anlamını küçültürdü. "Vanek" küçük Van demek oluyordu. Farsça ses uyumu gereği Venek olmuş olabilirdi.

Uzun kavak ağaçlarıyla çevrelenen bahçemizde yaşlı ceviz ağaçları da vardı. Ortasında büyük bir yüzme havuzu. Suyu sürekli değişirdi. Serinlemek için çoğun içine girerdik. Bir kezinde Mari'yi çırılçıplak gördüm havuza girerken. Havuz kıyısındaki ceviz ağacının bir dalında dimdik bir süre durduktan sonra suya atladı, yüzdü çıktı, yine ağaca tırmandı, aynı dal üstünde yine uzunca bir süre hareketsiz durdu... Benim ona baktığımı görüyordu, belki de suya kusursuz atladığını alkışlamamı bekliyordu, benimse bir insanın bu kadar görkemli, bu kadar oranlı, bu kadar güzel ve iç açıcı olabileceğini aklım almıyordu... Ayıbı mayıbı düşünmeden soluksuz seyrine dalmıştım, belki de sevdalanmıştım ona. Ne yani? Olamaz mı?"

Köy içinde el ele dolaşırdık. O bana Azeri türkülerini soruyordu. Ben ona kimi türkülerin sözlerini çevirerek açıklıyordum. Ben altı-yedi yaşlarındaydım, o olsa olsa on yedi-on sekiz... Yani aramızda öyle uçurumlar gibi yaş farkı da yoktu sanırım.

Aslında abartıyorum, sevdalı falan değildim ona, olamazdım, çünkü Lolo vardı. Lolo minnacık, benden bir iki yaş küçük bir Ermeni kızı... Kıvırcık sarı saçlı, kocaman ela gözlü, dünya sevimlisi bir kız. Yalnız benimle oynar, çoğun benimle konuşurdu. Tabii ki çok severdim onu. Sevgilim olduğu falan söylenirdi, ama kulak asmayın, nasıl derler, tevatür...

Benim için dünyada tek kadın anamdı. Onun yerini kimse tutamazdı. Birbirimizle, başkalarından sıyrılmak için Fransızca konuşurduk. Daha önceden de biliyormuş herhalde. Ben Jeanne d'Arc okuluna başlayınca o da bir Fransız öğretmenden ders almaya başladı. Ufak tefek, tatlı bir kadındı öğretmeni, onun da adı Mari, Madam Mari.

Biz Venek'teyken Külsüm Teyzem geldi. Uzun saçları topuzdu başında, üstünde koyu bir ceket etek, ipekli beyaz bluz.

Dönmemek üzere kocasını ve ailesini bırakıp gelmişti. Neden? Bilmiyorum. Hiç anlattığını anımsamıyorum. Yalnız kaynanasıyla dostmuş, arkadaş gibiymiş, hatta böyle bir şey var anımda, o namaz kılarken şakalaşırmış onunla, hatta sırtına çıkıp oturduğu da olurmuş... Herhalde namaz kılan ilk insan olarak onu görmüştür... O konuda, yani din icaplarını yerine getirme konusunda bizimkiler bilgisizdi. Bu da sanırım Çar sisteminin köktendinciliği desteklediğinden olacak. Çar sistemine karşı çıkmakla yobazlığa da karşı çıkılmış mı oluyordu, ne...

Sevdik birbirimizi. Tüm çocuklukta öğrendiklerini bana da öğretti.

Türkülerimizi öğretti, marşlarımızı öğretti, Enternasyonal'ı da bu araya sıkıştırdı, "Marseyez"i de. Rusça öğrenmemi istemiyordu babam, Rus ve Ruslarla ilgili her şeye karşı düşmandık. Yoksa kesin Rusça öğretirdi bana teyzem. Yine de birtakım tekerlemeler öğretmekten kendini alıkoyamadı.

Teyzemin sayesinde folklorumuzdaki tüm ögeleri tanıdım, Melik Memmed'leri, Melik Mansur'ları... En fazla Behlul Danende'yi.

"Günlerden bir gün, Behlul-i Dânâ ya da Danende yabancı bir kente gitmiş. Yolculuğun kirini pasını ve yorgunluğunu atmak için hamama gitmek istemiş. Birilerine bir erkek hamamı sormuş, göstermişler. Gidip dönmüş, salık verene çatmış, 'Ben sana erkek hamamı sormuştum," demiş. "Nasıl erkek hamamı burası ki yolunu tıkayan koca bir kaya var, insanlar zorlukla kayaya tırmanıp hamama ulaşıyorlar. Hamam erkek hamamı olsaydı, erkekler elbirliğiyle kayayı yol üstünden kaldırırlardı...' demiş."

Nasreddin Hoca'ya gelince, onu Farslarla paylaşma zorunluluğu olduğundan fazla üstünde durmuyorduk.

1938

Altı yaşındayım, sünnet oluyorum, kalabalık bir gürültü, varsıl bir şölenin yemek kokuları arasında... Bana göre utandırıcı, kaba, üstelik gaddar bir girişim. Anlam ve öneminin hiç ayrımında değilim. Kimse de bana bu işlemin din gereği ya da bir gelenek olduğunu anlatmıyor. Anlatmıyor çünkü bilmiyor. Ailemizde bu konular hiç gündeme gelmemiş.

Mari'nin çocuğu olmuyormuş. Venek köyünde, bu derdin ilacını bulan bir papaz varmış. Kalktık, ona gittik; ben, anam ve Mari. Anamla ben avluda bekletildik. Mari tek başına papazın bulunduğu odaya girdi. Tembihliydim, kimseye anlatmalıydım, anlatmadım da. Bir süre sonra Mari papazın odasından çıktı, elinde kendisine verilen ilaçlar... Anama gösterdi,

ben de gördüm. Fasulye boyunda yün yumağı gibi bir şey, vıcık vıcık ıslak. Anam iğrenerek, atmasını istedi, Mari sağına soluna baktıktan sonra avludan çıkar çıkmaz atacağını söyledi. Ama attı mı? Bilmiyorum. Yalnız görüştüğümüz sürece çocuk sahibi olmadığını biliyorum.

Mari'nin bir akrabası geldi, uzak bir yoldan. Yeğeni miymiş ne? Adı Jozef. Yakışıklı, sevimli bir delikanlı. Hemen dost olduk. Bana ilginç öyküler anlattı... Anadolu'da bir savaşa katılmış, esir düşmüş. Şakağının üstünde kıvrık saçlarını aralayıp, "Oku," dedi bana.

Hayret, beş altı rakam izi var şakağında. Esir düştükten sonra numaralamışlar. Numarasını unutmasın diye mi kafasına dağlamışlar?

İnanamıyorum. Nasıl bir dünyada yaşıyoruz biz?

O yaz Aytek Amca bizimkilere tenis kıyafetleri diktirtti ve birkaç raket aldırttı. Raketlerin birisinin sapında İngiliz kral ve kraliçesinin resmi vardı, onu hiç kullanmazlardı. Kentte bir kulübün kortunda tenis oynarlardı.

Yaz bitti, güz de, anamın karnı büyüye büyüye burnuna dayandı.

Halam Sekine, kızı Solmaz bizdeler. Anam yatakta ağrı çekiyor. Babam ebeyi getirmek için yıldırım gibi arabaya atladı. Beni ve Solmaz'ı doğurtan Rus ebeyi, "Kâr Mama"yı getirecek.

İkimizi de evden kovdular. Sokakta, sokağın ortasından geçen arkın kıyısına oturduk, anamın doğurmasını bekledik. Babam çabuk döndü, ebeyi getirdi. Elinde kocaman bir çanta vardı ebenin. Bizim yüzümüze bakmadan aceleyle içeri girdi.

Solmaz, "Şimdi, bir kardeşin ya da bacın doğacak," dedi.

"Biliyorum."

"Nereden geldiğini de biliyor musun?"

"Ben biliyorum tabii, ama demin Külsüm Teyze aklınca beni kandıracak, ebe çantasında getirecek dedi."

"Peki, biliyorsan söyle, nereden, nasıl gelecek?"

"Anam doğuracak tabii, yani karnından çıkacak. Çantadan

çıkacak olsaydı anamın karnı neden öyle şişti? Neden yataklara düşüp ağrıdan inler? Çocuğuz ya... Kandıracaklar."

Babamın isteği üzere anam erkek doğurdu. Üç erkek evlat istiyor babam. Birinin mavi, ötekinin kırmızı, üçüncüsünün de yeşil olacaktı yorgan örtüleri. Babamın bayrak aşkı işte. İşte, yorgan örtüsü kırmızı olacak ikinci oğlu doğdu. Uzun süreden beri "İl" ile başlayan ad arıyordu, buldu; İldar.

İlginçtir, Külsüm Teyzem bana karşı duyduğu tüm ilgisini toplayıp İldar'a verdi. Bir tuhaf oldum, çarpıldım. Hastalandım, boynum şişti. Yani boynumda kocaman bir beze ortaya çıktı. Doktora götürüldüm. Yatırdı beni doktor hemen, basınçlı bir sıvı sıktı boynuma, buz gibi. Bağırta bağırta kesti çıkardı bezeyi. Eve gelince yatağa yatırdılar beni, ama onun çevresine toplandılar yine. O da nedense durmadan ağlar, geceli gündüzlü... Doktorlar nedeninin bulamazlar, sonunda birisi buldu, "Bu çocuk aç!" dedi.

Tıka basa yedirdiler... Bir süre iyiydi, sonra yine sürdürdü ağlamasını diş çıkarıncaya dek. Genelde çocukların önce alt çene ön dişleri çıkarmış. İldar'ın ilk dişi üst çenesinde çıktı. Halam Sekine de fırsat bekliyormuş sanki, kötüye yordu... Vurdu, İkinci Dünya Savaşı başladı. Almanlar Polonya'yı işgal ettiler. Eylül ayının başıydı, evdeydik, babam savaş haberini radyodan duyunca sevincini abartılı haykırdı. Almanlar, ki Bolşevik düşmanıydı, Polonya'dan sonra Rusya'ya girecek, Sovyet İmparatorluğu'nu parçalayacak ve tutsak uluslar özgürlüklerine kavuşacaktı, biz de ülkemize dönecektik...

Hepimiz sevindik.

Aytek Amca uğradı, "Duydunuz mu?" diye telaşla sordu.

Babam sevinçle, "Duyduk," dedi.

"Eee? Ne oturuyoruz? Ülke bizden görev bekler!" Hepimizi gözden geçirdikten sonra, ses tonu değişti, "Siz durun, biraz bekleyin. Zamanını kollayın... Ama benim beklemeye hiç hakkım yok. Ben savaşmaya gidiyorum," dedi, kalktı ayağa, "Hoşça kalın!"

Bize şaka gibi gelmişti, oysa ciddiymiş. Bir daha ne kendisini gördük, ne de haberini aldık.

Evine uğradık, borcuna karşılık eşyalarını bırakmış ev sahibine. Ne eşyası varsa işte... O beyaz fındık fareleri sordum, onları da kimse görmemiş.

Sonra yakınlarını ya da tanıyanlarını aradık, bizimle yaptığı gibi onlarla da vedalaşmış.

Onu hatırlarken aklıma geldi, bir tatil günü büyük bir karton istedi benden, buldum verdim. Büyük bir daire çizdi kartona, abeceyi daire üzerine sıraladı. Masanın üstüne koydu. Ortaya bir fincan. Ruh çağıracakmış meğer ki. Ne evimizde ne de çevremizde görmüştük bu ruh çağırma işini. Anlaşılan, ruh gelince ona sorular sorulacak, ruh da fincanı çevirerek sapıyla birtakım harfler gösterecek, harfler yan yana yazılınca yanıt ortaya çıkacak.

Aslında bizde doğaötesi konular pek gündeme gelmez, dinsel sorunlar irdelenmezdi... Fala, şansa, büyüye de pek yer yoktu yaşamımızda, tabii ki babamın pek duyumsanmayan telkinleri yüzünden olmalı. Ama Aytek Amca ruh çağıracaksa iş değişir!

Savaştan aylarca önceydi, hepimiz başlamasını bekliyorduk... Eee, artık başlayacaksa başlasın. Ruh ya da ruhlara, savaşın ne zaman başlayacağını soracaktık herhalde.

Oda karartıldı... Neden? Ruhlar aydınlıktan korkarlar mı?

Sustu herkes, çünkü ruhlar gürültüden ürkerler. Beni odadan kovdular, çünkü...

Ertesi gün ancak anama sorabildim. Ruh gelmiş ama soruları doğru dürüst yanıtlayamamış.

"Saçmalamış mı yani?"

"Asıl sen saçmalıyorsun şimdi!"

"Neden? Ruh dediğiniz bizlerden birisinin ruhu değil mi? Saçmalayamaz mı?"

Savaş başlayınca birtakım duyumsanır değişiklikler kendisini gösterdi. Örneğin İranlılar, Almansever oldukları halde, ki-

mi baskılar yüzünden Almanları ülkeden apar topar çıkarmak zorunda kaldılar. Aralarında bize gelip vedalaşanlar vardı, kimisine de biz gittik.

Orta yaşlı bir Alman çifti anımsıyorum. Görkemli dairelerini, pahalı ev eşyalarını, halıları ve mobilyalarını öyle bırakıp gitmek durumundayken, her şeyi bize bırakmak istediler. Çok güzel bir radyo-pikapları vardı ki...

Müziği çok yavaş bir sesle dinlerdik onlarda, Beethoven'ı bile. Alışkanlık yaptı sonra bende.

"Ne diyorsunuz, olur mu hiç? Tek bir iğne almam!"

"Ama biz yarın sabah erken saatte ayrılmak durumundayız, hemen şimdi eşyayı taşıtabiliriz. Masrafları bizden. Ev sahibi domuzuna kalacağını düşünmek uykularımızı kaçırıyor, ne olur, kabul edin."

"Hayır, asla!.. Hayır, asla!.. Ha, yalnız köpeğinizi alırım. Çünkü bunlar köpeği 'necis' yani din bakımından pis bilir, taşlarlar."

Aldık, eve getirdik köpeği, kurt köpeği, kocaman. Benim iki katım. Yarım saat sürdü vedalaşmaları... Köpek bütün olup bitenin ayrımındaydı sanki. Bize çabuk ısındı, kaderine boyun eğdi, derler ya öyle.

Biz de ağır bir sorumluluk altına giriyorduk, öyle alışılagelmiş köpeklerden değildi, özel diyet ve bakım gerekiyordu Gorki'ye.

* * *

On beş yaşında, esmer, iri kara gözlü, kalın kaşlı, dalgalı kara saçlı, biraz ufak tefek, güzel bir kızdı Mina. Utangaçtı aslında, konuşurken bile gözlerini diktiği belirsiz bir noktada tutar, ayırmazdı. Ama bir de ayırdı mı gözlerini, öyle anlamlı bakardı ki... Yerine göre gizemli, başdöndürücü ve etkileyici.

Tagi ondan etkilendiğini, Mina'nın o iri kara gözlerinin içine bakarak itiraf ediyor, Mina utanıyor... Azize de.

Azize, Tagi'nin amcasının kızı ve Mina'nın sınıf arkadaşı; o tanıştırdı ikisini.

Eski eşi, oğlunun anası Kübra'dan ayrılalı bir yıl kadar olmuştu Tagi'nin.

"Bir canan bulsam," diyor. "Uğruna baş koyacak bir canan bulsam, şöyle sayfa sayfa, kitap kitap bana şiir yazdıracak bir canan..."

"Ne olacak?"

"Hiç durmam, evlenirim!"

Kaçırıyor gözlerini Mina, ses etmiyor. Tagi hızını alamamış:

Karanlık gecede seni gözledim
Durmaktan yoruldum ey tan yıldızı
Uzak ufuklarda göz gezdirmekten
Nerdeyse kör oldum ey tan yıldızı.

Güldü, "Nerelerdeymiş öyle bir canan?"

"Oğlum Azer bu yıl okula başlayacak, ona arkadaş olabilen bir canan. Azer'in düzgün bir aile ocağına ihtiyacı var."

"Nerede şimdi Azer?"

"Anamın yanında."

Azize isteksiz, söze girdi, "Tagi Ağabey, şimdi bana söz düşmez ama, sen böyle her gün yeni bir cananın peşine düşersen, düzgün bir aile ocağı kuramazsın ki..."

"Kim? Ben mi? Ben mi cananların peşine düşüyorum? Haşa!.. Ben olsa olsa arayış içindeyim. Daha aradığımı bulamadım. Belki o yüzdendir, onun bunun peşinde olduğum sanılır. Evet, arıyorum."

Boşanalı, kadından kadına koşmaktan dizlerinde güç kalmamıştı, hani nasıl derler, daldan dala, çiçekten çiçeğe konmaktan...

Üç satır şiir okudun mu, bir iki armağan verdin mi? Tamam.

Oysa Mina'ya ne şiir sökmüştü, ne armağan. Hayret, bu kız şiirine hayranlık göstermiyor, bir armağan da beklemiyor,

ama onun sık görüşme isteğini de hiç geri çevirmiyor... Nesi var bunun?

Dağüstü Parkı'na dek yan yana yürüdüler. Azize yoktu aralarında. Sudan bir bahaneyle okul çıkışı ayrılmıştı onlardan, ayakkabısı ayağını sıkıyormuş, falan.

Parkın girişindeki dondurmacıdan dondurma aldılar. Yalaya yalaya dümdüz, parkın denize bakan öbür ucuna doğru yürüdüler. Dondurmalar bitinceye dek hiç konuşmadılar. İlk bitiren Mina oldu. Konuşacak bir konu aradı, neyse ki hemen buldu, "İnandın mı onun ayakkabı sıkma bahanesine?"

"Hayır, ayağında her gün giydiği ayakkabıları vardı. Önemli değil, yalnız bir dondurma kaçırdı, o kadar."

Yürüdüler uca dek. Her zaman olduğu gibi rüzgârlıydı uç ve Bakû tüm görkemiyle gözlerinin önündeydi. Hazer, olmayacak kadar yorgun, uykulu. Ufuk sisli, erken yakılan birkaç deniz feneri, sise direnemiyor, yanıp sönüyor. Tek tük deniz motoru, çizgilerinden sapmadan dümdüz ilerliyorlar.

Rıhtıma doğru yol alan beyaz bir yolcu gemisi.

"Bu anda orada ne işi var bu geminin? Bu saatte gelen ya da giden gemi olmaz ki..."

"Bu saatte benim ne işim var burada? Bir bilse bizimkiler, kim bilir, nasıl doğrarlar beni."

"Haklısın, aklı başında bir genç kız, hele senin yaşında bir öğrenci, hem de bu kadar güzelse, ne işi var akşam elin adamıyla parkta?"

Bir süre sustu Mina, sonra ikircimli ikircimli bir soru sordu, "Kaç yaşındasın?"

"Otuz üç."

"Ben on beş." Güldü, "Babam olabilecek yaştasın."

"Ya da âşığın olabilecek yaşta!"

Biraz sert söylemişti, ardından gülünce yumuşattı havayı.

"Beni güzel bulduğundan mı yanımdasın?"

"Güzel bulduğumdan, doğru. Ama yalnız o değil, sende olağanüstü çekicilik ve gizem duyumsuyorum, beni alıp ötelere

götüren... Buna ancak şiirde rastlanır. Şiirsin sen, benim yazmak, terennüm etmek istediğim şiir. Manzumesin sen, sesinin tınısı beni kendimden geçiriyor... Seni düşünürken vücudumun her zerresinin titrediğini... Abarttım mı biraz? Olsun, meslek icabı."

"Yani senin aradığın o canan ben miyim? Bulunca evlenecek?"

"Seni sarmak sarmalamak istiyorum. Vücudunu vücudumda eritmek istiyorum. Sevmek, sevmek, ölesiye sevişmek istiyorum seninle..."

"Başka?"

"Evlen benimle!"

Şimşekler çaktı, fırtınalar koptu, ışıklar karardı, gürültüler yükseldi. Birkaç ışık yandı söndü, sağda solda... İkisi iki ayrı noktada spotların acı beyaz ışığı altında repliklerini dile getirdiler.

Oyuncuydu Tagi, her zaman olduğu gibi oynuyordu ve güçlü bir oyuncu olduğundan rol arkadaşını da sürükleyip götürüyor, yani kendi istediği şekilde yönlendiriyordu.

Şimdi Mina ne yapacaktı?

Kahkahalarla gülecek ve "Ciddi ol, lütfen!" diyecek. "Ben evlenecek yaşta mıyım?" Böyle kestirip atacak.

O direttikçe beriki kesin bir tavırla onu reddedecek. Evet, zorunlu, yani eli mahkûm. Hasta, yaşlı bir anası, yedi yaşında, belki de haylaz bir oğlu olan, babası yaşında bir adamın şaklabanlığına başka ne denir? Zaten beğense, istese, kabul etse bile yasalar el vermez, nikâh kıyılmaz.

Mina susmuştu. Susar tabii, ne desin? "Hadi, seninkiler gelsin beni anamdan, babamdan istesinler," bile demedi.

Damdan düşercesine, "Peki, evlenirim!" dedi.

Tagi, kendisini aydınlatan spotun altında aldı oyunu, finale dek götürdü.

Nüfus Müdürlüğü'nde bir can dostu vardı, anında kalem oynatarak iki yaş büyülttü Mina'yı. Mina giydi kiralık gelinliği, evlendi.

Tagi, karısını alıp Buzovna'ya, anasının yanına götürdü, yazlığa. Ağustos'un ortası, anası incir pekmezi kaynatıyor.

Cibinlikli yataklarını ayvana kurdular. Bol yıldızlı, ılık bir geceydi. Mina gelinliğini oyalana oyalana çıkarırken, "Hiç bizimki gibi evlenene de rastlamadım," dedi. "Biliyor musun?"

"Yani birbirine yıldırım çarpmışcasına sevdalanıp evlenene mi?"

"Yoo, hayır, pazardan karpuz alırcasına evlenene..."

Duraksadı biraz Tagi, sonra, "Hiç de değil," dedi. "İyi karpuzun seçimi kim bilir ne zordur, öyle paldır küldür karpuz alınmaz... Boş ver, yaşam bir oyun, tiyatroyla tek farkı perde kapanınca alkışlayanın yok!"

"Neyin yok? Neyin yok?"

Mina duvağını başından sökmeyi unutmuştu.

Sahne ışıkları sönünce, Tagi çalışmaya Aztorg'a girdi, ekonomist kadrosundan. İşi de maaşı da iyiydi. Ama mutlu değildi. Bir rastlantı sonucu Narkomprost'un açtığı üç aylık kursun içinde buldu kendini. Ortaokul Rusça dil öğretmeni oluverdi. Açtı haritayı, orada bir köy vardı uzakta, Vartaşen ilinin Vardanlı köyü. Bakû'den dört yüz kilometre uzakta. Büyük Kafkas dağlarının güney eteğinde... Belki de rastgele seçilmemişti burası. Bir kez beş yıldan beri sürekli yayınlanan *Vartaşen Kolhozcusu* adlı gazetesi ve iki yıldan beri yayın yapan radyo vericisi vardı... Başka? Kütüphanesi, dispanseri, hastanesi... Başka? Başka? Bir de tiyatrosu vardı. Gider gitmez bir *Kral Lear* sahnelenebilir miydi?

"Sen hep oynayacak mısın?"

"Sen oynamıyor musun?"

"Doğru, daha önce de sormuştum, ne demiştin? Oynamak yaşamaktır mı demiştin?"

Mina oturdu Azer'le birlikte, oturdu kaynanasının dizinin dibinde. Tagi'den gelen şiir dolu mektupları özlemle okudu, gözleri buğulandı.

Tagi'yse Vartaşen'i çok sevdi, hemen Ophelia rolünü oynayabilecek adaylar üzerinde yoğunlaştı. Mutluydu.

Evliliğinin yıldönümünde Mina doğum yapmak üzere hastaneye yatırıldı. Doğum zordu, çünkü tersti bebek, bir türlü doğamıyordu. Günlerce çekilen ağrılar sonunda Mina eşinden habersiz bir kız doğurdu. Firengis dediler adına, hemen ardından Almanlar, Sovyetler Birliği topraklarına saldırdı. Sovyetler için de savaş başlamış oluyordu.

Yaz tatili başlayalı bir süre geçtikten sonra Tagi Bakû'ye geldi, eşini, çocuğunu sevgiyle bağrına bastı. Sevincin gerçek tadını tatmaktaydı ki seferberlik adına Askerlik Şubesi'ne çağrıldı. Aceleyle Bakû'de Bayıl'daki Askeri Hastane'de görevlendirildi. Yeni işinde de hiçbir yakınması yoktu, yeni rolünü de hemen benimsedi, oysa nedense onu benimsemediler.

"Tagi Ganiyeviç Babazade!"

"Evet, efendim."

"Vartaşen'de öğretmenken buraya getirildiniz."

"Evet, efendim, Bayıl Askeri Hastanesi satınalma görevlisiyim efendim."

"Ne işin var senin burada? Dön git eski yerine, geri hizmetini orada yaparsın. Haydi, yirmi dört saatte görev yerinde olacaksın!"

"Vartaşen'de mi efendim?"

"Evet, Vartaşen'de. Senin çok sevdiğini söylüyorlar şu karın ağrısını. Ermenice mi Vartaşen? Söylesene, ne demek Vartaşen?"

"Ermenice değil efendim. Eski Farsça yeni Pehlevi'ce, 'Gülistan' demektir."

"Gülistan deselerdi ya."

"Oralarda 'Gülistan' da var efendim. Şu dokuz yıl süren Rus-İran savaşlarından sonra barış anlaşmasının yapıldığı yer. Orası da..."

"Tamam, tamam! Şu öğretmenler... Evrakını kalemden al, doğru görev başına!"

Evde Mina tutturdu, "Ben de geliyorum!"

"Azer ne olacak?"

"Azer'i ben doğurmadım ki, biraz da anası baksın ona!"

"Sanırım o seni anasından daha çok seviyor."

"Ben de seni anasından daha çok seviyorum. Senin yanında olmak benim de hakkım. Bu haklı bir istek değil mi?"

"Haklıdır tabii, ama bir de Azer'e soralım."

"Dur, bende paltoluk bir kumaş var, vereyim anası, ona palto diktirsin, o zaman gönlü olur."

Her şeye karşın Azer bu durumdan pek hoşnut değildi.

"Ben de gelsem sizinle?"

"Yok olmaz, yani şimdi olmaz. Ben bir güzel yerleşeyim, sonra gelir, seni alır götürürüm."

"Öyleyse ninemin yanında, Buzovna'da kalayım."

"Yoo, hayır, okulun aksar. Ananın yanında kal, derslerinle ilgilensin, nasılsa öğretmen. Hem de güzel resim yaparmış, ondan resim yapmasını öğrenirsin."

Topladı Mina eşyasını, apar topar yükledi bir kamyona, düştüler yola. Konaklaya konaklaya iki buçuk günde ancak gidip vardılar.

Vardanlı ortaokul öğrencileri çok sevinçliydi öğretmenlerine kavuştuklarına, amatör oyuncular da. Mina'nın varlığı ve kucağındaki emziklisi kimseyi ilgilendirmiyordu.

Dersler bitti mi okulda, Tagi lokale gider, başlardı tiyatro eğitimi. Ophelia'ların biri gelir, öteki giderdi.

Bunlar önemsizdi. Ta ki postacı Bakû'den, Azer'in mektubunu getirene dek.

Azer, Mina'yı çok özlemiş. Azer'e anası bakmıyormuş. Üvey babası Azer'i sevmiyormuş, o da kalkıp ninesinin yanına gitmiş. İşte bu önemli.

"Dinliyor musun beni? Neden Kübra'ya üç satır yazıp haddini bildirmiyorsun? Neden bize karşı bu kadar duyarsızsın? Neden benimle..."

Tagi'nin arşivindeki yüzlerce metnin arasında bu sorulara yanıt olabilecek tek replik yoktu nedense. Susacaktı. Başka umar yoktu. Ama susmak da bir işe yaramıyor, Mina'nın öfkesi dinmiyor.

"Sen neden susuyorsun, hiçbir şey söylemiyorsun?"

Birkaç gün süren hırgür ancak Tagi'nin il merkezine çağrılmasıyla noktalandı.

Bir eylül sabahıydı, okulların en civcivli dönemi. Tagi evden ayrılınca kapıyı iki görevli tuttu.

Tagi merkezde, KGB şubesinde oda oda dolaştı, "Beni çağırmışsınız."

"Adın ne senin? Ne iş yaparsın? Niye çağrıldığını bilmiyor musun? Peki, otur bekle!"

Görevli dosyadaki tek kâğıdı okudu. Bir kez daha okudu. Tagi'yi yukarıdan aşağıya süzdü. Kâğıtta altı çizili, önemli bölümü başka bir kâğıt parçasına aktardı, cebine yerleştirdi.

Tagi'ye, "Sen otur, beni bekle! Buradan ayrılma sakın!" dedi. "Ben yoldaş Naçalnik'le görüşeceğim." Çıktı odadan.

Tagi oturduğu yerden odada göz gezdirdi.

"Dört masa bu oda için fazla," diye geçirdi içinden. "Aslında hiçbirinde de çalışan yok. Masaları ikiye indirmeli, ama biraz büyüğünü seçmeli. Duvardaki Lenin de çok solgun, değiştirmeli. Masa üstündeki lamba iyidir... Telefona gelince, memurun sağına konacak bir komodinin üstüne yerleştirilecek, sonra... Sonra odada kitaplık yok, olmadı..."

Neden buradasın?

Soruya bak, çağırdılar ya... Ne güzel didişiyorduk, daha doğrusu kavga ediyorduk Mina'yla. Pek beceremiyorum ben, laf yetiştiremiyorum. Etkileyici laf bulamıyorum, şöyle kırıcı olanlarından. Üstelik seviyorum onu, niye kıracakmışım?

Şimdi bırak Mina'yı... Niye seni buraya çağırdılar? O memur dosyadaki kâğıdı okuduktan sonra, kimi yerlerini not alıp cebine koydu, ne demek bu?

Ne bileyim ben, bekliyorum işte!
Önemli bir şey olmasa çağırırlar mı?
Bilmiyorum. Çağırırlar... Çağırmazlar... Ben bir şey yapmadım, kız... Karı sorunları?
Hayır, burası Siyasi Şube!
İşim olmaz.
Peki, merak etmiyor musun?
Etmiyorum! Çünkü hiçbir suçum yok. Ben yurtsever bir yurttaşım!
"Hey, Tagi Babazade! Sen!.. Uyuyor musun? Hadi kalk, gel peşimden!"
Kalktı, yorgundu, bitkindi. Memurun peşine takıldı. Uzun bir koridorda ilerlediler, bir kapının önünde durdular. Memur kapıyı tıklattı, "Sen bekle," dedi. Kendisi girdi. Sonra dönüp onu da içeriye soktu.
Masadaki adam gözlüklü, seyrek saçlı, az şişmandı. Elindeki kâğıdı inceliyordu. Bir süre sessizce durduktan sonra gözlerini gözlüklerinin altından ayırdı, üstten Tagi'ye baktı, "Tagi Ganiyeviç Babayev!"
Tagi ciddi, resmi ve Rusça olarak, "Da," dedi.
Adam ki Naçalnik, yani müdürdü, Rusça sürdürdü: "Senin İran'da bir kardeşin var!"
"Evet, var."
"Ya... Olmaz işte, savaştayız. Ya kalkıp buraya gelirse, ne olacak? Tabii ki gelip sende kalacak... Gördün mü? Olmaz işte, savaştayız!"
Tagi ne söylemesi gerektiğini kestiremedi, herhalde, "Evet, olmaz, savaştayız," demeliydi. Demedi, sustu, bir suç işlemiş gibi.
Naçalnik cümlesini yineledi, "Kardeşin şimdi kalkar, sana gelirse ne olur? Onları faşist olarak hazırlarlar... Bir faşistin aramıza gelmesi? Ha, ne olur?"
"Gelmez kardeşim. Gelecek olsaydı hiç gitmezdi."
"Yoo, yurttaş Tagi Babayev, siz bilmezsiniz, yurt hainlerinin ne yapacaklarını kimse bilmez."

Sustu Tagi. Neyse ki uygun karşılığı bulmuştu, "Haklısınız, Naçalnik yoldaş, kimse bilmez. Yurt hainlerine ölüm!"

Naçalnik memnundu durumdan, şimdi daha iyi açıklayabilecekti.

"Bak yoldaş, yurt dışında bulunan eski yurttaşlarımız ne yazık ki düşmandan yana. Onlar canla başla düşmana hizmet etmekteler. Şu anda Almanlarla savaşırken bir de içimizdeki düşmanlarla başımız derde girmesin... Değil mi? Haklı değil miyim?"

"Haklısınız, yerden göğe kadar haklısınız."

"İşte onun için, bir de kendi güvenliğiniz için, sizi geçici bir süreliğine başka bir cumhuriyete gönderiyoruz... Hadi, yolunuz açık olsun."

Öbür yanda, Tagi'nin evden çıkmasıyla kapıyı gözetleyen görevliler, sonunda eve yaklaşıp kapıyı çaldılar. Ödü koptu Mina'nın, çünkü o da sabahtan beri onların neden kapıya baktıklarını merak ediyordu. İster istemez kucağında bebeğiyle kapıya gelip ne istediklerini sordu.

"Bacı korkma, biz güvenlikteniz. Hocayı acele askere aldılar. Bakû'ye sevk ettiler. Bizim görevimiz sizi merkeze götürmek. Oradan Bakû'ye gönderileceksiniz, hadi, eşyalarınızı toplayın."

Donakaldı Mina. Bakû'ye döneceğine mi sevinsin? Eşinin yeniden askere alındığına mı üzülsün?

Kucağındaki Firengis ağlamaya başlayınca iyice şaşkına döndü. Oturdu kapının eşiğine, ister sevinmiş olsun, ister üzülmüş, başladı hazin hazin ağlamaya.

Memurlar bile çarşafladılar, "Hay bu mesleğin içine..."

Gidip köy ihtiyarlarından, ev sahibi Mehmed Dayı'yı bulup getirdiler. Elbirliğiyle toplayabildikleri kadar eşya topladılar. Mutfaktaki kap kacağı olduğu gibi bıraktı Mina, kilerdeki unu, pirinci de...

Hava kararmak üzereydi, Vardanlı köyünden il merkezi Vartaşen'e getirildiler. Mina yorgunluktan ayakta duramıyor-

du artık, Konukevi'nde bir oda açtılar ona. Yataklı yorganlı. Girdi odaya, bebeği yatağa yatırdı, kendisi oturdu. Mehmed Dayı'yı da aldı odaya. Geceyi sabaha dek oturarak geçirdiler. Sabah olunca Dayı çevreyi kolaçan etmeye çıktı.

"Bacı, öğrendiklerimi anlatacağım, ama lütfen, sakin dinle, aşırı bir tepki gösterme."

Mina korkulu iri gözleriyle bakıyordu ona. Dayı sürdürdü, "Hoca Bakû'ye gönderilmemiş, o da burada. Bodrumda tutuyorlar onu. Daha doğrusu dün gece bodrumda kalmış, şimdi gözaltında, ama ben görüşebildim kendisiyle. Naçalnik sorgulamış onu."

"Neden?"

"Başka bir Cumhuriyete gönderecekler miş sizi, geçici olarak tabii."

"Nereye yani? Gürcistan'a? Ermenistan'a?"

"Hayır, uzak bir cumhuriyete."

"Aman Tanrım, Sibirya'ya sürülüyoruz, Sibirya'ya... Neden? Ne yapmış ki Tagi? Suçu neymiş? Nedir bu başımıza gelenler? Ben dayanamam. Bu bebek dayanamaz! Aman Tanrım, acı bize! Biz bir şey yapmadık ki!"

Dayı anlattığına bin pişman, yavaş yavaş kalktı oturduğu yerden, sessizce çekip gitti köye. Mina tek başına ağlayabildikçe ağladı. Sesi kısılınca, onu da sorguya aldılar.

Daha kimse bir şey söylemeden o başladı yalvarmaya, "Bakın, benim eşimle fazla bir birlikteliğim olmadı. Ben Bakû'de kalıyordum, o burada. Onun ne yaptığından da hiçbir bilgim yok. Eğer bir suçu varsa, beni katmayın o suça... Gerekirse hemen boşanırım ondan, evet, hemen şimdi. Aslında bizim evliliğimiz de pek geçerli değil, ben kandırıldım... Şöyle ki, ben on beş yaşındaydım, hileyle yaşımı iki yıl büyüttüler, on yedi yaptılar. Ailem ayrımına varmadan nikâh kıydırdılar. Bizim nikâhımız geçerli değil, yoldaş Naçalnik. Beni ona katmayın, katmayın, ne olursunuz."

Yalvarabildikçe yalvardı ve Naçalnik onu sabırla dinledi. Mina'nın dağarcığı boşalınca, "Senin İran'da kimin var?" diye sordu. Mina burnunu çeke çeke, "Benim mi?" dedi ve ardından hemen, "Benim İran'da kimsem yok," diye ekledi.

"İyi düşün!"

"Kocamın bacısı varmış... Ben tanımam, hiç görmedim. Eşi İranlıymış, almış onu, ülkesine götürmüş. Ben kocamın hiçbir akrabasıyla tanışmıyorum!"

"Başka?"

"Başka mı? Ben onun akrabalarını tanımıyorum. Kendisine sorun. Benim bildiğim bir bacısı var, İran'da, yani baldız mı oluyor, elti mi ne işte..."

"Ya kayın? O İran'da değil mi? Niye saklıyorsun?"

"Ben bilmiyorum, tanımıyorum. Ben ne karışırım onun sülalesine? Ne saklayacağım? Benim akrabam değil ki... Bana ne, benim ne suçum var?"

"Laf ebeliği yapıyorsun, ayrıca yalancısın! Kes artık! Konuşma! Sizi geçici olarak başka bir Cumhuriyete gönderiyoruz. Savaş boyu orada kalacaksınız."

"Kardeş, onun kardeşi. Ben ne gördüm, ne de tanıyorum. Benim ne suçum var, hele bu mememdeki bebenin ne suçu var? Yaşayamayız biz oralarda..."

"Suçunuz yok tabii, biz güvenliğinizi sağlıyoruz. Az sonra buradan pirinç yüklü kamyonlar Bakû'ye doğru yola çıkacak, seni göndeririz. Sakin ol!"

On saatlik sıkıntılı bir yolculuk sonunda, açlıktan, yorgunluktan ve ağlamaktan bitkin düşen Mina, Bakû'de Keşle denen Toplama Kampı'na ulaştı.

Gece bitmişti, hava yeni aydınlanıyordu keskin bir ayaz vardı ve onu heyecanla bekleyen Tagi'nin kucağına sığındı...

Anlattı, "İstersen, dediler bana, kocandan boşan, seni hemen boşatırız, nasılsa evlenirken yaşın tutmuyormuş... Ben hayır dedim, ölürüm de boşanmam, benim yerim kocamın yanıdır, dedim. Onu nereye sürüyorsanız benim de oraya sürün."

Yineledi, durdu. Anlaşılan o da yaşamın oyun olduğu gerçeğini kabul etmişti... Seyircilere döndü, alkışlar karşısında hafif mutluluk belirtisi, gülümsedi, eğilip selamlayacakken, kayınbiraderi Aliabbas'ın gözleri yaşardı, takdirle kucakladı yengesini. Alnından öptü, sırtını sıvazladı.

"Üzülme yavrum, yalnız değilsiniz, biz de varız."

"Siz de mi?"

"Tabii, Ejder hepimizin kardeşi değil mi?"

Mina, eşleriyle birlikte iki kaynının da sürülmekte olduğunu öğrenince biraz rahatladı. Üstelik Aliabbas'ın üç küçük oğlu da vardı aralarında.

Tagi, kimi eşyasını evinden almak için kamp komutanlığından bir saatlik izin aldı. Atladılar bir faytona, ver elini ev... Evde ne kadar üst baş, ne kadar taşınabilir, işe yarar ne varsa, halı, yatak yorgana kadar topladılar, kap kacağı da unutmadılar.

"Hadi, yeter artık, gidelim. Aklım Firengis'te, uyanırsa ağlar, gidelim artık."

"Sizinkilere, anana uğramadık, vedalaşsaydık."

"Yok istemem, daha doğrusu artık ağlayacak halim kalmadı. Gidelim hadi, sabrım tükendi, nasıl olsa duymuşlardır, limana gelirler. Herkes biliyor kimlerin yola çıktığını, kent çalkalanıyor."

Doğruydu, her aileden birkaç kişi değişik suçlamalarla tenkil edilmekteydi. Bakû limanı ana baba günüydü. Mina'nın da anası bacıları oradaydı. Şiddetle ağlaşıyorlardı. Mina katılmadı ağlaşmaya, tersine, akıllı uslu davranıp yatıştırdı onları... Sonunda ayrıldılar, sonra ayıklandılar, bu saatlerce sürdü... Sonra yükleriyle birlikte gemiye doğru salındılar. Düzeni Kızıl Ordu'nun süngülü askerleri, biraz sertçe kurmaya çalışıyorlardı.

Önce yükler etiketlenecekti, sonra sürgünler. Ama pek doğru düzgün yapılamadı bu iş. Kargaşa koptu, ezilenler, yaralananlar oldu... Neyse ki geminin tüm ambarları doldu, şu bü-

yükbaş hayvanların taşınırken yerleştirildiği ambarlar. Sekiz saatlik sıkışık, kımıldamadan, ağır koşullarda yapılan yolculuk Krasnovodsk'ta noktalandı. Burası Türkmenistan'ın Hazer Denizi doğusundaki liman şehri.

Gemiden inenler toprağa sağ salim ayak basınca, içlerinden ulu Tanrılarına şükürler ettiler, bir de tüm eşyalarını eksiksiz bulmalarına.

İstasyonda yük vagonları sıra sıra onları bekliyordu, hemen yerleştiler. Artık kimse acele etmiyordu, herkese oturacak yer vardı. Neyse ki tren, dolu dolu yolcularıyla on, on iki saat oyalandıktan sonra yavaş yavaş yola konuldu.

Burada durum iyi, herkesin oturabilmesi bir yana, istese ayaklarını bile uzatabilirdi. Ayak yoluna gidebilirlerdi çok pis olsa bile, sonra sabah akşam ekmek veriliyor ve vagonun başında kocaman bir semaver kaynıyordu, istediğin kadar çay alabilirsin.

Tren ağır ağır güneydoğuya yöneldi. Tarife dışı olduğundan, tüm yük, posta, ekspres trenlere yol vermek, gecikmeli olanları uzun uzun beklemek zorundaydı.

Yol alırken iyiydi; vagonların içi hamam gibiydi, ama durup beklediğinde, hele geceler boyu, soğuktan umarsızdılar. Alıştılar, uyum sağladılar, kimi zaman yemek pişirme olanakları bile doğdu.

Mina, Vartaşen'den Bakû'ye gelirken, yol üstünde, Şeki'den on altı kilo pirinç almıştı, birkaç kez mis gibi kokan pilavlar pişirdi.

Aşkabad istasyonuna varınca hemen hemen İran sınırındaydılar. Nedense vagonun penceresinden İran'a bakmak bile istemediler. Çok bekledi tren Aşkabad'da, sonra bir süre daha güneydoğuya yol aldıktan sonra birden sola dönüp kuzeye yöneldiler. Havalar çok soğudu. Zaman zaman kar yağdığı görüldü. Buhara'da Tagi, Şirazlı şair Hafız'ı anımsadı. Hafız bu kenti yani Buhara'yı, bir de belki yarın görecekleri Semerkand'ı Türk sevgilisinin tek bir benine bağışlamış... Ne benmiş ama...

Dışarda yığınla yoksul, çaresiz ve umutsuz insan dolaşıyor.

Eger an Torke Şirazı bedest ared dele mara
Behale henduyeş behşem Semergendo Boharara.

(Eğer şu Şirazlı Türk gönlümüzü ederse, Hindu benine Semerkand'la Buhara'yı sunarım.)

Sonunda bir aya yakın bir süre tren yolculuğu sonunda, ayaz bir gece yarısı, katar Cingiztepe istasyonuna demir attı.

"Hemen treni boşaltın!" buyruğu verildi kapılar açılarak.

Kar kış kıyamet.

Yolcular hevessiz de olsa inmeye başladılar... Bir anda peronda sayıları birkaç yüze, binlere çıktı...

Hırlılar, hırsızlar bir yana, yığınla parti çizgisinden sapan yazar çizerler, diline hâkim olamayan nice patavatsızlar, üretimde planı tutturamayan yöneticiler, yurtdışında akrabaları olanlar, kimler, kimler vardı aralarında...

Kar kış kıyamet.

Birtakım kulübelerin pencereleri önünde kuyruklar oluştu, uzadı. Kimin ne tarafa gideceği belki de daha bilinmiyor. Eşyaların bir araya getirilebilmesi için sabaha dek Cingiztepe'de beklendi.

Bizimkiler ellerinde yeni kimlikleriyle iki kağnıya yüklenerek, Semipalatinski Özerk Cumhuriyeti'nin Jarmeniski bölgesine doğru yola koyuldular, oradan da Sitaj köyüne gidip yerleşecekler, kimliklerini güvenlik görevlilerine tescil ettireceklerdi. Bir buçuk, iki gün kadar süren bu küçük yolculuk ham yolda kar altında, kağnıyla yapıldığından, bir aylık tren yolculuklarına taş çıkartacak kertede dramatikti. Artık dayanma güçleri kalmamıştı, tükenmişlerdi. Gece ayazında köye vardıklarını öğrendiklerinde kağnıdan inmediler, güneşin doğmasını beklediler... Güneş doğacak, ortalık ısınacak sanıyorlardı.

Her aileye birer ahşap kulübe ev verildi, az buçuk ev eşyalarıyla, masa, tabure, kerevet ve benzeri.

Hava olabildiğine soğuktu, sıfırın altında kırk, kırk beş derece.

Serdiler halıyı yere, tencere tavayı ocak üstüne astılar. Tabak çanağı raflara dizdiler, giysileri çivilere... Sonra oturup beklediler.

Kimi bekliyorlardı?

Koskoca bir gün geçti.

Tagi şiir yazamadı.

Ne yemek var, ne yakacak, ne su. Neyse ki akşam, komşu Kazak kadınlar, "Hoş geldiniz," demeye geldiler. Hepsi de süslü, incikli boncukluydu.

Duvardaki giysilere bir hoş bakıyorlardı. Oldukça bozuk Rusçalarıyla, "Bir teneke gazyağı bunlara... Bunlara da bir kağnı dolusu tezek... Ötekilere, un, süt, yağ..."

"Başka ne var? Mutfak eşyası? Halı?"

Aşırıya kaçmamak koşuluyla biraz takas tukas ettiler.

Akşam çarçabuk karardı, hemen geceye giriverdi.

Bir aylık yolculuğun sonunda ilk kez yatakta yatıyorlardı, birbirlerine sımsıkı sarıldılar,

"İyi ki hava soğuk..."

Firengis ağlamaya başladı. Mina istemeyerek bebeği aldı kucağına, biraz salladı, yararsızdı, ancak aralarına yatırınca sustu.

Tagi, Firengis'ten boşalan yere geçmek için ikisinin de üstünden geçerek yine sarıldı Mina'ya.

"Dur, şimdi olmaz. Dur, uyutayım çocuğu."

Firengis uyur gibi yaptı. Mina onun uyumadığından emindi, "Bekle biraz, daha uyumadı."

"Uyudu, uyudu... Nazlanma, sen istemiyor musun?"

"İstemez olur muyum? Az mı özlemini çektim? İstiyorum, senden daha fazla istiyorum."

Firengis uyandı, hemen ağlamaya başladı yine. Bu çocuk da hep özenle seçer ağlayacağı zamanı.

Beklediler, susar diye, susmadı. Mina aldı bebeği, bu kez sağına yatırdı, sağ memesini de ağzına dayadı. Bebek ister istemez sustu.

"Nerede kalmıştık?"

"Boş ver nerede kaldığımıza, ne olacak şimdi?"

"Biraz bekle, uyur şimdi. Beni hâlâ çok seviyor musun?"

"Çok seviyorum! Çok! Çok! Uyut artık bebeği... Nasıl sevmem ki seni? Güzelsin, tenin olağanüstü, ellerin, kolların, omuzların, göğüslerin, her şeyin... Güzelsin, her şeyinle birlikte. Çok güzelsin, hep de öyle kalacaksın."

Bebek yeniden ağlamaya başladı. Ama bu kez kimsenin onunla uğraşacak hali yoktu.

Ağladı, ağladı, kendiliğinden sustu.

Düşünebildikleri her biçimiyle seviştiler, uzun süren ayrılığın acısını çıkarırcasına.

Sabah kulübeden dışarı çıktı Tagi, "Neresinden bakarsan bak," diyordu içinden, "Mina doğurmamalıydı."

Havanın soğuğu iliklerine işliyordu insanın. Çevreye göz gezdirdi. Her yer şişirilmiş beyaz bir örtü altındaydı sanki, örtüye pırıltılar saçan cam kırıntıları serpiştirilmişti.

Kara boğulmuş harap, kırık dökük kulübelerin bacalarından öyle duman falan yükselmiyor.

"Semipalatiniski, Moğolistan'la sınırdaş. İki yıldan beri il durumunda. Üç kenti, on iki ilçesi var. Topraklarında altın, gümüş, mangan, bakır, kireçtaşı ve granit madenleri bulunur. İklimi kara iklimi, iri gölleri var..."

"Kalsın gölleri, fırın yok mu? Bakkal yok mu bu köyde? Ekmek almak istiyorum!"

"Her semtin bir tandırı var, haftada bir kez yakılır, isteyen hamurunu alır getirir, ekmeğini tandırda pişirir. Siz şimdi komşularınızdan borç alın, sonra verirsiniz. Buraya alıştıktan sonra..."

Takas işini bir süre daha sürdürmek zorunda kaldılar. Bu işin böyle gidemeyeceğini anlayıncaya dek. Üç kardeşin üçü

de metrelerce toprak altında altın madenlerinde çalışmaya giriştiler. Avadanlıkları yalnız küçük madenci kazması, küreği ve kovasıydı. Bulacakları altın karşısında yiyecek ve ihtiyaç duydukları maddeleri alabilecekler, bulmadıklarında borçlu sayılacaklardı.

Önce su kuyusu kazarcasına yer kazılıyor. Çıkarılan toprak inceleniyor, altın izine rastlanmışsa damarın uzandığı yönde çoğun yatay olarak galeriler açılıyor, içinde ilerleniyordu.

Aydınlatma için kendilerinin küçük şişelere gazyağı doldurup fitil takarak yaptıkları kapilkaları kullanıyorlar. Kimi zaman bir arada çalışıyor üç kardeş, kimi zaman başka başka gelirlerde ya da başka kuyularda. Kazılan ruda incelenirdi ve çoğun boş çıkıyordu.

Madenle köy arasında iki kilometre kadar yürünecek patikaları var. Kar yağıyorsa karda yürümek daha kolay, yağmurda buz üstünde yürümek zor. İki kilometrelik yol kimi zaman birkaç saatlerini alır.

Rudnik'e yani maden kuyularına sabahları birlikte yürüyerek gelirken konuşacak sözleri olur. Daha bu zor yaşam koşullarına alışmaya çalıştıkları ilk günlerde, Aliabbas içine dert olan soruyu ortaya koydu.

"Çocuklar ne diye burada olduğumuzu hiç düşündünüz mü? Evet, Ejder'in İran'da oluşundan, biliyorum, ama Ejder burada hapisteyken nasıl elini kolunu sallayarak İran'a gider? Esas bunu soruyorum."

Tagi konuşmuyor. Tagi konuşmayınca Abdülbaki, "Ben onun nasıl İran'a gittiğini bilmiyorum ama," dedi. "Eğer Müsavatçılık yapmasaydı şimdi çoluk çocuğumuzla cennet ülkemizde olurduk. Bilmem Müsavatçılık ne getirdi ülkemize?"

Tagi'ye çok düzmece ve danışıklıymış gibi geldi bu soru ve yanıt. Susuşunu sürdürdü.

"Müsavatçılığına karışmam, benim merak ettiğim İran'a nasıl gittiği, hapis yatarken? Bir bilen vardır elbet."

"Senin sorunun cevabını bilse bilse Tagi bilir. Ne de olsa Ejder'in sırdaşı o! Ha? Tagi, antatsana Ejder hapisteyken nasıl İran'a gidip bizim bu durumlara düşmemize neden oldu?"

Tagi'nin düşünecek zamanı olmuştu, "Benim bildiğim o ki bir sevgilisi vardı Ejder'in. Siz de tanırsınız, çok eskiden komşumuzdu bir ara, Zoya'nın kızı Ksenya... Bu kız Harici İşler Nezareti'nde çalışıyor. Bilmem hangi genel müdürün sekreteri. Siz onun çocukluğunu görmüşsünüz. Bir de genç kızlığını görseydiniz, dudağınız uçuklardı."

"Sen görmüşe benziyorsun. Peki, Ksenya'nın Harici İşler'de çalışmasının ne ilgisi var?"

"Varmış demek ki, o yaptı, ne yaptıysa..."

"Boş ver, ben inanmadım bu öyküye. Gerçekse Ksenya bizi de bu cehennemden kurtarsaydı ya. Biz buradayız, bu bizim alınyazımız, yazgımız mı?"

* * *

İldar doğunca, Pehlevi caddesi, Simorg Sokağı'ndaki daireye sığmaz olduk. Tahran'ın kuzeyinde Fişerabad semtinde güzel bir apartman katına taşındık. Onca sevdiğim Cebrail'in karısı, çocuk özlemli Mari'den ve yazlarımı mutlandıran, yaşı yaşıma uygun ceylan gözlüm Lolo'dan kopmaya hiç gönlüm elvermemişti ama tepki gösterdiğimi de anımsamıyorum.

Bu kez yaz gelip havalar ısınınca, en gözde yazlık bölgesini, Şah'ın da yazlık sarayının bulunduğu Derbend'i seçtik. Büyükçe bir bahçe kiraladık. Yüzme havuzumuz yoktu ama tenis kortumuz vardı. Artık beni de oynatıyorlardı, çoğun alan dışı topları yakalardım.

Bir tenis dönüşü halamın kocası Gaşem'i bulduk evde. Babama anlatacak dertleri varmış. Anlattı uzun uzun, sonunda gözyaşını da döktü. Alışılmamış bir görüntüydü. Babam bir ara anamı bir köşeye çekip fikrini aldı, "Sen bilirsin," gibilerden bir yanıt aldı.

Kardeşleriyle birlikte açtıkları şarküteri dükkânından onu kovmuşlar, işsiz kalmış, çoluk çocuk perişanmış... "Artık sen bilirsin..." Yani babam bilirmiş.

Doğumundan beri, para arttırıp bankaya yatırıyorlarmış, benim yüksek tahsilim içinmiş bu para.

"Para bankada erir. Verin bana, büyük ve modern bir şarküteri açayım. Kısa sürede çığ gibi büyüsün, hepimiz sebeplenelim."

Kabul etmişti babam, doğru söylüyor dedi. Para bankada ölür, ticaretteyse üst üste katlanır. Verdi dünyanın parasını Gaşem'e, senetsiz sepetsiz. Bacısının kocası değil mi? Aldığını yadsıyacak mı? Olacak şey mi? Bizim de bir şarküterimiz var artık.

Tam bu sıralarda bir öğleüstü babam yazlığa bir konuk getirdi. Bu, Ali Azertekin'di. İstanbul'dan gelmişti. Tahran'da kalacaktı. Bana çok ilgi gösterdi. Ben de çok sevdim onu. Aytek Amca'ya taban tabana zıt. Sigara içiyor, bizim her yediğimizi yiyor, yani et yiyor, tenis oynamaz, herhalde çocukları da dövmez.

Hemen o gün bir kâğıt parçası aldı masanın üstünden, anamın makasını da aldı. Kâğıdı değişik biçimde kat kat katladı, değişik yerinden kesti makasla ve anlatmaya geçti,

"Papa, Hitler'i yanına çağırmış, ona demiş ki, vazgeç bu sevdadan, gel sürüye katıl!" Ali bey elindeki kâğıdın bir katını açtı, bir haç çıktı ortaya. Sürdürdü, "Hitler de aynı katlı kâğıdı alıp tümünü açmış," Ali bey açtı kâğıdın katlarını, masanın üstüne yerleştirdi, bu kez bir gamalı haç çıktı ortaya, "Hitler, Papa'ya, sen katıl bize, demiş," dedi Ali Bey, "Çünkü dünya Nazizm'e gidiyor!"

Çok hoşuma gitti, alkışladım.

Sonra öğrendim, Ali Bey Polonya'da Mehmed Emin Resulzade'nin sekreterliğini yapmış, savaşın başlamasıyla Müsavat Partisi'nin Avrupa'daki faaliyeti durduğundan Türkiye'ye gitmiş, İstanbul Üniversitesi'nde felsefe okumuş...

Aytek Amca'dan boşalan yeri kısa sürede fazla fazla doldurdu. Onun boşalttığı evi tuttu, kitaplarını yerleştirdi. Çok kitabı vardı. Kuşkusuz babamın üstün insanı artık oydu.

Jeanne d'Arc Fransız okulunda okuma sürem geçen yıl bitti. Gelip sekiz yaşına dayanmıştım. İster istemez bir okula girmeliydim. Bu kez babam, İran'da azınlık sayılan ve genelde Farslara hiç benzemeyen Zertüştlülerin okuluna yazdırdı beni. Farsların biz Türkleri sevmemeleri ve sürekli horlamaları babamda bu tepkiyi yaratmıştı.

İlkokulun birinci sınıfını kolay okudum, sınıfın birincisiydim. Derbend'deki yazlıkta ikinci sınıfın hazırlıkları içindeyken, bir gün alçaktan uçan üç yabancı uçak başımızın üstünden geçti. Hemen ardından patlama sesleri duyuldu. Uçakların düştüğünü sanarak dışarı fırladık merakla.

"Uçaklar Ruslarınmış, Saadabad adlı sarayın dış kapısına bomba atmışlar. Bombaların ikisi patlamış, üçüncüsü patlamamış," böyle anlatıyordu herkes.

Hemen toplanıp kente döndük. Bu kez Aytek Amca'nın yakını Khuti'nin evini kiralamıştık. Çok geniş, çok görkemliydi. Geniş bahçesini Gorki de çok sevmişe benziyordu.

25 Ağustos 1941 günü, kimi Alman yanlısı radyoların yayınına bakılırsa, Müttefik orduları İran'ı işgal edip aralarında paylaşacaklarmış. Kuzey bölgesi Rusların, güney İngilizlerin ve Amerikalıların, Tahran ise ortak kent. Amaç, Amerikalıların Sovyet ordusunu beslemek. İran Körfezi'ne getirilen mühimmatı İran'ın demir ve kara yollarıyla Sovyetler'e ulaştırmak.

Babam Ali Bey'i aldığı gibi hemen Tahran'ı terk etti, güneye Isfahan'a gitti. Orada ev tutacak, gelip bizi de götürecekti. Anamı, teyzemi, kardeşimi ve beni. Gorki'yi götürmeyecektik, ona yeni bir sahip arıyorduk.

O gece düşman uçakları gökyüzünde cirit attılar. Üç dört güçlü projektör durmadan gökyüzünü taradı... Tek bir uçaksavar aralıklı olarak bir noktaya doğru ateş etti. Kor gibi yanan mermileri gökyüzünde izlemek ilginçti.

İyice korktuk o gece, yine de evin balkonundan projektörlerin ışığına yakalanan uçakları, uçaksavarın mermilerini izledik. Gorki de korktu, hiç havlamadığı kadar havladı. Anam tüm mücevherlerini bir torbaya doldurup giysilerinin altında, boynuna asmıştı.

Gece ağardı, ardından günler geçti. Olağanüstü durum her yere egemendi. Şehirde otobüsler çalışmıyor, dükkânlar açılmıyor, insanlar az da olsa sokaklarda başıboş dolaşıyordu. Saat başı gazeteler yeni baskılar yapıyorlardı... Başka? Şey, en önemlisi okullar kapanmıştı.

Babam döndü kısa bir süre sonra. Giderken arabanın alabildiği kadar ev eşyamızı götürmüştü. Üst tarafını bizimle birlikte yükledi, arabaya. Gorki mahzun. Onu varsallığıyla ünlü bir Azeri aileye emanet ediyoruz. Beni çok mu sevmiş? Ayrılmak istemiyor bir türlü... Köpekler ağlar mı? Ağlamaz canım, gözleri sulanmıştır, olamaz mı?

Isfahan tarihsel yapılarıyla, camileriyle, bol güllü çiçekli ağaçlı bahçeleriyle Tahran'a hiç benzemeyen, güzel bir şehir. Hiç sıkıntımız yokmuşcasına kenti ve çevresini turistler gibi geziyoruz.

Kentin kıyısından geçen Zayenderud ilgimizi çekiyor. Yeraltı ırmağıyken Isfahan'da yeryüzü çıkar, bir süre dolanır, yine yeraltına girip gizli gizli kenti terk eder. Doğru mu acaba? Yoksa uyduruyor muyum? Anımsadığıma göre mevsimlik bir ırmaktır Zayenderud (Doğuran Çay). Kışın akar, yazın kurur. Böylesi bir ırmak üzernde otuz üç kemerli bir köprü yapmışlar, Siyose Pol (Otuz Üç Köprü) adında.

Safavi'lerin başkenti olmuş, Şah Abbas döneminde. Kentin göbeğinde büyükçe bir alan açtırmış (Nakşi Cihan), üç yanına birer cami oturtmuş, bir yanına da yabancı konuk ve elçileri ağırlamak için Ali Kapu adında bir saray yaptırmış, altı katlı olan bu saray, döneminin gökdeleni sayılmış... Gezdik, duvarlar altın nakışlarla bezeliymiş, gezenler koparmışlar. Yine bir katın duvarlarında değişik sürahiler biçiminde oyuklar var.

Çalgıcılar, hanendeler çalar okurlar, bitirince çeker giderlermiş. İşte onlar gittikten sonra oyuklara saklanan ezgiler, günlerce, haftalarca sarayda duyulurmuş. İşte, Acem palavrasına güzel bir örnek. Başka ister misiniz? Bir bahçe içinde Çehel Sutun (Kırk Sütun) dedikleri bir yapı var. Saydık, yapı olarak bir tavanı tutan yirmi tahta sütun vardı. "Hani kırk diyorsunuz, burada yirmi sütun var?" diye sorduk. "Önünde bir havuz var ya," dediler. "Öteden bakarsanız, öteki yirmisinin de suya yansıdığını görürsünüz," dediler... Bu kadar olur.

Daha bitmedi, bir hamam var şu büyük Nakşi Cihan alanının yakınında. Eskiden tek bir mum ısıtırmış külhanını. Gâvurlar inanmamış, külhanın kapısını açmışlar, sönmüş mum, bir daha yakılamamış. Şimdi başka hamamlar gibi odunla ısıtılıyor.

Ben nedense bizim kadınlarla birlikte bu hamamda yıkanıyorum, yalnız biz varız, kapatmışız hamamı. Hâlâ küçüğüm demek. Otuz ikiyi, kırk birden çıkarırsak ne kalır? Dokuz. Evet, dokuz yaşındayım. Müzeyyen Hanım bayıldı sıcaktan hamamda, sereserpe düştü bayıldı, çırılçıplak... Hiç unutur muyum?

Üç Azeri Müsavatçı aile birlikte kiralamıştık konutumuzu. Kare biçimindeki havuzlu avlusunda iki ayvan var, her ayvana üç oda oturtulmuş. Bir ayvana açılan odalardan ikisi bizim, biri Ali Bey'in, öteki ayvanın iki odası Hasanbala Gaffari, eşi Dostu, kızı Belkis'in, bir odası da Abbasgulu Kazımzade, eşi Müzeyyen'in arasında paylaşılmış, sanki özenerek seçilmiş. Müsavat Partisi'nin üç kurucu üyesinden biri olan Abbas Bey'le aynı mekânı paylaşmak onur verici, Hasanbala'ya gelince o da Tahran'ın faal Müsavatçılarından, babam desen partinin Tahran komite başkanı, Ali Bey değişmez önder Resulzade'nin sekreteri.

Aramızda tek Müzeyyen Hanım Azeri değil, ama çok içten, çok sevecen ve sevimli bir İstanbul hanımefendisi. Konuşmasını yani lehçesini olduğu gibi korumuş. Saraylıymış diyorlar ama ne anlama geldiğini bilmiyoruz. Gezilerimizde alışverişle-

rimizde hep bizimledir. Isfahan işi gümüş işlemeleri, masa örtüsü, yatak örtüsü, perdeler...

Abbas Bey'i hep odasındaki avluya dönük küçük masasında, büyük kara kaplı defterine anılarını yazarken anımsıyorum.

Babam, Ali Bey'in isteklerini yerine getirmekle meşgul. Özel işlemeli sigara tablası, sigara kutusu, çakmak kılıfı, ağızlıklar, çeşit çeşit, boy boy...

Alman ordusu Rusya topraklarında hızla ilerliyor. Keyfimize diyecek yok. Ali Bey mangalda kebaplar pişiriyor, şölenler çekiyoruz... Yaşasın... Ülkemiz Azerbaycan'ın kurtuluşu yakın!

Oysa günler, haftalar, aylar kovalıyor birbirini, Almanlar bir türlü Moskova'yı teslim alamıyorlar... Gezecek bir yer de kalmadı Isfahan'da.

Ha, burada bir köy var. "Culfa". Bizim Aras ırmağımızın kıyısındaki Culfa'nın Ermenilerini toplamış, buraya getirmişler. Şah Abbas yapmış bu işi. Azınlıklara karşı oldukça hoşgörülüymüş, halkına karşı kıyıcı, hele yakınlarına karşı çok acımasız. Babasını ve kardeşlerini kör etmiş, yerinde gözleri var diye. Ölünce de kimse yokmuş sülaleyi sürdürecek...

Neyse, Isfahan Culfa'sını da gezdik. Kiliselerini gördük, bir şişe de şaraplarından satın aldık.

Vakit geçmiyor, Isfahan dar geliyor...

İyi ki babam bankadaki parayı Gaşem'e vermiş ve para uyuyacağına çalışmış, şimdi kim bilir kaç kez katlanmıştır... Tam sırası, elimizdekiler suyunu çekti. Babam ilk kez Geşem'e bir mektup yazdı, payına düşen kârdan bir miktar istedi.

Şimdiden gelecek olan paralarla neler satın alınacakların listesi yapıldı ve gelmesi beklenmeye başlandı.

Aylar geçiyor, ne para geliyor ne de Almanlar Sovyet İmparatorluğu'nu dize getirebiliyor.

Abbas Bey, eşi Müzeyyen Hanım, daha fazla direnemediler, Türkiye'ye gitmek üzere Isfahan'dan ayrıldılar.

Hasanbala'gil de Tahran'a döndüler. Biz Tahran'ı tekin bulmuyoruz. Hâlâ Rus ajanların birtakım milliyetçileri avladığı haberlerini alıyoruz.

Yalnız kalınca evi değiştirmek zorunda kaldık. Dere kıyısında bahçeli bir ev bulduk. Bahçede bitişik nizam dört oda var, düz ayak. İkisi bizim, biri ev sahibinin, ötekisi de orta yaşlı bir karı kocanın.

Babam duvara koca bir Avrupa haritası yapıştırmış, gazeteler ve radyolardan edindiği bilgi ışığında cephe çizgisini toplu iğneye geçirdiği bayraklarla belirliyor. Nazi bayrakları Kafkasya'nın gireğine dek gelip oraya takılmış, kentin çevresindeki Dış Savunma Hattı'nda durmak zorunda kalmış. Stalingrad'ı savunan Sovyet LXII. Ordusu, partizan ve halk güçleri, kırk kilometre uzunluğundaki bir cephe boyunca kenti savunuyorlar.

Bu savunma haberini de Rusça konuşan radyolardan alıyoruz ama inanmıyoruz, çünkü bize göre, halk kurtarıcı Alman ordulardan yanadır, değil mi?

"Değil demek ki..." Dilime getirmiyorum, içimden söylüyorum.

Bir dergi şemalarla basit radyo yapmasını öğretiyor, ben de yapmaya çalışıyorum. Bahçedeki en uzun iki kavak ağacı arasında anten çekiyorum. Radyocu dükkânında satılan galen ve kulaklık satın alıyorum. Bağlantılar bitince iş galenin tüpünde bulunan iğneyi galenin duyarlı noktasında dokundurmakta. O da kolay, biraz arandı mı bulunur... Kulaklıkta, İngilizce, Rusça, Arapça ve başka dillerde konuşmalar ve müzik yayını var.

Ali Bey suluboya takımı, pahalı resim kâğıtları aldırttı, peyzaj ve natürmort resimler yapmaya başladı. Olağanüstü. Yaparken beni yanına alıyor, ama hiç konuşmuyor. Yaptığını görmem bana yetiyor. Ve altına benim adımı yazıyor. Nedenini açıklamıyor, yadırgıyorum, sağıma soluma soruyorum. Beni çok sevdiğindenmiş.

Sürekli dinlediğimiz bir Alman radyosu, Farsça olarak canlı yayın yapacak cepheden, kalabalık toplanmışız. Sunucu Alman uçaklarının Rus mevzilerini bombalamaya gittiğini anlatmış. Uçaklar altını üstüne getirmiş, cehenneme çevirmiş Rus mevzilerinin, şimdi birer birer geri dönüyorlar. Sunucu alana dönen uçakları sayıyor.

"Beş, on, on iki, on üç, evet, on dört... On dört... On dört!.. Evet, ne yazık ki on beşinci uçağımızı göremiyorum. On beş uçağımız kalkmıştı, şimdi on dördü döndü. Anlaşılan birisi kaza geçirmiş. Evet, sevgili dinleyiciler, şu anda aldığımız habere göre bu saldırıda ne yazık ki bir uçağımızı kaybetmişiz, hain Ruslar bir uçağımızı düşürmüş..."

Radyoyu dinleyen Isfahan'lılar, ki hepsi Papa'dan fazla Katolikler, koyu Germanofiller hep bir ağızdan, "Duruğe!" (Yalandır!) diyorlar. (Hiç Alman uçağı düşer mi, hepsi dönmüştür.)

Kıl testere takımı, yüksek kalite (beyaz, yumuşak ve ince) kontrplak alıyoruz. Bana alındı sanıp seviniyorum. Oysa Ali Bey içinmiş. Kesip kesip minik mobilya takımları yapıyor. Sandalyeler, koltuklar, masalar, büfeler, gardroplar, sonra at arabaları, faytonlar... Üstünde gamalı haç olan kâğıt kesecekleri, resim çerçeveleri ve benzeri şeyler.

Ne Gaşem para gönderiyor, ne de Almanlar şu zıkkım savaşı bitiriyorlar. Babam haritasını topladı. Anamın mücevherat torbası küçüldükçe küçüldü.

Bu kez Tebriz'de işportada satılan, Türkiye ilkokullarında okutulan kitapları getirtiyoruz. Ali Bey bana Türkçe öğretiyor. Çok sevinçliyim, hepsini okuyor bitiriyoruz. Ali Bey bana karne veriyor. Notlarımın hepsi pekiyi, diploma almış gibi sevinçliyim. Türkçemle övünüyorum ve bunu Ali Azertekin'e borçluyum. Artık kitaplarından seçtiklerini okuyorum. Bir yandan da Fransızcam kullanmadığım için eriyip gidiyor, boş ver, artık Fransızca dünyada eski önemini taşımıyor.

Ağustos sıcağında tir tir titremeye başladım. Önce üşüttüğüm sanıldı, yatırıldım, yorgan üstüne yorgan örtüldü üstüme,

yararsız. Sonra ateşim yükseldi, ardından iyileştim. Tamam, üşütmüştüm, geçti.

Babam, "Hayır," dedi. "Bu sıtma. Bu şimdi her gün yinelenecek, uzun bir süre. Kinin almak gerekir, ama şimdi burada nasıl buluruz ki?.."

Teşhisi doğruymuş, günlerce, haftalarca yinelendi nöbetler... Bol bol karpuz yedirdiler... İyileştim.

İlk kez afyon içenlerle Isfahan'da karşılaştık. Tam da burnumuzun dibinde, aynı bahçedeki bitişik oda komşumuz olan orta yaşlı karı koca sürekli afyon içiyorlar.

Ortalama bir buçuk karış uzunluğunda, adına vafur denen ağaçtan tornalanmış afyon içme çubuğunun başında, mürekkep hokkasına benzer ve adına da hokka denen bir nesne var, yandan delikli. Afyon macunu mangalda ısıtılıp yumuşatılır, deliğin yanına yapıştırılır. Mangaldan maşayla alınan kor afyona yaklaştırılır, çubuğun ağızlık ucu emilir. Günde bir kez, kimi zaman birkaç kez içilir. Hele konuk ağırlanıyorsa mangalın çevresinde oturulur, vafur ağızdan ağıza gezer. Her içen içtikten, vafur'un ağzını yanağına sürdükten sonra yanındakine tutar. Bu da temizliğe değer verdiklerinin kendilerince bir ölçüsü.

Temizlik deyince ev tuvaletlerinin sokağa açılan bacalarını anımsadım. Odalar gibi tuvaletin de tabanı avlu ve sokaktan yüksektedir. Ve sokak düzeyinde bacası vardır. Gübreciler bacadan uzattıkları kürekleriyle pislikleri alır, eşeğe yükler götürürler. Nerede, nasıl kullandıkları hakkında ise bilgim yok.

Memed Bibioğlu'dan mektup aldık. Zarfta mektubundan başka Alman uçaklarının Kafkasya gökyüzünde uçarken Rus tutsağı uluslara, bu arada Azerbaycanlılara seslenen bildiriler atarlarmış. İşte onlardan bir tane.

Alman Nazi Partisi mührünü taşıyan, yani gamalı haçlı, Azeri Kiril abecesiyle yazılı bu bildiri aşağı yukarı şöyle:

"Ey çok ağır zulümlere maruz kalan Azerbaycan halkı, sizi kurtarmaya geliyoruz, kurtuluş günü yakındır. Kızıl Rus İmpa-

ratorluğu'nu yıkıyoruz. Bize güvenin, bize yardımcı olun... Alman Genelkurmay Başkanı."

Uzun bir metindi bildiri, bir defter kâğıdı boyutunda. Kutsal bir emanet gibi saygıyla elden ele dolaştırdık. Bir öpmediğimiz kaldı. Umutlandık yeniden. Bir girdiler mi Kafkasya'ya, biraz daha aşağıya, Bakû'yü fethettiler mi, savaş biterdi. Çünkü Sovyetler'i ayakta tutan tek güç Bakû petrolüydü. Petrol düştü mü Almanların eline, onların dediği gibi Kızıl Rus İmparatorluğu yıkılacaktı.

Mektubunda ne vardı Memet Bibioğlu'nun?

"Gaşem demiş, daha Ruslar Tahran'da, gidecekleri de yok. Ejder otursun oturduğu yerde, para mara yok! Ne parası?"

Gaşem'in sözleri değil yalnız babamı, hepimizi çileden çıkardı. Ne demek para mara yok? Biz o güvenceyle bugüne dek har vurup harman savurmuşuz.

"Başka umar yok," dedi babam. "Gidip onu ayaklarımın altına alayım da 'Otursun oturduğu yerde...' sözünü kimin için söylediğini anlasın!"

Oturur muyuz? Hemen toparlandık. Bu kez eşya daha fazla, yığınla Isfahan elişi gümüş tepsiler, şekerlikler, meyve kapları, sonra perdeler, masa ve yatak örtüleri, yine Ali Bey'in kitapları...

Önce babam bizi az eşyayla Tahran'a getirip bıraktı, hiç beklemeden dönüp Ali Bey ve esas eşyayla birlikte gelecekti.

Tabii ki Tahran'da beklenmiyorduk, halamgilin dudakları uçukladı. Büyük avlulu bir evde oturuyorlardı. Avlunun bir tarafında üç oda bir mutfak, öbür tarafında iki oda mutfak, tuvalet. Tabii ki avlunun ortasında havuz.

Halamgil bu yandaki üç odada, öte yanda Gaşem'in ağabeyi Kamil oturuyordu; karısı Rus, adı Zoya, tek bir kızı vardı, Cemile.

İster istemez bizi içeri aldılar. Üst katta mutfağın üstündeki odada bize yer açtılar, serdik halılarımızı, anamın dikiş makinesini de bir köşeye sığdırdık.

Herkesin meraklı bakışları altında içimize çekilerek hiç renk vermedik. Nasılsa birkaç güne babam gelir, şöyle ya da böyle sorunu çözer, ayrılırız buradan, herhalde kendimize bir daire alarak.

Tahran yazını yemiş bitirmiş, okul tatilinin sonu yaklaşıyor. Anam tuttu elimi, beni Naderi Caddesi'nde, Temeddon adlı özel okula götürdü. Müdüre benim okuduklarımı anlattı. Dört yıl Fransız Jeanne d'Arc okulunda, bir yıl da normal okulda okumuşum.

"Tamam," dedi müdür. "İlkokul ikinci sınıfa yazalım adını, dönem başlayınca gelsin."

Anam kabul etmedi, "Hem bilgi düzeyi yüksek," dedi. "Hem de zaman kaybı var."

"Ne yapalım?"

"Tüm derslerden bütünleme sınavlarına girsin. Kazanırsa üçüncü sınıfa başlasın. Olmaz mı?"

Güldü müdür, "Olmaz tabii," dedi. Sonra nasıl olduysa, belki de merak yüzünden, beni karşısına alıp on dakika kadar söyleştikten, yani genel bilgimi ölçtükten sonra, başını kaşıdı ve anamın önerisini incelemek için süre istedi.

Çok soru sormuştu bana müdür, gezegenlerin sıralanışı ve adları, kimi ülkelerin başkentlerinin adları ve benzeri. Hepsini doğru cevaplamışım. İyi ki çarpma cetvelini sormadı, yoksa çuvallardım. Çarpma cetvelini bir türlü ezberleyemedim, gitti.

Müdürden olumlu karşılık alınca, bütünleme sınavlarına Memed Bibioğlu'nun küçük kızı Adile'nin yardımlarıyla hazırlandım. Gizlice, çünkü babası ikimizi bir arada görse, benim değil ama Adile'nin kemiklerini kırardı. Adile benden iki yaş büyük.

Oysa ablası bir Amerikan askerle geziyor. Askerin onu birkaç kez geç vakitlerde faytonla eve getirdiğini Adile'den duymuştum. Şu Amerikan askerleri de fayton sefasına doyamazlar. Hep sokaklarda yedi, sekiz askerin illa da bir faytona binmek istediklerini görürdük. Faytoncu itiraz edince çok acıma-

sız dövülürdü, muştayla... Aynı ya da benzeri tepkiyi öteki işgal ordusu askerlerinde ne gördüm, ne duydum.

Bütünleme sınavları başladı. Anam beni Kuran altından geçirip okula gönderiyor. Günde bir, kimi zaman iki, üç sınava giriyorum. Bir haftada hepsi bitti.

Sonucu Müdür bizden çok merak ediyormuş. Liste daha ilan tahtasına asılmadan beni odasına çağırdı, kutladı. Bir Pelikan marka dolmakalem armağan etti.

İkinci sınıfı okumadan üçüncü sınıfa geçtim.

Babamdan bir haber yok, gideli neredeyse bir ay olacak. Isfahan'da adresi de yok, ulaşamıyoruz. Bekliyoruz, üzüntü ve korku içinde bekliyoruz. Geceli gündüzlü gözlerimiz kapıda.

Bir ay daha geçti. Anam akla gelen her kapıyı çalıyor. Karayolları Müdürlüğü, Emniyet Müdürlüğü, Valilik... Tek başına kalkıp Isfahan'a gidecekti ki, bir akşam Gaşem dükkâna gelip alışveriş yapan bir Polonya'lı onbaşıdan söz etti. Tere yağı, peynir, bal ve tavuk almış, para yerine boş bir kibrit kutusu vermiş, Ejder'li bir cümle söylemiş, kendi dilinde ya da İngilizce.

Gaşem açmış kibrit kutusunu, iç yüzeye yanık kibrit ucuyla bir iki satırlık yazı:

"İngilizlerce tutuklandık, yatağımız yok. Doşantepe'deyiz. Ejder."

Tutuklandık sözcüğü anamı üzeceğine sevindirmiş, neredeyse yaşadığından umut kesmek üzereymiş.

Bütün bunlardan ben habersizim, herkes biliyor oysa ve hepsi de bana sezdirmekten kendilerini alıkoyamıyorlar, hastalıklı bir yolla...

"Baban Isfaha'a gitmişti, değil mi? Başka bir yere gitmiş olmasın, şöyle kampa falan?"

Sonunda Memed Bibioğlu'nun büyük oğlu Şamil, adam gibi söyledi, "Baban Isfahan'dan dönerken yolda tutuklanmış, şimdi bir askeri garnizonda yatıyor!..."

İnanmadım mı ne? Hiç tepki gösteremedim, "Kim tutuklamış? Ruslar mı?"

"Hayır, İngilizler!"

Anama sordum asık suratla, doğruladı.

"İngilizler tutuklamış olduklarına göre, bırakırlar. Babamın onlarla bir alıp veremediği yok ki."

Şimdi anlıyordum, anamın her gün yemek pişirip dışarıya taşımasının nedenini. Ne aptalmışım? Nasıl kuşkulanmamışım? Kimin için yemek pişirip götürürdü ki anam?

Bu kez ben de katıldım anama, Doşantepe Askeri Garnizonu'na gidiyoruz. Yemeği çamaşırları verip döneceğiz, görüştürmüyorlar. Ama nedense umutluyum. Çocuk olduğum için görüştürürler diye.

Hava adamakıllı soğumuştu, titriyordum. Belki de soğuktan değil, sıtmadan ya da sinir bozukluğundan. Ne ayrımı var, titriyordum işte. Birkaç otobüs değiştirdik.

Garnizonda paketimizi almadılar.

"Neden almıyorsunuz?"

"İkisini de alıp götürdüler!"

"Ne? Kim alıp götürdü?"

"Kendileri, yani buraya getirip emanet edenler!"

"Allah Allah, kim getirip emanet etmişti?"

"İngilizler!"

Babamı çok görmek istiyordum, halbuki kendimi bu görüşmeye öyle hazırlamıştım ki, göremeyince, işte o zaman babamın yok olduğu duygusuna kapıldım, bilincimi yitirir gibi oldum, gözlerim karardı.

"Ne yapacağız şimdi biz?" diye anama sarılmak istedim, onun durumunun benden daha kötü olduğunu görünce vazgeçtim.

Bizi birer sandalyeye oturttular, su getirdiler, zorla içirdiler...

Nihayet döndük eve.

"Bunu hiç beklemiyorduk, İngilizler şimdiye bırakmış olmalıydı ikisini de."

"Olsun olsun, şükredelim Rusların elinde değiller..."
"Hangi kapıyı çalmalı?"
"Tabii ki İngiliz Elçiliği'nin kapısını."
İngiliz elçiliği Tahran'da büyük görkemli bir bahçe içindedir. Kapıdan geçip bir görevliyle konuşmamız çok zor oldu.
Görevli tümüyle yadsıdı.
"Bir ülkenin elçiliği böylesi bir sorunla nasıl ilgilenir?" diye çıkıştı. Bir süre konuştuktan sonra, "Siz pazartesi gelin, araştırır, size söyleriz," dedi.
Biraz umutlu, biraz umutsuz yine eve geldik. Yani halamın evine. Kimse ne yaptığımızı, nasıl bir sonuç aldığımızı merak etmedi. İkimiz de oturup, açılıncaya dek ağladık. Sonra ben anama Isfahan'da her öğle yemeği sonrası, herkes yer yatağında uyurken, başımı babamın göğsüne koyup yanında yatarken, bana gençlik anılarını anlatmasını istediğimi ve onun da anlattığını söyledim. Bir sınıf arkadaşının bizim askerleri horlaması yüzünden Harp Okulu'na girdiğini, Lenkeran ayaklanmasını nasıl danışıklı bastırdığını, Şahseven'ler arasında neler yaptığını... Sonra hapishaneler...
"Anlatma hapishaneleri, anlatma."
Pazartesine çok zor ulaştık. Yine elçiliğin kapısından içeriye güçlükle girdik. Önceki görevliyi bulamadık. Bir not bırakmış. Notta bir adres var, anamın o adrese gitmesini istemiş.
"Kocam bu adreste mi?"
"Bilmiyoruz, gidince görürsünüz."
"Oradaysa bileyim, çamaşır ve yemek götürmek isterim."
"Biz bir şey bilmiyoruz."
"Öyleyse bir bilenle görüştürün beni."
"Bir bilen falan yok. Gidin bu adrese!"
İkilem içinde yine eve döndük. İlgilenmeseler de yine halama ve eşine anlattı durumu anam.
İkisi de kabardılar, "Bir kadın nasıl kalkar da bilmediği bir adrese gider?"
"Ben nereye gidiyorsam oğlumla gidiyorum."

Külsüm Teyzem destek oldu, "Ben de gelirim, üçümüz birlikte gideriz. Siz lütfen, biz gidince İldar'a bakın."

Şiddetli kar fırtınası altında üçümüz birlikte, Pastör Caddesi'nde Seyid Ahmed Sokağı'nda 35 numaralı evin kapısını çaldık. Çiçekli basma çarşaflı Fars bir kadın açtı kapıyı, anamı dinledikten sonra başını çevirip evdeki birilerine, "Elçilik göndermiş," diye bağırdı, "İki kadın, bir çocuk."

İçerideki yanıtladı, "Kadının kocasının adını sor."

"Ejder olduğunu söylüyor, bir de arkadaşı varmış Ejder'in, o da Ali."

"Girsinler!"

Girdik. Her ev gibi ortası havuzlu bir avlu, kar yığını altında. Çiçekli basma çarşaflı kadın bizi loş bir garaja götürdü. Büyükçe bir garaj. Tüm eşyalarımız, kap kacak, giysilerimiz, kitaplar, ayakkabılar, Ali Bey'in yaptığı küçük model koltuk, kanepe, sandalye ve benzeri oyuncakların kırık parçaları ve boş bavullar... Ve, ve o emektar sekiz silindirli, 1928 model Ford arabamız... İçime birkaç damla sevinç aktı sanki. Arabaya doğru koştum, kaporta delik deşik...

"Ne bu böyle? Niye delinmiş? Neyle delmişler?"

Anam yaşlı gözleriyle okşadı arabayı. Sorumu teyzem yanıtladı, "Mermi," dedi, kestirdi attı.

"Mermi mi? Ne mermisi?"

"Herhalde babana dur demişler, o da basmış gaza, dinlemez ya o kimseyi. Onlar da ateş açarak durdurmuşlar."

Dönüp anama baktım. O ne diyor bu konuda?

Bir adam girmiş arkamızdan garaja, bu çiçekli basma çarşafın konuştuğu adam olmalı, anama, "Buyrun, teslim alın," dedi, çok kibar bir edayla. "Arabanız ve eşyalarınız. Yalnız zabıt tutmalıyım. Biliyorsunuz işte, formalite."

"Peki ama nedir bu arabanın hali? Neden delik deşik?"

"Bilmem, buraya öyle geldi. Biz yapmadık. Ha bakın, elimde bir rapor var, burada yazıldığına göre, 'Kuşkulunun arabası görülmüş, askerler dur işaretini göstermişler. Kuşkulu ara-

basını askerlerin üzerine sürmüş, askerler de ateş etmişler. Araba durmuş, kuşkulu arabadan inerek, arabayı siper almış ve askerlere ateş etmiş, iki jarjör boşaltmış, sonra seken bir kurşunla hafif yaralanarak teslim alınmış. Yanındaki adam çarpışma süresince arabadan çıkmamış, o da teslim olmuş.'"

"Bu rapor düzmece, eşimin silahı yoktu. Ayrıca Isfahan'dan Tahran'a gelen bir arabaya ne hakla İngiliz askerleri saldırır? Bunun bir açıklaması var mı raporda?"

"Orasını bilmem vallahi. Aslında belki de bu raporu size okumamalıydım. Okudum, eşinizin kahramanlığıyla övünesiniz diye..."

"Sağolun, övünürüz. Şimdi söyler misiniz, kendisi nerede? Onu ne zaman göreceğiz?"

"Bu konuda benim hiçbir bilgim yok. Lütfen, toplayın eşyalarınızı ve gidin!"

Adamın denetiminde eşyalar toplandı, bavullara yerleştirildi. Ali Bey'in kitaplarının çoğu Almanca, Rusça ve Lehçeydi, hele koca bir kitap vardı ki, hepimizin aklı ondaydı. Hitler ve Nazizmin Almanya'da yükselişini fotoğraflarla anlatan bu kitapta Hitler'in yaşamöyküsü vardı; yaptığı tablolar, parti çalışmaları, işçilerin askeri nizamda yürüyüşleri, küreklerini tüfek gibi taşıyışları ve Nazi Partisi'nin tüm ileri gelenleri, Eva Braun'la Hitler'in ormanda yürüyüşü ve Hitler'in itleri... Büyük bir kitap albüm. Yüzlerce büyük boyutta fotoğraf.

"Aman adam görmesin bu kitabı, aman görmesin!"

Tabii ki bu kitabı taşımak suç değildir, ama orada, o havada, sanki babamgilin tutuklanmasını haklı gösterecek bir belge.

Teyzem bir fırsatını buldu, nasıl ettiyse kitabı denetlenmişler arasına soktu.

Tipi durmuştu. Sağa sola koşuşturarak bir at arabası bulduk, bavulları, kitapları yükledik, arabımızı da yedeğe bağlattık, yakın bir tamirciye çektirdik. Bir daha görmedim ben arabamızı.

Eve geldik ki kapıda bir kamyon, halamgilde anlatılmaz bir telaş... İçeri girdik, evi boşaltmışlar, yani kendi eşyalarını alıp götürmüşler. Bizimkilere dokunmamışlar. Bir süreden beri duyardık yeni bir ev almış olduklarını, evin boya badanada olduğunu. Tabii ki hep birlikte taşınacağımızı sanıyorduk, başka nasıl olur?

Böyle olur işte, yanılmışız. Bizi kiraladıkları evde bırakıp yeni yaptırdıkları eve taşındılar, kaçarcasına. Ve bize olan borçlarından hiç söz etmeden.

Ağır bir kış geçiriyordu Tahran. Geçenlerde belediyeden gelen memurlar yattığımız odanın damının çökme olasılığının yüksek oluşundan söz etmişlerdi. Ne başka seçeneğimiz vardı, ne de umurumuzdaydı. Aslında Leyla Teyze'nin evinde de kalabilirdik, onların biraz elleri darda olduğu halde, ama malum, biz alacaklıydık bunlardan.

Gecenin bir yarısında büyük bir gürültü ve sarsıntıyla uyandık ki enkaz ve yüklü bir kar altındayız. Neyse ki dördümüz de yaşıyorduk. Anlaşılan başımızı dayadığımız duvar çökmemiş, oraya dayalı tavan direkleri yerinde duruyor. Gaşem'in ağabeyi Kamil, eşi ve kızı büyük bir korku, heyecan ve telaşla bizi enkaz ve karların atından çekip çıkardılar, evlerine götürdüler. Sobalarını yaktılar, bizi battaniyelere sardılar, ağızlarından çıkanı esirgemediler halamgil için. Biz bir şey söylemedik, ancak ısınınca olayın ne kadar korkutucu olduğunun ayrımına vardık. Bir ikimizin ölmesi belki pek önemli olmazdı, ama ya sakatlanmamız ve sakat olarak yaşamaya zorunlu olmamız? Donakalmıştık. Günlerce tepkisiz yaşadık. Bir süre sonra bizi kendimize getiren, Zoya'nın gösterdiği yakınlık ve içtenlikti. Leyla Teyzem'e haber saldık. Karı koca gelip bizi toparlayıp evlerine götürdüler.

Bu kez şeker gibi bir eniştemiz vardı, çok dürüst, çok içten. Leyla'nın üç kızı, bir oğlu var, hepsi birbirinden sevgi dolu. Kızların büyüğü Mehri (benden az büyük), ortancası Munire (yaşıtım), küçüğü Ruhi (malum benden küçük). Oğlan Ahmed bizim İldar'ın yaşıtı.

Evleri Tahran'ın güneyinde, daha fazla dar gelirlilerin bulunduğu semtte. Çaharrahe Ağa Şeyhhadi denilen bir yerde. Yalnız okuluma çok uzak. Sabah erken yola çıkıyor, yürüyerek gidiyorum, öğlen ortalıkta oyalanıyorum. Halamgilin evini bilmiyorum, bilsem de gitmem. Memed Bibioğlu'nun eşi Mesme (emikızı) evlerine gitmemi istese de çekiniyorum. Çünkü kızı Adile bana sınavlarımda yardımcı olmuştu, sağolsun, ama babasına göre bu olayın aramızda bir ilişki kurmamıza neden olabileceği varsayımıyla görüşmemizi yasaklamıştı.

İlginçtir, anam sokakta rastlamış ona, kaçmış saklanmış. Sonra haber göndermiş, öyle ulu orta görüşülmez, Rusların her yerde gözcüleri var, beni tehlikeye sokarsınız, mimlerler beni, mahvolurum, diye.

Başka kimsemiz yoktu Tahran'da. Öğlen tatilinde bir dükkân bulmuştum okula yakın, Amerikan askeri kamplarının kimi artıklarını, sere serpe yerlere ya da raflara dizerek satardı. Büyükçe bir sandıkta açıkta sattığı bisküvileri vardı. İki tane satın alıp yedin mi açlığım giderdi, kendimi tok duyumsardım, akşama dek beni idare ederdi.

Teyzemlere yerleştikten sonra da anam İngiliz elçiliğinin kapısının eşiğini aşındırmayı sürdürdü. Ne kesip atıyorlar, ne de nerede olduğunu söylüyorlardı. Sonunda nasıl oldu da bir memur, babamgilin Sultanabad Erak adlı bir kentte bulunan İngiliz Askeri Garnizonu'nda olduğunu ağzından kaçırdı.

Sultanabad Erak'la Tahran arası 200 kilometre olmalı. Güney'e, Fars (Basra) körfezine giden demiryolu üzerinde. Öyle Isfahan gibi tarihsel değeri olan bir kent değil, yüz yıl kadar önce yapılmış, adına nedense Irak denmiş, sonra bundan üç beş yıl kadar önce adındaki 'ayın' olan ilk harfin 'elif'e, son harf olan 'Kaf'ın 'kef'e değiştirilmesiyle şehrin adı Erak olmuş, bu da pek yetmemiş olacak, yanına bir de 'Sultanabad' adı eklenmiş. Şimdi kimi zaman Sultanabad deniyor, kimi zaman da Erak.

Demiryolu, belki de tüm yollar Müttefiklerin denetiminde. Amerikalılar, körfeze gemilerle getirdikleri mühimmatı, demiryoluyla Tahran'a, oradan da karayoluyla Sovyetler Birliği'ne ulaştırıyorlar.

Bir yük vagonuna bindirdiler bizi, iki yüz kilometreyi on sekiz saatte gittik. Ulaşınca istasyondan faytonla şehir merkezinde bir otele indik. Anam, Külsüm Teyzem, İldar ve ben.

Gece varmıştık, sabah erkenden anamla ben sorup soruşturduktan sonra garnizonun nizamiyesinden içeri girdik. Hintli Sih askerin biri bizi nöbetçi odasına götürdü. Önce nöbetçi subayla pek anlaşamadık, sonra anamın Fransızcası sorunu çözdü, tutuklu ailesi olduğumuz anlayınca, "Peki," dedi. "Görüşebilirsiniz." Bir liste uzattı. Bir sürü ad sıralanmış listede. Anam sevinçle aldı listeyi, aradı. Hayır, ne babamın ne de Ali Bey'in adı vardı. Bir daha inceledi, bir daha...

"Ama nasıl olur, eşimin burada olduğunu Tahran'daki sizin elçilikte söylediler. Yoksa ne diye kalkıp buraya gelelim. Evet, bu listeyi inceledim, yok. Ama kesinlikle başka bir liste olmalı. Lütfen, yardımcı olun."

Nöbetçi subay önce sustu, sonra uyduruk bir kızgınlıkla, "Başka bir listenin olacağını kim söyledi size?" dedi.

Anam boş atıp dolu tutmuştu, istifini bozmadan, "Ne bileyim, elçilikteki görevli," dedi.

Nöbetçi subay, "Bekleyin," diyerek yerinden kalktı. Önce bize yer gösterdi, oturduk. Sonra odadan ayrıldı.

Bir Hintli asker sütlü çay getirdi, büyük bardaklarda ve bir tabak dolusu bisküvi. Önce kibarlık olsun diye reddetmek istedik ikimiz de. Sonra dünden beri aç olduğumuzu anımsadık. Yedik içtik.

Uzun bir süre bekledikten sonra, nöbetçi subay döndü, geldi ve çok az bildiği Farsça ve Fransızca karşımıyla anama, "İkinci liste diye bir şey yoktur. Komutan sizi görmek ister. Üç gün sonra, yani hafta başı gelin, onu görün," diye bildirdi.

Anam alışmıştı İngilizlerin oyalama politikalarına. Hem yoktur derler, hem yine gelin.

Oturduk, uzun uzun düşündük. Sonuçta babamın kesin burada olduğuna ve adının ikinci listede bulunduğuna ama bilmediğimiz bir nedenden dolayı bizimle görüştükmediklerine inandık.

Beklemekten başka çaremiz yoktu. Nevruz bayramını izleyen on üç günlük tatilden yararlanıp gelmiştik. Şimdiden dört beş günümüz harcanmıştı.

Hafta başı İldar'ı da aldık yanımıza, demek ki duygu sömürüsü yapacağız. Nöbetçi subay bekliyordu bizi, hiç bekletmeden Garnizon Komutanı'na götürdü.

Major Moheli hepimizle tokalaştı, oturacak yer gösterdi. Biraz şişman, biraz kısa, tipik Hintli, yuvarlak suratlı, sivri uçlu, kara bıyıklı ve güleçti.

İngilizce bilip bilmediğimizi sordu. Anam biraz sert, "Hayır," dedi. "Ama Türkçe, Farsça, Rusça ve Fransızca bilirim." Bu cümleyi Fransızca söylemişti.

Binbaşı anladığını başını sallayarak gösterdi. Sonra zile basarak emirerini çağırdı. Ona "Mr. Nobaht"lı bir cümle söyledi İngilizce. Ve o çıkınca Binbaşı Moheli, İldar'la ilgilendi. İldar iki yaşındaydı.

Kitaplığının rafındaki kitaplarının önünde el yapımı insan figürleri vardı, onları gösterdi İldar'a, verecek gibi yaptı, ama vermedi.

Pencereden dışarıya baktım, bahçede voleybol oynayanlar vardı. Anam yalnız benim duyabileceğim alçak sesle, "Bunlar asker değil," dedi.

"Ne bildin?"

"Asker olacak yaştan büyükler, hem aralarında Farsça konuşuyorlar."

"Öyleyse tutuklular, belki babam da aralarında, iyi bakıyor musun?"

"Bakıyorum, yok."

Kara sakallı bir adam girdi, bastonlu, sağ ayağı sakat, topallıyor. Anlaşılan Mr. Nobaht dediği adam bu, zayıf, kısa boylu,

orta yaşlı. Herhalde aramızda çevirmenlik yapacak. Gülümseyerek tanıştı bizimle. Söze binbaşıyı överek başladı, geçen hafta da onun ailesi ziyaretine gelmiş, bu odada görüştürmüş. Bugün de biz gelmişiz...

Anam ne yazık ki biz bir türlü görüşemiyoruz diye yakındı ve bugüne dek olup biteni anlattı, sonunda, "Ne olur," dedi. "Eğer eşim burada değilse oyalanmayalım, birkaç gün sonra oğlumun okulu açılacak, biz dönelim Tahran'a."

Nobaht, anamın söylediklerini Binbaşı Moheli'ye çevirmeye başladı. Binbaşı onu dinlerken masayı donatıyordu, sonunda hepimize sütlü çay, pasta ikram ettikten sonra, "Üzgünüm," dedi. "Sözünü ettiğiniz kimseler burada yoklar. Yalnız bir duyum aldım, önümüzdeki günlerde Tahran'dan gelecek olan ilk trenle bize bir kafile tutuklu gelecek, siz bize üç gün sonra uğrayın."

Bunları Nobaht çevirince, anam öfkeyle, "Nasıl yani, burada yokmuş ama bekleyelim, kafile gelecekmiş. Peki, gelecek kafilede kimlerin olduğunu bildiren bir liste var mı binbaşının elinde?"

Nobaht bu kez çevirmedi. Gülümseyerek, "Siz Major Moheli'yi dinleyin," dedi. "O çok iyi bir insandır. Öfkeyle hiçbir yere varamayız. Bakın, ben dün gece düşümde ne gördüm, eşinizle birlikte aynı çatı altında olduğumu gördüm. Yani yağmur yağıyordu düşümde, aynı çatı altına sığınmıştık."

Anamın öfkesi ansızın yüzünde eridi, masaya çay taşıyan askerler İldar'la oynaya oynaya onu odanın dışına çıkardılar, kapı açıktı, izliyorduk. Koridorda birkaç portakal yuvarlatarak tutmasını, hızlı hızlı bir şeyler söyleyerek onun da yinelemesini istiyorlardı.

Sonunda üç gün sonra görüşmek üzere ayrılırken, koca bir paket verdiler elimize. Biraz nazlandıktan sonra, biraz da Nobaht'ın ısrarıyla aldık. Onun da ailesine vermişlermiş.

Otelde açtık paketi. Savaş başlayalı göremediğimiz beyaz ekmek, pasta, bisküvi, çay, şeker, yoğunlaştırılmış süt... Bilin-

diği gibi midemiz bayram etti. Sultanabad'da bulunduğumuz son güne dek, ayrıca tren yolculuğumuzda da idare etti bizi bu paket.

Tahran'dan gelen her treni, ki gecenin geç saatlerinde varıyordu, karşıladık, hiçbirinde tutuklu kafilesine rastlamadık.

Binbaşı Moheli'nin gelin dediği gün kampa gittik. Bu kez İldar'ı götürmedik. Annem öyle öfkeliydi ki sanırım tüm olup bitenin acısını çıkarmaya hazırlanmıştı.

Moheli alışılmış ikramını sürdürdü, ama hiç konuşmadı, Nobaht'ı çağırmadı. Oturdu koltuğuna, beni karşısına aldı, yarı İngilizce, yarı Fransız ve Farsça, biraz da işaretlerle babamın ressam olup olmadığını sordu.

"Ressam mı? Hayır!"

Boş ver dercesine işaret yaptı, sonra Ali Bey'i sordu, "Heykeltıraş mı?"

"Hayır!"

Yine boş ver dedi ve çok ciddi bir şey anlatmak istediğini belirtti. Dikkatli olmam gerektiğini yineledi, özetle anlattıklarından şunu öğrendim. "Eğer burada gördüklerimi birilerine anlatırsam..." Elleriyle apoletlerini söküp atar gibi yaptı, sonra da kelepçeleneceğini gösterdi...

"Anladım!" dedim ona Fransızca, "Kesinlikle anladım!"

Anama döndü gözleriyle, aynı soruyu ona da soruyordu. Anam için de aynen apoletlerinin koparılacağı ve ellerinin kelepçeleneceğini gösterdi. Anam da benim cevabımı yineledi.

Kalktı kapıyı açtı, babam içeri girdi gülümseyerek, hayal mi görüyorduk?

Anam ayağa kalktı, "Ejder," dedi duyulur duyulmaz bir sesle ve yere yığıldı. Babam bir sıçrayışla, kısmen de olsa havada yakaladı anamı, öyle yavaş yavaş yere yatırdı. Moheli duvara sırtını vermiş, buğulu gözleriyle izliyordu.

Nihayet anamı yerden kaldırıp koltuğa oturttu babam. Kaldırırken öptü bol bol, sanki öpücükleri onu uyandıracak gibi.

Öyle de oldu, açtı gözlerini anam, şaşkın şaşkın baktı babama, sonra çevreye... Ağlamaya başladı.

"Buradaydın demek. Bulacağıma emindim seni. Biliyordum, ama nedense bize bunca sıkıntıyı reva gördüler? Neyse... Sen konuş, iyi misin? Neye, nelere ihtiyacın var? Anlat, sen konuş..."

Gülüyordu babam, bizi görmekten çok mutlu olduğu derinleşen yüzünün çizgilerinden belliydi.

"İyiyim, iyiyim, çok iyiyim. Burada iyi bakıyorlar. Ali Bey de iyi."

Anamı rahatlattıktan sonra bana döndü ve sıkı sıkı birbirimize sarıldık. Nedense ben anam kadar ona kavuşacağıma umutlu değildim. Gördüklerimin gerçek olduğuna hiç inanmıyordum.

Odada belki bizim kadar sevinçli bir başkası da vardı, gözlerinin yaşını silen Binbaşı Moheli.

"Peki, neden adınız tutuklular listesinde yok? Neden size ulaşmak bu kadar zor?"

"Bunu biz de çözümleyemiyoruz. Bizi öteki tutuklulardan ayrı tutuyorlar, arka bahçede üç odalı bir yapı var. Orada benim ve Ali Bey'in ayrı ayrı odalarımız var, bir odada da bize bakan Hintli bir askerin. Kilit altında değiliz görünürde. Sahi arabadan, eşyalardan haberiniz var mı?"

"Aldık, araba delik deşikti."

"Evet, üzerimize saldırdılar, ben de karşılık verdim."

"Ama senin silahın yoktu ki."

"Yola çıkarken ev sahibinin kardeşi zorla bir tabanca sattı bana."

"Sonra?"

"Mermim bitince teslim olmak zorunda kaldım, elimizi kolumuza bağlayıp kamyonun ön tamponuna tespit edip uzun bir süre yürüttüler. İyice yorulduktan sonra, artık yürüyemez hale gelince, kamyonun arkasında askerlerin arasına bindirdiler, Doşantepe'ye getirdiler."

"Çok sıkıntı çekmişsiniz."

"Evet. Ceketimin iç cebinde bloknotun arasında, Memed Bibioğlu'nun gönderdiği Alman uçaklarının Bakû üzerine attıkları bildiri vardı. Görmelerini istemiyordum, hiç yoktan sorun yapabilirlerdi. Kamyondayken arkadan bağlı kollarımın bağını zorlayarak gevşettim, elimi bloknotun içine sokup aradım. Tek serbest kâğıt oydu, bulup buruşturup ağzıma attım, çiğnedim, çiğnedim, yuttum. Asıl zor iş buydu işte."

Yine kucağımıza koca bir paket sıkıştırıldı. Biz de gönül borcumuzu belirttik, Hint usulü, ellerimizle... Öpüşerek ayrıldık.

Ertesi gün, şen şakrak, İldar'ı da yanımıza alarak erken erken damladık garnizona. Nöbetçi subay önümüzü kesti, oysa hep içeriye girmemizde kolaylık sağlardı. Nobaht çağrıldı ve geldi. Selamlaştıktan sonra çok alçak bir sesle, "Burada olup biteni olduğu gibi unutmanız gerekir," dedi.

Anam sözünü kesti:

"Binbaşı Moheli'yi görseydik."

"O dün gece ayrıldı buradan. Siz artık buralarda görünmeyin, lütfen. İlk trenle terk edin bu kenti!"

"Neden? Ne var ki? Ne oluyor? Bu ne korku?"

"Hiç düşünmediniz, neden bu iki kişi burada gizli tutuluyor? Düşünmedinizse, ben anlatayım. Canları tehlikede. Belki sizin de... Bu gizlilik sürmeli. Siz burada kimseyle görüşmediniz. Kısacası, ne eşiniz ne de onun arkadaşı burada değil! Gidin, onları başka yerlerde arayın. Kusura bakmayın, gitmek zorundayım. Size iyi yolculuklar."

Yine her zaman olduğu gibi şaşkın ve umarsızdık.

Döndü gitti Nobaht, topallaya topallaya.

Hintli bir asker çıkış yolunu gösterdi bize, nazik ve kibar bir şekilde.

* * *

Ona göre yaşamının en güzel, en verimli günleri Vardanlı'da geçmişti. Enine boyuna incelemişti kendisini. Şiirlerini,

tüm şiirlerini, bugüne dek yazdıklarının hepsini, bir eleştirmen gibi irdelemişti, tartmıştı. Sonuç, tek sözcükle başarılıydı.

Vardanlı'da o yüzden mi alabildiğine güzellik vardı? Yoksa dağ eteklerinin ormanı güzeldi de, ormandaki pınarların suyu serindi de, kadınların boyu bosu güzeldi de, ondan mı?..

...Ve onunla sevgilerini cömertçe paylaşıyorlardı, hayallerinde Ophelia'yı yaşatan kadınlar... Belki de en önemlisi onun sahnedeki Ophelia'sı...

Dur bakayım, neydi onun adı?

Düşündü, düşündü, anımsayamadı.

Peki neyse, sonra bulurum.

Neydi son repliği?

Hiç unutur muyum? Son türküsünü?

Bir daha gelmeyecek mi bir daha?
Gitti gelmez bekleme,
Gir ölüm döşeğine,
Öldü gitti, gitti gelmez bir daha.
Sakalı vardı, bembeyaz kar gibi
Keten rengi saçları
Gitti yok oldu gitti.
Ağlamışsın ne fayda.
Rahmet dile canına
Bütün ruhlara, bütün ruhlara, rahmet dilerim
Tanrı'dan. Tanrı'ya emanet olun hepiniz!
(Perde, IV, Sahne V)

Kazmayla eştiği toprağı, kürekle kovasına doldurdu. Çok yorgundu, küreğine dayanarak kıstı gözlerini...

İki mezarcı atışırcasına söyleşiyorlardı, sonunda birincisi şöyle dedi:

"Hadi, artık zorlama kafanı, ölmüş eşek sopayla yürümez. Bir daha sana bunu soracak olurlarsa, mezarcı dersin. Onun yaptığı evler kıyamete kadar yerli yerinde durur. Git şu meyhaneye de, bir tas şarap getir bana.

Gençlikte sevdiğim, sevdiğim zaman
Yaşamak ne güzeldi.
Ne çabuk geçerdi günler o zaman
Gönül kanmak bilmezdi.

Tagi baktı türkü söyleyen mezarcıya:

Yaptığı işin ayrımında değil mi bu adam?
Türkü söylüyor mezar kazarken.

Aliabbas irkildi, işi bırakıp Tagi'ye döndü:

"Ne söyledin sen?"

"Sezon diyorum. Sezonun açılmasına az kaldı, ikiniz de çok iyi hazırlandınız."

"İkimiz mi?"

"Evet, sen ve ağabeyin. İki mezarcı. Perde V, Sahne I'de çıkacaksınız sahneye. Sen, *"Bile bile canına kıymış bir kadın,"* diyeceksin. *"Hıristiyan ölüsü gibi buraya mı gömülecek?"*

Ağabey, *"Gömülecek diyorum sana,"* diyecek. *"Hadi, kaz mezarını çabuk. Yargıç sormuş soruşturmuş. Hıristiyan gibi gömülecek demiş."*

Sen, *"Nasıl olur?"* diyeceksin. *"Meşru müdafaa halinde boğulmuş deseler anlarım."*

Ağabey, *"İyi ya,"* diyecek. *"Öyle demişler işte."*

Aliabbas üzüntüyle, "Vah, vah," dedi. "Çok yoruldun galiba. Hadi, çıkalım dışarı, zaten öğle paydosu olmak üzere, açık hava sana iyi gelir."

Tagi hiçbir şey söylemedi. Birlikte kuyudan çıktılar. Dışarıda bahar vardı, buzlar eriyip yollar çamur deryasına dönmüştü.

Akşama üç kardeş eşleriyle birlikte Aliabbas'ın isteği üzere bir araya geldiler. Aliabbas, uzun bir süreden beri çalıştıkları madende verimli bir altın damarına rastlanmadığından, bu madenden, hatta bu köyden ayrılmalarında yarar olabileceği

fikrini ortaya attı. Aslında tek düşündüğü Tagi'ydi, onun çok bunaldığının ayrımındaydı. Belki bunalmasının ötesinde, keçileri bile kaçırmış olabilirdi. Ama bundan kimseye söz etmedi.

Mina hemen ortaya atıldı, "Bakın şimdi," dedi. "Bizim emzikli bebeğimiz var, Abdülbakigil'in de ineği, bebeğe her gün bir tas süt verseler ne olur sanki?"

"Biz yatak yorganımızı verip ineği aldık. Uzun kış kuru yerde yattık bu yüzden. Size de süt gerekliyse aynı yola başvurun. Ayrıca emzikli bebeğiniz varsa, onun için ayrı gıda yardımından yararlanıyorsunuz ya..."

Ortalığın karışmasına ramak kala. Aliabbas yatıştırdı herkesi.

"Susun bir dakika, yakında 'Balacari' adlı bir köy var. Duyduğuma göre oradaki altın madenleri daha verimli. Oraya gitsek derim."

Ağabeyi söze karıştı, "Gidemeyiz!"

"Nedenmiş?"

"Buradaki işletmeye borçluyuz."

"Alacaklı borçlunun sağlığını ister, derler. Üstelik, ha buranın işletmesi, ha oranın, hepsi devletin değil mi?"

O gece sabaha dek uyumadı Tagi, sayfalar dolusu şiir yazdı. Mina birkaç kez Balacari'ye gitme sorununu ortaya attı, fikrini sordu.

Tagi, ne Balacani'yle ne de Mina'yla ilgilendi.

Oysa Mina, "Ya Balacari'nin madenleri verimliyse? O zaman borçlarımızı öderiz, tüm yitirdiklerimizi yerine koruz. Giysilerimiz olur kat kat, kap kacaklarımız, yatak yorganı değiştiririz... Ne bileyim, her şeyimiz." dedi.

Balacari'de ilk günleri, işe başlayacak kardeşler, Tagi yok ortalıkta. Onun biraz sıkıntıları varmış son günlerde. Neden sonra geldi, dudaklarında donuk bir gülümseme, konuşmadı. İndiler kuyuya, birkaç saat kürek salladılar, sonra konuştu.

"O, *'Öyle demişler işte'*, dedikten sonra sen, *'Olmaz, taammüden demeleri gerekir'*, diyeceksin. *'Başka türlü olmaz, çünkü*

işin püf noktası şurada, ben kalkıp kendimi boğarsam bu bir eylem olur. Bir eyleminse üç dalı var, davranmak, yapmak, bitirmek. O halde kadın bile bile boğulmuştur,' diyeceksin.

"O, *'Anladık',* diyecek. *'Ama sen benim dediğime bak, kazmacıbaşı!'* diyecek.

"Sen, *'İzin ver, suyun bulunduğu yer şurası, tamam mı?'* diyeceksin, sonra sürdüreceksin, *'Adam da şurada duruyor, iyi mi? Adam kalkar, bu suya gider de boğulursa, istese de istemese de, kendini boğmuş olur. Yok eğer su kalkar adama giderse ve boğarsa onu, adam kendini boğmuş olmaz. O halde ölümünde de suçu olmayan kişi yaşamını kısa kesmiş değildir,'* diyeceksin."

1942

Dördüncü sınıfa kolay geçtim. Hâlâ Fransız Jeanne d'Arc okulunda edindiğim bilgileri harcıyorum. Ama artık sınıfın birincisi değilim. Şiir ezberleyemiyorum. Aramızda kalsın, çarpma cetvelini bile ezberleyemedim. Yok işte, ezberleme yetim yok. Çarpma cetveli de önemli mi önemli, ezberleyemezsen, buradan şuraya gidemezsin, biliyorum.

Yaz tatilini evde geçiriyorum, *Sefiller*'i okuyorum, ne görkemli yapıt. Bitireyim, *Savaş ve Barış*'ı okuyacağım.

Ülkede olup bitenle ilgilenmiyorum, dünyayla da bir ilgim yok, savaşla da. Müttefiklerin İran'ı işgal etmelerinden sonra Almanlar giderek Rusya topraklarından çekildiler. Artık Azerbaycan'ın kurtuluşunu beklemiyordum; tek babam kurtulsun, bana yeterdi.

Tatil bitmek üzereyken bir telgraf aldık babamdan, Şiraz'da olduklarını bildiriyor ve hemen Şiraz'a gitmemizi istiyordu.

Oh be, bitti tüm sıkıntılar, üzüntüler ve herhalde yoksulluk da bitti, diyerek sarıldık birbirimize.

Hadi kalkın, Şiraz'a gidiyoruz.

Tahran-Şiraz arası bin kilometre galiba. Tren geçmez Şiraz'dan, otobüsü de seyrek.

Babamın özgürlüğe kavuşması tabii ki bacısı Sekine'yi de çok sevindirmişti, bize katıldı. Kum kentine her gün otobüs vardı, kolay geldik. İldar'la dört kişiydik. Kum'da gecelemek için otel aradık. Otobüsün muavini bizi sokak aralarında bir eve götürdü. Sokak kapısı açıktı, girdik, her ev gibi avlu ortasında havuz, çevrede odalar. Bir köşede çiğ ışığıyla bir lüks lambası yanıyor. Yeni pompalandığı belli, oldukça gürültülü. Seslendik, kimse çıkmadı ortaya. Görünümü korkutmuş olacaktı bizi ki otobüs garajına döndük, sandalyeler üstünde sabahladık.

Sabah Şiraz'a araç aradık, yalnız pamuk balyası yüklü bir kamyon buduk. Çaresiz bindik kamyonun arkasına, pamuk balyalarının üstüne. Pamuktur diye yumuşak sanmıştık, taş gibiydi.

Üç gün sürdü Şiraz'a gidiş yolculuğumuz. Geceleri eski kervansaraylarda kaldık.

Neyse, babamı iyi bulduk, Ali Bey'i de. Ali Bey biraz şişmanlamış gibi geldi bana. Sevinçle kucaklaştık. Halam babamı kucaklarken hüngür hüngür ağladı ve mesajını ulaştırdı, "Varımız yoğumuz senindir... Öl de bu saat..."

Babam bırakmadı, kesti cümlesini, "Tamam, tamam," dedi. "Ağlama. Çocuklar nasıl?"

"Hepsi sana kurban olsun."

"Tamam dedim, yeter!"

Bir hahamdan kiralamıştı evi babam.

Ev sahibi alt katta oturuyordu, biz üstte. Yalnız bizim kata merdiven yapılmamıştı, taşıma merdiveniyle çıkıyorduk.

İlk gece özgürlük onuruna Ali Bey görkemli bir şölen çekti balkonda. Mangal yaktı, kaç türlü kebap, yürek, ciğer, parça ve kıyma et kebapları. Babamla Ali Bey şarap içtiler. Şiraz şarabı ünlüymüş, Hollar mıydı şarabın adı? Unutmuşum. Bana da içirmek istediler, içmedim, şımardım, masanın altına girdim, güya kaçmış, saklanmış oluyordum. Sonunda içtim galiba.

Şımarmakta haksız değildim, babama kavuşmuştum.

Konuşulacak ne çok şey vardı.

Biz Sultanabad'dan ayrıldıktan hemen sonra babamgili Filistin'e götürmüşler, Kudüs'e. Orada sorgulanmışlar. Sonunda babama, "Aldığımız haberlere göre KGB peşinizdedir," demişler. "Karşılaştığınız yerde sizi vuracaklar. Biz sizi bir süre daha tutacağız."

Filistin'den Mısır'a götürmüşler. Bir askeri kampta tutmuşlar... Saltanatlarına diyecek yokmuş, her gün duş, mükellef yemek ve jimnastik olanakları.

"Hani Sultanabad'da olduğu gibi, yine hücrenin duvarlarına Charlie Chaplin, Sherly Temple ve Hintli askerlerin resimlerini çizerek adın ressama çıktı mı? Ali Bey ekmek içi hamuruyla heykelcikler yaptı mı?"

"Hayır, kampımız çöl kıyısındaydı, oldukça sıcak, hep duşun altındaydık ya da yatardık, gece serinliğinde de bol bol satranç. Sonra günün birinde komutan çağırdı bizi, buradaki konaklama süreniz bitti, dedi. Sizi İran'a göndereceğiz, hadi yolunuz açık olsun. Sonra öğrendik, Alman Mareşal Rommel'in Mısır'da ilerlediğini. Anlaşılan, yalnız bizim değil, İngilizlerin de Mısır'da konaklama süreleri bitmişti. Arabayla, trenle, en sonunda Basra'dan Buşehr'e gemiyle uzun bir yolculuk yaptık. Buşehr'de nedense ellerimiz, ayaklarımız kelepçelendi, bu da yetmiyormuş gibi, el ve ayaklarımız belimize bağlanan bir zincirli kemere zincirlendi. Şiraz'a varınca serbest kaldık.

Serbestliğimizi bir öğütle perçinlediler:

"Sakın Şiraz'dan bir adım kuzeye yönelmeyin, Ruslar pusuda!.."

"Biz de kalırız Şiraz'da, ne olacak?" dedi anam. "Yalnız İldeniz'i okula yazdırmalı. Ben yarın eve en yakın okulu ararım. Zaten karnesi ve kitaplarını da getirdik."

Halam da destekledi, "Tabii canım," dedi. "Kalın burada, ne var sanki Tahran'da?"

Herkes dönüp ona baktı.

Babam girişti, "Ben de onu merak ediyordum? Sahi, ne var Tahran'da? Örneğin mağazamız nasıl çalışıyor? Kazançlı olduğunu duydum, Tahran'ın en güzel yeri Dervaze Dolet'te koca bir ev almışsınız, bir de Pehlevi'de, günden güne biraz daha büyüyen bir çiftlik..."

"Nasıl yani büyüyen?"

"Çiftliğin bir tarafı bataklık deresiymiş, deniz de durmadan alçalıyormuş, dere kuruyor ve kuruyan yerler çiftliğe ekleniyormuş."

"Bunu bilmiyordum," dedi halam, yapay bir şaşkınlıkla.

"Neyse şimdi öğrendin. Geçelim esas konuya, diyelim biz Şiraz'da kalası olduk. Enişte bize toptan mı ödeyecek borcunu, yoksa aydan aya mı?"

Halam cevaplamadı. Yüzünü çevirdi, ağlıyormuş gibi yaptı, sonra hıçkıra hıçkıra, "Biriniz eşim, öbürünüz ağabeyim. Ne olur beni arada bırakmayın. Paradan puldan, maldan mülkten, alışverişten ben anlamam..." dedi.

Babam sustu, söylediklerinden pişmandı.

Ben okula başladım.

Semtimiz mi Yahudi semti, okulumuz mu Yahudi okulu? Anlayamadım.

Yirmi altı kişilik sınıfın yirmisi Yahudi. Yahudiler ödevlerini yazı tenekesine mürekkeple yazıyor, hoca gördükten sonra teneffüste okulun avlusundaki havuzun kıyısına çömelip tenekelerini yıkıyorlar.

Benim adımı Müslüman adına benzetemediklerinden öğretmenler beni Yahudilerin arasına oturttu. Ön sıranın masası var. Burada Müslümanlar oturur, öteki sıralardakiler masasız,

yazılarını diz üstüne koyup yazıyorlar. Neyse ki Yahudi çocuklar benim kendilerinden olmadığımı hemen anladılar ve ön sıraya taşındım.

O yıla dek okul kitapları taşbaskılı klasik metinlerden oluşmuşken, o yıl biraz, güncel demeyeyim, yaşamsal konulara da yer verildi ve dizgi baskısına geçildi. Benim Tahran'dan getirdiğim kitap işte bu yeni kitaptı. Ama daha bakanlık buraya göndermediğinden, ben de eski kitaplardan yararlanmak zorundaydım.

Genellikle öğretmenler konuları kâğıt kullanan biz Müslümanlara kurşunkalemle, sonra aynı kâğıda ucu ince yontulmuş kamış kalem likalı hokka mürekkebiyle en sonunda kalın yontulmuş kalemle yazdırır, kâğıt üzerinde hiç yer kalmayınca da toplar, çantasına doldurur, götürüp satardı. Şimdi hatırlıyorum, kâğıt kıtlığı Isfahan'da daha belirgindi. Saat dört oldu mu okullar tatil olur, öğrenciler sokağa dökülür, çınar ağaçlarından düşen yaprakları toplar, bakkallara satarlardı. Bakkallar da küçük alışverişlerde, peynire, tereyağına, tahin helvasına ve benzeri şeylere sararlardı kâğıt yaprakları.

Havuz kıyısında yazı tenekelerini yıkayanları izlerken, dilimizi konuşan bir çocuk yaklaştı, bir üst sınıftaymış, adı İskender. Babası varsıl bir tüccarmış Bakû'de, ama o görmemiş babasını. Burada anasıyla yaşıyor. Anası Bakû Ruslarından, kentte bir lokantası var, bizimkilerle tanışmaya can atarmış.

Eve gelince anlattım. Sen misin anlatan? Kızılların her yerde adamları olduğunu bilmiyormuşum... Herkesle yarenlik yapılmaması gerektiğini de bilmiyormuşum... Hele bu kişi bir Rus çocuğuysa...

İskender'le görüşmem yasaklandı.

Haham tüm gün avluda, duvar dibinde, güneşin altında öne arkaya sallana sallana Tevrat okuyordu, hiç de melodik olmayan ezgilerle. Arada bir koca bir sığırı zor bela avluya sokuyorlar, birtakım törenlerden sonra haham sığırı kesiyor, ama ben bakamıyorum. Kesiyor kesiyor, doğruyor doğruyor, taşınabi-

lir parçalara ayırıyor, her yer kan içinde. İki büyük oğlu var, onlar da kan ve pislik içinde gelip taşıyorlar etleri. Kimi konu komşuya oracıkta satıyorlar. Bu arada tavuk da kesiyor, ufacık tavuk için de aynı törenler yapılıyor. Ama ben bakmıyor, duramıyor, soluyamıyorum bile. Avlu felaket pislik içindeydi. Sığırın mide ve barsaklarında yerlere saçılan pislik günlerce ortalıkta dururdu, kuruyan kanlar üstünde.

Madam Roza'nın lokantasına gidiyoruz, ben, babam, Ali Bey. Nasıl gerçekleşti bu çağrı, hiç bilmiyorum. Acaba bizimkiler onun Kızıllarla birlik olmadığını mı öğrenmişler? Bilmiyorum.

Madam Roza, akça pakça, etli butlu, orta yaşlı bir nazenin... Bizimkileri çok beğendi. Bizimkiler elini öptüler usülü veçhiyle.

Bir tatil günü ya da kapalı olması gereken bir durumda mı? Ayırt edemiyorum. Bol meze ve içki var. Bizimkiler durmadan içtiler, tatlı tatlı Rusça konuştular, sonra hep bir ağızdan "Oçi çorniya"yı söylediler. Ali Bey'in sesi de ne güzelmiş, ilk kez duyuyorum.

Anımsadığıma göre Roza, Şiraz'ı övdü durdu. Gerçekten de yaşanacak bir diyar. Enişteden alınacak parayla burada çok iyi kazanç sağlayan bir işyeri kurmak olası. Örneğin Roza'nın meyhanesini geliştirmek yenilemek gibi bir iş. Roza şimdi tek başına evirip çeviriyor burasını. Burası oldukça büyük. Aynı anda yüz kişiye hizmet verebilir. Yönetimde üç kişi olsalar, dükkânı yeniden dekore etseler, değil yalnız İran'da, Ortadoğu'da tek meyhane olur burası...

"Bir iki kemancı getirtiriz; Macar. Geceleri çigan müziği..." Bunları Ali Bey söylemişti, 'Volga... Volga...'yı terennüm ederken.

İskender dükkânın dibinde kırık dökük masa ve sandalyeler arasında kendine bir yer yapıp uyumuştu, sanki alışkındı bu duruma. Ben oturduğum yerde uyukluyorum, birden üçünü de başucumda gördüm.

Babam, "Hadi oğlum, gidiyoruz," dedi.

Ali Bey, "Abartmana hiç gerek yok! Kalk ayağa!" dedi.

Madam Roza en şirin gülümseyişini takınmıştı. Çok güzel olduğunun ayrımına vardım, beni yanaklarımdan öptü, nefis parfüm kokuyordu, içime çektim.

Şimdi üçümüz de suçluyduk.

Evde anam hiçbir tepki göstermedi. Ama ansızın Tahran'a dönüş kararı alındı. Hani işyeri açıyorduk, Macar kemancılar, çigan müziği, Roza'nın o nefis parfümü?

Herkesin suratı asık, herkesin kendine göre nedenleri var.

Büyük bir gizlilik içinde önce Isfahan'a gidilecek, orada birkaç gün kalınacak, sonra oradan biz ayrı, babamgil ayrı, bir hafta arayla Tahran'a.

Bu Ali Bey'in planıydı.

Biz ki Isfahan'da gezmedik, görmedik tek bir tarihsel yapı bırakmamıştık, bunca ünlü olan Tahti Cemşid'i (Pers Polis) görmeden apar topar Şiraz'dan ayrıldık. Isfahan'da görüştüğümüz Azerbaycanlı bir bacı kardeş vardı, babam yaşıtı, ikisi de bekâr. Büyükçe bir yapı araç gereci satan dükkân işletiyorlardı, dükkânın arkası evdi. Üç gün konuk olduk onlara, plan gereği önce biz otobüsle Tahran yolunu tuttuk. Halam bizi evlerine götürdü Tahran'da. İlk kez görüyorduk evlerini ve hiçbir özelliği yoktu.

1943

Kötü haber tez duyulur derler. Babazade'lerin yaşlı anaları Hayrünnisa'nın ölüm haberi Bakû'den buraya, yani ta Moğolistan sınırına hızla gelip çatmıştı. Sürgündeki üç kardeş için bir yıkımdı bu haber.

Azer ancak on, on iki yaşındaydı... Kaldı mı ortalıkta? Kim bakacaktı şimdi ona?

Tagi aldı başını düştü yollara, lapa lapa yağan karın ayrımında olmadan. Gitti, on gün kadar kendisinden hiç haber alınamadı. Kimisine göre terk edilmiş olan maden kuyularında geçirmişti bu on günü, kimisi de bir Kazak ana-kızdan söz ederdi, onlar barındırmıştı Tagi'yi. Tagi onlara kendi şiirlerinin Rusça çevrilerini okumuş. Çok sevmişler şiirlerini, tabii

kendisini de. Tagi hâlâ çok yakışıklı, hâlâ çok genç. Ana-kız bayılmış Tagi'ye, açmışlar koyunlarını ona ve bu sevinin tüm nimetlerinden yararlandırmışlar onu... Günahı söyleyenlere. Kendisi ortaya çıkınca hiçbir şey anlatmadı. Zaten işini ihmal etmek suçundan hemen KGB tarafından tutuklanıp, Zorunlu İş Kampı'na gönderildi. Ağabeyi Abdülbaki'yi de. Onu neden, bilmiyorum. Oysa bir bacağı sakat... Neyse ki sakatlığının ayrımına varıldı ve kamp yaşamı kısa sürdü. Abdülbaki kamptan kurtulunca, Tagi yalnız kaldığından mı ne, kaçtı kamptan... Kaçtı da nereye gitti? Kendi maden işletmesine. Sattı üstündeki paltoyu, işletmeye olan borcunu ödedi; artık borcu yoktu, övünçle evine döndü.

"Çalışma kampından kaçtığını mı söylüyorsun? Nasıl yani, seni görmediler mi?"

"Çok fazla yeni insan gelmişti. Hepsine yer sağlayamıyorlardı, kimseyi gözetleyemiyorlardı. Gece kararınca kalktım geldim, kimse ayrımında olmadan. Gece ayışığında karla kaplı bir düzde kaçış olağanüstü bir duygu, onu hiç tatmamıştım. Bir daha da nasip olacağını sanmam."

"Sonra paltonu satıyorsun, borcunu ödüyorsun ve bu perişan halinle eve geliyorsun. Anlamıyorum, bu kışta kıyamette hangi borcun ödenmesi gerekiyordu? Senin kapına mı gelmişlerdi borç için? Kim ciddiye alıyor bu borcu? Madende altın kalmamışsa bu senin, bizim suçumuz mu? Yasalara, kurallara bunca bağlıysan niye aile ocağına karşı sorumluluk duymuyorsun? Canın sıkıldı mı basıp gidiyorsun... Bizi bu Tanrı'nın buzlu cehenneminde aç bilaç korunmasız bırakıp gidiyorsun... Neyse, biz alıştık bu düzene, bakalım sen paltosuzluğa nasıl alışacaksın?.. Bunca soğuğa nasıl dayanacaksın? Dayanamazsın, donarsın ölürsün ayazda... Sana da bu yakışır."

Tagi konuşmadı. Oturdu, soğuktan donmak üzere olan bir insanın duygularını şiirleştirdi.

Şubat ayının oldukça soğuk bir gecesinde Mina ikinci kızı Saide'yi doğurdu. Bu kez hem Tagi yanı başındaydı, yardımcı-

oldu, gidip köy ebesini bulup getirdi, hem de oldukça kolay doğum oldu, çocuk küçüktü ve ilki gibi ters değildi.

İlk kez doğuma, hem de kendisinden bir insanın doğumuna bunca yakından tanık olmanın sevinci, mutluluğu çok keyiflendirdi Tagi'yi. Bu kez mutluluk tutulabilir, okşanabilir bir yakınlıktaydı. Eli ayağı birbirine dolaşıyor, ne yapması gerektiğini kestiremiyordu. Durup durup dalıyordu.

Neden Firengis'in doğumunda Mina'nın yanında değildi? Neden bu sevinci daha önce değerlendirmedi? Çünkü Vardanlı köyündeydi ve oradaki mutluluğun tutsağıydı. Oysa şimdi tutsak değil, alabildiğine özgürdü.

Çağırdı kardeşlerini. Saide'nin doğumunun sevincini onlarla paylaşmak istedi.

Öperek kutladılar Tagi'yi. Birisi büyük bir şişe vodka getirdi. Tagi fazla mı içti ki, ayrılırken ağabeylerine göre alkol beynini sulandırmıştı.

"Bir süre onu içkiden uzak tutmalı."

"Aslında ne yalan söyleyeyim, ben onu daha önce içerken hiç görmedim."

"Peki ama, beyni sulanmış diyen sen değil misin?"

"Bilmiyorum. Belki de bir insanın beyninin sulanması için illa da içki içmesi gerekmeyebilir."

"Ama biz onun sanatçı yanını unutuyoruz. Her sanatçının birkaç tahtası eksik olmaz mı?"

"Olur belki, ama yine de yer değişimi ona iyi gelir sandımdı, nafile, o hâlâ kendini Bakû'de tiyatro sahnesinde sanıyor."

"Her haliyle hep göz önünde bulundurmalıyız Tagi'yi. Hamlet haliyle bu soğukta bir gece dışarda ayazda kalırsa, Tanrı korusun, donar soğuktan."

"Ağzını hayra aç, Tanrı aşkına, sen de hep böyle olmayacak varsayımlarda bulunursun nedense."

"Umarım, olmayacak varsayım olsun dediklerim. Geçenlerde iki yüz metre toprak altında kendini yönetmen sanıp, beni Hamlet'in mezarcısı rolünde oynatıyordu, buna ne dersin?"

"Haklısın, gözlerimiz üzerinde olmalı."

Kardeşleri ayrılınca içki masasından zor kalktı Tagi, yalpalaya yalpalaya bavulunu buldu, sağdan soldan topladığı çamaşırlarını içine doldurdu, birkaç da şiir defteri, vedalaşmadan -çünkü vedalaşmayı hiç sevmezdi- çekti gitti.

Mina, Saide kucağında dondu kaldı.

"Ulan, olacak şey mi bu? Bu soğukta paltosuz, üstü ince, nereye gider bu adam? Aman nereye giderse gitsin. Canı cehenneme. Kalınca geçime bir katkısı mı var sanki."

Çekti memesini Saide'nin ağzından, lohusa haliyle aldı şişlerini, yün yumağını, kendini işine verdi. Nasılsa ördüğü kazaklar, atkılar, çoraplar üçünü de geçindiriyordu.

Kırkı çıkınca Mina'nın, sabahları Saide'yi iyice doyurduktan sonra uyutur, tutar Firengis'in elini anaokuluna götürürdü. Döner oturur, akşama dek örgüsünü örerdi.

Yolun sol tarafı tepeye dayanır, iyi güvenli, ama sağı öyle değil, derin bir uçurum, yar. Kar uçurumun kıyısını örtmüş tehlike bir kat daha artmış. Frengis bir an için bıraktı anasının elini, koştu sağa sola, oyun oynamak istedi, uçurümun dibini boyladı. Bir anda nokta oldu, yitti gözlerden.

Mina yere oturdu, bağrını dövdü, saçını yoldu, çığlıklarla bağırdı, bilmiyordu Rusça mı yoksa Kazakça mı yardım istesin? Yoldan geçen Kazaklar başına toplandılar, onu avutmaya çalıştılar. Çelimsiz bir Kazak nereden bulduysa bir ip buldu, beline bağladı. İpin öteki ucunu iri yarı başka bir Kazak sağ bileğine dolayarak çelimsize uçuruma inmesi için yol verdi. Deneyimli oldukları her hallerinden belliydi. Çelimsiz kolayca Firengis'e ulaştı, kısa sürede çocuğu anasının kucağına verdi. Mina'yı çevreleyenler eldivenlerini çıkarıp çelimsiz Kazağı alkışladılar. Firengis gülüyordu karlar içinde yuvarladığına, bunun bir oyun olduğunu sanmıştı. Mina ancak çocuğunu sapasağlam gördükten, onu bağrına bastıktan sonra, hüngür hüngür ağlamaya başladı. O gün anaokuluna gidilmedi, eve dönüldü. Kazaklar onları evlerine kadar izlediler, sıcak ekmek, taze sağılmış süt ikram ettiler.

Olayı duyan Abdülbaki geldi, "Aman, aman, geçmiş olsun, verilmiş sadakanız varmış, Tanrı korudu. Geçen yıl diyorlar, oraya düşen üç çocuktan hiçbiri kurtulamamış, aman dikkatli olun, tepe eteği kıyısıyla yürüyün, çocuğun elini sakın bırakmayın. Gelmişken söyleyeyim, biliyorsun her yolu denedik, burada da yaşamamız zor, yakında büyük bir kolhoz var, ben gidip göreyim, elverirse döner, hepinizi götürürüm."

"Olur ağabey, kendine iyi bak, havalar daha da soğuyacak diyorlar, bari iyi giyinseydin. Azığın var mı, Belkis ne hazırladı, bakayım."

Mina, Abdülbaki'nin çıkınını aldı elinden, bir dilim ekmekten başka bir şey yoktu. Sürdürdü, "Bununla olmaz ki, acından ölürsün vallahi, dur biraz peynir, biraz da salam koyayım."

"Yok yok, yiyesim yok, canım istemiyor, gideyim artık, büyük geçmiş olsun, hoşça kal. Tanrı'ya emanet olun."

Aradan bir hafta kadar geçti. Ortalığı donduran buzlar erimeye başladı. Yaz gelmişti galiba, çamuruyla birlikte. Mina bebeğini yeni doyurmuştu ki Abdülbaki'nin oğlu Arif telaşla geldi. Arif, Azer'in yaşıtı, yani on iki, on üç yaşlarında.

"Yenge," dedi, heyecan ve korku içinde. "Sizin buralardan geçiyordum, bir Kazak arkadaşıma rastladım, bana 'Ekin,' dedi yani baban, orada kaymış düşmüş, kalkamıyor. Anama söylemeye korktum, sen gelir misin?"

"Hadi, ne bekliyoruz? Gidip kaldıralım. Senin baban kolhoza gitmek üzere ne zaman evden ayrıldı?"

"Şey, Frengis'in uçuruma düştüğü gün galiba."

"Ne diyorsun, hadi anana da haber ver, ben de geliyorum."

Önde Arif, arkasında Mina, çamurlara bata çıka Abdülbaki'nin düşüp kaldığı yere kadar geldiler. Gerçekten de adam tepenin eteğinde daha erimemiş karların, buzların içinde donmuştu. Mina korkuyla üzerine eğildi, solumadığının ayrımına vardı, nabzını aradı, bulamadı. Çevreleri giderek kalabalıklaştı. Herkes suskundu. Mina bir pazarcının elinden el arabasını aldı, birkaç kişinin yardımıyla Abdülbaki'yi karlar arasından

çıkarıp arabaya yüklediler. Eşi Belkis de o sırada geldi, ama öyle beklendiği gibi yaygara koparmadı, dondu kaldı, bakmaya bile gücü yetmedi.

"Şu hale bak, Tanrı aşkına, ne adam gibi yaşamasına, ne de adam gibi ölmesine olanak tanıdılar," dedi, sonra hiç ses çıkarmadan, gözlerinden sel gibi aktı gözyaşları...

İte ite, birkaç kişinin yardımıyla Abdülbaki evine getirildi, yatağına yatırıldı. Nasıl haber almışsa, bir sağlık memuru türlü türlü mesajlara girişti, beş on dakika işini ciddiyetle sürdürdü, sonunda, "Biz yapacağımızı yaptık, elimizden gelen bu kadar. Kimlik belgesini verin, ölüm kâğıdını hazırlayayım," dedi.

Belkis son kez baktı kocasına, başını salladı, Mina'ya döndü. Mina ölünün üstünü örtüyordu.

"Senin haberin yok, dün akşam öbür kardeşi de aynen böyle soğuktan öldü."

"Ne?" dedi Mina, ödü kopmuştu. "Öbür kardeşi mi dedin? Kim?"

"Korkma, seninki değil, Aliabbas! O da dışarıda kalmış, karanlıkta bir çukura düşmüş, çıkamamış, donmuş ölmüş... Yani kurtulmuş o da. Tanrım bizi de öldürsün, kurtulalım bu yaşanmaz yaşamdan."

"Haklısın, şu bizim başımıza gelenleri hiçbir kitap yazmadı, hani bir suçumuz olsaydı gam yemezdim. Acaba Ejder denen adam başımıza gelenleri, uğradığımız felaketleri hiç haber alıyor mu? Haber alınca hiç içi sızlıyor mu?" Ağlamaya başladı ve hıçkıra hıçkıra sürdürdü, "Dilerim Tanrı'dan, şu bizim başımıza gelenlerin aynısı onun da başına gelir..." Dizleri üstüne çöktü, hüngür hüngür ağlıyordu, ya o gün uçuruma kayan Firengis kurtulmasaydı? Ne yapardı? Giderek ağlaması daha da şiddetlendi. Kocasına ne demeli? Kafasına esti mi, alıp bavulunu basıp gidiyor... Neredeyse saçını başını yolacak, üstünü, yakasını parçalayacak hale gelmek üzereydi, neyse ki toparlandı, "Şimdi gören de sanacak ki," dedi kendi kendine. "Ölen kayınbiraderlerim için yapıyorum bu ağlaşmayı, bir anlam taka-

cak." Kesti ağlamasını, "Tanrı kalanlara sabır versin, Tanrı ikisine de rahmet eylesin, günahlarını bağışlasın... Bir an kendimi tutamadım. Sen iyi dayanıyorsun. Başın sağolsun. Benim sinirlerim çok bozuk. Ne yapmam gerektiğini kestiremiyorum. Çok yıprandım... Hiçbir neden yokken benimki yine aldı bavulunu, çekti gitti. Keşke o da ölseydi, hiç olmazsa öldü derdim, yaşamımı ona göre düzenlerdim."

"Ağzını hayra aç, onun yaşadığına dua et, düzelir inşallah. Hadi, senin çocukların evde yalnız, kalk git artık. Üzülme, görürsün kardeşlerinin ölümü onu yola getirir."

* * *

Ya herrü ya merrü deyip de mi biz, bu daha önce gördüğümüz türden bir filmi yeniden görmeye hazırlanmıştık? Hem de en korkuncunu?

Bile bile mi Rusların kucağına düşüyorduk?

Evet, çünkü başka seçeneğimiz yoktu. Paramızı kurtarmak için Tahran'a gelmeliydi babam. Babamın Tahran'a gelişi de bile bile ladesti açıkçası.

Zavallı Ali Azertekin, onun hiçbir suçu yokken babamın başına gelenlerin hepsine ortak olmuştu. Ne yapmıştı? Mehmed Emin Resulzade ona şunu yaz, falancaya gönder demişti, yazıp göndermişti... Şu yazıları dosyala demişti, dosyalanmıştı. Bir sekreter başka ne yapar ki? Evet, *Kurtuluş* adlı, Resulzade'nin Berlin'de yayınladığı dergiye seyrek de olsa yazı yazmıştı o da takma adla. Ama ona ait olduğu bile kanıtlanamazdı. Kanıtlansa ne olacak?

Şimdi düşünüyorum, Isfahan'da Abbas Bey'e katılıp İstanbul'a dönseydi yaşamını kurtarmış olurdu...

Nerede kalmıştım? Babam demiştim, Tahran'a gelmeye zorunluydu. Ama gelemedi. Tahran'a gelmek üzere Isfahan'dan ayrılırken yerli polis tarafından Ali Bey'le birlikte tutuklanıp Tahran Emniyet Müdürlüğü'ne sevk edilmiş olduğunu bize gönderdiği mektubundan öğrendik. Yaşlı gözlerle koştuk Em-

niyet'e. Çok ilginçtir, ilgililerin aşırı nezaketiyle karşılaştık, bizi bir müdür odasında görüştürdüler. Babam hastaydı, çok zayıflamıştı, revirde yatıyormuş, zatürre olmuş. Ali Bey, Reşt'e gönderilmiş, hasta olmasa babamı da gönderecekler. Beni zor kucakladı, ateşi vardı.

İyileşmesini bekliyorlar...

O iyileşmek istemiyor, "Doktoru görün," diyor.

Doktoru muayenehanesinde görüyoruz. Ne görkemli bir muayenehane, saray gibi.

Doktor, "Korkmayın," dedi. "Ateşi gittikçe düşüyor. Siz onu geldiğinde görecektiniz... Vah, vah... Ne haldeydi anlatamam, ben onu iyileştirdim. Birkaç güne hiçbir şeyi kalmaz, kalkar ayağa."

Anamın hali perişan, "O zaman da Ruslara teslim edilecek."

"Ama siz onun burada kalmasını istiyorsanız, bir yolunu buluruz..."

Doktor masanın üstünden bir dergi alıp sayfalarını çevirdi. Hemşiresi anamı bir kenara çekti, babamın burada kalma yolunu anlatıyor.

Çıkında ne kalmıştı? Birkaç parça pırlantalı yüzük, küpe ve benzeri. Paraya çevrildi, doktora günlük ödendi. Revirde kalma süresi uzatıldı.

Emniyet Müdürlüğü, tutukevi ve revirine gele gide oradakilerle ahbap olduk. Bir adam vardı aralarında, neyin nesi belli değil, herkesle haşır neşir. Babamla özel bir odada görüştüğümüzde bile kapıyı açıp kafasını içeri sokardı kimi zaman...

Leyla Teyzem'in kaynı Abulfazl'ın çalıştığı dükkân Emniyet'e çok yakın, uzak yoldan geliyoruz, orada mola veriyoruz çoğu kez. Sevecen bir insan, çay yapar bize, kurabiye tutar, anamın darda kaldığında para sağlamak için eşya satışına yardımcı olur... Bir girdik ki adam bizi bekliyor. Bin yıllık ahbap gibi hoşbeş ettikten sonra anama, "Siz ne zamana dek doktora para yetiştirebileceğinizi sanıyorsunuz?" diye sordu. Anam yanıtlamakta ikircimliydi, "Doktor mu gönderdi sizi?"

Adam güldü, büyük bir nezaketle kendini tanıttı.

"Emekli emniyet müdürü, İsmail Maleki... Vaktim çok dar olduğundan kısa keseceğim. Eşinizin yolculuğa çıkmasını istemiyorsunuz. Bu yolculuğu doktor ancak üç beş gün erteleyebilir, oysa ben kökünden çözümlerim."

"Nasıl?"

"Benim her tarafta adamlarım olduğunun kesinlikle siz de ayrımındasınız. Ben onu yola çıkacağı gün kaçıracağım."

"Sonra?"

"Türkiye'ye ulaştıracağım. Düşünün taşının. Bana inanır, güvenirseniz, yarın aynı saatte burada buluşalım. Şimdi çok özür dilerim, geç kaldım, gitmem gerekir." Vedalaştı, aceleyle ayrıldı.

Birbirimizin yüzüne bakakaldık.

"Ne dersin?"

"Vallahi ne söyleyeyim? Bilmem ki... Emekli Emniyet Müdürü'ymüş. Arayıp soralım bakalım, doğru mu söylüyor?"

Ertesi gün adam yani bay İsmail Maleki sözleşilen saatten oldukça geç geldi ve içeri girince çok büyük bir operasyonu büyük bir başarıyla bitirdiğini anlattı heyecanlanarak. Sonra anamı övdü, eşi uğruna bunca fedakârlığa hazır olduğu için, ardından da koyu bir milliyetçi olduğundan böylesi tehlikelere göğüs gerdiğini balandıra ballandıra anlattı ve sözlerini, "Komünizm yüzyılımızın vebasıdır!" cümlesiyle bağladı.

Anamı bilmiyorum ama ben bayıldım adama, yani Bay İsmail Maleki'ye.

Hiçbirimizin adamın bu güzel söylevi karşısında söyleyeceği bir sözü yoktu. Susuştuk. Adam yeniden aldı sözü.

"İkircimlisiniz, bu çok doğaldır, ikircimli olmalısınız! Ben de olsam aynı duygular içinde olurdum. Merak ediyorsunuz, acaba diyorsunuz bu operasyon gerçekleşebilir mi? Gerçekleşirse kaça patlar. Bunu size kesinlikle söyleyeyim ki bugüne dek tek bir işimizde falso olmadı. Masrafa gelince, Tanrı tanığımdır, tek bir kuruşunuzda gözüm yok. Beni bilenler bilir, ben milliyetçiyim, emekli maaşım bana fazlasıyla yetiyor.

"Eşiniz gece saat on ikide bir kentlerarası otobüsüne alınacak. Saat sıfır dörtte otobüs Kazvin'dedir. Çay molası... İşte, olanlar orada olacak. Ekibimiz eşinizi kaçırıp Tebriz, Hoy ve Maku üzerinden Türkiye'ye ulaştıracak. Bu kadar! Türkiye sınırında bizim görevimiz biter!"

"Masrafı da açıklarsanız ona göre kendimizi hazırlarız."

"Arz ettiğim gibi kendim için tek kuruş istemem. Ama ekibimde on beş serdengeçti bahadır var, bunların masrafı elli bin tümen eder."

"Ne? Elli bin mi? Bu büyük bir servet. Nereden bulurum?"

"Yapılan hizmetin parayla pulla ölçülemeyeceğini elbette takdir edersiniz. Neyse, para yarın sabah burada bize teslim edilirse işi tamam bilin!"

Olur muydu? Olmaz mıydı? Adam gerçekten dediğinin adamı mıydı? Yoksa dolandırıcı mıydı?

Bunlar bir yana, bu kadar para nasıl bulunurdu? Bu kadar parayı bir arada bile görmedik... Ne diyordu bu adam, bu parayla bir ev alınırdı...

Borç mu? Hayır, hayır, kimseden borç alamayız. Kimse bunca parayı borç vermez.

Varımız yoğumuz tek pırlantalı bilezik, o da bu adamın istediğinin dörtte birini bile sağlamaz... Ulu Tanrım, sen bize akıl fikir ver, ne yapmalıyız?

Suskun oturduk. Sağa sola danıştık. Hafız'ın divanını fal niyetiyle açtık, istihareye yattık... Gecemiz zor gündüz oldu.

Ertesi gün Abulfazl, adamın önüne iki deste binlik koydu, "Bu," dedi. "İstediğin paranın yarısı, öteki yarısını da iş bitiminde alırsın!"

Adam yüzünü buruşturarak aldı parayı, saymadan ceplerine yerleştirdi.

"Neyse," dedi. "Ben gideyim, hazırlıkları başlatayım."

Gecenin geç bir vakti, Emniyet Müdürlüğü'nün önünde bekliyoruz, dakikalar geçmek bilmiyor. Sonunda eski püskü kaportalı bir otobüs durdu yanımızda. İki tüfekli asker indi,

sallana sallana Emniyet'e doğru yürüdü... Yüreklerimizin çarpıntısını boğazımızda duyumsuyoruz, başımız dönüyor, ayakta durmakta zorluk çekiyoruz. Otobüsün ön koltukları yolcu dolu, arkadan üç sıra bomboş. Bekliyoruz ve bir süre sonra babam iki gardiyanın kollarında sürüklenerek geliyor, yere basamıyor. Bizi görünce heyecanlanıyor. Biz temkinli görünmeye çalışıyoruz, ama içgüdüsel bir tepki bizi kucaklaşmaya götürüyor. Gardiyanlar önlemediler. Önce anam sarıldı, anam sessizce ağlıyordu. Ben sıramı bekliyorum.

Anamı bırakınca bana döndü, "Oğlum," dedi, zorlukla konuşuyordu. "Sanma ki gözüm arkada gidiyorum. Hayır! Yürekli bir anaya sahip olduğun için geleceğinizden yana hiçbir tasam yok. Bana gelince. Kesinlikle üzülmeyin. Ben tüm bu olup bitenin öcünü yıllar önce fazlasıyla aldığımdan rahatım. Hadi, hoşça kalın!"

Ne anam ne de ben bir şey söyleyebildik, yine anama sarıldı, ardından bana ve gardiyanlar onu sürükleyerek otobüse bindirdiler, götürüp arka koltuğa oturttular, iki askerin arasına, otobüs ağır ağır kalktı. Arka stop ışıkları karanlıkta hemen eridi. Ayrılacağız, gardiyanlar yolumuz kesti, babamı getirip cellatlarına teslim ettiklerinin ücretini istiyorlar.

Gece sabaha dek otobüsün nerelerden geçmekte olabileceğini düşündük durduk.

Şimdi otobüs Kazvin'e varmış olmalı. Kazvin'de çay molası... İsmail Maleki'nin çetesi giriyor kahveye, askerleri etkisizleştiriyor, babamı sırtlayıp Türkiye sınırına taşıyor... Türkiye, Türkiye, özgürlüğün, kurtuluşun gerçek ereği.

Sabah oldu, koştuk Abulfazl'ın dükkânına, "İsmail Maleki'den haber var mı?"

Ertesi gün? Daha ertesi gün? Daha ertesi?

Anam koştu Emniyet'e. Eliyle koymuş gibi buldu İsmail Maleki'yi.

"Affedersiniz, benim adamlarım veresiye iş yapmaya yanaşmadılar. Ama paranız konusunda tasalanmayın." Çıkardı

çek defterini, doldurdu, koparıp verdi. Anam çeki hemen Abulfazl'a getirdi.

"Biliyorduk tabii kaçırmanın gerçekleşmeyeceğini. Ama ya gerçekleşebilir diye içimizde dert olurdu. Neyse ki namuslu adammış, parayı iç edebilirdi, etmedi."

"Yenge, çeki alırken dikkat etmedin mi?"

"Ettim, nesi var?"

"Ne tarihi var, ne de imzası..."

Anam inanamadı, çeki alıp inceledi, "Yani geçersizdir, değil mi?"

"Evet."

"Demek onun için adam hemen yazıp elime tutuşturdu... Vay eşşoğlu eşşek! Ne yapabiliriz? Şikayet edemez miyiz?"

"Şikayetimiz yeni masraflar yaratır."

"Öyleyse?"

"Kadere boyun eğeceğiz!"

"Ay böyle kaderin içine ben..."

Birkaç ay sonra özlemle beklediğimiz mektubu geldi babamın, "Reşt'te Emniyet Müdürlüğü tutukevindeyim. Sağlığım yerinde. Gelirseniz görüşürüz."

Bu kez İldar ve anamla düştük yollara. Gittik Reşt'e. Reşt, Tahran'a daha yakın. Reşt'te Hökme Hanım'ın kocasının terzihanesini Pehlevi Caddesi'nde aradık. Hemen karşımızdaymış. Hökme Hanım, Leyla Teyzem'in ta evlendiğinden beri iyi görüştüğü bir dostu. Evlerinde üç beş gün kalıp, babamla görüşeceğiz. Eve yerleştikten sonra, Emniyet Müdürlüğü'ne doğru giderken, bir polis memurundan adres sormak istedik. Ne rastlantı, polisin elindeki pusula babamın el yazısı. Polise babam ve koğuş arkadaşlarının öğle yemeği için istenilenleri almak üzereyken rastlamışız.

Emniyet Müdürlüğü tutukevi komutanı Teğmen Şocayi'yle görüştük. Halim selim bir adam, bana ve İldar'a yakınlık gösterdi. Ziyaret günü gelmemizi söyledi, perşembe öğleden sonra ikide.

"Neyse, artık uzaktan gelmişsiniz, hem de eşiniz siyasi bekleyin, görüştüreyim sizi."

Görüştük. Çok zayıflamış, ama bitkin değil. Yüzünden hiç silinmeyen bir gülücük var, aslında pek güleç değildir babam, tutukluluk hali değiştiriyor insanı. Bol bol görüştükten sonra Teğmen Şocayi, beni ve İldar'ı koğuşuna götürmesine izin verdi.

Koğuşta Ali Azertekin bizi hiç beklemiyordu, görünce çok sevindi, kucaklaştık, şişmanlığını korumuş, yanakları pespembe. Üç de Ermeni var koğuşta. En yaşlısı, arkadaşlarını ve kendini tanıtıyor, "Haçatur ve Vahan, ben de Andre."

Konuşulan dil Azerice ve Andre en konuşkanı, ama üçü de sevecen, sevimli. Babam yaşlarında. İldar'a bayılıyorlar. İldar'ın sarı kıvırcık saçları var. Doğuşundan beri hiç kesilmemiş galiba, uzundur saçları, gözleri de yeşil zeytin renginde, uzun kirpikleri var, daha dört yaşında.

Ermeni dostlarımız Azericeyi bizim gibi konuşuyorlar, yani Bakû ağzıyla, sadece 'a'ları ağızlarında çok mu bekletiyorlar, yoksa bana mı öyle geliyor?

Vahan en az konuşanı, sürekli gülüyor. Uzun boylu, esmer. Ağzındaki yapay dişleri pek uymamış ağzına.

Ander, Azerice için yeni sözcükler türetmiş, onayımızı istiyor,

"Soyunma demeyeceğiz," diyor. "Yanlıştır çünkü. Ne söyleyeceğiz? Paltarsızlanma!" Hepimiz gülüyoruz. (Paltar, Azerice giysi demek.)

Maltızda tencere kaynıyor. Ali bey karıştırıyor, tadına bakıyor.

İldar sandalyeleri tersinden yere dizip ortalarına yerleşiyor, kayıkta kürek çekerek,

Deryada deryalıklar
Suda oynar balıklar

türküsünü söylüyor, herkes ona katılıyor. Sanki hepimizin yaşamımızın en mutlu günü.

Hökme Hanım'ın kocası (adını hatırlamıyorum) Reşt Tudeh Komünist Partisi'nin il başkanı. Oğlu Kemal'le hemen arkadaş oluyoruz. Beni parti çalışmalarına götürüyor. Bir müsamere tertiplemişler. Kız folklor ekibi Azeri oyunlarını oynarken, Kemal de Azerice şarkı söylüyor:

Asta yürü kemer düşer belinden
Aman nene canım nene yar nene

Kemal'in temsilde de rolü var.

İlginçtir, herkes Azerice konuşuyor, oysa burası İran, egemen dil Farsça olmalı, bilemedin halkın kendi dili var, Gilekçe... Azeri Türkçesi bunların arasından nasıl sivrilmiş?

Oyunun sonunda Sovyet Ordusu ya da Partizanlar Hitler'i yakalıyor ve ona dayak atıyor... Alkışlıyoruz!

Babama anlatmıyorum bunları. Her gün görüşüyoruz, Ali Bey'in pişirdiği lezzetli yemekleri yiyoruz. Haçatur'un anlattığı fıkralara gülüyoruz. Andre'nın uydurduğu sözcükleri tartışıyoruz.

Babam bize katılmıyor. Ciddi ciddi Ermenice çalışıyor.

Küçük çapta bir curcuna var.

Hepimiz birlikte gün adlarını yineliyoruz:

Kiraki, pazar.

Yerkuşabti, pazartesi.

Yerekşabti, salı.

Çorekşabti, çarşamba.

Hinkşabti, perşembe.

Urbat, cuma.

Şabat, cumartesi.

Babam öğrensin diye yapıyoruz bunu. Niye? Öğrensin işte...

Aysor, bugün. *Yerek,* dün. *Vağı,* yarın. *Myusore,* öbür gün. *Şabat,* hafta. *Amin,* ay. *Tdari,* yıl.

Hepimizin eline bir kâğıt yazmış sıkıştırmış, onunla birlikte yineliyoruz.

Bu bir oyun, hapishane oyunu. O en deneyimli olduğundan ona uyuluyor.

Koğuş doğrudan doğruya avluya açılıyor. Yalnız bu avluda havuz yok. Avluda tutuklular volta atıyorlar, kimisi de duvar tiplerine sığınmış güneşleniyor, hurma çekirdeğini avlu döşeme taşlarına sürerek tespih taneleri yapanlar da var. Hepsi siyasilere saygılı.

Reşt'teyken dedem Esadullah Ahundov'un gömülü bulunduğu mezarlığın istimlak edilerek yol yapılacağını bir rastlantı sonucu öğrenmiştik. Hemen Pehlevi'ye gittik. Açtırdık mezarını, kemiklerini bir torbaya koydurduk ve gösterilen yeni mezarlığa götürüp, orada açtırdığımız bir mezara defnettirdik. Önemliydi benim için, dedem ülkemin çok önemli kooperatifçilerindenmiş. Anamdan duymuştum. Babam da öyle söyler.

Döndük Tahran'a, babamgilin akıbetinin ne olacağını bilmeden. İşimiz dualara, adaklara, On İki İmam'a, belki de Tanrı'ya kalmış.

"Ama Reşt'te bizimkiler çok mutluydu. Lezzetli yemekler, şakalaşmalar, oyunlar gırla..."

"Başlarına gelecek olanların korkusundan, mutluluk oyunu oynuyorlar. Neşeleri yapay."

Anlamadım, anlamış göründüm.

"Bu kez kimin kapısını çalmalı?"

"Bilmem ki belki Tanrı'nın ve onun adamlarının."

Yine anlamadım, çok soyut kavramlar. Herkese de sorulmuyor ki, alaya alırlar insanı.

Mehmed eniştemin akrabalarından bir ahunt var, aynı avluda oturuyoruz. Seyid Cabir Melcayi, eşini yitirmiş, iki oğlu var, büyüğü çok efendi bir mühendis, çok saygındır benim gözümde, hatta örnek insan, ötekisini boşver.

Seyid Cabir her Azeri din adamı gibi muharrem ayında, gittiği evlerde, çepeçevre oturan kadınlara Azeri Türkçesi'nde ağıtlar okur, Kerbela menkıbesini anlatır, ağlatır onları.

Anama sordum,

"Doğru söyle, Hazreti Hüseyin için mi ağlıyorsun?"

"Yalnız ben değil, kimse Hüseyin için ağlamıyor."

"Eee?"

"Ama herkesin ağlayacak bir sürü nedeni var kuşkusuz."

"Hüseyin için ağlayan da var, kesin."

Kalktık cümbür cemaat İmamzade Davud'a gitmek üzere yola düştük. Esas gitmek isteyen Zehra, biz ona katıldık. Zehra ince uzun, güzel, gelin olacak yaşta, uzak bir akraba. Aileden Musa adında birini seviyor. Musa da ona tutkun... Kimi zaman bunun, kimi zaman başkasının evinde toplanıyoruz. Musa'nın sesi güzel, bilinen Azeri türkülerin en güzellerini âşık olduğu için, duyarak okuyor... Biz de katılıyoruz.

Evlenmelerine ne engeldi? Anımsamıyorum.

İmamzade Davud, mucizelerine inanılan, Şililiğin kutsal saydığı On İki İmam'dan bilmem hangisinin torunu. Genelde İran'ın hemen her yerleşim bölgesinde bu torunlardan birisinin türbesi var.

İmamzade Davud, Tahran'ın kuzeyinde, ulaşımı eşeklerle sağlanabilen, yani yolu olmayan bir yerde. Beş saatlik bir patikadan gidiliyor. Orada gecelemek gerekiyor. İlkel bir şekilde, birtakım hücrelerde geceleniyor.

Türbe, yeşil çinili bir kubbenin altında, gömüt dörtgen bir kafesin içinde. İran'daki tüm türbeler gibi. Kafese yüz sürülür, dua edilir, istekte bulunulur, adak adanır ve öpülür, çevresinde dönülür... Dönülür, dönülür. Bizlerden birinin kızı İncila, havasızlıktan ve de izdihamdan yerlere kustu... Kıyametler koptu, kadınlar öyle bağrıştılar ki, çocuğun ödü patladı korkusundan, paldır küldür dışarı çıkarıldı. Ben de çıktım. Ben sokağa çıktım. Sokakta izlenecek daha ilginç görüntüler olduğunu biliyordum.

Sinema perdesi büyüklüğünde bir tablo, karelere bölünmüş. Her karede İmam ve yakınlarının yaşamları, savaşları, zaferleri, düşmanlar tarafından zulme uğradıklarını gösteren

yağlı boya temsili resimleri. Adamın biri elinde uzun bir sopa, her sahneyi artistik pozlarla anlatıyor, en tiz sesini kullanarak... Benzerini görmüştüm, geçiyorum. Bir başkası ortaya teneke bir ibrik koymuş, şu ayakyolunda kullanılan ibriklerden ve bu ibriğin içine gireceğini iddia ediyor.

"İnanmıyorsunuz, ama göreceksiniz, gireceğim bu ibriğin içine... Nasıl mı? Verin bir onluk, düzün nafakamı, görün nasıl gireceğimi."

Çevresinde toplananların bir kesimi çekip gitti, bir kesimi elini cebine sokup, en küçük sikkeyi seçip adamın mendiline attı.

Toplanan para az. Adam ibriğin çevresinde dönüp duruyor, paranın azlığından yakınıyor, bu kadar parayla bir yere varılmaz.

"Hadi atın mendile beş on *kıran* daha, başlasın gösteri."

Birkaç kişi daha ayrıldı. Ben kendime daha iyi bir yer buluyorum. Birkaç kişi de para attı. Ben atmadım, param yok ki.

Gösteri başladı.

Adam yüzünü türbeye çevirip dualar okudu, kendine üfledi. Dualar okuyup ibriğe üfledi, halka, yani bizlere üfledi, sonra, "Ya Hazreti İmamzade Davud, sen her şeye kadirsin," dedi. "Beni bu pak ve masum Müslümanlar önünde utandırma."

İbriğin çevresinde dönmeye başladı, döndü, döndü durdu. Durdu, eğilip elinin parmaklarını ibriğin içine sokmaya çalıştı. Yalnız parmaklarının ucu girmişti ibriğe. Değiştirdi elini, yine parmaklarının ancak uçları girebildi. Ceketinin cebinden küçük teneke yağ kutusu çıkardı, ellerini, özellikle parmaklarının ucunu yağladı, yeniden denedi. Olmadı, öfkelendi, birkaç kez ibriğin çevresinde döndü. Çok dualar okudu, ellerine üfledi, ibriğe üfledi. Yeniden parmaklarını ibriğe sokmaya çalıştı.

Sonuç alamayınca, "Ey ahali, dilim varmıyor ama galiba aranızda pak olmayan, masum olmayan birileri var... Yoksa ben çoktan ibriğin içine girmiştim şimdi..." dedi.

Bu İmamzade'lerin bir de uşakları olur. Uşaklar genellikle zencidir. Mezarları türbeye yakın, avluda ya da bodrumda. Bizimkininki bodrumda. Niyet edildikten sonra baş taşını hemen oracıkta bulunan küçük çakıl taşlarından birini yapıştırmaya çalışırsınız, çakıl taşınız uşağın baş taşına yapışırsa dileğiniz gerçekleşecek, yapışmazsa...

Taşlara baktım, mumlanmış.

Anam sevinçle, "Bak, benim taşım yapıştı," dedi. "Hem de öyle sağlam yapıştı ki..."

"Ana bütün bunlara inanıyor musun?"

"Tabii ki inanıyorum. İnanmamız gerekir. İnanmadan yaşanmaz ki. Kesenkes inanacaksın."

Bu küçük yolculuktan, yaşamımı etkileyen büyük kazanç elde ettim. Şöyle ki, geliş ve gidişte Zehra okuduğu birer romanı özetleyerek anlattı biz yoldaşlarına. Zaten hoşlanıyordum ondan, daha fazla gönlüme aktı ve o gün bu gündür, her okuduğum romanı birilerine anlatacağım sorumluluğu altında okurum, Zehra'yı anarak.

Demek ki anam inanıyor, İmamzade'nin dualarını kabul edeceğine, uşağının mezar taşına, taşı yapıştığına göre bu mucizeler yaratan ölülerin babama yardımcı olacağına inanıyor.

Tüm günüm Leyla Teyzem'in kızlarıyla geçiyor, onlara da böyle şeylere inanıp inanmadıklarını soruyorum.

"İnanç," dediler. "Öyle bir erdemdir ki insanı tüm sıkıntılarından korur."

"Yani inananların hiçbir sıkıntısı yok mu?"

"Yok tabii, inananlar yanaklarına, boğazlarına, karınlarına şiş sokarlar, hiçbir şey olmaz. Kırık cam şişe ya da kızgın kor üstünde yürürler.

"Çocuklar, anlaşılan siz de benim gibi inançsızsınız?"

"Nedenmiş o?"

"Ne kızgın kor üzerinde yürüdüğünüzü gördüm, ne de ötenize berinize şiş soktuğunuzu."

En iyisi bunu bilginine sormak. Seyid Cabir Melcayi'ye gittim. Utandım damdan düşercesine soru sormaya, namaz kılmasını öğrenmek istediğimi söyledim.

Çok mutlandı, bir sürü Arapça laf etti, sonunda "'Ehdena serati mustakim," deniliyor ya namazda, bak işte, senin bu anda bana söylediğin laftır. Anlamı, beni doğru yola yönlendir, demektir," dedi.

Tabii ki biliyordum namaz kılmasını, ama onunla birlikte, onun arkasında kılarsam belki inancımı sağlar diye düşünüyordum.

Seyid Cabir değerli zamanından bana bir pay ayırdı. Haftada iki üç gün ona kuşkularımı anlatacak, o da bana hakka giden yolu gösterecekti.

Sorun din olunca bol Arapça sözcükler kullanırdı Seyid Cabir. Birer birer anlamlarını öğrenmek için sözünü kesemezdim ya...

Olmadı bu iş, evde Kuran var, Farsça çevrisi, ayrıca Türkçe çevrisi. Usulüne uygun aldım aptestimi, açtım koydum karşıma. Bir ders kitabı gibi okudum, anlamaya çalıştım. Pekâlâ anlaşılıyor. Ha, kavrayamadığım yerlerini hocam Seyid Cabir'e soruyorum, o da pek seyrek.

Ayrımında olmadan koca bir defter not almışım, yalnız anlamadığım değil, esememe ters düşen, olmayacak kadar basit bulduğum, özellikle cinler, periler, cennetteki gılmanlar, cehennemin yedi kapısı... Uzun bir süre oyaladı beni notlarım.

Birden babamın mektupları kesildi, ona gönderdiklerimiz de geri döndü, "Adresinde bulunamadı!" damgasıyla.

Neden adresinde bulunamasın? Yolun sonuna mı gelmiştik? Oturup yasını mı tutmalıydık babamın?

Teğmen Şocayi'yi aradık, cevap alamadık.

Anam olayı birkaç önemli gazeteye bildirip yardım istedi. Yararsızdı. Ermenilerin gazetesi *Jamanak*'a gittik anamla. Keçi sakallı, sağ gözü monokllu birisiyle görüştük, gazetenin müdürüymüş. Koğuştaki o üç Ermeni de ortadan kaybolmuşlar, babamgil gibi. "Yazarım," dedi müdür.

Anam dilekçeyle Büyük Millet Meclisi'ne başvurdu:

"İran uyruklu Ejder Kurtulan, Reşt Emniyet Müdürlüğü tutukevinde siyasi tutukluyken hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolmuştur. Ailesi olarak kendisinden haber almamın sağlanması..."

Anamın dilekçesi Meclis'te gündem dışı ele alınmış derler, o kadarla kalmış.

Birden, yeni işbaşına gelen başbakanın adı anamın dikkatini çekti.

"Bu adı bir yerden biliyorum. Evet, yanılmadım, bu ad Ejder'in çoğu kez gönül borcuyla andığı ada benziyor. Sanırım onu Bolşeviklerin elinden kurtarmış... Evet, evet, bu adam o zaman İran'ın Bakû başkonsolosuymuş. Onunla görüşme yollarını zorlayalım."

Başbakan Muhammed Saed Merageyi'yle görüşebilmemiz oldukça zor oldu. On beş, yirmi gün, sabahtan akşama dek anam Başbakanlık kapısını aşındırdı. Kendisine görüşme isteğinin nedeni sorulunca, 'Tamamiyle Kişisel' dedi. Sonunda başardı, randevu koparınca beni de aldı yanına.

"Anlayamadım, hanımefendi, eşiniz tutukluyken mi kayboldu? Yani, oradan mı çalmışlar onu?.. Ejder Kurtulan mı? Hiç anımsayamadım... Tagi Babayev mi? Bakû'den 1926 yılında... Evet, orada konsolostum."

Başbakan bana döndü, yüzünde sevecen bir gülücük vardı, beyaz saçları alnının üstünde yukarı doğru konileşmiş.

"Ejder senin baban mı, küçükbey?"

"Evet, efendim."

"Peki, amcanın adı ne?"

"Benim üç amcam varmış, Abdülbaki, Aliabbas ve Tagi."

"Evet, o üçüncüsünü biliyorum ben, ama başka bir adla." Güldü, güldü, bir süre konuşmadı. Sonra yine bana döndü, "Senin o amcan Hamlet!" dedi.

Anlamadım.

"Amcam Hamlet mi?"

Yine güldü, uzun uzun. Biz şaşkındık.

"Peki, merak etmeyin," dedi. "Gereğini yaparım. Bizim yurttaşımız. Benim yurda kazandırdığım değerli bir milliyetçi... Tamam, hiç merak etmeyin."

Yolda anama, "Sevdim ben Başbakan'ı," dedim. "Çok sevecen bir ihtiyar. İnandım söylediğine, ne yapıp edip babamı bulduracak. Görüyor musun, nasıl sahiplendi? Yalnız 'Amcan Hamlet,' dedi... Ne demek bu?"

"Tagi Amcan o zaman *Hamlet* piyesinde oynarmış galiba, onu kastetmiş olacak."

"Ne ilgisi var?"

"Ben de anlamadım."

Haftasına anamı eski Fransız öğretmeni Madam Mari aradı. Doğrudan doğruya adresini başbakanlığa verdiğimiz Leyla Teyzem'in evine gelerek.

Çok yaşlanmıştı, bastonla yürüyordu, elleri titriyordu. Yanında boylu boslu bir delikanlı vardı, onunla Fransızca konuşan.

Beni hiç tanımadı Madam Mari. Anama, "Meydane Ferdovsi'ye gideceksin, 39 numaralı apartmanın en üst katında, Mr. Kennedy'yi arayacaksın. Fransızca bilir. Benim gönderdiğimi söyleyeceksin. Saat tam 14'te, çarşamba günü. Bu kadar. Bana hiçbir şey sorma. Çünkü hiçbir şey bilmiyorum. Bu mesajı sana ulaştırmamı bir dostum istedi benden. Hoşça kal."

Anam yalnız gidip Mr. Kennedy'yi buldu, ben okuldaydım.

Anlattığına göre, bugüne dek başımıza gelenlerin hepsini dinlemiş bu Amerikalı, sonra, "Peki," demiş, "Burayı bir daha aramayın," demiş, "Gerekirse biz sizi buluruz."

* * *

Mide bulantısıyla uyandı sabah uykusundan Mina. Yorgundu, ayrıca tedirgin. Her iki çocuğu çoktan uyanmış, sabah kahvaltı öncesi ağlamasını sürdürüyorlardı.

Tuvalete koşup öğürmeye başladı, kursağında öyle kusacak bir şey de yoktu ama öğürdü durdu. Sonra, raftaki küçük yuvarlak aynayı alıp içindeki Mina'ya baktı.

Aman Tanrım, şu hale bak, altı yıl önce, fazla değil, altı yıl önce çalımından geçilmiyordu. Mina Hanım, şimdi bir dönüp yüzüne bak, bu sen misin? Çok yaşlanmış, çökmüşsün. İki çocuk neyine yetmiyordu, yine gebe kalmışsın. Hem de bu kez bile bile, isteye isteye.

Haşa! İftira!

Hadi hadi, Tagi aylardan sonra hevessiz yatağa girip sırtını çevirip uyurken, zorladın, uykuyu haram ettin adama... Bilmem kaç kez... Neden? Bir yeni çocuk için mi? Bu sıkıntıda, bu açlıkta, bu sefalette...

Birkaç dakikalık zevk için mi?

Aşüfte!

Aynayı rafta duvara dayadı. Saçlarını tam olarak görüyormuşcasına taradı.

Saçların da dökülüyor... İyi iyi, bir süre sonra saç tarama zahmetinden kurtulursun... Konu komşu dedikodu ederken, hangi Mina? Hangi Mina? Sorana, canım şu bizim kel Mina, diyecekler. Aman, çok umurundaymış.

Çıktı tuvaletten, sokuldu eşi Tagi'ye, ona anlatacak.

"Bak, sana bir muştum var."

Tagi'nin yüzünden düşen yüz parça. Vazgeçti, daha uygun bir zamana kalsın.

"Ne muştusu?"

Çevir kazı yanmasın.

"Hiç, belki de önemli değil... Hayır, niye olmasın. Azer mektup yazmış. Bizi çok özlüyormuş. Bizim yanımızda olmak istermiş. İzin alabilse kalkıp gelecekmiş. Anası olacak o karı ne yapmış, biliyor musun?"

"Bilmiyorum."

"Hani benim verdiğim paltoluk kumaş vardı ya, hani Azer'e palto diktirmesi için vermiştim."

"Evet."

"O kumaşı kocasına ceket diktirmiş. Görüyor musun?.. Sen nasıl yaşamışsın böyle bir kadınla? Çocuğuna ne demiş, biliyor musun?"

"Bilmiyorum."

"Senin kumaşın yok, demiş... Yitti demiş... Kim aldı bilmiyorum, demiş... Yalana bak, yalana. Sahi, sen nasıl ona katlandın yedi yıl boyu?"

"Bilmiyorum."

"Ne sorsam, bilmiyorum diyorsun. Neyin var? Bir şeye mi canın sıkıldı?" Tagi yine, "Bilmiyorum," diyecekti, demedi, vazgeçti, Biraz sustuktan sonra, "Canım sıkılıyor," dedi.

"Neden?"

"Neden olacak? Ağabeylerimin ikisi de, sokakta donarak öldüler, pisi pisine, yazık oldu... Kaldım üç kadın arasında."

"O ne biçim söz? Beni de onlar gibi kocası ölmüş bir dul olarak mı sayıyorsun?"

Tagi sanki bu anı bekliyordu. Yine topladı ıvır zıvırını, doldurdu bavuluna, hiçbir şey söylemeden çekti gitti.

"Böyle karı kocalık mı olur, Tanrı aşkına? Sıkıldı mı canın, çekip gidiyorsun. Bırakıyorsun beni iki küçük çocukla. Hiç düşünmüyorsun, bunlar ne yer, ne içer, nasıl ısınır? Senin hiçbir sorumluluğun yok mu? Senin yüzünden burada olduğumu unutuyorsun. İran'da olanlar benim bacım, benim kardeşim değiller. Allah kahretsin! Allah hepinizin belasını versin! Yarın Naçalnik'e çıkmazsam namussuzum. Boşanma davası açtıracağım. Boşandım mı, özgürüm artık, çeker giderim ülkeme... Yeter artık, yeter! Umarım sen de ağabeylerin gibi sokakta donar ölürsün..."

Ağlaya ağlaya söylüyordu bunları, boş odaya, boş duvarlara. Sözünü bitirince sobaya iki parça tezek attı, üstüne de çaydanlığı sürdü. Boğazı kurumuştu, çay içecekti, bir iki dilim ekmekle. Bir parça da tütsülü balık var, Firengis'e yedirecek.

Aylar sonra sokakların çamuru kurudu. Sobayı gündüzleri yakmasalar da olurdu. Yani pek üşümüyorlardı.

Kapı çalındı, irkildi Mina, kim olabilirdi?

Gitti kapıya, ama açmadı, "Kim o?"

"Tagi Babayev'in evi mi?"

"Ne olacak?"

"Ondan bir pusula getirdim de..."

"Kapının altından içeri sok."

"Tamam."

Yıpranmış bir pusula kapının altından girdi. Mina istemeyerek aldı yerden. Burun kıvırdı, evirdi, çevirdi. Nihayet katını açıp okudu:

Azizim Mina, İl merkezindeyim, Jarminski'de, çalışıyorum. Gelip hepinizi alıp buraya getireceğim. Özleminde olan Tagi.

Mina bir hoş oldu, elleri titredi, gözleri buğulandı, sesi çatallaştı.

İnansın mı? Tabii ki inanacak.

"Tagi'nin tüm sıkıntısı iş bulamamaktan, aile geçimine destek verememekten. Şimdi doğru dürüst bir iş bulunca hemen bize sahip oluyor, görüyor musun?"

Başladı gerekli eşyalarını toplamaya. Aldığı örgü işi siparişlerini bir an önce bitirip sahiplerine vermeye, alacaklı okuduklarından parasını almaya. Tüm bunları ivedilikle bitirmek azmiyle yapıyordu.

Firengis'e güzel giysiler tedarik etti. Babası güzel kızını ciciler içinde görsündü. Kendisi de iyi görünmek için ne yapacaktı? Ne bilsindi? Dudaklarını ısıracak, yanaklarını çimdikleyecekti.

Eltileri Mina'nın bu telaşına karşın, Tagi'ye inanmadıklarını açıklıyorlardı ki bir sabah postacı Tagi'den mektup getirdi. Mina sevinsin mi üzülsün mü, telaşa mı kapılsın? Bilemedi. Korkuyla açtı mektubu:

Bir tanem,

Özlemin beni deliye çevirdi dersem inan ki abartmış olmuyorum. Ama ne yazık ki burada hâlâ yaşanacak bir durum ol-

madı. Bana bir ev verdiler ama pencerelerinin camı yok. Size nasıl gelin derim? Gelirseniz perişan olursunuz. Çocuklar hasta olur burada. Hayır, kesinlikle gelmeyin. Üçünüzü de özlemle öpüyorum. Beni bekleyin. Tagi.

Şiddetli bir bulantı tuvalete koşmasını gerektirdi, öğürdü, uzun uzun. Kustu ardından. Halsizlikten tuvaletten çıkamaz oldu, birden altının ıslandığının ayrımına vardı, ılık ılık. Kanamıştı, önce azar azar, sonra birden, oldukça büyük pıhtılı bir kan kitlesinin düştüğünü gördü. Bağırmak istedi, birilerini yardıma çağırmak istedi... Çağıramadı, çok bitkindi, bayıldı.

Kendine geldiğinde, kanaması durmuştu. Biraz su ısıttı, yıkandı. Eltileriyle görüştüğünde düşük yaptığını söylemedi, yalnızca Tagi'nin mektubunu okudu onlara.

"Tagi bir şeyler çeviriyor, gidip görmek gerekir," dediler.

"Nasıl giderim bunca yolu, soğukta, iki çocukla... Gözüm kesmiyor."

"Gidersin canım, uzak değil, ha şurası, Jarminski. Biz sana yardım ederiz, yol masrafın bizden, bir de azığını düzeriz. Al çocuklarını, git kocanın yanına, senin durumun bizimkine benzemez."

Mina ikirciğe düşüvermişti, bir yolunu bulup bu kocadan kurtulsa mıydı? Yoksa peşine takılıp daha fazla ona yapışsa mı?

"Evet, git kocana sahip ol, iki çocukla ortalıkta kalırsın. Hem evini bize bırak. Bizimkiler oturulacak gibi değil. Seninki iyi, kapıyı açınca içeriye kar sürüklenmiyor, rüzgâr tutmuyor, yolun da kıyısında, pencereleri de sağlam..."

"Bacası da iyi çekiyor... Anlaşıldı, siz buraya taşının, kendi evinizi de parçalar yakar, ısınırsınız... Burasını en güzel giysimle takas etmiştim."

Mina kalkıp eşyalarını toplamaya konuldu. Eltilerden biri hemen köyün orta yerine koşup araba buldu. Araba gelip Mi-

na'yı kapıdan aldı. Çünkü iki bavul, üç bohçası vardı Mina'nın ve kar yumuşak yumuşak yağıyordu.

* * *

Başbakan Saed'in bize babamı bulma konusunda güvence vermesinden bir ay sonra babamdan mektup aldık. Eski yerlerine döndüklerini yazıyordu. İkisinin de sağlığı yerindeymiş, kendisi sigarayı bırakmış.

Erinç bulduk. Zafer kazanmış bir bahadır gibi duyumsuyorduk kendimizi. Başbakan bu işe el atmasaydı, sonra Mr. Kennedy devreye girmeseydi, kesinlikle bu sonuca ulaşamayacaktık.

Babama tüm ayrıntılarıyla yazdık, ayrıca sigarayı bıraktığından duyduğumuz sevinci. Cevabında anama övgüler yağdırıyordu:

"Ben unuttum tümüyle o konuyu, iyi ki sana anlatmışım zamanında, ne iyi etmişsin, onunla görüşüp hatırlatmışsın. Çok sağol, hepimizin yaşamını kurtarmış oldun, yoksa ramak kalmıştı, gidiyorduk. Buradakiler de benim gibi değerlendiler, yaşamımızı sana borçluyuz."

Sonraki mektupları daha canlı, daha umutluydu, Almanya yenilmek üzere olduğu halde. Malum, Almanya'nın yenilmesiyle savaş bitecek, o da özgürlüğüne kavuşacaktı.

Sonra gecikmiş bir haber geldi Bakû'den, babamın anası Hayrünnisa ölmüş, bir süre önce. Yazmadık babama, hep iyi, hoş konular ele alıyorduk mektuplarımızda. Mektuplarımız diyorum, çünkü ben de yazıyordum, bu işten çok zevk alarak.

Ramazan ayının bir cuma günü, hocam Seyid Cabir ağıtlar okudu Leyla teyzemgilde. Aynı zamanda önemli bir gündü, Muharrem'in dokuzu Tasuâ, ya da onu, Aşura... Herkes iyice ağladı, çaylar tutuldu. Hocanın önünde bir tabak dolusu tanelenmiş sigara. Hocam çay içti, sigarayı reddetti. Bir rastlantı, kalkarken cübbesinin eteğini sigara dolu tabağın üstüne sa-

vurduğunu gördüm, ayağa kalktığında, ne sihir ne keramet, sigaraların yarısından çoğu yok olmuştu. Sıdkım sıyrıldı. Topladım teyzemin kızlarını, bir süreden beri tuttuğum notlarımı, onlara okumaya başladım. Dinlediler sıkıla sıkıla.

Bir ara en küçükleri Ruhi, kesti ve "Bak, ağabey," dedi. "Senin bu notlarınla kanıtlamak istediğin fikir, doğru olsa bile dokuz köyden kovarlar... Boş ver, başka şeylerle uğraş!"

Haklıydı Ruhi, ben de boş verdim hem notlarıma, hem de namaza.

Yazın halamgil Pehlevi'ye gider. Pehlevi'nin varsıllarından, İranlı olduğu halde soyadı Zamanov olan, Gaşem'in oradaki ortağının evlerinden birinde kalırlar. Belki de kendi evleri, bize öyle demiş olabilirler.

Dedem Esadullah Ahundov'un mezarının üstünede baş taşı yoktu. Leyla Teyzem yaptırdı, halamgil giderken onlara katıldım. Pehlevi'ye ulaşır ulaşmaz tek başıma mezarlığa uğradım. Kemikleri gömülürken mezarın yerini bellemiştim. Solunda ilerlerde cümle kapısı vardı. Bildiğim yerde bulamadım. Bekçiye sordum, numaraları izleyerek buldu, ot bürümüş. Bekçiyle birlikte ayıkladık, bir kova da su getirip döktü. Getirdiğim baş taşını verdim ve istediği kadar da para. Gereken yere dikecekti.

Bu arada, "Merhum neniz oluyor?" diye sordu.

"Dedem, anamın babası."

"Sizin burada yabancı yakınınız var mıydı?"

"Hayır, yok. Niye ki?"

"Geçen yıla dek her pazar, bir Rus kadın gelirdi. Orta yaşlı, şöyle uzun boylu sarışın. Çiçekler getirir, mezara bırakırdı. Dua ettikten sonra istavroz çıkarır, giderdi."

"Dedemin mezarı başında mı?"

"Evet."

"Yazısı olmadığından, başkasıyla karıştırmış olacak. Baş taşını koydurdun mu göreceksin, bir daha gelmeyecek."

"Zaten bir yıldır uğramıyor..."
"Sorun yok öyleyse."

* * *

Jarminiski'ye onca yük ve iki çocukla gelmek pek akıllı bir iş değildi. Neyse ki uzun bir yolculuk değildir. Sürücü, kente girip biraz dolaştıktan sonra bir Konukevi önünde durdurdu arabayı. Önce Firengis'i, ardından Mina'yı ve kucağındaki bebeği indirdi, sonra da yüklerini. Sürücü direksiyona dönecekti ama, Mina'nın perişan hali dönmesine maniydi. Yeniden bavul ve bohçaları alıp Konukevi'nin iç salonuna taşıdı. Görevliyle konuşup birinci katta boş bir odaya yerleştirdi onları.

"Hadi, bana eyvallah."

"Dur bir dakika, ne olur şu adrese baksana, buraya uzak mı?"

Sürücü adresi okuyup düşündükten sonra, "Bacı, uzak olmasına uzak," dedi. "Ama yakın olsaydı da bu iki çocukla nasıl gidersin? Sen en iyisi haber gönder, gelip seni alsınlar."

Mina çocukları uyutmaya çalıştı, görevliye emanet edip adresi sordu.

Görevli bilmiyormuş galiba, "Bak şu odada birkaç Azeri var. Gel benimle, seni tanıştırayım," dedi.

Koridorun dibinde bir odaya girdiler. Genç bir kız ayak tırnaklarını ojeliyordu. Kız bizimkileri görünce toparlandı. Görevli, "Tanışın!" deyip işine döndü.

Tanıştılar, kız ünlü kompozitör, Üzeyir Hacıbeyov'un yeğeniymiş.

"Dur bakayım, ekonomist Tagi Babazade, evet, tanıyorum. Bizim şu Ordubad'lı saymanın yanında kalıyor. İsterseniz sizi götüreyim? Ben de sıkıntıdan patlayacaktım. İyi, Tagi yoldaşı görürüm, onu çok severim. Hadi götüreyim. Demek evliymiş, hem de iki çocuklu... Hiç kestiremezdim. Siz de Bakû'lüsünüz, değil mi?"

"Evet!" dedi Mina, kestirip attı. Ama bakışlarını çekmedi kızın üstünden.

Ne işi var bu kızın buralarda? Bizim gibi sürgün olamaz... Bu kışta kıyamette turistik gezi yapıyorum derse çok şaşırırım doğrusu. Sonra Tagi'yi nereden tanıyor?

Konukevi'nin hizmet arabasına bindiler, kız adresi sürücüye söyledi. Araba yavaş yavaş yola düştü.

Mina sürdürdü düşüncelerini, içini kemire kemire.

Hem Tagi'yi tanıyor, hem de ev sahibini. Ne iş yaptığını bile biliyor. Ama nedense evli ve iki çocuk babası olduğunu bilmiyor.

"Uzaktan mı geliyorsunuz?"

"Balacari'den."

"Ha, iyi, çok uzak değil. Ne ilginç, bizde 'Bilecari' var, bunlarda 'Balacari'. Acaba bu iki ad aynı kökten mi? İşte bunu Tagi yoldaşa sormalı, o bilir. Çok bilgilidir. Ve korkunç güzel şiirleri var. Bayılıyorum."

Kan tepesine sıçradı Mina'nın. Artık katlanma sınırını aşmak üzereydi, bağırarak, "Başka?" diye sormak üzereyken, kız, "İşte şurası," dedi. Bir ahşap evin kapısını gösterdi. Mina hiçbir şey söylemeden indi arabadan. Öfkesi yüzüne yayılmıştı. Kız arabada bir süre bekledikten sonra geri dönmeyi yeğledi.

Kapıyı küçük bir oğlan çocuk açtı, esmerdi, Ruslara benzemiyordu. Mina çocuğa aldırmadan girdi içeri. İçeride bir Rus kadın bulaşık yıkıyordu. Mina selam sabahsız, "Nerede o?" diye sordu kızgınlıkla, "Tagi Babayev?"

Kadının dudaklarında hafif bir gülücük belirdi, "Az önce çıktı," dedi. "Saymanla birlikte."

Çocuk Mina'nın elini tuttu, onu az ötede başka bir eve götürdü.

Masanın çevresinde beş kişi, konuşarak yemek yiyorlardı. Lahana kokusu her yanı sarmıştı.

Beş kişinin içindeki Tagi, Mina'yı görünce yıldırım çarpmışa döndü.

"Sen? Ne arıyorsun burada? Yalnız mısın? Çocuklar. Eltilerin? Ben gelmeyin diye yazmamış mıydım? Ne diye kalktın geldin?"

İnsan karısını böyle mi karşılar, böyle mi? Belki bir derdim var da ondan buradayım. Allah kahretsin! diye içinden söylenmekle yetindi Mina.

Tagi kalktı masadan ağır ağır. Yüzünün tüm kasları gerildi. Soluğunu ciğerlerinde tuttu bir süre, ardından derin bir soluk aldı, ters ters baktı eşine, "Çocuklar hani? Nereye bıraktın onları?"

"Konukevi'ne bıraktım. Bir kadın vardı orada, ben dönünceye dek bakacak onlara, tabii ücret karşılığında."

Ay kırılsaydı bacaklarım, gelmeseydim!

Masadakiler, hiçbir şey olmamış gibi yemek yemelerini sürdürdüler.

"Nerede bu Konukevi?"

"Bilmiyorum. Beni köyden bindiğim araba oraya götürdü. Buraya ysa Üzeyir Hacıbeyov'un yeğeni getirdi. Nereden geldiğimize dikkat edemedim. Mübarek, durmadan konuştu."

"Alıp getirdiğine, sana yardımcı olduğuna bir şey demiyorsun da, konuştuğunu kınıyorsun."

Sustu Mina. Tagi sürdürdü, "Burası kocaman bir kent, bilmem kaç tane Konukevi var. Nasıl buluruz şimdi? Hep senin dikkatsizliğin yüzünden... Kalkıp köyden kente geliyorsun, nereye geldiğine bakmıyorsun. Konukevi'nden beni arayıp bulduğun gibi, hadi düş önüme, bul Konukevi'ni. Bakalım, nasıl buluyorsun?"

Arayıp durdular, bulamadılar. Bulamayınca da Tagi ifrite döndü, ağzından çıkanı söyledi.

Neyse ki sonunda bulundu Konukevi, ama Tagi de Mina'yı anasından doğduğuna pişman etti. Çocukları ve Mina'nın eşyasını alıp, esmer çocuklu İrina'nın evine döndüler. Tagi kendi evine gitti.

Mine bavullarını koymaya yer ararken, İrina yaklaştı ona ve damdan düşercesine, "Kocan seni istemiyor, nasıl söyleyeyim, seninle yaşamak istemiyor," dedi.

"Seninle mi yaşamak istiyor? Benim için sorun değil, yeter ki KGB beni ülkeme, evime göndersin. Sana bir şey söyleyeyim mi? Bizim evliliğimiz bir yanlışlıktı zaten. Ne kadar erken düzeltilirse bu yanlışlık, ikimiz de o kadar kârlıyız. Çocuklarımı ülkemde büyütmek benim için en büyük mutluluk."

"Seni göndermezler ki."

"Boş ver, o benim sorunum."

Sabah bir kağnıyla geldi Tagi, öfkesi yatışmışa benziyordu. Yüklendiler, yola koyuldular. Yarım saatlik bir yoldaymış Tagi'nin evi. İçinde karyolası, masası, sandalyesi...

"Böyle eşyasıyla mı verdiler evi?"

"Evet, beğendin mi?"

Onları karşılayan komşuları Galina, "Aman Tanrım, kadın neresini beğensin? Görmüyor musun, pencerelerin camı yok. İki küçük çocukla nasıl yaşarsınız burada? Dünyada bırakmam, ben yalnızım zaten. Evinizin eksikleri tamamlanıncaya dek bende kalırsınız. Ev yapıldı mı, gider yerleşirsiniz," dedi.

Mina dönüp eşine baktı. Tabii ki onun karar vermesi gerekirdi. Tagi'nin dudaklarında sevgi dolu, hafif bir gülümseme goncalandı. Mina bir de Galina'ya baktı, onun da dudaklarında güller açmış... İçinden, "Hınzır!" dedi.

Onarım fazla uzun sürmedi, hemen taşındılar, hem ilkbahar duyumsanacak bir biçimde kendini ortaya attı.

Kim bilir ne zamandı, ikisinin teni, canı, eti birbirine dokunmamıştı. Evi teslim aldıkları ilk gece, aynı yatağa girdikleri, sarmaş dolaş oldukları o anda, Tagi, Mina'yı çok sevdiğinin ayrımına vardı... Kıyasıya öpüşüyorlardı ve çok kıyasıya sevişiyor... Sabahlara dek sürdü. Nedense çocukların da hiç sesi çıkmadı, ya da onlara öyle geldi. Öğlene dek yataktan çıkmadılar, çıkınca karşılıklı oturup kahvaltı ettiler.

"Ne düşünüyorsun?"

"Bir an için kendi kendime dedim ki..."

"Ne dedin?"

"Dedim ki bu koşullarda da, yani dünyanın bunca yoksunluklu sürgün yerinde bile insanlar isterlerse, daha doğrusu biraz çaba harcarlarsa, mutlanabilirler. Daha önce ben bunu hiç kestiremezdim. Burada olduğuma kargışlar yağdırmaktan başka bir çıkar yolum yoktu. Neden buradayım? Hiçbir suçum yokken, belki de kimsenin suçu yok, bizleri buralara gönderenlerin bile..."

"Bana göre insanları mutlandıran doğru rejidir, yani oyunun sanatsal bir yapıt haline gelebilmesi amacıyla, oyuncuların rollerini yöneten, metin, yorum, dekor, efekt gibi ögeler arasında uyum sağlayan rejide hata varsa... İnsanlar mutlu olamazlar!"

"Ne ilgisi var?" diyecekti Mina, tuttu kendisini. Tagi'nin söylediklerine uygun bir cümle düşündü, "Ya seyirciler?"

"Uzun bir süredir salon boş, yani boş salona oynanıyor, seyirci yok!"

1944

Tahran'ın kuzeybatı ucu, Meydana Bisto Çahar Esfend denilen bir alan. Başkenti ülkenin kuzey ve batısına bağlayan şosenin başlangıcı. Orada çöl birden başlar. Üç dört kilometre ötede birbirine benzer, yan yana üç büyük yapı var. Dört katlı, yayvan. Ortadaki ötekilerden biraz daha iri. Hastane olacakmış, bin yataklı hastane. Bitmişken savaş dolayısıyla donatılamadı. Bir blokunu savaş tutuklularına ayırdılar, hepsini oraya topladılar.

Bir kış günüydü, hava soğuktu, sert ve rüzgârlı. Ortasında Rıza Şah'ın ayakta heykeli olan Meydane Bisto Çahar Esfend'den, artık tutukevi olan Pansed Tehtehabi'ye olan üç dört kilometrelik patikadan, anamla birlikte el ele yürüdük. Ni-

zamiyeye vardığımızda ellerimiz, yüzümüz pancara dönmüştü.

"Yayan mı geldiniz?"

"Yoksa servis aracını mı kaçırmışız?"

"Servis aracı falan yok, ama buraya ziyarete gelenlerin hepsinin özel arabaları oluyor."

Güldü anam, "Hepsinin mi?"

"Evet, hepsinin."

"Bizim yok. Görüşebilir miyiz?"

"Tabii ki. Ziyaretçilere kapımız her zaman açıktır. Buyrun oturun, haber verelim."

Aşırı saygı ve incelikle formlar dolduruldu, ardından görüşme gerçekleşti.

Benzeri heyecanı üç kez daha yaşamıştım. İlki Sultanabad'da Major Moheli'nin odasında, ikincisi Şiraz'da Haham'ın evinde, üçüncüsü Tahran Emniyet Müdürlüğü önünde, iki gardiyan babamı sürükleyerek getirdiklerinde... Bak, unutuyorum, Reşt Emniyet tutukevinde de aynı heyecanı yaşamıştım. Önce anam kucaklaştı, "Tanrıma şükürler olsun," dedi anam. Ben sıramı bekledim. Zaten hep böyle olur, ben sıramı beklerim... Sıram gelince özlem giderdik.

Biraz yaşlanmış buldum babamı. Saçlarının hepsi ağarmış, biraz da seyrelmişti. Bıyık bırakmıştı. Boyu kısalmış olamaz, ben uzamışım. Bir kez daha kucaklaştım onunla. Acaba zaman zaman ayrı kalmak zorunda kaldığımdan mı onu çok seviyorum? Yok canım, herkes çok sever babasını, ben de seviyorum...

Pansad Tehtehabi Tutukevi oldukça konforlu. Herkese ayrı bir oda, tuvaletli banyolu. Geniş yemek ve toplantı salonları. Kilit yok, anahtar yok. Bahçede kimisi kendisine yer ayırmış, çiçek ya da sebze ekmiş, kimisi odasını atölyeye çevirmiş. Babamın bitişiğinde bakır levhasını döverek çaydanlık yapan bir tutuklu vardı, hayret içinde bakardık ona, bunca gürültüye nasıl gönlü elveriyordu?

Babamgil dışında tutuklular genellikle Rıza Şah döneminin devlet erkanı, hükümet ileri gelenleri, ayrıca kendilerine Germanofil denen Alman muhibbi büyük adamlar, gazeteciler, yazarlar, entelektüel faşistlerdi.

Cumartesi öğlene dek okul vardı. Okul çıkışı anamla birlikte babama gidiyoruz. O akşam dönüyor, ben pazartesi sabaha kadar kalıyorum. Sonra birilerinin arabasıyla dönüyorum okula.

Ali Azertekin'in de keyfi yerinde. Çeviri yapıyor, *Handeniha* adlı derginin eki "Bazigerane Esre Telayi" (Altın Dönemin Oyuncuları) adlı bir tefrika bu çevirdiği. İran'da İkinci Dünya Savaşı öncesi kimi politikacaların ayak oyunları üzerine.

Nevruz bayramı yaklaşınca, on üç günlük tatilimi babamın yanında geçirmeye hazırlanırken, bayram sabahı babam ve Ali Bey, iki sivil polis eşliğinde eve geldi, yani Leyla teyzemin evine, çifte bayram sevinci yaşadık. Günü birlik izine çıkmışlardı. Akşam adamlar gelip alıp götürdüler.

Gerek yaşıtlarım gerekse tüm çevremiz insanları arasında sanki bir saygınlık kazandırdı bana, babamın aramızda görünmesi; ayrıca daha bir ağırbaşlı, daha içine kapanık olmaya başladım, hani olgunlaşmış gibi.

Sultanabad'da çevirmenliğimizi yapan kara sakallı gazeteci Nobaht da burada. Aynı güleç yüzüyle sık sık görüşüyoruz.

"Bayan Kurtulan'a diyorum ki, düşümde eşinizle aynı çatı altında olduğumu gördüm. Daha açık söylemem, mümkün değil; tembihliyim. Siz haklısınız diyorum, çok yorgunsunuz, bıkkınsınız ama biraz daha bekleyin. Oysa yok diyor, lütfen Major Moheli'ye söyleyin, bizi oyalamasın..."

Babamın çok değer verdiği, Almanya'da eğitim görmüş, yüksek rütbeli bir subay var. Sabahları çok erken kalkar, bahçede jimnastik yapar, sonra kaz adımlarıyla saatlerce yürür. Onun Almanya'dan getirdiği yeni Alman icadı bir satrancı var. Tahtasındaki damalanma değişik. Taşlar da değişik. Şah yerine koca bir kartal var, vezir yok, at ve fil yerine de panzer ve

sepetli motosiklet, sonra SS'ler, SA'lar ve askerler. Öğretmişti bize, oynuyorduk, çok da benimseyerek.

Yeni yılın ortalarına doğru artık savaşın sonuna gelindiğini herkes kabul ediyordu. Müttefik ordusu Avrupa'yı hızla Almanya'nın elinden kurtarıyordu. Nisan ayının sonunda Sovyet askerleri çetin bir sokak çarpışmasından sonra Berlin'e girdi, Nazilerin merkezi Reichstag'a Kızıl Bayrak çekildi, Hitler'in intihar ettiği söylendi.

Ne ilginçti, Hitler'in ortaya çıkışına sevinmiştik, ülkemizi kurtaracak diye, tersi oldu, babamın ve Ali Bey'in kurtulmasını yok oluşu sağladı. Ya ülkemiz Azerbaycan?

Üç dört ay sonra Almanların müttefiki Japonların; kuzeydoğu Çin, Kore, Sahalin ve Kuril'deki direnişleri de kırıldı ve Japonya tam teslim olmak üzereyken, Amerika önce Hiroşima'ya, üç gün sonra da Nagazaki'ye atom bombası attı. Hiroşima'da anında seksen bin ölü, on binlerce yaralı ve sakat, Nagazaki'de kırk bin ölü, on binlerce yaralı ve sakat, ayrıca her iki bölgede dört kuşak etkisini sürdürecek olan genetik bozukluklar.

Sözün kısası, 1939'da Alman çılgınlığıyla başlayan İkinci Dünya Savaşı, 1945'te Amerikan çılgınlığıyla, ardında elli milyon ölü bırakarak bitti.

* * *

Savaş bitince Mina üçüncü çocuğuna gebe kaldı, mutluluğunu kocasıyla paylaştığı bir gece.

Savaş bitince Mina'nın eltileri çocuklarıyla birlikte kalkıp Jarminski'ye geldiler, Mina'gile.

Eşlerini o dayanılmaz dramatik durumda yitirdikten sonra tüm varlıklarını birer inekle takaslamış, süt ve ürünlerini değerlendirerek geçimlerini sağlamışlarsa da, sonunda inekler beslenemediklerinden yani açlıktan ölünce, büsbütün çaresiz kalmışlar, neyse ki savaş bitmişti.

Savaş bitince onların da sürgünde kalma süreleri bitmiş olmalıydı. Ayrıca eşlerinin ölümü, İran'da bulunan Ejder'le bağlarını koparmış oluyordu... Öyleyse sürgün burada biterdi.

Anlattıkları akla yakındı. Mina hak verdi, "Çok doğru, çok haklısınız. Bitti artık. Keşke ben de size katılabilseydim. Ailem, anam, bacılarım gözümde tütüyor. Ama gebeyim, çok kusuyorum, çok halsizim, şuradan şuraya gitmeye mecalim yok..."

Belkis girdi sözüne, "Tamam, tamam, zaten senin de tek becerebildiğin iş o, hele kocana laf anlatmak deveye hendek atlatmaktan daha zor. Fikrimizi ona kabul ettiremeyiz."

"Yoo, niye öyle söylüyorsunuz? Adamın kime bir kötülüğü dokunmuş? Onun tırnağını dünyalara değişmem."

Sabah Mina işletmenin sürücüsünü gördü, cebine biraz para koydu, "Bunlar bizim hemşehrimiz," dedi. "Hadi kardeşim, ne olur onları Cingiztepe'ye, istasyona ulaştır. Sana uzun bir kaşkol öreceğim ayrıca."

Sürücü zaten bayılıyordu bu ekstralara, kaşkol da cabası.

Mina, birkaç günlerini görecek azık hazırladı, hepsini arabaya bindirip uğurladı, sonra derin bir soluk aldı. Ağır bir yük kalkmıştı omuzlarından. Gitmeselerdi, tüm gün oturup eşini ona çekiştireceklerdi. Yok aklı fikri karılardaymış, yok şimdi kim bilir hangi kızı tavlamaktaymış... Bu adamda da aile sorumluluğu hiç mi hiç oluşmamışmış...

Mina'nın bu ve buna benzer savlara karnı toktu.

İyi ki gittiler. İki dertli, yaslı orta yaşlı kadın, üç yaramaz erkek çocuk, kucakta bir de körpe kız, eder altı, dört de kendileri... Her gün on kişiye kahvaltı ve iki öğün yemek, durmadan çay servisi.

İyi ki gittiler.

"Hadi KGB'ye!"

"Efendim? Anlamadım."

"Orada her şey açık seçik anlatılır."

"Bir dakika, görüyorsunuz, iki küçük çocuğum var, üçüncüsü de karnımda. Bir suçum yok, götürmeyin beni, lütfen."

"Orada anlatırsın!"

Giydi paltosunu, Firengis'i de iyice giydirdi. Saide'yi sardı, sarmaladı, aldı kucağına. Yine Allah razı olsun, izin verdiler.

Havalar ılımıştı, yollar çamurdu. Reichtag'a Kızıl Bayrak çekileli dört beş ay oluyordu, Hiroşima'ya atom bombası atılalı bir ay...

Naçalnik, aldı Mina'yı karşısına, Firengis'i de bir sandalyeye oturttu, eline bir bayram şekeri verdi. Saide kucağındaydı, memesini emiyordu.

"Akrabalarını nereye gönderdin?"

"Akrabam değil, hemşehrilerim, bizim Azeriler. Pazar yerinde rastlaştık. Kolhoza gideceklerini söylediler... Gece yatacakları yerleri yoktu. Bizde kaldılar, sabah da erkenden ayrıldılar."

"Nereye gittiler?"

"Kolhoza gideceklerini söylediler. Siz en iyisi idarenin sürücüsüne sorun, o götürdü. Nereye götürmüş olduğunu ondan öğrenin, ben ne dersem boş."

"Onlar senin akraban, sen yalan söylüyorsun, bizden saklamakla başına iş açacaksın."

Memesinde süt mü kurudu, ne? Bebek ağzından çıkarıp ağlamaya çalıştı ama pek fazla sesi duyulmadı. Mina bebeğin başını sağ kolundan sol koluna aktardı. Umursamaz bir edayla sol memesini çıkarıp bebeğin ağzına verdi. Bebek emmeye başlayınca rahatladı.

"Yoldaş Naçalnik, halimi görüyorsun, bırak gideyim. Sürücü onları nereye götürdüğünü söylemez mi size? Üstelik aramızda bir akrabalık bağı varsa o sezmiş olmalı, yoldaş Naçalnik, lütfen."

Mina'nın son cümlesi çok mu etkiliydi... Naçalnik soruşturmadan vazgeçti.

Eltiler Cingiztepe'de arabadan inince kızıl bayraklarla süslenen trene bindiler. Sovyet ülkesine yayılan zafer şenlikleri

içinde yıldırım hızıyla Krasnovodsk'a ulaştılar. Orada bindikleri vapur daha şenlikliydi, çala oynayan Bakû'ye ayak bastılar, bir haftacık yolculuk sonunda.

"Sürgünden dönmenin bu kadar kolay olduğunu bilseydik çoktan düşerdik yollara. Hele keşke rahmetliler sağken kalkıp gelseydik, kimsenin haberi olmadan."

"Ne yani, öyle sorgu sualsiz mi kalkıp geldiniz? İzin almadan mı? KGB tamam sürgün süreniz bitti, serbestsiniz demeden mi?"

"Evet, tabii, savaş bitti, artık sürgün kalmanın bir anlamı yok. Aman, tek siz bilin. Ağzınızı sıkı tutun, çocuklara falan söylemeyin, kimse duymasın. Zaten öküz ölmüş, ortaklık bozulmuş, ama yine yayılmasın, ne olur ne olmaz."

"Çok doğru, çok doğru, Mina'gil ne bekliyor orada? Savaş biteli bak kaç ay oluyor."

"Mina'nın fikrini soran kim bacım. Tagi desen Allahlık..."

Belkis'in komşusu Afitab'la yaptığı söyleşi tatlı tatlı uzadı gitti. Komşuluk bu, günün birinde araları açıldı. Hem de önemsiz bir konu yüzünden, "Çöpleri atma sırası sendeydi," "Hayır bende değil, sendeydi..." Tartışma büyüdü. Belkis, "Ben senin sülaleni...," demiş Afitab'a. Yoo, sülaleyi karıştırmamalıydı. Komşuluk bu, Afitab sırası olmasa bile alır çöpü atardı, hiç de önemli değildi. Ama sülalesine sövdürmezdi tabii, soluğu KGB'de aldı.

Sonra ne mi oldu? Hiç, her iki kaçağı ellerinden tutup aynı yoldan Semipalatiniski'ye göndermezler mi? Moğolistan sınırına.

"Biz izin belgesini elinize vermeden sakın yerinizden kımıldamayın! Anladınız mı?" diye de uyardılar. "Sonra bunun cezası ağır olur!"

* * *

Babam anlattı, biz Reşt'ten ayrıldıktan sonra Teğmen Şocai onlarla daha sıkı, daha sıcak ilgi kurmuş. Hatta bir gece içkili bir sofra açmış onlara, bir duvarı yağmurlardan göçen Emni-

yet Müdürlüğü bahçesinde. Yenmiş, içilmiş, çok içilmiş... Şocai kafayı bulunca babama üstündeki giysiyi göstererek, "Bu giysinin bir özelliği varmış, duyduğuma göre," demiş.

"Nasıl bir özellik? Eşim dikti, iyi bir terzidir. Biz buralara düşeli iğnesiyle geçimini sağlıyor."

Söz konusu giysiyi anam nereden bulduysa gri bir çuhadan dikmişti, yakasına aynı kumaşın yeşilini kullanmıştı. Bir sarığı, bir de uzun sakalı eksik.

Tutuklular bu giysisi yüzünden kerametli sanıyorlarmış babamı. Hele tutukluların en yaşlısı düşünde bir şeyler görmüşmüş, bu düşünceyi destekleyen.

Gülmüş babam katılırcasına, herkes gülmüş.

"Yoo, gülmeyin, insanlar, özellikle cahil insanlar birisine inandılar mı korkunç bir güç çıkar ortaya... Aman dikkatli olun, insanların bu korkunç gücü kimi zaman olumsuz yönde de gelişebilir. Kimseyi kendinize fazla yaklaştırmayın... Aman dikkatli olun!"

O zaman anladım, diyor babam, neden tutuklular arasında bunca saygın olduğumu.

Gecenin geç saatlerinde, babamın Ruslarca alınıp yok edilme tehlikesinin yaşandığını öğrenince, Şocai, çökük duvardan kaçarsa göz yumacağını ima etmiş, babam da ayağa kalkarak, "Beyler," demiş. "Hiç unutmayacağımız, çok hoş bir gece yaşattı bize Teğmen Şocai. Ben de kendisine, hepimiz adına başarılı bir yaşam dileyerek, bu gecenin son kadehini onun sağlığına kaldırıyorum."

Kadehler dudak dudağa dokundurulup dikildi.

Ertesi sabah, daha içkinin mahmurluğu yataktan kalkmalarına engelken, Emniyet Müdürlüğü bahçesine bir kamyon girdi, Sovyet kızıl bayraklı. Beş asker indi, bizimkilerin koğuşuna girip hepsini kelepçelediler, yürütüp kamyona bindirdiler. Kamyona bindirdikten sonra gözbağı takıldı ve bilinmeyen bir yere doğru yola koyuldular, uzun bir yolculuktan sonra bir yerde kamyondan indirildiler. Bu bilinmeyen yer, ola ki Rusla-

rın Askeri Garnizonu'ydu. Her biri başka odalara götürüldüler, kapatıldılar.

Birkaç gün geçti; kimse ilgilenmiyordu, yalnız günde iki öğün karavana, bir somun ekmek. Gün aşırı berberli sakal tıraşı.

Getirildiklerinin haftasında Ejder sivil, üçlü bir ekibin önüne alındı.

Ayrıntılı olarak, anımsanabilen en eski dönemlerden başlayarak yaşamöyküsü soruldu. Gidilen okullar, okul arkadaşlarının adı, oturulan semtler, mahalle arkadaşları, konu komşu. Okul sonrası yapılan işler. Meslektaşların adı. Gezilen ülkeler, görüşülen insanlar, konuşulan konular. Tutuklanma.

Sadece İngilizler tarafından tutuklanma öyküsünün anlatımı üç günlerini aldı.

"Neden? Nasıl? Nerede?"

Gerçek dışına çıkmak olası değil. Aynı soru kısa ya da uzun aralıklarla tekrar tekrar soruluyor ya da değişik bir biçimde çıkıyor karşınıza. Tüm konuşulanlar, sözcük sözcük, cümle cümle yazılıyor.

Zaman zaman yazıcı, "Neydi? Neydi? Son cümleyi yineleyin. Yok, onu yazdım. Ondan önceki, yok yok, o da değil. Hani şöyleyken böyle olmuştu..." diyor.

"Ben öyle bir şey söylemedim!"

"Olmadı şimdi. Biz burada sizi sorgulamıyoruz ki... Tatlı tatlı söyleşiyoruz. Sizi tanımak istiyoruz.. Ne de ilginç bir yaşamöykünüz varmış. Anlatın, anlatın."

"Eğer bu sadece söyleşiyse, biraz ara verelim, çok yoruldum."

"Ama bugünkü program daha bitmedi, biraz daha sabredin. Size baskı yapan yok. Sorgulayan da yok. Siz çoluk çocuklarınıza anlatırcasına yaşamöykünüzü anlatıyorsunuz. Hadi sürdürün... Nerede kalmıştık?"

"Bilmiyorum, kafamı toparlayamıyorum."

"Yardımcı olayım. İngilizler sizi Sultanabad'da herkesten

gizli olarak tutuyorlardı. Ama eşiniz ve oğlunuzla sizi görüştürdüler... Size göre burada bir çelişki yok mu?"

"Nasıl oldu bu iş anlatın hadi. Bekletmeyin! Daha çok işimiz var! Hadi, hadi, çabuk olun!"

Ertesi gün başka bir üçlü aldı karşısına Ejder'i.

"Bu kayıtlar hiç iyi alınmamış. Olaylar kronolojik değil, çok boşluk var, üstelik bir sürü çelişki.

"Yola çıkarılmışsınız Solovki'ye ve Tiflis'te hapse konmuşsunuz... Nasıl olur? Solovki nere, Tiflis nere? İran yurttaşı olduğunuz için ordudan atılmışsınız, peki, İran yurttaşıyken orduya nasıl girmişsiniz? Sonra bilmem nerede ellerinizde kelepçe, gözlerinizde gözbağı, idam mangasının önündesiniz, size ateş ediliyor... Yerlere yığılıyorsunuz, ama kuru sıkıymış, cebinizden fare yavrusu çıkıyor...

"Çocuk mu kandırıyorsunuz? Bu ifadeyi kabul etmiyorum, hadi, baştan başlayacağız!"

Bu yıldırma yöntemi birkaç kez değişik biçimde yinelendi. Tek teselli hiçbir suç ögesinin ortaya atılmaması.

Sonunda kalabalık bir ekibin karşısına çıkardılar Ejder Kurtulan'ı. Kayıtlarda herkes kendine göre saptadığı çelişkiyi yeniden eşeledi.

"Kendi arabanızla, arkadaşınızı da yanınıza alıp Isfahan'dan Tahran'a geliyorsunuz. Kum kenti yakınlarında bir İngiliz timi size saldırıyor, siz de çekiyorsunuz tabancanızı, onlarla çarpışıyorsunuz. Doğru mu bunlar? Kaç İngiliz öldürdünüz?"

Sorulacak bir şey kalmayınca Garnizon Komutanı Palkovnik Simonov girdi içeri.

"Sanırım," diye söze başladı. "Yoldaşların işi bitti, yani kimlik saptaması, evrakınızla birlikte merkeze gönderiliyorsunuz, orada esas..."

Merkez mi? Neresidir bu Merkez? Moskova mı? Bakû mü?

Hücresine getirildi Ejder. Yorgunluktan, umutsuzluktan, daha doğrusu korkudan tükenmişti artık.

Hücresine girer girmez yatağın yanında bulunan tabure üstündeki sürahiyi başına dikti.

Buraya kadarmış anlaşılan... Olsun, gözüm arkada gitmiyorum. Çekti battaniyeyi başına, uyudu.

Ne kadar uyuduğunun ayrımında değildi. Yalnız kapının önünde iki tas çorba gördü uyanınca. Bu iki öğün mü demek? Yoksa iki gün mü? Neden ikisi de yan yana duruyor? Her neyse, acıkmıştı, taslardan birini seçip kurumuş ekmeği içine tiritleyip yedi, kötüydü. Kapısını tıklattı. Gelen askere tuvalete gitmek istediğini söyledi. Asker açtı kapıyı, tuvaletini yaptı, döndü.

"Nöbetçi subayına ilet, biraz bahçeye, açık havaya çıkmak istiyorum." Dolaşabilir izni çıktı.

Yürüdü, her yöne doğru yürüdü.

Acaba bu anda Ali Bey ne durumda?

Hiçbir eylemi yokken, benim yüzümden bunca sıkıntıya katlanıyor. Acaba onu da merkeze gönderecekler mi? Belki de burada serbest bırakırlar onu... Serbest kalırsa ne yapar? Nereye gider?

Bahçedeki hafif makineli askerlerin gözü üstündeydi, ağır bir yük gibi. Aynı yolda birkaç kez yürüdü. Ayrımında olmadan eşi, çocukları geldi aklına.

Acaba nasıl haber uçurulur onlara?

Ne haberi? Deli misin? Bitti her şey... Buyrun cenaze namazına haberi mi?

Hayır hayır, başka şeyler düşünmeli!

Ne gibi?

Erdebil'de Neci'yle omuz omuza Kızıllara karşı çarpıştığım günleri, örneğin. Ne çok Kızıl Ordu askeri öldürmüştük! Daha da öldürürdük Neci satmasaydı beni... Boş ver Neci'yi.

Sahi o kız... Şey, Cövzi'nin bacısı Yasemin. Mektuplarımı bana vermeden Neci'ye mi vermiş? Sanmıyorum. Vermiş olsa da, onlar şifreli mektupları çözemezler ki... Ya Ksenya'ya yazdıklarım? Onlar da Rusça... Rusça'ysa okuyamaz mı birisi?

Hayır, orada Rusça bilen kimse yoktu!

Yüksek sesle söylemişti son cümlesini, arkasındaki asker irkilip, "Ne dedin?" diye sordu.

Cevaplamadı askeri. Bahçenin bir köşesinde, bir kuyu ağzı çekti dikkatini, sanki içinden sesler geliyordu, bir asker de kuyu başında nöbet tutmakta.

"Kuyuya bir düşen mi var?"

"Hayır!"

"Sesi duyuluyor."

"Evet, ama düşmedi, sarkıtıldı."

Ödü koptu, içi burkuldu, telaşa kapıldı, "Kim? Bizim arkadaşlar olmasın?"

"Hayır, sizin değil, bizden bir asker."

"Neden? Ne yapmış?"

"Sigara çalmış!"

"Sigara mı? Kimden?"

Asker cevaplamayınca Ejder sürdürdü, "Sigara çalmanın cezası bu mu?"

Asker yukarıdan aşağıya bir güzel süzdü Ejder'i.

"Ah siz siviller!.. Sizler askerliğin sadece disiplin olduğunu ne bileceksiniz..."

Çekildi, voltasını sürdürdü, "Haklısın, ne bileceğiz."

Birden üç hafif makineli asker yolunu kesti, suçunu biliyordu. Kuyu başındaki askerle konuşmamalıydı. Tartaklandı, önemsemedi, sonra kalabalıklaştıklarını duyumsadı. Baktı ki Ali Azertekin de ayrı bir üç hafif makineli askerin arasında. Arkadaşını görünce dünyalar onun oldu. Arkadaşı da sevinmişti.

Gözleriyle birbirlerine, "İyi misin?" diye sordular.

Başlarıyla, "Evet," dediler birbirlerine.

Bunun üzerine mi gözlerine gözbağı taktılar? Neyse, sürükleyerek yine bir kamyonun arkasına bindirdiler. Hiç beklemeden yola düştü kamyon, sarsılarak.

Acaba hangi yöne doğru gidiyor?

Bilinmez ki, bir sağa, bir sola dönüyor... Kimi zaman da sanki bir alanda daire çiziyor.

Reşt-Pehlevi arası ne kadar?

Fazla değil, kırk, kırk beş dakika galiba. Kamyon belki bir saate ancak gider.

Peki, eğer bir saat sonra durursa Pehlevi'deyiz. Yani sonun başlangıcı. Bindirirler bizi vapura, doğru Bakû'ye.

Bir de sürenin kırk beş dakika mı, bir saat mi olduğunu bir saptayabilsek.

Gülümsedi.

Öyle değil akıllım, Pehlevi'ye vardığımızı denizin kokusundan anlarız.

Uzunca bir süre sarsılarak geçti. Belki yarım saat, belki bir kaç saat. Neredeyiz? Deniz kokusu alıyor musun? Hayır, bu kara yolu; toz toprak içinde. Öyleyse Erdebil, Astara üzerinden Bakû'ye gidiyoruz. Bir de kamyon durup arkadan alınan bidonlarla deposu benzinle doldurulunca, tamam dedi Ejder, kendi kendine, artık tamam, bu yol Bakû'ye gider. Oysa kamyon meskun bir yere girdi ve üç beş dakika parke taşlar üzerinde yürüdükten sonra acı bir frenle durdu.

Erdebil mi?

Bakalım, şimdi anlarız.

Askerler ayağa kalktı, birden toz toprak kokusuna lahana kokusu karıştı. Kimisi atlayarak indi, kimisi gözbağlarını çözdü Ejder'le Ali Bey'in, indirdiler kamyondan. Hayretle, Reşt'te Emniyet Müdürlüğü'nde olduklarını gördüler. Birbirlerine bakıp korka korka gülümsediler, sonra uygun adım bahçeye, oradan da iç avluya götürüldüler. Ermeni koğuşdaşları onları sevinçle kucakladılar, çığlıklar atarak.

* * *

Savaşın yaraları daha sarılmaya başlanmadan, Mina üçüncü çocuğunu, bir oğlan doğurdu: Oktay. Doğuşu bir muştuydu, ülkeye dönüş muştusu.

Bir dilekçe yazdı Tagi, KGB'ye, sürgün süresinin çoktan dolduğundan, ayrıca mafsallarındaki ağrı ve şişten, yani yel'den yakındı.

Naçalnik'in keyfli bir gününe mi rastladı, ne? Bastı dilekçenin altına, "Sürgün süresini iyi halle bitirmiştir" mührünü, ülkesine dönebilir! Yine bir kağnıyla Cingiztepe'ye geldiler, istasyonda tertemiz bakımlı bir ekspres düştü paylarına, inanılmaz bir hızla Krasnovodsk'a vardılar. Orada gelin gibi bir vapur onları bekliyordu, bir bahar sabahı yaşanıyordu. Hazer ova gibi düzdü, dingindi, onları Bakû'ye ulaştırdı.

Bakû! Ne görkemliymiş Bakû, ne de bayındır... Hem de çağdaş. Bayram sevinçli gözleri... Bunlara karşı Bakû boşsa biraz, olsun, ne yapalım artık. Boştur Bakû, ana baba yok, kardeşler aileleriyle birlikte yok, yalnız bir Sitare var, Tagi'nin ablası. O da tüm gidenlerin malı üzerine oturmuş. Ev eşyaları, halılar, mobilyalar, yatak yorgan, her şey...

"Ya Lermontov Sokağı No 52/12'deki babadan kalma evimiz?"

"Birileri çöreklendi siz gidince. Gidin şikayet edin, alıp size verirler belki."

"Yok, yok, kimseyle dalaşmaya gelmez. Başımızı belaya sokmayalım. Görürsün, gerisin geri gönderirler bizi."

"Ne yani, kaçak mı geldiniz?"

"Hayır! İşte kâğıdımız!"

"Vallahi bilmem ki, siz yine de Bakû'de göz önünde bulunmayın!"

Tagi bu öneriyi benimsedi. Bakû'de Aztorg'da işe girmişken, naklini istedi Şamahi'ye. Olur aldı.

Şamahi, Azerbaycan'ın en eski kentlerinden, antik dönemlerden beri bilinir. Doğu ve Batı tarihçileri adından çok söz etmişler, bir kez istilacılar tarafından, iki kez depremden yok olup yeniden yapılandırılmış. Tagi'nin Şamahi'ye düşmesi kendi seçimi değildi, rast geldi. Bakû'ye yüz kilometre. Ve Ta-

gi artık üç çocuk babası, yuları iyice kaptırmış eşine.

* * *

Hapisten çıkar çıkmaz babam bizi topluca, artık başbakan olmayan ve yazlık evinde dinlenen Mohammed Saed'e götürdü. Ona gönül borcumuz vardı. Sevgiyle, içtenlikle kapıda karşıladı bizi. Yalnız yaşıyordu, bekârdı. Bacısı ebe Kübra. Sosyeteye karışmış.

Ona Bakû'yü hatırlatmışız, Bakû anıların anlattı.

"Bakû'de sanata, özellikle tiyatroya verilen önem ne yazık ki Tahran'da yok. Hamlet'i oynayan o yetenekli genci bana Mir Seyfettin Kirmanşahlı adlı bir yönetmen tanıttı. Kendisi gençken, uymuş birtakım cahil arkadaşlarına, izinsiz İran'dan ayrılmış. Tiflis'te tiyatro eğitimi görmüş, sonra Moskova'ya gitmiş, orada hem beyni yıkanmış, hem de Yüksek Tiyatro Teknikumu'nu bitirmiş. Size kimlik verdiğimizde ona da vermiştik. O bir süre daha kaldı Bakû'de. 1930 yılında İran'a döndü. Tebriz'de kurduğu 'Aryan' tiyatro trupu başarılı oyunlar sahneledi. Tahran'a geçti, burada Dram Sahnesi'nde döner sahne, askılı dekorlar gibi çağdaş tiyatro tekniğini gerçekleştirdi."

"Ne güzel, neden tiyatroya ilginin eksikliğinden söz ettiniz? İlgi eksikse bunlar yapılamaz ki."

"Doğru ama ne yazık ki, Kirmanşahlı tüm bunları yapıp bitirdikten sonra bir gün ansızın intihar etti..."

"İntihar mı? Neden?"

"Güya polisce izleniyormuş da..."

"Yazık!.."

"Evet, çok yazık... Biz daha iyi şeylerden söz edelim. Kardeşiniz, şu Hamlet'i büyük bir ustalıkla yorumlayan kardeşinizin adı neydi?"

"Tagi... Tagi Babazade."

"Evet, Tagi. Ama siz Babazade değilsiniz."

"Değilim. Sayenizde oradan kurtulunca Kurtulan soyadını aldım."

Mohammed Saed bu açıklamayı çok sevdi, kahkahayla güldü.

Başbakanken gördüğümden biraz yıpranmış, ama beyaz saçları seyrelmemiş. Azıcık şişmanlamış, eşine o güne dek hiç rastlamadığım neşeli ve sevecen bir insan. Türkçe'yi Güneyliler gibi değil bizim gibi, özellikle Bakû'lüler gibi konuşur.

"Evet, Tagi Babazade. Nerede şimdi?"

"Bilmiyoruz, herhalde Bakû'de yine. Haberleşme olanağından yoksunuz."

"Bakû'deyse şimdi, zirvede bir aktör ya da yönetmen olmalı. Onunla övünmelisiniz."

Söz, *Hamlet* üzerinde kilitlendi.

"Hamlet'le neden ilgileniyorum? Biliyor musunuz? Öğrenciydim Londra'da, *Hamlet* sahnelencekti. Bilirsiniz, Shakespeare'in çok ağdalı bir dili var, tiyatroya gitmeden oturup piyesi okudum... Ne buldum, biliyor musunuz? Aynı konu bizim Firdevsi, *Şahname* adı başyapıtında işlenmemiş mi? Firdevsi X. yüzyılda ortaya koymuş Şahname'yi ve Şahname hemen Batı dillerine çevrilmiş. Bu çeviri Shakespeare'nin eline geçmiş ve ondan yararlanmış olmalı. Olsun tabii ki, karşı değilim, ama açıklamalıyız, anlatmalıyız. Kimse ayrımında değil çünkü. Şimdi *Hamlet* nerede sahnelense giderim, çünkü savımı açıklayacak bir çevre bulurum orada.

"Ah!.. Bir de burada sahnelendiğini görsem."

Biraz sustu, sonra masaya konan meyvelerden almamız için ısrar etti. Kendisi bir hıyar aldı soydu. (İranlılar hıyarı meyve sınıfına almışlar.) Soyduğunu yerken babama sordu:

"Ne işle meşgulsünüz, soracaktım, ama yersiz bir soru. Daha yeni çıktınız. Uzun bir süre yanlış bir suçlamayla özgürlüğünüzden yoksun kalmanızın karşılığını almalısınız. Devlet hem maddi hem de manevi tazminat ödemeli sizlere. Benimle temasınızı kesmeyin, bu konuda size yardımcı olmaya çalışacağım."

Bundan böyle güzel şeyler oldu.

Babam anamı gebe bıraktı, üçüncü oğlan çocuk doğmak üzere.

Gaşem borcunu kabul ederek babamın ayaklarına kapandı, birkaç bono imzaladı ve günlük ihtiyaçlarımızı sağlamayı üstlendi.

Hükümet tüm savaş tutuklusu olarak adlandırdıklarına çok önemli tazminatlar ödedi.

Babamın artık ulaşmak istediği tek ülke Türkiye'ydi. Aslında ülkesindeyken bile sürekli Türkiye özlemiyle yaşarmış. Şimdi varsılız, yıllarca paramızla yaşayabiliriz Türkiye'de, iş kurabilir, ev satın alabiliriz.

"Ama bu para da bir gün bitebilir, açıkta kalırız," diyordu Ali Bey. "Oysa bir süre ticaret yaparsak, paramızı birkaç kez katlarız. O zaman gidersek, krallar gibi yaşarız İstanbul'da, boğazda villa alırız, Bostancı'da köşk."

"Ama biz ticaretten anlamayız ki, batırırız."

"Biz ticaret yapmayacağız, bilenler yapacak, biz kârımızı toplayacağız."

"Nasıl?"

"Bizimkiler bir araya gelip görkemli bir 'ithalat ihracat' ortaklığı kurmaktalar, onlara katılacağız. Ticaret buğday gibidir, iyi koşullarda bire elli verir, altmış verir."

Böyle diyorsa Ali Azertekin, elbette ki onun dediği olur.

Tabii kısa sürede bizimkilerin görkemli 'Zagros' Ortaklığı battı.

Artık varsıl değiliz. Türkiye'yle ilgili tüm düşlerimiz de Zagros'la birlikte battı. Olsun, yine de elimizde önemsenecek kadar para var. Çarçur etmezsek bizi idare edebilir. Menuçehri Caddesi'nde dört katlı bir apartmanın çekme katında üç odalı bir daire kiraladık. Bir oda Ali Bey'in, ikisi bizim ve teyzem Külsüm'ün.

Anam burada bir bahar sabahı, kuşların çok cıvıltılı bir erken saatinde İlhan'ı doğurdu. Yeşil yorgan örtülü üçüncü oğlunu babamın. Ebe yine 'Kâr Mama.'

Kötüye yorumlanacak hiçbir durum yok. Paramız var, babam özgür, hepimizin sağlığı yerinde, öyleyse, "Bu çocuk bu aileye uğur getirdi!"

Ali Bey kartonları birbirine yapıştırıp tahta sertliğine getiriyor, eski kıravat, çorap ya da kumaşla kaplayıp olağanüstü güzellikte resim çerçeveleri ve kutular yapıyor. Sigara kutusu, kalem kutusu, iskambil kutusu, mücevherat kutusu, ıvır zıvır kutusu ve başka kutular.

Havalar iyice ısınınca bu kez kentin kuzeyinde Elborz dağının eteğinde yazlık bir ev kiraladık, yazı geçirmek için.

Sultanabad'da tanıdığımız Nobaht, *Merde Ruz* adlı bir haftalık edebiyat gazetesi çıkarıyor. "Hangi Çağda Yaşamak İsterdiniz?" adlı bir yazı yarışması açtı. Ben kimseye söylemeden, "Dünyayı Nura Boğan Peygamber'in doğduğu çağda yaşamak istediğimi" anlatan bir yazı döktürdüm. On dört, on beş yaşlarındayım. Yazım yarışma birincisi oldu. Belki de Nobaht bana torpil geçmiş; neyse, o önemli değil, önemli olan, babamla Ali Bey akşam üzeri eve geldiklerinde, kapıyı onlara özellikle benim açmam; elimde gazete, sevincimi dile getiremeden, Ali Bey kesti:

"Tamam, tamam, yazını çerçevelet, duvara as!"

Evi değiştirdik yine. Bu kez Estehr Caddesi'nde iki katlı bir yapının dört odalı bir dairesine geçtik, odaları yeni eşyayla donattık.

Yine Ali Bey'in bir odası var, odaların şahı. Yani en büyüğü, en manzaralısı, en havadarı... O da odasını değişik mobilyalarla döşedi. Her gittiğimiz yere kendimizle taşıdığımız, Almanya'dan, Polonya'dan ve Türkiye'den getirdiği İran'da satın aldığı kitaplarını odasındaki büyük kitaplığa dizme olanağını buldu. Kitapları aslında ben dizdim. Önce konularına göre, şiirler, öyküler, romanlar, tarihsel, sanatsal, edebi kitaplar, sözlükler. Rusça, Almanca, Lehçe, Türkçe, Azerice ve Farsçalar... Olmadı, yani düzgün olmadı, görünümü hoş olmadı. Yeniden boy sırasına göre...

"Bu odanın eksiği ne, biliyor musun?"

"Tabii ki tablo."

"Biliyorsan yapsana!"

"Ben mi? Sizin gibi mükemmel yapamam ki..."

"Ben isteyince yaparsın. Buraya bir Nietzsche, şuraya bir Goethe portresi yapacaksın, hadi başla!"

İçimden posbıyık Nietzsche ile ablak suratlı Goethe'nin portrelerinden kolayı bulunmaz dedim. Hemen sulu boyayla yapıverdim.

Beğenip beğenmediğini söylemedi ama astı duvara.

Eldeki paranın köküne kibrit suyu akıtmadan bizimkiler Cafer Nahid adlı bir Şebester'liyle dükkân açtılar. Cafer Bey eğitimini İstanbul'da aldığından Türkçe'yi İstanbul lehçesiyle konuşur. Hepimiz bayılıyoruz onunla konuşmaya. Dükkânda birbiriyle hiç ilgisi olmayan mallar satışa çıkıyor. Örneğin araba motor çatlağını yapıştıran Wander Seal, yazlık beyaz keten ayakkabı, elektrik malzemeleri, tahin helvası. Kimin aklı bu, bilmiyorum. Üstelik dükkân yeni açılan bir pasaj içinde, yüzlerce boş dükkânın arasında. Neyse uzatmayayım, canım sıkılıyor. Sonuç belli...

Son girişimin tek olumlu etkisi, Ali Bey'in de hep oturup beleşten yemesinin kendisince doğru olmadığının duyumsanmasıdır sanırım. Güneyde Abadan'da iş bulmuş, çalışmaya gitti. Mevsimlikmiş iş, dönüşte bir bavul dolusu incik boncuk, İngiliz bayram şekeri, İsviçre çikolatası getirdi.

Canım çok sıkılıyor. Sıkılınca kent dışına çıkıyorum, yararı yok. Cemile'gile gidiyorum.

Güzel bir gramofonu, bol bol plağı var. Celal İnce'nin tangolarıyla dans ediyoruz.

Cemile yaşıtım, ama birdenbire öyle bir gelişti ki... Onunla dans ederken canlanan, hatta ayaklanan eşeysellliğimi duyumsadım, bırakalım istedim dansı, tersine o sardı, sıktı kollarıyla beni.

"Bu arada ikimiz de aynı şeyi düşünüyoruz."

"Hayır, yanılıyorsun, ben senin düşündüklerini düşünmüyorum."

Güldü, "Düşünmüyorsun, ha? Ne biliyorsun benim ne düşündüğümü?" Kızarıyorum, aslında bir şey de düşünmüyordum. Oysa düşünmeli. Ne düşünmeli? Bocalıyorum. Yüreğimin atışlarını gırtlağımda duyumsamaya başladım. Ense kökünde, omuzlarımda bir ağrı, bir gerginlik var; soluğumu kesiyor. Israrımla oturduk. Sıkıntımı anlıyor, bana soğuk içecekler sunuyor. İpekli açık yakalı gömleğiyle, önümde eğilerek, göğüsleri görünürde. Kaçırıyorum gözlerimi.

"Sana deli oluyorum, bakmıyorsun! Ne olur baksan? Namusun mu lekelenir?"

Neyse ki anası Zoya girdi, "Yemek yapıyorum, kendinizi ıvır zıvırla doyurmayın."

Bizde çıt yok. İyice süzdü bizi, sürdürdü, "Öyle miskin miskin de oturmayın!" Bana döndü, "İldegiz, sana bir ödev, bu tangoların sözlerini çevir, Cemile piyanoda çalar, ezgisine uydururuz."

Rahatlıyorum, "Bir kalem kâğıt, lütfen," diyorum.

"Kendin ara bul!"

"Hadi Cemile, lütfen."

"Hem benim adım Valentin! Cemile deyip durma!"

Bugünlerde sinemalarda *Valentino* adlı bir film oynuyor ya, ondan mı esinlendi?

Merakla soruyorum, "Yeni mi takıldı bu ad? Hem erkek adı değil mi?"

"Hayır, yeni değil, doğumumdan beri, yalnız yabancılar beni Cemile diye sesler, yakınlarım Valentin. Ayrıca açıklarım, erkek adı olan Valentino'dur."

İşte ben bu Cemile'ye bayılıyorum, olağanüstü yalanlar uydurabiliyor.

"Peki, Valentin, lütfen bir kalem, bir yaprak kâğıt."

Celal İnce'yi dinliyorum, "Papatya gibisin..."

Neydi Farsçası papatyanın? Düşünüyorum ama bulamıyorum... Üç satır aşağıda, "Anladım çapkınca..." Çapkın sözcüğünün ne anlama geldiğini hiç bilmiyorum. Ve ben bu tangoyu Farsçaya çeviremedim.

Zoya, pilavla etli Buhara huruştu (katığı) pişirmiş. Çok acıkmışım, iştahla yedim.

Zoya hep bu yemeği pişirir, çünkü başka yemek pişirmesini pek bilmez, lahana çorbası borş'u saymazsak.

Yaman alıştım buraya, her hafta sonu uğruyorum. Cemile, ya da Valentin, bana piyanoda Chopin'in "Noktürnleri"ini çalıyor. Sonra çok sevdiğim bir parça var, adını bilmiyorum, bir gitar parçasıdır, aslında onu çalınca kendimden geçiyorum. Sonra dans edelim istiyor, ben istemiyorum, öfkeleniyor.

"Ben senin için gramofon muyum?" diyor bana.

Bir süre gitmedim evlerine ama ısrarlı çağrılar beni yine gitmeye zorladı. Aşırı bir ilgi ve sevgiyle karşılaştım.

"Niye uğramıyorsun?" diye çıkıştı Zoya. "Biz seni çok severiz. Senin bizi sevmemeni hiç düşünemiyorum."

Kucaklaştık, öpüştük. Cemile suçlular gibi duruyor. Elimi iki avucunda sıkıyor. Hafif makyajı var... Oldukça güzelleşmiş...

"Sana piyano çalayım mı?"

"Şimdi olmaz, sonra."

"Bu tablomu gördün mü? Ben yaptım."

"Ama bu yağlı boya." Alıp inceliyorum, altında imzası da var.

"Tabii ki yağlı boya."

İçimden günün yalanı, demek üzerekyen, tuttu elimi, kendi odasına götürdü beni,

Bu şövale, bu palet, fırçalar... Bu kutuda da boyalar var. Açayım, teker teker bak." Açtı, kutunun içinde çok sayıda boya tübü vardı. Sürdürdü, "Sevdin mi?"

"Olağanüstü! Düşte bile göremezdim. Nereden buldun?"

"Bulmadım, birisi Avrupa'dan getirmiş."

"Nasıl yani birisi?"
"Birisi işte."
"Olacak şey mi? Birisi Avrupa'dan kalkıp tüm bunları alıp sana getiriyor... Kim bu birisi?"
"Benimle evlenmek isteyen birisi işte."
"Evlenmek mi? Bu yaşta?"
Ellerini irileşen kalçalarına koyup aşağıya doğru sıvazladı.
"Ben de öyle dedim. Bu yaşta evlenilmez dedim."
Çok şaşırmıştım, ilk kez sesimi yükselttim ona karşı, "Sana inanmıyorum, yalan söylüyorsun!"
Sustuk ikimiz de, ben yanlışımı anladım, ekledim, "Özür dilerim, şaka ediyorsun demek istedim."
Kahkahayla güldü, "Tabii şaka ediyorum, ayol ne evlenmesi? Seni sınadım. Anlaşılan, beni kıskanıyorsun."
"Yok canım, ne kıskanması, kocan olacak adamı seviyorsan evlenirsin tabii, benim kıskanıp kıskanmamam neyi değiştirir? Bu konuyu tartışmak istemiyorum. Sen bana nasıl resim yaptığını gösterir misin? Yani öğretir misin? Örneğin şu çikolata kutularının üstünde bulunan resmi nasıl büyüttün? Karelere bölerek mi?"
"Ne çikolata kutusu? Ben bu manzarayı düşümde gördüm, uyanır uyanmaz tuvale aktardım."
İnanmış göründüm, "Yani bu manzara sana ilham oldu."
"Evet, öyle de denebilir. Önce tuvale yapacağın resmi ince kömür kalemle çiziyorsun, sonra palete her boyadan biraz sıkıyor, sonra da fırçayla paletteki boyayı tuvale sürüyorsun. Bunlar öğretilmez ki..."
"Anlıyorum, ilham olur."
"Herhalde. Gel, dans edelim."
"Piyano dinlemeyi yeğlerim."
"Önce dans. Dans ederken bir hoş oluyorum, içim gıcıklanıyor, ağzım sulanıyor, iştahım açılıyor. Bilmem nasıl anlatayım? Boş ver, sen anlamazsın."
Eve gelince uygun, yani kopya edebileceğim bir kartpostal aradım, ona göre bir çerçeve yaptım. Çerçeveye şeker çuvalı

bezi gerdim. Üzerine marangoz tutkalı sürdüm. Cemile böyle söylemişti. Kuruyunca bezir yağlı üstübeçle boyadım. Tuvalim hazırdı. Nalburdan aldığım toz boyaları da bezirle karıştırınca istenilen boyaları elde ettim. Kaldı fırça. En zor sandığım en kolayıymış. Diş fırçasının kıllarıyla birkaç resim fırçası yaptım. Görünümleri pek iç açıcı değil ama boyayı tuvale pekâlâ sürüyor.

Bir İsviçre kartpostalı; ufukta yüksek karlı dağlar, ortada ayna gibi göl, göle uzanan dil üzerinde kırmızı kiremitli sivri damlı, görkemli taş şato. Bu kadar, ne suda kayık var, ne de havada kuş.

Çizmeye başladım, yavaş yavaş. Tadına vara vara. Akşam olunca bıraktım. Paletimi sildim, fırçalarımı yıkadım. Yatak odasına geçip biraz kitap okuduktan sonra uyumaya çalıştım. Ellerim bezir yağı kokuyor, hoşuma gidiyor, mutluyum. Belki de sürdürmeliydim, ne diye bırakıp yatmaya, uyumaya kalktım. Neyse gün boyunun yorgunluğu var üstümde, dinlenmem gerekir. Olmadı, uyuyamadım, kalktım. Resim yaptığım yan odaya geçmek isterken odada gördüklerim şaşkına çevirdi beni. Babam geçmiş tablonun karşısına, paleti takmış sol elinin baş parmağına, gaz lambasının ışığında yarım bıraktığım tabloyu tamamlıyor.

Sessizce döndüm yatağıma. Çok öfkeliydim. Bu işi başka birisi yapsaydı kim bilir ne kırıcı tepkilerimle karşılaşırdı. Babam olunca akan sular durur.

Sultanabad'da Major Moheli'nin bana, "Baban ressam mı?" diye soruşunu hatırladım. O zaman yanlış yanıtlamışım, düzeltiyorum, "Evet, babam ressam! Hem de onda resme karşı güçlü bir tutku var."

* * *

Şamahi'nin en mutlu ailelerinden biriydi Tagi Babazade'nin aile ocağı. Karı koca aynı okulda çalışıyorlar. Çocuklar, sırasıyla kreşte, yuvada, anaokulunda... Mina'ya gelince, o gebe-

dir, doğum öncesi izni, doğum izni, lohusalık izni... Sonra emzirme saatleri izinleri. Sonra yine gebedir.

Uzun sözün kısası, Mina Şamahi'de ortaokulun sekreteriyken, kocasına iki tane nur topu gibi oğlan daha doğurdu, Gani ve Hasan. Sonra Bakû'ye gidip yerleştiler. Yerleştiler diyorum, ama nereye? Bakû'de Lermontov Caddesi'ndeki baba Gani Babazade'nin evine değil. Orası bir süre boş kalınca birileri girmiş, içinde yaşamış. İsteyince oda oda bölüp birkaç aileye kiralatır. Çarnaçar Tagi'nin ablası Sitare'nin Saraykin'deki evine gittiler. Sitare ki ailede tüm gidenlerin bıraktığı eşyaya sahip çıkmıştı, kısa süre kalmaları koşuluyla bir oda verdi onlara. Yedi kişiydiler, bu odaya sığıştılar. Zor sığıştılar, sesleri de çıkmadı. Başka umarları yoktu. Buna karşın Sitare onları sokağa atmak için her gün bir yığın bahane yarattı.

"Tuvaleti çok işgal ediyorsunuz!.. Çok gürültü ediyorsunuz!.. Çıkın evimden, size katlanamıyorum!"

Kiralanacak başka ev olsa bir dakika bile durmaycaklar, ama yok. Kimse çocuklu aileye ev kiralamıyor, hele beş çocuklu aileye...

"Sana bin kez söylemedim mi, çocuklar odada yavaş yürüyecek? Anlamıyor musun, ayak sesleri kafamın içinde davul gibi gümbürdüyor!

"Doğurup doğurup koyuvermişsin... Hiçbirinin zerre kadar terbiyesi yok! Olmaz tabii, analarında var mı ki çocuklarında olsun?"

"Aaa, yetti artık, ben kendime de çocuklarıma da laf söyletmem, sen kendi çocuklarının derdine yan, haydut müsvedderi..." diye Sitare'nin üstüne yürürken, yumruğunu yeyip yere devrildi. Olacağı buydu, Sitare deve gibi maşallah.

Mina'nın burnu kanadı, yerlerde debelenip durdu, ancak çağrılan sağlık memuru burun deliklerini fındık pamuklarla tıka basa doldurunca durdu kan.

Akşama Mina eşini beklerken, içeri Sitare'nin kaynı girdi.

"Çok geçmiş olsun. Sana vuran eli kırılır inşallah... Sen iyi misin? Bir şeye ihtiyacın varsa çekinme söyle, alıp getireyim."

"Yok, sağol, iyiyim. İyiyim. Ne var? Niye geldin?"

"Niye olacak, duyunca olayı duramadım, seni görmeye geldim. Bilsen nasıl üzüldüm, anlatamam."

"Neden üzüldün?"

"Bilirsin ya, seni çok seviyorum."

"Deli misin sen? Ne sevmesi? Git işine."

"Ne olur reddetme, ayaklarının dibinde öleyim, kurbanın olayım, ne olur..."

"Çık dışarı! Tagi'ye dersem seni parçalar, hadi, defol karşımdan!"

"Çıkmam ki çıkmam. Biliyorum, sen de beni seviyorsun, ne olur, bırak sarılayım sana, bir kez sarılayım... Yoksa bu aşk beni mecnuna çevirecek."

Oğlan sustalısını çekmişti.

Bundan sonra Mina bağırıp yardım istedi. Konuşma seslerini duyduğu bitişik odanın kapısını, duvarını yumrukladı. Odadakiler yani Sitare ve yardakçıları daha yüksek sesle söyleşip Mina'nın sesini bastırmaya çalıştılar. Malum, oğlanı Sitare salmıştı Mina'nın üstüne... Oğlan başardı mı? İş tamam.

Mina da yabana atılmaz hani, duvarın dibinde bulunan gaz şişesini aldığı gibi oğlanın üstüne boca etti ve onu baştan aşağı gazyağına buladı. Cebinden kibriti çıkaran Mina, bu kez yardım istercesine değil, utkulu bağırıyordu, "Erkeksen yaklaş, ırz düşmanı pezevenk. Yaklaş ki seni de seni buraya göndereni de, başına yıkılması evini de yakıp kül edeyim."

Oğlan yanma korkusuyla kaçtı. Anasına gidip gerçeği itiraf etti. Oğlanın anasıyla Tagi, Sitare'nin üstüne yürüdüler. Ayrıca mahkemelik oldular. Çok yalvardı Sitare, Mina'nın şikayetini geri çekmesi için. Sonunda kabul etti Mina, tam beş yıl o evde oturdular.

Mina bir oğlan da o evde doğurdu.

1947

Öyle yoğrulmuşuz sıkıntılarımızla ki, burnumuzun dibinde gerçekleşen nice olaylara karşı duyarsızız. Oysa halkça yüzyıllar boyu dilediğimiz önemli bir olay gerçekleşmektedir. Anlatayım, tarihin sararmış yapraklarında Azerbaycan adı, İran'ın kuzeyinde bulunan bölge için kullanılmıştır. Bizim topraklarımız da Albanya, Aran, Şirvan gibi adlarla anılmış. Kimi tarihçilerin açıklamalarına göre güneydeki adaşımızla aynı kökten olduğumuzdan, M.E. Resulzade'nin 1918 yılında bağımsızlığını bir Halk Cumhuriyeti olarak ilan ettiğinden beri ülkemizin adı Azerbaycan'dır. Bunlar bilinir. Şimdi diyorum ki, Safaviler zamanında olduğu gibi aynı kültüre, aynı dile ve lehçeye, aynı dine ve mezhebe sahip iki Azerbaycan'ın birleşme düşünü yüzyıllar boyu sürmüşüz emellerimizde.

Şimdi şu can düşmanımız Sovyet devleti var ya, bizim dileğimizi gerçekleştirme çabası içindedir. Nasıl mı? İşgal ettiği kuzey İran topraklarında bulunan İran Azerbaycanı'nı bağımsız bir cumhuriyet statüsüne kavuşturarak.

Anadilini kullanmaktan yoksun olan Azeriler, okulu, kitabı, gazetesi olmayan on, on iki milyon nüfuslu bu insanlar, kendi dilinde konuşma hakkını kazandı. Okullar açıldı, üniversite, konservatuar, güzel sanatlar müzesi... Okul yaşındaki çocuklara zorunlu eğitim getirildi. Toprak, ekene karşılıksız dağıtıldı... Tüm azınlıklara kendi dil ve...

"Seni dinleyen de Rus radyosu dinliyor sanır. Ayrımında değilsin ama bu söylediklerinin hepsi aldatmaca."

"Tamam, tartışmak haddim değil, haklısın, aldatmaca. Ama yalan olmasın, ben bu halk istiyorsa kendi kültürünü yaşatmasından, kendi dilini konuşmasından yanayım; bu her ulusun, her halkın, her kitlenin hakkı olmalı. Ve şimdi bu gerçekleşiyor."

"Hayır, bunlar propaganda, Ruslar burasını da yutacaklar."

"O zaman ne olur, biliyor musunuz? İki Azerbaycan tekleşir, parçalanmış aileler birleşir. Ben buna da varım. Açıkçası güney Azerbaycan'ın İran egemenliğinden kurtulmasından yanayım.

"İran emperyalist emelli bir padişahlık. Azınlıklarının nüfusu egemen sınıfın iki üç katı. Bu sınıf Pan-İranistleri ve 'Somka' adlı Nazi müsveddelerini parasına kıyarak besliyor, gençler ve aydınlar arasında çok güçlü olan Tudeh Partisi'ne karşı.

"Pan-İranistler İran yaylasını, ki tüm Anadolu'yu, Kafkasya'yı ve Orta Asya'yı da içerir. İşgal edinceye dek savaşacaklarına yeminliler. Bırakalım, bu çağdışı aptal hayalleri. Bugün İran'da on, on iki milyonluk Azerbaycan'lılar horlanarak 'Eşek Türk' olarak tüm insan haklarından yoksunlar..."

Çok uzun konuşmuştum, sustum. Dünya ne acayip bir yer... Faşist Almanya, Sovyetler Birliği'ni yıkıp Kuzey Azerbaycan'ı kurtaracaktı, yapamadı. Şimdi de komünist Sovyetler Birliği,

İran İmparatorluğu'nu yıkıp Güney Azerbaycan'ı kurtarıyor... Gel de gülme.

Lise tahsilime bir kargaşa içinde başladım. Grevler, yürüyüşler, gösteriler birbirini kovalıyor. Ve anam dördüncü oğlunu doğurdu, İlbay.

İlk kez bir başbakan sömürüye, yağmaya, soyguna başkaldırıyor. Dr. Musaddık. İlbay'ın yorgan örtüsü ay ve sekiz köşeli yıldızlı olmalı.

Rıza Han'ın 1924 yılında darbe yapıp kendini Şah ilan etmesine de karşı çıkmış diyorlar. Yürekli bir adam. Sonra Rıza Şah düşürülüp yerine oğlu oturunca, Musaddık da politikaya girme fırsatını elde etti. Önce Sovyetler'in kuzeyde petrol arama isteklerine set çekti, ardından İngilizlere ait İran petrol işletmesini ulusallaştırma çağrısında bulundu ve kamuoyu karşısında büyük bir saygınlık kazandı. Başbakan oldu. Ulusallaştırma sonucunda ekonomi çöktü... Sen misin Büyük Britanya aslanının kuyruğuna basan? Tüm petrol alıcısı ülkeler sırt çevirdi.

Korkmasın, biz arkasındayız. Biz mi kimiz? Öğrenciler. Bizim önümüzde üniversiteliler var... İşçiler grevde, esnaf ve sanatkârlar yani kapalı çarşı kepenkleri indiriyor.

Büyük bir heyecanla evde mitingleri anlatıyorum. Başıboşluk, karmaşa, izdiham bir yana, özellikle bayrak konusunda duyarlılığını bildiğim babama duyuruyorum,

"Görevliler bayraktan pazıbent takıyorlar, dükkânlar ve kimi evler bayrak asıyor.. Ama çoğununki İran bayrağı değil, Macar ya da İtalya bayrakları..."

"Nasıl yani?"

"Hani İran bayrağı üst üste yeşil beyaz ve kırmızıdan oluşur ya, ters tutarsan, olur Macar bayrağı, dik tutarsan İtalyan..."

"Doğru," diyerek babam söze karışıyor. "Burada bayrağın önem ve anlamı daha gereğince anlaşılmış değil. Türkiye'de bayrağın belirli ölçüleri var, onun dışına çıkılamaz. Burada,

hele Muharrem ayındaki dinsel yürüyüş ve gösterilerde sarı, turuncu, pembe, kırmızı ya da siyah, ne olursa olsun bir bez parçası, bez parçası değil atlas ya da ipekli kumaş bayrak olarak ön saflarda taşınır."

Anam yalvarır bir sesle, "Oğlum," dedi. "Sen karışma bu işlere. Bak, gazetelerde var, dün mitingde birkaç kişi ölmüş..."

Babam destekledi, "Doğru söylüyor, üstelik bu bizim kavgamız değil, bizi ilgilendirmez."

"İlgilendirmez olur mu? Tüm insanları ilgilendirir. Sömürülen yalnız ülke varlığı değil, insan emeği sömürülüyor. Petrolde çalışanların çoğu güneydoğu Asyalılar, Hintli, Hindiçini ve o çevrenin insanları. Neden sömürülmelerine göz yumulsun?"

Ali Bey parladı, "Duymamış olayım, yok sömürüymüş, yok bilmem emekmiş... Bunlar komünistlerin klişeleşmiş sloganları. Sen daha çocuksun. Bilemezsin, Musaddık emirleri Moskova'dan alıyor."

Bana susmak düşer.

Musaddık ne yapıyor? Moskova buyruğunda çalışıyor. Moskova bizim düşmanımız olduğuna göre, Musaddık da düşmanımızdır. Böyle mi düşünüyor bizimkiler?.. Ezile büzüle bir soru sordum, "Sakın aklınıza kötü bir şey gelmesin. Öğrenmek için soruyorum. BP'nin işçileri hakkında gazetelerin yazdıklarını gördük. İnsanca beslenemiyorlar, insanca barınamıyorlar, yaşayamıyorlar. Hiçbir güvenceleri de yok. Böyle gelmiş, böyle gitsin mi diyelim?"

"İşçilerin durumu kötüyse bu İran devletinin denetimsizliğindendir. Şimdiki durum ortaya çıkmış, devlet BP'yi zorlar, işçilerin yaşam koşulları düzeltilir. Yoksa İngiliz teknik adamlarını oradan çıkarıp atmak oldukça tehlikelidir. Ruslar hemen gelir, çöreklenir. Nasıl ki Doğu Avrupa ülkelerine girdiler, kene gibi yapıştılar, çıkmıyorlar. Güney Azerbaycan'dan da çıkmazlardı, eğer Amerikan ordusu zorlamasaydı."

Söyleşiyi anam da dinliyor, o da söze karıştı, "Oğlum, sömürü diyorsun, bu sözcüğün sözlük anlamı ne?"

"Sömürü... Nasıl söyleyeyim? En iyisi gazetelerin yazdıklarından örnekler seçeyim anlatmak için: BP işletmelerinde işçiler sekiz saat yerine, on iki saat çalıştırılıyor, ama sekiz saatlik ücret alıyorlar. Demek ki günde dört saat fazla üretiyorlar, bu fazlalık doğrudan doğruya işletmenin, yani patronun cebine giriyor, karşılığını ödemeden, al sana sömürüden küçük bir örnek."

"Olur mu böyle şey? Nasıl haklı görürler kendilerini sömürgeciler?"

"Üretim araçlarının sahibi oldukları için kendilerini haklı görürler. Tabii ki başkaları da onları destekler, çünkü aynı çanaktan yerler."

"Anladığıma göre üretim ilişkileri, fazla ürünün ortaya çıkmasına neden oluyor ve üretim araçları sahipleri bu fazlalığı iç ediyorlar."

"Evet, bravo! Benden iyi anlattın."

Ali Bey öfkelendi, "Yeter, tadında bırakın! Söylemeden edemeyeceğim, bu söyleşiye tanık olduğuma çok üzgünüm."

Anam şaşırdı, "Ali Bey, uygunsuz bir söyleşiye mi tanıksınız? Hayret, geçenlerde de aynen böyle söylemiştiniz. Neden? Ben Sadi'nin bir şiirini size anımsatmıştım da ondan."

"Ne şiiri ana?"

"Birleşmiş Milletler toplantı salonunun duvar panosunda yer alacakmış:

Beni adem ezaye yekdigerend
Ke der aferineş ze yek coherend
Ço ozvi bederd avered rûzegar
Deger ozvhara nemaned gerar

(Ayrılmaz parçasıdır insanlar birbirinin/Aynı özden yaratılmış olduklarından.

Yaşam birini hasta kılarsa/Durmaz ötekiler yardıma koşar.)

"Tümüyle insancıl bir düşüncenin ürünü, belki de hiçbir şairin bunca anlamlı bir dizesi yoktur. Neresi uygunsuz bunun?"

"Uygunsuz tabii, benle sokaktaki hamal aynı özden mi yaratıldık?"

Derin bir sessizlik çöktü araya. Ama anam pes etmeyecekti.

"Yeni fikirlere her zaman açık olmalıyız," dedi, alçak ve yumuşak bir sesle.

Ali Azertekin'in öfkesi bir kat daha arttı:

"Neresi yeni? Sadi yedi yüzyıl önce yaşamış, öteki artı-değerin mucidi, adını çekmek istemediğim, dönme Yahudi de bundan yüz yıl önce... Bunlar mı sizin için yeni fikirler?"

Bu kez daha derin bir sessizlik egemen oldu.

Ali Bey kükreyen bir aslan gibiydi, döndü Ejder'e öfkeyle, "Lütfen," dedi. "Bir şey de siz söyler misiniz?" Buyur cenaze namazına der gibi bir hali vardı.

Babam bir anama, bir de bana baktı, baktı yutkundu, "Korktuğum başıma geldi," dedi.

Perde!

Kalktım dışarı çıktım. Bu tartışma demeyelim, bu söyleşiden sonra kimi değişiklikler oldu. En önemlisini anlatmam yeter, benim için önemli.

Babamın üniversitenin filoloji asistanlarından Rusça ders verdiği beş altı öğrencisi vardı. Hiçbir dersi kaçırmaz dinlerdim, Rusça öğrenmeye çok hevesliydim. Rusça'nın sanki yaşamsal bir değeri vardı benim için.

Her günkü gibi derse oturduk.

Dokuzuncu dersin metnini okudum. Çalışmamış mıyım? Heyecanlanmış mıyım? Bilmiyorum, çok yanlışım çıktı.

Yanlışlarıma kızdı, "Aynı yanlışları yineliyorsun. Öğrenmek mi istemiyorsun, yoksa bu dile yatkınlığın mı yok?"

Başımı önüme eğdim, ses etmedim. Bir kez daha okudum. Doğru okuduklarıma bile bir kulp taktı.

Söyleşiye geçtik.

Ben, *"Dayte, pojaluysta uçebnik,"* dedim. Beğenmedi, düzeltti. Sürdürdük. Bir sorusunu ben *"Niyet,"* diye yanıtladım. Bekliyordu sanki, bağırarak, *"Net,* değil," dedi. *"Niyet!"*

Aynen yineledim. Olmadı, olmadı. Beğenmiyor. Nerdeyse masayı başıma devirecek.

O, *"Niyet!"* diyor. Ben de, *"Niyet,"* diyorum, ama beğenmiyor bir türlü.

Neyse ayağa kalkıp, "Biraz ara verebilir miyiz?" diye sordum, suçlu suçlu.

"Ara verelim! Ama biraz değil. Sonsuza dek. Sen de birçok Bakû'lü gibi, *niyet* diyemiyorsun, *net* diyorsun! *Net* diyerek Rusça öğrenilmez!" "Peki," dedim. Masayı topladım. Ve anladım ki Rusça öğrenmemeliyim. Öğrenirsem Rusofil olmam tehlikesi doğar. Haksız da değil babam. Evde yüzlerce Rusça kitap var. Tarihsel ve politik olanlar bir yana, Tolstoy'lar, Dostoyevski'ler, Çehov'lar, Puşkin'ler, Nekrasov'lar ve hatta Gorki'ler... Yazık oldu.

Can sıkıntısıyla kaldırımları arşınlarken gazete bayiinin tezgâhında yeni bir dergi gördüm. Haftalık, kapaksız, ağır başlı, edebiyat ve sanat yüklü. Adı *Omid.* Aldım, içinde ilginç yazılar buldum, bir de... O ne? Rabindranat Tagore'dan küçük bir şiir. Ben bu şiirin Türkçesini okuduğumu anımsadım. Böyle değil, çok daha güzeldir. Farsçası da bundan daha güzel olabilirdi. Tagore'nin, İbrahim Hoyi tarafından Türkçeleştirilen tüm kitapları var bende.

Firdovsi Caddesi'nde, şimdi çöplük olan yarım kalmış opera binasının karşısında Tudeh Partisi'nin merkezinin bitişiğinde, Türkiye'de bir süre yaşamış bir Şebester'linin daracık dükkânı var. Türkiye'den isteyene kitap sağlar. Ayrıca Peyami Safa'nın Server Bedi takma adıyla yazdığı *Cingöz Recai* adlı kah-

ramanın serüvenlerini anlatan polisiye romanlarını kendisi Farsçaya çevirip bastırıp satıyor. Gündemde olan Arsen Lupin'e iyi bir seçenek.

Tagore'un şiir kitaplarını ondan satın almıştım. Karıştırdım, *Omid*'deki şiiri buldum, haklıyım. Kötü bir çeviri, sözcükler iyi seçilmemiş, yerine oturmamış, eğreti. Oturup bir güzel çevirdim. Hoşuma gitti. Bir tane daha çevirdim, o da çok güzel oldu, bir tane daha... Zarfladım, derginin yazıhanesinin kapısındaki posta kutusuna atıp hızla uzaklaştım.

Cuma günleri çıkıyor *Omid*. Bekledim cumayı. Korkuyla açtım sayfalarını, kutuya attıklarımın hepsi basılmış... Ne sevindim... Ne sevindim, anlatamam. Yalnız anama gösterdim ve bundan böyle sürekli çevirdim... Sürekli basıldı, hiç görüşmeden dergidekilerle. Elim değmişken Ali Bey'in kitaplığından okuduğum Refik Halit Karay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi yazarlardan öyküler çevirdim, *Siyah-Sefid* ve *Roşenfekr* sanat ve edebiyat dergilerinde bastırdım. Artık çekingen değildim bu konularda, dergilerde çalışanlarla görüşebiliyordum. Aralarından şair Nader Naderpur gibi sakıncalısı var, saklandığı yerde görüşüyoruz. Fereydun Kar gibi temizler var, ortalıkta. Kendilerine Marksist diyorlar...

Bir yandan da Ankara'da oturan Mehmed Emin Resulzade'yle yazışıyorum. Babam eskiden beri yazışır. Ali Bey'in ondan mektup aldığını hiç görmedim. Bana, kendisine gerekli olan kitapları, dergileri, Milli Kütüphane'de araştırma yapmamı yazıyor. Azerbaycan ediplerinin o kütüphanede olan yapıtlarının kayıtlarını soruyor. Titizlikle yerine getiriyorum. Yerine getirebildiğimden dolayı övünüyorum haklı olarak.

"Övünürüm tabii, böbürlenirim, şişinirim bile. Hemen hemen yoktan bir devlet yaratan, büyük bir değere muhatabım. Kimliksiz bir topluma kimlik çıkardı, yaşam boyu mücadelesini alnının akıyla sürdürdü, sürdürüyor. İşte öyle bir önder.

“Mektuplarında şunu bul, şunu gönder, şunu ara gibi buyruklara rastlayamazsınız... Öyle candan, öyle içten ki... Mutluyum... Sevincime diyecek yok.”

Fırça, tüp boya, tuval gibi yağlı boya resim araçları satan bir dükkân bulduğunu söyledi Cemile.

“Ama biraz tuzlu... Bendekileri sana versem, ben artık resim yapmıyorum. Ama sen de öyle tuhafsın ki, nasıl derler, gururlusun almazsın. Bak ne göstereceğim sana. Amerika’dan getirdiler, kırk beşlik diyorlar bu plaklara.”

Plaklar küçük, ortasında büyük bir delik var. Bir de gramofon mu pikap mı ne gösterdi, elektrikle çalışıyor, özellikle bu plakları çalmak için.

“Seninle evlenmek isteyen birisi getirmiştir.”

“Aaa, nereden bildin?”

“Malum oldu.”

“Nişanlandık şimdilik, bakalım... Kısmet.”

“Ve benimle sarmaş dolaş dans ediyorsun.”

“Ne olacak? Dans başka, nişan başka.

Birisiyle seni konuştuk, kulaklarını çınlattık. Senin çevirilerini okumuş, *Roşenfekr* dergisinde, seni tanıyormuş, öğretmeninmiş bir dönem.”

“Öğretmenim mi? Adı ne?”

“Niksar. Ahmed Niksar.”

Ailem dışında beni İldegiz değil de İldeniz diye çağıran, sınıfta benimle Azerice konuşan öğretmenim. Tudeh Partisi’nden olduğu için okuldan atılmıştı. Partinin organı *Merdom* gazetesini sattığını görmüştüm sokakta. Hiç yapamayacağım bir iş, ona yardım etmiştim, sevgimden... Saygımdan.

“Yoksa o da mı sana talip?”

“Hayır, o değil. Ama anam başka birisinin diplomalarını aldı, sana gösterecek. Avrupa’nın değişik yerlerinden aldığını söylüyor. Sen Fransızca biliyorsun, gerçek ya da sahte olduğunu anlarsın.”

Anlaşılan Zoya güvey adaylarını iyi sömürüyor.

Aldım diplomaları elime, hepsi şatafatlı görünümdeydi. Ben ne anlarım diplomadan? Hepsi için birinci sınıf gerçek onayı verdim.

Saray ressamı olarak geçinen Petger adında bir ressamdan atölyesine devam ederek resim yapmasını öğrenmeye çalıştım. Bol bol portre yaptım, önce kardeşim İldar'ın, sonra birkaç arkadaşımın, halamın kızı Solmaz'ın, onun güzel arkadaşı Yegane'nin.

Başka hiçbir şekilde güzel bir kıza bu kadar yakından, bu kadar rahat, bu kadar derin, bu kadar ıcığını cıcığını sökerek bakamazsınız.

Ressamlık hoş bir meslek. Bu kız da çok hoş, yani bu kız çok hoşuma gidiyor. O, yakışıklı bir delikanlıya sevdalı. Zaman zaman dördümüz bir arada geziye çıkıyoruz. Ben, Solmaz, o ve sevgilisi.

Atölyede, bitmek üzere olan portresi önünde, Yegane'nin gelmesini bekliyorum. Girdi, yanında kendisinden de güzel başka bir kız.

Selam sabahsız, "Arkadaşım," dedi. "Portresini yaptırmak ister. Yapar mısın?"

Baktım, ben bu yüzü, bu gözleri tanıyorum. Elini uzattı kız, "Lolo," dedi.

Çarpıldım, "Lolo mu? Benim Lo... Özür dilerim, o Venek'teki küçük Lolo mu?"

"Evet," dedi. Gülümsedi.

El ele bekliyoruz. Birimizin bir adım atıp kucaklaşmayı bekliyoruz, öpüşmeyi bekliyoruz.

"Bu bir adımı o atsın," demişiz ikimiz de. Beklemişiz, beklemişiz, umutsuz.

Neden sonra o, "Görüştüğümüze çok sevindim," dedi.

"Ben de... Ne günlerdi..."

Ellerimiz birbirinden sıyrıldı. Onun işi varmış falan, ayrıldı. Ben de geçtim tuvalimin karşısına Yegane'nin portresini bitirdim çarçabuk, imzaladım, tarih attım.

Lise bitince Tahran Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nin giriş sınavına girdim. Listenin başlarında kazandım, ama kayıt yaptırmadım. Öyle kendimi sınamaya girmiştim. Yolum daha önceden çizilmişti, Türkiye'ye gidecek ve ailenin gelebilme olanaklarını yaratacaktım. Ve güzel sanatlar değil, tıp okuyacaktım, doktor olacaktım, anam öyle istiyordu.

Öğrenci olduğumdan çıkışımı Eğitim Bakanlığı verecek. Başvurdum, dilekçemi alan memur, "Okumak için Türkiye'yi mi seçtin?" dedi şaşırarak. "Hiç rastlamamıştım. Başvuranlar hep İngilitere'ye ya da Fransa'ya giderler. Şimdilerde arada sırada Amerika'ya gidenler de çıkar karşımıza. Ama Türkiye'ye gideni hiç görmedim. Yazık değil mi, bir İran'lı gencin Türkiye'ye giderek kendini heba etmesi?"

Tartışmamalıydım. Öyle diyorsa, öyledir. Aşağıdan aldım.

"Doğrudur, haklısınız. Elimde olsaydı ben de oralara giderdim. Olanaklar ancak bu kadar. İstanbul'da bir dayım var, oraya gidersem beni o okutacak."

Ne çabuk unutmuşlar? Daha üç-beş yıl önce Türkiye'nin yüz İran'lı öğrenciyi Türkiye'ye davet edip tüm masraflarını çekerek üniversitelerde okumalarını sağladığını. Hepsi birer baltaya sap oldular dönünce.

"İki hafta sonra gelir alırsın!"

Teşekkür edip ayrıldım ve üç ay kadar, "Bugün git, yarın gel!" dendi bana.

Sonunda aynı memur, "Senin işin Bakan'da, onunla görüşmen gerekir!" dedi.

Bakan Güney Azerbaycan'lı, soyadı Azer.

Biliyorum, İran'da Farslaşmayı en çok özümseyenler okumuş Azeriler arasından çıkar. Tabii ki bakanlar da bunların arasından seçilecek.

Huzura alındım, el pençe divan durdum karşısında.

Önce önündeki kâğıdı, sonra pasaportumu uzun uzun inceledi. Başını kaldırıp baştan aşağı süzdü beni.

"Oysa," diye söze başladı. "Terbiyeli bir gence benziyorsun."

"Efendim?"

"Bir şey yok, adın ne senin?"

"İldegiz efendim."

Güldü.

"Çok mu aramış baban bu adı sana bulmak için?"

İran'da alıştığımız tüm horlanmalara karşın, bir bakandan beklemiyordum bunu. Hem de Azeri olanından.

Gülerek sürdürdü, "Ne demek bu İlde... ne karın ağırsıysa..."

"Bu efendim, aslında İldeniz'dir. Türkçe'de genizden gelen bir 'n' var, 'g' yazılır, üzerine üç nokta konur..."

"Yeter! Ders verme! Babanın adı ne?"

"Ejder."

"Onun babası?"

"Gani, Abdulgani."

"İşte şimdi oldu. Sizler çevreye uyum sağlayacağınıza kuşaktan kuşağa daha da Türkleşiyorsunuz. İran'ın ekmeğini yediğiniz halde. Son ürün karşımızda, İldegoz mu İldogez mi ne?.. Koyu Türk ve Türkiye yolcusu!"

Lanet olsun! Adam beni ağır bir suç işlemiş gözüyle görüyor. Lanet olsun! Ben vazgeçtim. Türkiye'ye gitmenin başka yolları da var elbet.

Telefonun zil sesine irkildim, o tınmadı. Birkaç kez çaldı. Gözlerini benden ayırmadan elini telefona uzattı, ahizeyi aldı. Öbür eliyle de pasaportumu istemeye istemeye bana uzattı. Aldığım gibi odasından çıktım.

İlgili memur kapıdaydı. Elimde pasaportla beni görünce alaylı gülümsedi, "Hadi, git Türkiye'ye, bok varmış orda."

Eve girdim, koridordaki askıya astım paltomu, heyecanla odaya daldım.

"Aldım, pasaportumu aldım. Öyle sıktılar ki canımı, neredeyse vazgeçmek üzereydim."

"Kutlarım! Ver bakayım." Odadan çıkıp askıdaki paltomun cebinden aldım. Babam da yaprak yaprak inceledi. Birden parladı, "Neden adını İldeniz yazdırmadın?"

"Anlatmıştım ya, pasaport, Emniyet Müdürlüğü Pasaport Şubesi'nde düzenlenir. Adımın Latin harfleriyle nasıl yazılacağını tartıştık, sonunda, İldeguiz Ghourtoulan yazdılar."

"Peki, sonra düzeltirsin. Şimdi aman dikkat et, yitirme."

Çıktım odadan, paltomun ceplerini boşaltmaya. Yerinde yoktu. "Kim aldı bunu buradan? İçeri mi aldınız paltomu? Paltom nerede?"

Anamın sesini duydum,

"Paltona dokunan olmadı, nereye asmışsan oradadır."

"Buraya astım, şimdi yoktur işte."

Daire kapısına baktım, kilidi yerinden sökülmüş, ancak o zaman ayrımına vardım, "Soğukta kaldığımızın resmidir..."

Yeni almışlardı bana, bir boy büyüktü, büyüdükçe giyecektim, ne yapacağız şimdi? İyi ki pasaportu cebinden alıp babama götürmüştüm. Pasaport da paltoyla gitseydi hapı yutmuştum... Ne hapı, hayatım kayardı.

Borç harç bana yenisi alındı. Tabii ki yine bir boy büyüktü, yeni parmaklarımı örtüyordu.

1953

Altı günlük otobüs, üç günlük tren yolculuğu sonunda, kar kış kıyamet derken, 8 Şubat sabahı Haydarpaşa garına ayak bastım. Öyle heyecanlıyım ki, olağanüstü olaylar olsun bekliyorum. Kolay değil, kuşaklar boyu arzulanan, belki de *vaat edilen* topraklara varmışım. *Varmak* sözcüğünü de burada öğrendim, ulaşmak anlamında. Kullanayım diye trende kondüktöre sorduydum, "İstanbul'a ne zaman varacağız?"

"Allah bilir," demez mi? Ne demek? Yani bu tren şimdiye dek binlerce kez Erzurum'dan kalkmış, İstanbul'a bilinmeyen zamanlarda mı varmış?

Beklemediğim bir yanıt, geçiyorum. Haydarpaşa garı da gar haa... Hoşuma gitti... Utanmazsam eğilip toprağını öpeceğim İstanbul'un, ama gösteriye gerek yok.

Beni karşılayan tanıdık bir Azeri.

"Nasıl geçti yolculuk?"

"İran bölümü altı gün. Otobüste çok üşüdük. İyiydi denemez."

"Gümrük?"

"Gümrük felaket. Gümrüğe tabi hiçbir eşyam olmadığı halde, rüşvet almadan işlem yapmadılar."

"Normal."

"Normal olan rüşvet almaları mı?"

"Evet, rüşvet oldukça yaygındır."

"Hayda... Ben de rüşvetin İran'a özgü olduğunu sanıyordum."

"Boş ver, şimdi vapurla karşıya geçeceğiz, Karaköy'e. Oradan taksiyle Beyoğlu'ya çıkıp Ses Tiyatrosu'nun önünde ineceğiz."

"Evet, bavullarım oraya emanet edilecek, ben kendime yer arayacağım."

Vapurda yakın çevreyi görmek için çırpındım durdum. Aslında güverteye çıkmalıyız, oysa bizim arkadaş üşüyor, ondan bana uymasını isteyemem.

Neyse Karaköy'de indik vapurdan. Haydarpaşa'da olduğu gibi hamallarla çekişiyoruz. Bir taksi bizi Beyoğiu'ya, arka sokaklardan mı getiriyor ne? İndirdiği yer de yine daracık bir sokak.

"Burası Beyoğlu, İstiklal Caddesi," diyor arkadaşım.

Şaka sandım, gülmeye çalıştım, meğer ki doğruymuş, utandım güleceğime. Hayret, ben çok geniş ve düzgün bir cadde düşlemiştim Beyoğlu'yu.

Pasajımsı, koridorumsu bir yerden, sonra merdivenlerden, ardından bir iki küçük büromsu odalardan geçtik, bavullarıma bir yer bulundu. Bir iki kişiyle tanıştırıldım ve serbest bırakıldım. Şimdi Laleli'ye gidip başka bir dost Azeri'yi arayacağım. Bir süre yürüdükten sonra bir taksi Laleli'de indirdi beni, sora sora, aradığım adresi buldum. Sağolsun, bana Trabzon Öğren-

ci Yurdu'nda yer ayarlamış, geçici olarak. Sonra kendi başımın çaresine bakarım...

Üniversite'ye kaydımı yaptırdım. Gezdim, dolaştım. Kenti tanımaya çalıştım. Bir kez de Ses Tiyatrosu'nda oynanan oyunu izledim. Tövbe, bir daha yanına yaklaşmadım. Sinemaya bilet aldım, birinciyi en iyi, en birinci yer sandım. En kötü yermiş. Çıktım, yeniden bilet aldım. Oğlan kızı öperken, derin bir sessizlik egemenken, birisi, "İyi muz!..." diye bağırdı. Tüm salondakiler bekliyormuş sanki, büyük bir keyifle güldüler, kimisi de alkışladı... Hangi sinemaya gittiğimi mi merak ediyorsunuz? Beyoğlu'nun göbeğindeki Saray Sineması. Neyse.

"İşin içinden çıkamıyorum, tiyatro deyince ben başka bir şey anlıyorum, sinema için de aynı şeyi söylemem gerekir... Kent için de... Koca kentte tek bir tane Atatürk heykeli gördüm, Sarayburnu'nda. Alan iki tane, biri Taksim, öteki Beyazıt. Çok heykeller beklerdim alanlarda."

"Çok ileri gidiyorsun. Burası antik bir şehir, senin Tahran'ın gibi yeni yapılmış değil."

"Evet, çok haklısın, keşke bir müze gibi korunabilseydi. Bu haliyle bir kent olarak istenilen yararı halka zor sağlar."

"Ne demek istiyorsun? Ne var halinde kentin?"

"Bir kez Haliç ikiye ayırıyor kenti, bir kez de Boğaz... Anayol yok denecek sayıda az... Daracık eğri büğrü sokaklara cadde denmiş. Bir yerden bir yere ulaşmak saatlerini alıyor insanın. Bir müze gibi korunsa İstanbul; daha ötede, daha geniş, daha düz bir ovada yeni bir İstanbul kurulsaydı. Ne bileyim, belki de söylediklerim olası değil... Sen bana bakma. Kentte hep yolumu yitirdiğimden böyle söylüyorum. Örneğin üniversitede Tıp Fakültesi'ni aradım. Var mı öyle bir yer? Öyle bir yapı? Hani kapısına Tıp Fakültesi tabelası asılmış olan?"

"Sen de hep tersinden bakmışsın. İstanbul'un doğal güzelliğine, boğazına tüm dünya hayran."

"Doğru, hayrandır. Ama ne var ki kent dediğin, insan yapısıdır, doğa ürünü değil. Ben de hayranım İstanbul'a, o yüzden eski halinin korunmasını arzuluyorum."

Yurttaki öğrencileri, İran'daki arkadaşlarımla karşılaştırıyorum. Bunlar taşralı ve köylü, aralarında kaba olanları da olabilir. Ama hepsi çok saf, çok içten, çok dürüst.

Ortada oturan o iri yarı delikanlı var ya, bir iki ay sonra Tıbbiye'yi bitirecek.

Anlatıyor, "...Dalmışım, haberim yok, güneş batmış, ben sürüyü toplayıncaya dek iyice karardı hava... Ha gayret, atladım eşeğe deh deh, köye ineceğiz. Önüme bir kurt çıkmaz mı? Dudaklarını sıyırmış dişlerinin üstünden, ağzının salyasını akıtarak hırlıyor. Vallahi çocuklar, yalanım yok, altıma ettim..."

Aklım almıyor, yan yana iki ülkenin insanlarının birbirinden bu kadar ayrı, yani taban tabana zıt olacaklarına.

Bu öyküyü aynı koşullardaki bir İran'lı delikanlı anlatıyor, "Kadillakımla Tecriş'ten işretten geliyorum, Tahran'da saunaya yetişeceğim. Yolumu yedi başlı bir ejderha kesti, çektim armiçer heftimi, yedi başa yedi delik açtım... O biçim!"

Bilmediğiniz için abarttığımı sanıyorsunuz. Hayır, abartmıyorum.

Yeşil bir ağaca, bir Türkiye'li yeşil ağaç der. O kadar. Aynı yeşil ağaca bir İran'lı, "O ağaç ki olağanüstü muazzamdır, öyle bir görkemli yeşilliğe sahiptir ki misli menendi bulunmaz!" demek zorundadır. Yeşil ağaç üzerine birkaç dize şiir de okumalıdır, yoksa dedikleri anlaşılmaz.

İnanın bana, abartmıyorum. Sadece sevmediğimden, belki bastıra bastıra yazıyorum o kadar. Ve onun için ben Türkiye insanını seviyorum. Yalındır. Türkçe yalındır da ondan mı?

Gençleri arıyorum. Hukuk kantininde, Tıp Fakültesi öğrencileri arkadaşlarımlara birlikte ağır sigara dumanı altında çay içiyoruz. Her nedense fala, büyüye, nazara, cine, periye, cennete, cehenneme inançları tamdır. Olsun, tartışmıyorum. Eski yazıya meraklılar, krallık düzeni üzerine çok soru soruyorlar, yanıtlarım onları keyiflendiriyor.

"Bir referandum olsa... Padişahlık mı, Cumhuriyet mi? Padişahlık dersiniz, değil mi?" Gülüyorlar, yanıtlamıyorlar.

Eminim şakadır, eminim beni kızdırmak, beni üzmek içindir. Ben yine de üzülüyorum. Orada biz cumhuriyet için mücadele verdik, yenildik. Gülüyorlar.

Aradım Mirza Bala'yı, buldum, Edebiyat Fakültesi'nin yanında, Patrona Halil hamamının arkasında. Böyle anlattılar bana. İstanbul'da sokak ve cadde adlarına pek fazla itibar yok. Patrona'nın sonundaki 'a'ya bakılırsa kadındır, oysa Halil erkek olmalı. Neyse hamamın ana caddeye bakan yüzünde tam da göz önünde birtakım Roma ya da Bizans kabartmaları yerinden kırılarak sökülmüş ve yapı taşı olarak kullanılmış.

Mirza Bala'nın çalıştığı yer Türkiyat Enstitüsü, eski bir medreseden bozma bir yer. Mirza Bala burada ülkesinin bağımsızlık savaşını, kültürel varlığını ve siyasi bilincini anlatan makalelerini yazıyor.

Loş bir oda, camekânlı kitaplıklar, masa koltuk. Masada kahvesi içilmiş, dibi telveli bir fincan, yanında kül tablası, izmarit dolu. Kâğıtlar ve kalem.

Oturdum, bekledim.

"Şimdi gelir."

Tuvalete falan gitmiştir herhalde. Haklıymışım, ellerini kurulayarak girdi. Orta boylu, göbekli, kır saçlı esmer, biraz çopurumsu, biraz da suratsız.

Tanıttım kendimi, yukarıdan aşağıyı süzdü beni, hiç tepki göstermedi. Ancak kesik kesik sorular sorduktan sonra, "Neden Ankara'ya gitmedin? Emin Bey geldiğini biliyor, ona götüreceğin kitaplar varmış..."

Sevindim. Ankara, Yenişehir, Sakarya Caddesi, No: 67/3, yolunu tuttum. Kapıyı yüzüme Leyla Hanım açtı, tanıyormuş beni, buyur etti. Oturdum, Emin Bey geldi. Daha Türkiye usullerine alışmamışım, el öpmüyorum. Kucakladı beni. Çok sevimli bir insan, çok sıcakkanlı, sevecen. Getirdiğim kitapları verdim, sevinerek aldı, adlarını okudu, birer birer, "Dadgah, Azer ve ya Zebane Bastani Azerbaygan, Pasoh ber Pasoh, Der Pasohe Bedhahan, Şiegeri, Sufigeri."

"Benim gelmem," diye söze başladım, yavaş yavaş, çekine çekine. "Kitap gönderme işini aksatmayacağını söyledi babam."

"Çok sağolsun, sen de çok sağol. Ahmed Kesrevi, bu kitapların yazarı Tebriz'li yani Azeri olduğu halde Fars milliyetçisidir, aleyhimize yayın yapar. Onun tezlerini çürütecek bir yapıt düşünüyorum. Neyse, ortaya çıkınca görürsün, sen babanı anlat bana, ananı. Sağlıkları yerinde mi? Onlar da çok ıstırap çektiler. Ananın babası, Esadullah Ahundov benim iyi arkadaşımdı..."

İyi olduklarını söyledim. Günün birinde buraya gelip yerleşmek istediklerini de ekledim. Ama o zaman Tahran cephemiz boş kalır, dedi. Bu konuyu görüşmeliyiz.

İçimden Tahran cephesini Ali Azertekin'e versek nasıl olur diye geçirdim.

İran'ı, Tahran'ı sordu, her zaman yaptığım gibi kötü ve çirkin yanlarını abartılı dile getirdim. Belli ki beğenmedi tutumumu. İran harika bir diyar dedi sonra, Macar doğubilimciyle yaptığı yolculuk sırasında okur yazar olmayan katırcının yüzlerce dize şiir okuduğunu anlattı, üstüne de edebiyatın halkın yaşamı üzerindeki etkilerini.

Yemekten sonra sokağa çıktık, Kızılay'a dek yürüdük. Troleybüs'le Ulus'a gittik. Anafartalar Caddesi, No: 324'te Azerbaycan Kültür Derneği toplantı halindeydi. Başta Vahap Bey'le görüşmem beni çok sevindirdi. Resul Ünsal, Kerim ve Rahim Oder, Hamit Ataman, gençlerden Ahmet Karaca ve başkaları. Gençler hemen, bugüne dek yayınlanan *Azerbaycan* dergisinden birer sayı ayırdılar, derneğin bastırdığı kitapçıklardan da yanına koyup bir paket yaptılar, bana verdiler.

Akşam Mehmed Ali Resuloğlu'nun evine gittim. Ankara'nın biraz kenarında yeni bir sitede. Amcası oğlu kadar sıcakkanlı. O da Esadullah ile olan anılarını dile getirdi. Babama duyduğu hayranlığı anlattı. Duymuştum, biliyordum, Müzeyyen Hanım eşi Abbas Bey'i yitirince M. Ali Bey'le evlenmiş. O da Isfahan'ı, hamam sefamızı anlattı, çok güldük...

Gece evlerinde kaldım.

"Bana arkadaşlarım hep bu evi nasıl aldığımı sorarlar. Nasıl aldığımı bir Nasreddin Hoca fıkrasıyla anlatırım. Nasreddin Hoca eşeğine kitap okutacağını söylemiş padişaha. Hadi oradan, demiş padişah, olmaz öyle şey. Öğreteceğim, diretmiş hoca, yeter ki bana bir süre tanıyın. Yapamazsam uçurun kellemi. Tanımış padişah bir süre, verdirmiş hocaya ulufesini, evine göndermiş. Evde karısı çocukları başına toplanmışlar, yahu hoca demişler, ne yaptın sen? Eşeğe okumak öğretemeyeceksin tabii ve kellen gidecek. Hoca ne demiş, biliyor musun? Bu süre içinde, demiş. Ya padişah ölür, ya eşek, ya da ben. Öyleyse hiçbir sorun yok."

Oturma odası Halk Partisi bayrakçık ve amblemleriyle ve de İnönü'nün imzalı fotoğraflarıyla süslüydü. (CHP'de memur olarak çalışıyordu.)

İnönü ona partili ol, seni milletvekili yapalım, dermiş. O da, insanın tek partisi olur, cevabını verirmiş, ben Müsavatçıyım!

Sömestrler birbirini kovalıyormuş, sınav günleri gelip geçiyormuş, umurumda değil. Ne demişti Emin Bey?

"Ne mutlu sana," demişti, "İstanbul Üniversitesi'yle birlikte Mirza Bala üniversitesinde yetişiyorsun."

Bütün bunlardan sonra Mirza Bala biraz ısındı bana, beni Arnavutköy'deki evine götürdü. Melek gibi eşi Bahriye hanımla ve onun yeğeni Bedia'yla tanıştırdı.

Yıkılmaya yüz tutmuş, iki katlı ahşap bir ev, Arnavutköy'ün içerilerinde bir sokağın dibinde. Zemin katta mutfak ve oturma odası, yukarıda iki yatak odası var.

Zemin kattaki oturma odasının altında bodrum varmış, döşeme tahtalarının arasından görülüyor, ama kullanılacak gibi değil.

En değerli günlerim burada geçti.

Cumhuriyet'e yazıyormuş, artık istemiyorlar. *Milliyet*'e başlamış, o da kabuk değiştirmiş, istemeyecek. Şimdi yalnız *İslam Ansiklopedisi* ve *İslam-Türk Ansiklopedisi*'ne yazıyor, tüm dış Türklerle ilgili maddelerini. Durmadan yazıyor, hiç durmadan.

Bir daktilo makinesi aldım, Sirkeci'de Büyük Postane'nin yanında bir kırtasiyeciden. Eski yazıyla yazdığı yazılarını daktiloluyorum.

Artık çok seviliyorum. Cumartesi gidiyorum, pazartesi sabah dönüyorum. Soframızda Bahriye Teyze'nin lezzetli yemekleri, yanında bir şişe kırmızı şarap, mezesi tuz ve soğan. İçti mi dili çözülüyor, söyleşiyoruz bol bol, tartışabiliriz de.

Bir saattir konuşmuş, komünist taktiklerini anlatmıştı. Bir fırsatını bulup araya giriyorum, "Tamam, komünizmle savaşmak için onun kadar güçlü bir öğretiye, bir kurama gerek var. Örneğin faşizm gibi... Şimdi bizim mücadelemizde elimizdeki silah ya da kalkanımız faşizm mi olmalı?"

"Hayır. Bizim komünizmle bir savaşımız yoktur. Davamız bizim özgür ve bağımsız demokratik ulusal yaşamımızı kesintiye uğratan istilaya son vermektir."

"Peki, bu benim görüş açımdan birçok sorunu çözümler. Faşistlerin, ırkçıların, kafatasçıların arasında olmadığımızı açıkça övünerek söylememiz, bana göre çok önemli. Yani çok rahatladım. Şimdi sizi daha iyi tanımak isterim... Biraz da geçmişinizden söz edin."

"Kendimden söz etmeyi hiç sevmem, neyse hatırın için anımsayabildiklerimi anlatayım. Birinci Dünya Savaşı sıralarında, Muhammediye adlı illegal bir örgütümüz vardı, ulusal ve dinsel birliğimizi koruyan. Özellikle Nevruz bayramı şenliklerinde çok etkindi. Hacı Samed adlı, dönemin ünlü bir varsılı desteklerdi bu örgütü. Sonradan sivrilen tüm şair ve yazarlar bu ocakta yetiştiler. Toplantılarda çoğu zaman ben de konuşmalar yapardım.

"Sonra Emin Bey'in *Açık Söz* gazetesinin Açık Sütun'unda yazdığım yazılar için yaptığım çalışmalar beni şekillendirdi."

Mirza Bala hayranı olduğu Mehmed Emin Resulzade'nin önderliğindeki Müsavat'ın gençlik kollarında, özellikle Bakû komitesi klavuzluğuyla petrol bölgelerindeki yerli işçilerin ulusal çizgide gelişmelerini sağlamak için çalıştı. Yanı başında

Vahap Mehmedzade, Cafer Cabarlı, Mehmed Sadık, Piri Mürselzade ve başkaları vardı.

"Babam?"

"Olmaz olur mu? Baban sonraları, daha fazla istiladan sonra çıktı ortaya. Ortaya diyorum ama, ortaya değil, yeraltı örgütüne katıldı. O dönemde bizim bir de Fehle (işçi) Ocağı adlı başka bir örgütümüz vardı, petrol işçilerini hedefleyen. Aslında başka ilgilendiğimiz örgütler de sıralanabilir."

Müsavat Partisi'nin II. Kurultayı'nda Mehmed Emin Resulzade'den sonra en ateşli konuşmacıdır Mirza Bala. Ekilebilir toprakların tümünün karşılıksız çiftçiye dağıtılması tezini savunuyor. Oysa önder Resulzade, toprak ağalarına ılımlı ve insaflı bir bedelin ödenmesi gerektiğini savunuyordu. Uzun tartışmalar sonunda Kurultay Mirza Bala'nın tezini kabul etmişti.

"O zaman Müsavat Parti'nin sol kanadındasınız denebilir mi?"

Müsavat Partisi zaten solda. Ama bu deyim ilk kez istiladan iki gün sonra, Bakû *Komünist* gazetesinin bir ilanında kullanıldı.

Sol Müsavatçıların aynı gün olağanüstü bir kongrede toplanıp durum değerlendirmesi yapma girişimini daha önce partiden atılan iki eski partili üstlenmişti.

Mirza Bala ve arkadaşları kongre salonundadır. Divan başkanlık seçimini Mirza Bala çoğunlukla kazandı. Ülkenin içinde bulunduğu durum karşısında Müsavat Partisi'nin üstüne düşenleri açıkladı ve bağımsızlık düşüncesini savundu, ayrıca bir de bildiri yayınladı."

"Sonra?"

Sonra tutuklandı, birçok aydınla birlikte... Bunların çoğu idam edildi, ona gelince aylarca Bayıl tutukevinde kaldı, durmadan sorgulandı. Günün birinde, kendisi de bilmez neden, serbest bırakıldı. İzlenmesi için mi?

Mücadele sürer, adım adım izlendiği halde kaçar, yakalanmaz, Bakû'dedir, gündüzleri ev ev yer değiştirir, geceleri top-

lantıları yürütür. Az değil, üç yıl sürer bu köşe kapmaca, artık yakalanması an sorunudur. Saklanabilecek tek bir nokta da yoktur.

Bağımsızlık döneminde gizli güvenlik örgütünde bulunan Lavrenti Pavloviç Beria yakın dostudur...

"Hele anası çok severdi beni, oğlundan ayrı tutmazdı. Her yerde harıl harıl aranıyorum. Geçtiğim yer basılıyor, kesinlikle saklanacak hiçbir yer yok. Gittim, Beria'nın evinde kaldım, yani saklandım. GPU'nun beni ararken aklına gelmeyecek tek yer onun evi. Oturup onunla kaçış planı yaptık. Plana göre Bakû'den özel adamlar beni Batum'a ulaştıracaklar. Sağolsun, tüm konaklama noktalarını ayarladı, İstanbul'a vapur biletim bile hazır. Vedalaşarak ayrıldım. Anası gözyaşlarını esirgemedi, yanakları sırsıklamdı. Ayrıldım, plana göre batıya gitmeliydim, ben güneyin yolunu tuttum, Enzeli'ye gittim.

"Beria'nın dostluğuna bir diyeceğim yok ama ikimiz iki düşman kampa mensuptuk. Bizim dostluğumuz gibi düşmanlığımız da sağlamdır."

Buraya kaçışı üzerine aktardıklarımı kimse bilmiyor, yalnız bana anlatmıştır Mirza Bala, ilk kez yazılıyor.

Basında elli yılını doldurmuş olan elli kadar Türk ünlüsünü, Türk Basın Birliği Derneği 30 Mayıs günü 1953 Fen Fakültesi konferans salonunda kutluyor. Kuşkusuz hepsi alkışlanıyorlar ama Mehmed Emin Resulzade kürsüye gelince yer yerinden oynuyor, alkış sesinden, oysa Azeri olarak bir ben varım salonda, yalnız ben tüm işlerine yardımcı oldum. Kitaplarını taşıdım, ona özgü camekâna dizdim... Ne olacak ki, demeyin. Onun da gözleri birkaç Azeri görmek isterdi salonda... Yok!

İstanbul'daki Azeri'ler ne Müsavat Partisi'ni, ne onun önderi Mehmed Emin Resulzade'yi, ne de siyasi tarihçimiz Mirza Bala'yı severler.

Üniversitede Edebiyat Fakültesi'nde hoca olan Ahmet Caferoğlu sevmez, onun yeğeni matematik öğretmeni Salih Bey sevmez. Azerbaycan Eski Emniyet Müdürü Naki Keykurun sev-

mez, Kapalıçarşı'da birkaç Azeri var, onlar da sevmezler. İstanbul'da yalnız bir eczacı var, Alirıza Turan, yalnız o Emin Bey İstanbul'a gelince oteline gelerek belirtir. Onlar niye sevmezler? Bilmiyorum. Belki Müsavat Partisi'nin sol yanı biraz ağır bastığındandır. Belki Emin Bey'in Alman Hariciyesi'ne gidip, 'Esir düşen gençlerimiz Alman askeri kıyafetinde kendi yurttaşlarına karşı savaşa zorlamanızı kabul etmiyorum, onlar savaş esiridir, bu yaptığınız Cenevre antlaşmasını ihlal etmektir,' demesindendir...

Banliyö treniyle birlikte Sirkeci'den Halkalı'ya gidiyoruz. Tren bomboş, hem de beşik gibi sallanıyor. Emin Bey uyukluyor... Arada bir uyanınca, yorgun olduğunu ısrarla açıklıyor, yoksa ihtiyarlamış olmadığını şakayla söylüyor. Gülüyoruz.

"Deden Esadullah Ahundov dostumdu... Saçların dökülüp, ucu sivri uzun bıyıkların da olsa tıpatıp ona benzeyeceksin. Ayrıca bunu da söyleyeyim, çok yakışıklıydı o." Yine gülüyoruz.

Halkalı'ya niye gidiyorduk? Birileri, varsıl birileri bir arsa hediye etmişti galiba, onu görecektik.

Akşam Haydarpaşa'dan Ankara'ya gitmek üzere trene binecek. Tek uğurlayanı benim. Garda olağanüstü bir telaş var. Samet Ağaoğlu da aynı trenle gideceğinden. Onun kalabalık bir çevresi var.

"Bilirsin, iktidar partisinin yönetim kurulu üyesidir. Babası Ahmet Ağaoğlu vaktiyle gelip buraya yerleşmiş. Eylül 1918'de Azerbaycan ve Osmanlı orduları Bakû'yü kurtarırken Osmanlı ordusunun siyasi danışmanıydı. Mevcut hükümetimizi devirmeye yeltendi, dalaştı bizimle haksız yere..."

Samet Ağaoğlu kompartmanının penceresinden onu görünce el salladı. Emin Bey de karşılık verdi, yaklaşıp birkaç kelime konuştu, nezaketen.

Günler yılıdırım hızıyla geçiyor. Arkadaşlar uyardı, sınav var diye, "O kolay," demişim. Çünkü kendime göre çok önemli işlerle uğraşıyorum.

"Sen yine de sınavları kaçırma, kaydın silinir."

Oturdum, kalın kalın kitapları açtım, koydum karşıma. Oysa millet, özetlenmiş notlardan hazırlanmış sınavlara.

En keyiflisi Zooloji. Karıncalar bir otun kökünü emip sarhoş olurlarmış. Yine karıncalar yumurtlarken, ebe karıncalar onlara yardım edermiş.

Hocalarımızın çoğu ya da hemen hepsi Nazi Almanyasından canını zor kurtaran önemli Yahudi bilim adamları.

Fizik hocamız Zuber'i, asistanı Dilşat Hanım çeviriyor. Dilşat Hanım da Sü Dayı'nın yeğeni. Sü Dayı Karabağ'lı, Bakû'den babamın okulunun matematik öğretmeni, Müsavatçı. Bir ders sırasında sınıfa giren Çekistler, ona kendisini sormuşlar, çıkmış sınıftan, koridorun dibini göstermiş. Çekistler gidince, çıkarmış öğretmenlik önlüğünü, paltosunu giymiş, alıp başını gitmiş. Bunları ona ben anlatıyorum. Babamdan duyduğum gibi.

Kendisi, "Hasta bir anam vardı, namazını huzur içinde kılsın diye aldım onu sırtıma, yaşamlarından sorumlu olduğum iki küçük kız yeğenimin de ellerinden tuttum, dağları, tepeleri, ırmakları, ovaları aştım, buraya geldim..." demişti.

Sü Dayı (yani Hüseyin Dayı) Müsavatçılıktan sıyrılmış, ama "sevmeyen"lere de katılmamış. Her haliyle aramız çok iyi, sık sık sebze çorbaları pişirip evine çağırıyor beni.

Arkadaşlarım, "Fizik çalışmana gerek yok. Hocanın çevirmen asistanı adamın!" dediklerinden fizik sınavına girmiyorum. Ola ki kazanırım Dilşat Hanım töhmet altında kalır diye.

Ben sınavlarla boğuşup dururken Emin Bey prostat ameliyatı için hastaneye yatmış. Ben ev değiştirme telaşı içindeyken, ameliyat başarılı geçmiş... Bir sınavdan çıkıp öteki sınava girerken Emin Bey'in koluna serum takmışlar, dekstroz yani şekerli su, diyabet hastası olduğuna aldırmadan. Komaya girmiş, bir daha açılmamış. 6 Mart 1955.

Ben tıbbiyeliğimin başarısızlıklarıyla uğraşırken Emin Bey Ankara'da devlet töreniyle asri mezarlığında toprağa veriliyor.

Aradan bir hafta geçtikten sonra ayak üstü Mirza Bala'ya uğruyorum. Dünyam yıkılıyor.

* * *

Tahran'ı ayağa kaldırıyor babam. Tüm gazetelerde yayınlattığı ölüm ilanlarıyla, Ankara'ya çektirdiği telgraflarıyla, gazete ve dergilerde uzun uzadıya yazdığı Emin Bey'in yaşamöyküleriyle, dolup taşan anma toplantılarıyla ve Şii geleneklerine göre camilerde hatim indirmeleriyle...

Sonra evimiz başsağlığı dileyenlerin akınına uğruyor. Bizim Azeriler, yerli Azeriler... Dış Türk dünyası misyon ileri gelenleri, Rus mahkûmu öteki halkların temsilcileri... Bir hafta böyle bitiyor. Hafta sonu yine camilerde hatim indiriliyor ve eve dönülüyor.

Eve girilir girilmez iri yarı bir adamla karşılaşılıyor, başsağlığı dilemek üzere gelmiş olmalı. Nitekim "Başınız sağolsun," diye başlar konuşmaya. "Ülkemizin Sovyetleşmesine karşı olan son direniş kalesiydi. Onurlu bir mücadele örneği sundu. Tabii ki her hareketin belirli bir yaşam süresi var, bir yerde biter. Yani direniş de bitti. Geçen otuz beş yılda çok şey değişti. Her şey yoluna girdi, pürüzler ortadan kalktı, hemen hemen sorunsuz bir ülke haline geldik."

Kimdi bu adam? Güçlü kuvvetli kırk, kırk beş yaşlarında. Sık siyah saçlı, kaytan bıyıklı, altın dişli. Sağ elinin baş parmağı kesik, parmakları nasırlı. İşçi kesiminden gelmiş olabilir...

Şimdi burada ne işi var? Gerçekten Emin Bey'in yasını mı tutuyor? Hayır, öyle bir hali yok! Peki ne?

İldar odaya kahve getirdi. Masaya bırakıp durdu. Ejder hemen çıkmasını söylüyor.

"İkinci oğlunuz değil mi? Birincisi İstanbul'da, Tıp Fakültesi öğrencisi."

"Kimsin? Ne istiyorsun?"

"Biliyorum, korkusuz ve açık sözlüsünüz. Biz Azerilerin hepsi öyledir... Merhum da öyleydi."

"Evet?"

"Evet ki Bakû'den geliyorum. Bakû'de Müsavat ve benzeri devrim karşıtı hareketler çoktan tarihe karıştı. Kimsenin kimseyle bir düşmanlığı yok. Herkes sürekli barış içinde. Yalnız içimizde değil, dışımızda da barış egemen. Ermenilerle, Gürcülerle..."

"Peki, bunların bizimle ne ilgisi var?"

"İlgisi şöyle, hükümetin bir çağrısı var, ülkeye dön çağrısı! Merhum yaşasaydı, bu çağrıyı ona da götürecektik. Yurdunu çok seviyordu, eminim ki seve seve kabul edecekti, reddetmeyecekti. Siz de reddetmeyeceksiniz. Dönün ülkeye, güllük gülistanlıktır Azerbaycan. Ülkenize vefa borcunuz var. Bunu unutmayın. Gençlikte birtakım olaylar olabilir. Hepimizin olmuştur, çok hatalarımız olmuştur. Bundan böyle dingin bir yaşam süreceksiniz, tasasız, korkusuz."

Pantalonunun kemerine sıkıştırdığı tabancasını, onu rahatsız ediyormuş gibi çıkarıp masanın üstüne bıraktı. Karşı karşıya duran kahve fincanlarının ortasına. Ejder, fincanının yanındaki su bardağından bir yudum aldı.

"Beni alıp götürmeye geldiğinizi sanıyorum. Doğru mu? Kimin adına? Yani kimliğinizi görebilir miyim?"

Adam fotoğraflı, orak çekiçli bir kart gösterdi ve açıkladı:

"KGB. İçişleri Bakanlığı... Güvenlik." Sonra cebinden yıpranmış bir zarf çıkardı, "Bu size, kardeşinizden."

Ejder ikircimli açtı zarfı, çıkardı mektubu...

Bu Tagi'nin el yazısı mı? Bilmem ki çoktan beri görmediğim.

Azizim Ejder,

Ne zamandır yazışmamamız, ne zamandır birbirimizden hiç haber alamamamız, artık hasretimiz bitecek, eğer bu çağrıya uyarsan.

Biz iyiyiz, Kazakistan'dan yeni döndük. Bir daha gitmek istemeyiz tabii. Bu sana bağlı... Senin bu çağrıyı kabul ya da red-

detmene bağlı. Anam gözlerinden öper... Herkesin bol selamı var. Hasretle öperim, Tagi.

Kaygıyla mektubu bitirdi Ejder. "Anam gözlerinden öper!" Anam on iki yıl önce ölmemiş miydi? Şimdi mi öpüyor?

"Tamam, dediğiniz olacak. Ülkem, ailem, hele yaşlı anam benim de gözümde tütüyor. Ama bildiğiniz gibi çoluk çocuğum, işim, bağlantılarım var. Borçlarım, alacaklarım var, yüzüstü bırakıp gidemem... Sorun olur. Kapıya toplanır ilgililer, hoş olmayan tepkiler doğar..."

"Bunların hiçbiri sizin Bakû'ye gelmenize mani değil."

"Değil tabii, ama kendi isteğimle gidiyor gibi görünsem çok daha akıllıca olur, sizin için de benim için de. Sizin beni tanıdığınız gibi, buradaki makamlar da beni tanır, güpegündüz adam kaçırıyorlar diye yaygara koparırlar."

"Hiçbir şey olmaz!"

"Olmaz tabii... Otuz beş yıl sabretmiştir KGB, üç beş gün daha sabredebilir. Kaçacağımdan mı korkacak KGB? Eli bana ulaşamayacağı bir yere mi kaçarım? KGB'yi onca âciz mi sanıyorsunuz? Sıkboğaz etmeyin beni. Çocukları okuldan almalı, yolculuğa hazırlamalı... Varı yoğu toplamalı, taşınamazları paraya çevirmeli. Ben anlaşmış olduğumuza inanıyorum...

"Her şey bir yana anamın ve kardeşimin tekrar Sibirya'ya sürülmesine neden olacağımı düşünemezsiniz tabii ki... Bana bir süre tanıyın, süre dolunca, bugün geldiğiniz gibi gelin; götürün beni. Tek koşulum, eşim ve çocuklarımla gideceğim ülkeme!"

"Bunu amirlerimle görüşmeliyim. Nasıl karşılayacaklarını bilmiyorum. Sonucu yarın gelip size bildiririm. Yarın evde bulunmazsanız sizin için de, benim için de iyi olmaz. Çok ciddi söylüyorum!"

Kalktı adam, tabancasını belindeki kemerine sıkıştırdı. Elini uzattı, tokalaştılar, odadan, sonra da daireden çıktı. Ejder hemen kitaplıkta kalın bir sözlüğün arkasına sakladığı özel fo-

toğraf makinesini aldı, art arda sokakta, siyah büyük bir otomobile doğru giderken, sürücünün inip arka kapıyı ona açarken, arabaya binip kapıyı kapatırken on, on beş poz resmini çekti ve telaşla olayı evdekilere anlattıktan sonra koşar adım semt karakoluna gitti. Karakoldakileri nasıl ikna etmişse, polis cipi ve iki polisle eve gelip anam ve İlbay'ı alıp sırra kadem bastı.

Evde Külsüm Teyze, Ali Bey, İldar ve İlhan var. Kapı kırılırcasına dövülüyor, açmıyorlar.

O sırada, on altı yaşında olan İldar'a şimdi soruyorum, anlatıyor:

Nevruz bayramı öngünlerinden bir perşembe günü. Cuma hafta tatil günü olduğundan, bir hafta sonu. Emin Bey'in vefatı dolayısıyla bayramı kutlamayacağız. Ev başsağlığı dileyenlerle dolup taşıyor.

Öğleüstü okuldan eve geldim. Eve dehşetli bir erinçsizlik, tedirginlik egemen. Bana gürültü etmemem söylendi. Herkes Külsüm Teyze'nin odasına toplanmış. Salonda babamın yanında tanımadığımız, kuşkulu birisi varmış. Bir ara babam su istedi. Suyu ben götürdüm, babam beni odaya sokmadı, kapıdan aldı suyu. Kapı aralığından baktım, iri yarı bir adam babamın karşısında oturuyordu. Önünde kocaman bir tabanca, babamın elinde bir kâğıt, içinden okuyordu. Bir süre sonra odadan çıktılar, babam onu uğurladı, pencereden durmadan poz poz adamın resmini çekti, küçük fotoğraf makinesiyle. Ardından babam da çıktı, hemen iki polisle birlikte döndü, anam ve İlbay'ı alarak polis arabasıyla gittiler. Ayrılırken babam kendi tabancasını Ali Bey'e bıraktı. Başı hoş değildi Ali Bey'in silahla, nasıl tutacağını bile bilmiyordu. Yine hepimiz teyzemin odasındayız, korku içinde...

Kapı çalınmaya başladı. Bu geleni tanıyoruz, ama uyarılmışız, kesinlikle kimseye kapı açmayacağız. Gelen Adil Ahundzade. Azeri müziğinin İran'daki ünlü ustalarından. Kalabalık bir

orkestrası var, sürekli radyoda programlara çıkar. Her perşembe babamı ziyarete gelir, tarını da getirir. Oturur söyleşirler, arada bir tarını dillendirir Adil Bey. Şimdi de başsağlı dilemeye gelmiş olmalı...

İki gün sonra, onun da adı Adil olan halamın oğlu geldi kapıya. Elinde babamdan bir mesaj olduğu için açtık kapıyı. Külüstür bir arabası vardı. Beni ve İlhan'ı aldı, arabasıyla kentte dolaştı durdu. Kimi zaman arkamızdaki arabaların bizi izledikleri korkusuna kapıldık, sonunda izlenmediğimize inanınca halamgile gidip orada bekledik. Karanlık çökünce belirli bir saatte Adil bizi Şemran sayfiyesinin yoluna götürdü, ıssız bir yerde bekleyen bir arabanın arkasında durdu. Arabada anam, babam, İlbay ve Ali Bey vardı, biz de onlara katıldık, Adil döndü. Bindiğimiz araba yola düştü. Önde ve arkada birer askeri cip koruyordu bizi, bir süre yol aldıktan sonra kapısında askerlerin durduğu bir bahçeye girdik. Arabamız büyük kapısı olan bir yapı önünde durdu. Sonradan öğrendiğimize göre II. Ordu Garnizonu'ydu burası. Yüksek rütbeli bir subay karşıladı bizi. Babamla görüştü. Babam arabada Ali Bey'den aldığı silahını bu subaya verdi. Geniş bir odaya yerleştik, hepimiz bir arada. Hemen yemek geldi, yedikten sonra her tarafa nöbetçi dikildiğinin ayrımına vardık. Tutsak gibiydik. Tuvalete bile nöbetçiler gözetiminde gidiyorduk. Yataklar getirildi, birbirinin dibine dizildi. Sesimizi çıkarmadan katlandık, çünkü hepimiz çok korkuyorduk. Ancak bir hafta sürdü bu sıkıya dayanabilmemiz. Babam komutanla görüştü. Bahçenin orta yerinde iki boş lojman varmış, birini bize vermeyi kabul ettiler. Hemen taşındık, tek katlı, dört odalı, mutfaklı tuvaletli banyolu... Dört bir yanına birer nöbetçi kondu, ayrıca emrimize Hasan adlı bir emirber verildi. Her işimize canı gönülden yardım eden. Karavanayı o getirir, hoş, yemiyoruz, nöbetçi askerlere dağıtıyoruz. Hasan'a kantinden kahvaltılık aldırıp idare ediyoruz.

Giderek günlerimiz renklendi, havalar ısınınca ben ve İlhan bahçede bulunan yüzme havuzundan çıkmaz olduk. Bir

de tavus kuşları vardı, anımsarken bile üzülüyorum, kuyrukların da bulunan o doğa harikası telekleri kopara kopara ütülmüş tavuğa çevirmiştik zavallıları.

Lojmanın bir odası boştu kullanmıyorduk, bir sabah kapısında yeni bir nöbetçi belirdi. Karavana gelince hemen bir tas sıcak çorba sundum yeni nöbetçiye.

"İçerde birileri mi var?"

"He."

"Kim?"

"Bilmem ki, onun için Tanrıtanımazın tekiymiş dediler..."

Bir somun ekmek getirdim. Sürdürdü, "Bunlar gâvurdan beter, ne istersen yap, yola gelmezler, lanetli bunlar, bunları ölüm paklar!"

"Kalabalıklar mı?"

"Tek bir kız."

Anam kulak misafiri olmuş, nöbetçiye döndü, "Evladım, öyle söyleme, bir tövbe etti mi affolur... Bunlara iyilik yapacaksın utanacak, hakka dönecek."

Asker yanıtlamadı, anam sürdürdü, "Bak, şimdi ona bir lokma ekmek vereceğim, bakalım ne yapar?" Mutfağa girdi, bir sandviç yapıp bana verdi, buyurgan bir davranışla, "Hadi," dedi. "Bunu ona götür, almamazlık ederse, yaklaş, 'Biz de tutsağız burada,' de, bakalım ne yapacak."

Elimdeki sandviçle içeri girdim, nöbetçiyi atlatmıştık. Odanın bir köşesinde dizlerini kucaklamış, pusmuş, partallar içinde bir kız vardı. İlk gözüme çarpan saçlarının makasla kırpılmış olduğuydu. Kanlı entarisinin yırtıkları arasından yaraları bereleri gözüküyordu. Yüzünü bana çevirdi, sol gözünün altı mosmordu. Çıplak ayakları kir pas içinde... Beni görünce hiç tepki göstermedi. Hemen anamın söylediği cümleyi kullandım:

"Biz de tutsağız burada, korkma, ye bunu."

Birden canlandı sanki, bağırdı, "Bu numaralara karnım tok! Bırak elindekini, çık dışarı."

Yatıştırıcı bir şeyler söylemek istedim, dağarcığımda yoktu. Hem de ne yalan söyleyeyim, saldıracağımdan korktum, çıktım odadan. Kapıda bekleyen anama da, nöbetçiye de hiçbir şey söylemeden bahçeye koştum.

Dönüşümde anam merakla kızı sordu bana, anlattım.

Ardından, "Şişman mı zayıf mı?" diye sordu.

"Zayıf," dedim.

"Uzun mu kısa mı?"

"Orta, ortadan daha uzun belki, bilmiyorum. Büzülmüş, oturuyordu. Niye soruyorsun bunları?"

"Hiç, öyle işte."

Meğerse kendi giysilerinden birisini daraltıp nöbetçiye görünmeden kıza verecek, sonra onu alıp bizim banyomuza sokacakken nöbetçi uyanmış.

"Ne yapıyorsun ana? Bir duyarlarsa benim canıma okurlar. Hadi, herkes odasına. Kusura bakmayın ama ben bu durumu rapor etmek zorundayım."

Rapor etmiş olacak ki gelip bizim banyoyu kilitlediler. Bundan böyle yıkanmak bir sorun oldu. Haftada bir kez merkez binadaki banyoya gitme hakkımız vardı ancak.

Ve saçları makasla kırpık kız bir gece, gözleri gözbağlı, elleri kelepçeli bir cipe bindirilip götürüldü. Üstünde anamın daralttığı giysi vardı.

Zaman zaman yüksek rütbeli bir subay görüşüyordu babamla, "Hadi artık, nereye gidecekseniz gidin artık," derlermiş. "Amerikalıların korumasında Yunanistan'a gidebilirsiniz, onlar bu konuda bizden yanıt beklerler."

Babam Nuh dedi, Peygamber demedi. "Türkiye ki Türkiye. Başka hiçbir yere gitmeyiz. Bizi korumaktan vazgeçiyorsanız, peki, bırakın, gidelim evimize."

Türkiye Elçisi Ali Türkgeldi merkeze alınmış, yeni elçi babamı tanımıyor, olayı bilmiyor. Ankara'ya soracak. Ankara'ya kuryenin gitmesi, sorunu arz etmesi, sorunun incelenmesi ve yanıtın tekrar kuryeyle Tahran'a gönderilmesi, tabii ki çok

uzun bir süreye ihtiyaç var. Bekliyoruz. Yavaş yavaş bıkkınlık belirtileri kendini göstermeye başlıyor. Önce Ali Bey çözülüyor, kente gelip iş arıyor, Türk Konsolosluğu'nda basın ataşeliğinde sekreterliğe başlıyor. Ya da sekreter yardımcılığına...

"Konsolosluğun temel direğiyim ben. Bensiz konsoloslukta hiçbir iş yürümez. Bugüne dek hiçbir şey yapmamışlar. İşe başlar başlamaz her şey yoluna girdi. Büyükelçi, Ali Bey dedi, iyi ki siz varsınız, dedi. Siz olmasaydınız ne yapardık biz?"

Sonra anam çözüldü, alışveriş için pazara gitti. Pazarda onu tanıyan birisiyle burun buruna geldi... Akşam evde konuşulan tüm laflar bitince anam, "Bugün pazarda kimi gördüm, biliyor musunuz?"

Cümle bitmeden babam II. Ordu Garnizon Komutanlığı'nın odasındaydı.

"Ne yapmalıyız?"

"Hemen toparlanın, hemen, hemen!.. Başka bir yere taşınacaksınız."

İki cip durdu lojmanın önünde, doluştuk içine. Cipler çalıştırıldı ve yola düştü. II. Ordu Garnizonu'ndan oldukça uzakta olan V. Ordu Garnizonu'na taşındık. Burası çok bakımlı, büyük bir bahçe içinde, bol ağaçlı, çiçekli. Havuzu da var ama giremeyiz, içinde kırmızı süs balıkları ve nilüfer çiçekleri. Aslında süs balığı ve nilüfer olmasaydı da giremezdik, havalar soğumuş, yaz gitmiş, güz onun yerine geçmişti.

Bizi camlı tahta bölmeyle ikiye ayrılan spor salonuna yerleştirdiler. Burada kapımızda ya da çevremizde nöbetçi yok. Yemekler yine karavanadan geliyor, ama daha iyi. Belki burada asker sayısının daha az oluşundandır.

Tahta bölmenin camları beyaza boyanmış, arkamız mahkeme salonu. Olup biteni görmek için, salon boşken içeri girip birkaç yerinden, bir göz kadar jiletle boyayı kazımıştım.

İki kez mahkeme kuruldu. Her biri üç beş gün sürdü. İkisinde de orta yaşlı birer komünist yargılanıp idama mahkûm oldu.

Yargıçlar çok öfkeli, sanıklar çok dingin...

Kesik parmaklı adamın bize gelişinin, yani evden çıkışımızın on birinci ayı, Türk Elçiliği babamın dilekçesini yanıtladı:

Türkiye dönem hükümetinin Bakanlar Kurulu kararıyla Kurtulan Ailesi, Külsüm Ahundov, Ali Azertekin, İran'dan Türkiye'ye getirtilerek serbest göçmen olarak Türk uyruğuna alındılar.

* * *

Bir otobüs dolusu, yükte hafif, pahada ağır eşyayla V. Ordu Garnizonu'ndan yola koyuldular. Onları izleyen üç silahlı asker vardı, arkalarındaki cipte. O yıl güney Azerbaycan ağır bir kış yaşıyordu. Otobüs birkaç kez kara battı, cip çekti çıkardı. Hepsi askerlere karşı gönül borçlusuydu. Ayrılırken içtenlikle el sıkıştılar.

Cip Gürbulak'a, otobüs Erzurum'a dek geldi. Erzurum'da trene binmiş olmaları gerekir, bu sabah Haydarpaşa'da...

Gardayım, sabırsızlıkla bekliyorum.

Dr. İldeniz Kurtulan
Bakû-İstanbul
1995-2000

Esadullah Ahundov, çekirdekten kuyumcu, Bakû'de Bolşevik Parti'nin ilk kayıtlı üyesi; Mehmet Emin Resulzade, gazeteci, Musavat Partisi'nin başkanı; Ejder Babazade, durmadan savaşan ve tutuklanan, sonunda canını kurtarmak için özlemini çektiği Türkiye'ye kaçan, yazarın babası; Tagi Babazade, bir kere Hamlet'i oynayıp o rolü hayatı boyunca sürdüren, yazarın amcası; Mirza Bala, Musavat Partisi'nin gizli teşkilatının başındaki adam son olarak Koba, yani nam-ı diğer Stalin.

Azerbaycan; türkülerine bunca yakın, tarihine ise onca uzak olduğumuz ülke. "Ulusların zindancısı, jandarması ve celladı" olarak tarihe geçen Çarlık rejiminin 1917'de bir devrimci ayaklanma sonucunda yıkılmasıyla, yeni Sovyet rejiminin himayesinde kurulan bir halk cumhuriyeti. Sonra da, gölgesinde kaldığı Sovyetler'in devasa sorunlarının bedelini kendi canlarıyla, ailelerinin parçalanışıyla, sürgünlerde dağılarak ödemek zorunda kalan insanların diyarı.

Bugün adına Azerbaycan denilen yer, o zamanlar adsız, topraklarında barınan topluluk ise kimliksizken bu hareketin neresinde yer alıyordu? Azerbaycan, devrimden sonraki olayların gidişatını kendi arzu ettiği biçimde yönlendirebilmiş miydi? Peki Sovyet yönetimi, devrim hareketi hep bir Rus Devrimi sayılsa, başarısı ve zaferi de hep Rus işçi sınıfının hanesine kaydedilse bile, devrimde ortak payı olan tutsak uluslara karşı taahhütlerini yerine getirmiş miydi?

Ne yazık ki her şey hayal edildiği gibi gitmedi, bir sürü ideal zaman içinde reel gerçekler adına feda edildi. Devrim'in rüzgârıyla kurulan Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti de kısa bir süre sonra Sovyetleştirildi ve bağımsızlık yanlıları öldürüldü. Bir sürü insan kişisel trajedilerle savaşlarda, mahkemelerde, sürgünlerde can verdi. Aileler parçalandı, kaderler dağıldı ve sonuçta insanlık, varoluşunun en büyük fırsatlarından birini kaçırdı.

Amcam Hamlet, bir yanıyla kuruluşu Sovyet Devrimi'nin gölgesinde kalan bir ulusun tarihi, bir yanıyla da canını kurtarmak için ülkesinden kaçmak zorunda kalan insanlardan birisinin, yazarın babası Ejder Babazade'nin romanıdır.

ISBN 975-316-731-8

